

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL NEAMȚ

MEMORIA
ANTIQUITATIS
XXXVII
(2021)

Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț
2022

COLEGIUL EDITORIAL

Acad. Victor Spinei – Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
Dr. Virgil Mihăilescu-Bîrliba – Institutul de Arheologie, Iași
Prof. univ. dr. Marin Cârciumaru – Universitatea „Valahia”, Târgoviște
Prof. univ. dr. John Chapman – Durham University, Durham
Dr. Olivier Weller – Centre National de la Recherche Scientifique, Paris
Dr. Ernest Oberländer-Târnoveanu – Muzeul Național de Istorie a României, București
Dr. Ionel Cîndea – membru corespondent al Academiei Române
Dr. Narcis Dorin Ion – Muzeul Național Peleş, Sinaia

COLEGIUL DE REDACȚIE

Dr. Ciprian-Dorin Nicola – redactor responsabil
Dr. Vasile Diaconu – redactor adjunct
Dr. Alexandru Gafincu – secretar de redacție
Dr. Mihaela-Cristina Verzea, Dr. Constantin Preoteasa – membri

Revista folosește sistemul de recenzare *peer-review*
Volum indexat în baza de date internațională CEEOL

MEMORIA ANTIQUITATIS

– **Acta Musei Petrodavensis** –
Revista Muzeului de Istorie și Arheologie
Piatra-Neamț

Correspondența se va trimite pe adresa:

**MUZEUL DE ISTORIE
ȘI ARHEOLOGIE**

Str. Mihai Eminescu, nr. 10
610029 Piatra-Neamț
România

Tel. / Fax: 04-0233-217496

E-mail: muzeupn@yahoo.com

MEMORIA ANTIQUITATIS

– **Acta Musei Petrodavensis** –
Revue du Musée d'Histoire et Archéologie
Piatra-Neamț

Toute correspondance sera envoyé à l'adresse:

**MUZEUL DE ISTORIE
ȘI ARHEOLOGIE**

10 Mihai Eminescu
610029 Piatra-Neamț
Roumanie

Tel. / Fax: 04-0233-217496

E-mail: muzeupn@yahoo.com

ISSN: 1222-7528
Editura „Constantin Matasă”
Piatra-Neamț

CUPRINS

SOMMAIRE – CONTENTS

ARHEOLOGIE

CAROL KACSÓ

Descoperiri din epoca bronzului în Depresiunea Căvnic	7
<i>Bronze Age Discoveries in the Căvnic Depression</i>	<i>20</i>

VASILE DIACONU, MARIANA SÎRBU

O îndeletnicire cu multe necunoscute.

Prelucrarea pieilor de animale în perioada bronzului târziu	71
<i>A Craft Surrounded by Mystery. Animal Hides Processing During the Late Bronze Age</i>	<i>80</i>

OCTAVIAN MUNTEANU

Începutul culturii Poieneni-Lucașeuca: necropole versus aşezări	93
<i>Der Beginn der Poieneni-Lucașeuca-Kultur: Nekropolen versus Siedlungen</i>	<i>105</i>

LUCIAN MUNTEANU, GEORGE-DAN HÂNCEANU

Date noi despre tezaurul roman imperial de la Făurei (jud. Neamţ)	115
<i>New Data About the Roman Coin Hoard from Făurei (Neamţ County)</i>	<i>119</i>

GEORGE-DAN HÂNCEANU

Cataramă de harnaşament din secolele VI-VII p.Chr. din aşezarea de la Roşiori-Dulceşti (punctul <i>Țarina Veche</i>), județul Neamţ	123
<i>Harness Buckles From the 6th-7th Centuries AD in the Settlement From Roşiori-Dulceşti (the Point „Țarina Veche”), Neamţ County</i>	<i>128</i>

SILVIU-CONSTANTIN CEAUȘU, ANGELA SIMALCSIK,

CONSTANTIN PREOTEASA, ALEXANDRU GAFINCU

Cercetarea arheologică preventivă de la Biserica „Sfinții Trei Ierarhi” din Cîrligi (comuna Ștefan cel Mare, județul Neamţ)	133
<i>The Rescue Archaeological Research at „Sfinții Trei Ierarhi” Church in Cîrligi (Ștefan cel Mare Commune, Neamţ County)</i>	<i>151</i>

ISTORIE

AUREL FLORIN ȚUSCANU

Un ctitor uitat. Episcopul Romanului Ioanichie Hasan 175*A Forgotten Founder. Ioanichie Hasan, Bishop of Roman* 190

CORINA CIMPOEȘU

Colecțiile de artă ale domnitorului Mihail Sturdza.**Reconstituiri documentare** 195*Les collections d'art de prince Mihail Sturdza.**Des reconstitutions documentaires* 204

MIHAI TUDOSĂ

Receptarea influențelor externe în armatele Principatelor**din timpul Regulamentelor Organice** 217*The Receiving of Foreign Influences in the Armies**of the Romanian Principalities During the Organic Regulations* 228

ANA HONCU

O carte poștală militară din 1917 pe scoarță de mestecăn 229*Une carte postale militaire de 1917 sur ecorce de bouleau* 233

MIHAI-ANDREI NICA

Serbările Restaurației în județul Neamț 235*Restoration Festivities in Neamț County* 245

RESTAURARE

CONSTANTIN APARASCHIVEI, FLORIN HAVRELIUC

Restaurarea unui pistol cu capse aparținând începutului de secol XIX 247*The Restoration of a Caplock Pistol From the Beginning of the XIX Century* 251

INTERVIU

VASILE DIACONU

A successful woman in the field of Archaeology.**Interview with Professor Eszter Bánffy****(German Archaeological Institute, Frankfurt am Main)** 257

VASILE DIACONU

A destiny across the continents.**Interview with Professor Nikolaus G.O. Boroffka****(German Archaeological Institute)** 265

RECENZII

ȘTEFANIA DINU, *Mese și meniuri regale: eleganță, fast și bun-gust*,
Editura Corint Books, București, 2019, 192 p. (RENATA-GABRIELA BUZĂU) 283

DORIS MISCHKA, CARSTEN MISCHKA, CONSTANTIN PREOTEASA (Eds.),
*Beyond excavation. Geophysics, aerial photography and the use of drones
in Eastern and South-east european archaeology. Proceedings
of the International Colloquium, 5-8 December 2016, Piatra-Neamț,
Romania, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, XL, Erlanger Studien
zur Prähistorischen Archäologie, 3, Editura „Constantin Matasă”.*
Piatra-Neamț, 2019, 172 p. (ADELA KOVÁCS) 287

CREȘTEREA COLECȚIILOR

GEORGE-DAN HÂNCEANU
Biblioteca Muzeului de Istorie Roman.
Donația de carte „Vasile Ursachi” 291

LISTA AUTORILOR 329

DESCOPERIRI DIN EPOCA BRONZULUI

ÎN DEPRESIUNEA CAVNIC

Carol Kacsó

Cuvinte-cheie: Depresiunea Cavnica, epoca bronzului, cultura Suciu de Sus, cultura Noua-Sabatinovka, depozite de bronzuri.

Depresiunea Cavnica (fig. 1-2) este o unitate geografică bine conturată, de formă patrulateră, din nordul Transilvaniei, care se extinde de la nord de Masivul Preluca până la Munții Vulcanici de Nord, în sud și sud-est fiind mărginită de Depresiunea Lăpușului, iar în est de Măgura Șatrei și Dealul Pietriș-Ineu. Depresiunea are un caracter colinar (400 m), de culmi interfluviale plate și alungite nord-sud, despărțite de cele trei văi largi: Bloaja, Cavnica și Valea Mare (sau Valea Berinței), care au terase cu altitudini variate, cele superioare ajungând la 100 m pe Cavnica, 50-70 m pe Bloaja și 35-50 m pe Valea Mare (Posea, 1962, p. 41-44; Posea *et alii*, 1980, p. 36-37).

În acest teritoriu relativ redus au ieșit la iveală, în urma unor cercetări sistematice sau descoperiri întâmplătoare, numeroase mărturii ce aparțin epocii bronzului. Prezentarea rezumativă a acestora, precum și analiza lor succintă fac obiectul studiului de față.

Copalnic-Mănăstur

A. La marginea nord-estică a localității, pe terasa înaltă și lată din dreapta râului Cavnica și din stânga Văii Plopu¹, în locul numit *Poiana* (fig. 3), se află o așezare pe care am identificat-o cu prilejul unei cercetări de suprafață în 1973 și am investigat-o prin săpături în 1975 și 1979. Sub stratul vegetal este prezent, cel puțin în porțiunea cercetată, un strat de cultură relativ subțire, de 0,20-0,30 m, sub care se găsește solul viu. Cercetările indică faptul că numai zona nordică a terasei, continuată de dealuri mai înalte, a fost ocupată de așezarea din epoca bronzului, cea sudică, mai apropiată de botul terasei fiind lipsită de urme arheologice. Aproximativ la mijlocul terasei se află o șanțuire transversală,

¹ În mai multe dintre lucrările mele, acest pârâu apare sub denumirea de Valea Berinței, așa cum figurează pe o hartă cadastrală 1:10.000 a comunei Copalnic-Mănăstur, întocmită în anii 1960. Potrivit topografului Ioan Pop, cel care a realizat harta aici prezentată a stațiunilor epocii bronzului din raza localității, toponimicul corect al pârâului este Valea Plopu, el izvorând de la poalele Dealului Plopu. Tot domnia sa mi-a pus la dispoziție o hartă 1:75.000 din 1908 a depresiunii (fig. 2), în care numele văii este râul Lătorea.

relativ lată și adâncă, care s-ar putea să fi aparținut sistemului de fortificație a stațiunii din epoca bronzului. Șanțul și, eventual, valul par să fi fost plasate în locul unde accesul spre așezare era cel mai facil. N-au fost descoperite complexe de locuire, întregul material arheologic, ce constă din fragmente ceramice și câteva obiecte de lut ars, provenind din stratul subțire menționat. Partea cea mai consistentă a ceramicii poate fi încadrată cultural fără dubii, atât formele de vas, cât și tehnicile de decorare și motivele ornamentale identificate aparținând fazei a doua a culturii Suciul de Sus. Tot aici au apărut și fragmente ceramice diferite ca factură a pastei, majoritatea provenind de la oale decorate cu benzi reliefate simple sau duble. Inițial am atribuit aceste fragmente culturii Wietenberg, respectiv unei faze de locuire mai vechi decât cea care a revenit culturii Suciul de Sus, considerând că existența unor faze de locuire diferite în cadrul așezării n-a putut fi, din motive obiective, sesizată arheologic. Pare însă mult mai probabil că aceste fragmente au fost contemporane cu artefactele Suciul de Sus, ele reprezentând mărturiile prezenței în așezare a unor elemente răsăritene. Materialul se află în colecția Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Maramureș-Baia Mare² (nr. inv. 18.734-18.999).

Lit.: Bader, 1979, p. 28, nr. 62 („Vad II–Poiana”); Kacsó, 1987, p. 51, nr. 8a, fig. 2-3; Гершкович, 1989, p. 52; Kacsó, 2003, p. 135, Anexa 1, nr. 39; Pop, 2005, p. 72, nr. 39; Kacsó, 2015a, p. 335; Kacsó, 2020, p. 132-134, fig. 6-11.

B. La marginea nord-vestică a localității, în stânga șoselei Baia Mare–Târgu Lăpuș (DN 18B), pe panta sudică a unui deal, în punctul *Pe Mal* (fig. 4), am găsit, în toamna anului 1979, fragmente ceramice din epoca bronzului, dintre care câteva sunt striate. Ele provin dintr-o așezare Suciul de Sus sau Lăpuș. În apropiere se află și o movilă, care s-ar putea să fie artificială.

Lit.: Kacsó, 1987, p. 58, nr. 8b; Kacsó, 2003, p. 136, Anexa 1, nr. 40; Pop, 2005, p. 73, nr. 40; Kacsó, 2015a, p. 335.

Lăschia

În ziua de 13 noiembrie 1985, pe terasa joasă din stânga râului Căvnic, în locul numit *Gardul Țarinii* (fig. 5), cu ocazia amenajării unui sistem de drenaj, care a necesitat și săparea unui șanț de 0,50 m lățime și 0,80-0,90 m adâncime cu un utilaj specializat pentru astfel de lucrări, a ieșit la iveală un depozit de bronzuri. Primele piese au fost adunate din pământul scos din șanț de către muncitorii care supravegheau utilajul. Ele au fost predate conducerii întreprinderii care efectua lucrarea, care a anunțat descoperirea muzeului din Baia Mare. Chiar a doua zi m-am deplasat la locul de descoperire, unde am constatat lipsa oricăror urme a vreunei gropi în locul indicat ca fiind cel de unde au apărut obiectele de bronz, în schimb am mai găsit, tot în pământul scos din șanț, încă câteva fragmente de bronzuri, care proveneau de la piesele rupte în urma contactului cu utilajul de săpare. Alte două piese au fost primite mai târziu de la învățătorul pensionar din localitate, Radu A. Bălăneanu. În condițiile de descoperire prezentate, nu se mai poate stabili cu exactitate felul în care au fost depuse piesele și nici numărul lor. Lipsa urmelor de groapă ar putea duce la presupunerea că piesele au fost depuse inițial la suprafața solului și au fost acoperite cu un strat protector de pământ sau pietre, acesta nemaifiind sesizabil din cauza lucrărilor mecanice efectuate recent. Desigur, nu se poate exclude nici posibilitatea ca

² În continuare MJIAM.

piesele să fi fost depuse într-o groapă cu un diametru mai mic de 0,50 m, exact peste care s-a trasat șanțul modern. Oricum, poziția pieselor în pământul scos din șanț indică faptul că ele s-au aflat foarte aproape de suprafața actuală. Depozitul este format din 17 topoare cu disc și spin de tip B₄, varianta Uioara. Pare probabil că inițial toate topoarele au fost depuse întregi, fragmentele unora dintre ele nu au mai putut fi însă regăsite. Descoperirea se păstrează în colecția MJIAM (nr. inv. 19.243-19.259).

Lit.: Soroceanu, 1995, p. 34; Kacsó, 1995a, p. 131-140, fig. 1-5, pl. 15-22; Vachta, 2008, nota 110, p. 121, Lista V. 1. 2, nr. 35; Kacsó, 2009, Anexa 1, nr. 24; Bratu, 2009, p. 293, nr. 589; Kacsó, 2015a, p. 337.

Rușor

Un topor de bronz (lungime 14,6 cm), eventual de tipul cu manșonul prelungit în dreptul cefeii, descoperit în secolul XIX, se afla în colecția Gimnaziului Evanghelic din Reghin. Nu avem date cu privire la soarta sa.

Lit.: Téglás, 1887, p. 301, nr. 305; Hampel, 1892, p. 130; Orosz, 1900, p. 33, nr. 85; Roska, 1942, p. 239-240, nr. 61; Kacsó, 2002, p. 10; Țârlea, 2012, nr. 1.063; Kacsó, 2015a, p. 338.

Vad

A. În partea vestică a localității, pe terasa înaltă din dreapta râului Căvnic, în locul numit *Poduri* (fig. 6), se află o așezare, descoperită de mine în primăvara anului 1973, în urma unei sugestii primite de la Mircea Rusu, și a fost cercetată în trei campanii de săpături: 1973, 1975 și 1979. Spre deosebire de terasa *Poiana* de la Copalnic-Mănăstur, aflată în imediata vecinătate, despărțită doar de Valea Plopu, terasa *Poduri* este mult mai îngustă și a fost locuită pe întreaga sa întindere. Stratul de cultură este și aici subțire, de 0,20-0,40 m. Au fost descoperite mai multe locuințe de suprafață, unele cu gropi interioare, dar numai una singură cu vatră de foc, ce consta dintr-o amenajare circulară de pietre de râu. Vetre au fost sesizate și în afara locuințelor. Au ieșit la iveală și câteva gropi de mici dimensiuni, ce conțineau resturi arse și fragmente ceramice. Destinația lor nu poate fi stabilită cu certitudine, dimensiunile și conținutul lor par însă să excludă posibilitatea ca ele să fi fost gropi menajere. Prezența locuințelor era indicată de existența unor aglomerări de ceramică și obiecte de lut ars, precum și a unor pietre mari de râu mai mult sau mai puțin dispersate; lipseau însă orice urme de gropi de stâlpi, dar și de chirpici. Acest fapt permite presupunerea că locuințele erau de suprafață și au fost amenajate din bârne, eventual lutuite, amplasate pe un fundament de pietre. Niciuna dintre locuințe nu a fost incendiată. Lipsa unor obiecte de valoare sau a vaselor întregi duce la concluzia că așezarea a fost părăsită fără grabă. Ceramica fragmentară, numeroasă și variată, indică apartenența așezării la faza a doua a culturii Suciul de Sus. În umplutura uneia dintre locuințe a apărut și o mică statueta reprezentând un berbec, iar în stratul de cultură două statuete antropomorfe fragmentare și o reprezentare de picior uman, toate din lut ars. La foarte mică adâncime în pământ a fost găsit și un vas întregibil, sigur mai nou decât restul descoperirilor, care datează însă, probabil, tot într-o etapă a Bronzului târziu. Materialul se află la MJIAM (nr. inv. 17.271-18.733).

Lit.: Kacsó, 1975, nota 9; Bader, 1979, p. 28, nr. 61; Kacsó, 1987, p. 66, nr. 27a, fig. 14-15; Kacsó, 2003, p. 121, 126, 141, Anexa 1, nr. 175; Pop, 2005, p. 79, nr. 176; Kacsó, 2020, p. 134-135.

B. Pe malul stâng al Văii Plopu, la aproximativ 2,5 km nord de punctul *Poduri*, pe o pantă de deal cu înclinație sudică, în locul numit *Știurdina* (fig. 7), se află o așezare ce aparține fazei a doua a culturii Suci de Sus. Săpăturile pe care le-am efectuat aici în toamna anului 1975 au lămurit stratigrafia așezării. Sub stratul vegetal este prezent un nivel brun închis de 0,20-0,35 m, lipsit aproape complet de urme arheologice, urmat de stratul de cultură propriu-zis, gros de 0,20-0,40 m, ce conține un număr destul de mare de fragmente ceramice. Solul viu apare, în funcție de înclinația pantei, la 0,60-0,95 m. Stratul intermediar dintre solul vegetal și stratul de cultură s-a format, foarte probabil, în urma unei alunecări de teren. Săpăturile de mică amploare nu au permis identificarea unor complexe de locuire; a fost găsită doar o vatră amenajată în afara unei locuințe, constând dintr-o aglomerare de pietre de râu și bucăți de gresie, în care s-au descoperit fragmente ceramice și două greutatea de lut ars. Ceramica apărută în acest punct este asemănătoare cu cea scoasă la lumină în așezarea de pe terasa *Poduri*. Materialul se află în colecția MJIAM (nr. inv. 18.615-18.733).

Lit.: Bader, 1979, p. 28, nr. 63 („Vad III–Știurda”); Kacsó, 1987, p. 66, nr. 27b; Kacsó, 2003, p. 141, Anexa 1, nr. 176; Pop, 2005, p. 79, nr. 177; Kacsó, 2020, p. 135.

*

Dintre cele patru așezări din epoca bronzului identificate până în prezent în Depresiunea Căvnic, toate aflate în raza comunei Copalnic-Mănăștur (fig. 8), trei (Copalnic-Mănăștur-*Poiana*, Vad-*Poduri* și Vad-*Știurdina*) au fost investigate prin săpături, fără a fi epuizată cercetarea lor.

Săpăturile efectuate în așezarea de la Vad-*Poduri* au furnizat cantitatea cea mai mare și mai variată de material arheologic: ceramică, obiecte de lut ars, plastică antropomorfă și zoomorfă, o lamă de silex, precum și o posibilă formă de turnat din piatră (pl. 1-18). Din așezările de la Vad-*Știurdina* (pl. 19-23) și Copalnic-Mănăștur-*Poiana* (pl. 24-35) provin, de asemenea, cantități relativ mari de ceramică și câteva obiecte de lut ars, din prima dintre acestea fiind recuperat și un mic obiect de piatră.

Dintre piesele de ceramică puse în evidență în aceste așezări, remarcabile sunt mai ales cele decorate cu motive spiralo-geometrice, realizate în tehnica exciziei și inciziei, caracteristice fazei Suci de Sus II. Astfel, din așezarea de la Vad-*Poduri* provin, decorate în acest fel, cești (pl. 1/1-2), vase cu marginea răsfrântă în exterior, gâtul scurt, corpul puternic bombat (pl. 1/3-4; 2/1, 3, 6, 12-13; 3/2, 7, 12 etc.), căni (pl. 3/1, 3), dar și alte forme care, datorită stării fragmentare a materialului, nu pot fi mai exact categorisite. Tot aici au fost descoperite fragmente de la baza unor vase (pl. 4/3-7), respectiv de margini (pl. 3/11; 4/2) decorate în aceeași manieră, precum și fragmente de la un vas de mici dimensiuni, cu gâtul cilindric, pe care sunt dispuse trei linii incizate orizontale, corpul bombat cu decor de proeminențe înscrise într-o porțiune circulară adâncită (pl. 13/4). În celelalte două așezări au fost scoase la lumină mai puține fragmente cu decor spiralo-geometric excizat-incizat: de la Vad-*Știurdina* câteva ce au aparținut unui vas cu marginea răsfrântă în exterior și gâtul înalt (pl. 19/1), respectiv unor castroane (pl. 19/3-4), vase cu corpul bombat (pl. 19/2, 6), precum și unui fund de vas (pl. 19/8), de la Copalnic-Mănăștur-*Poiana* vas cu marginea mult răsfrântă în exterior (pl. 33/7), vas cu gâtul înălțat

și corpul ușor curbat (pl. 33/11), ceașcă (pl. 33/9), vase cu corpul mai mult sau mai puțin bombat (pl. 33/10, 12-17).

Din cele două așezări de la Vad au fost recoltate și numeroase fragmente ceramice cu decor canelat, din păcate însă doar la puține dintre acestea se poate stabili cu exactitate mai mare sau mai mică formele de vas cărora le-au aparținut. Astfel, în așezarea din punctul *Poduri* erau prezente, decorate cu caneluri oblice sau verticale, vase cu gâtul înălțat și corpul, probabil, bombat (pl. 5/6, 8-9, 11-13), vas cu marginea răsfrântă în exterior, gâtul scurt și corpul curbat (pl. 5/10), castronaș cu marginea rotunjită, gâtul scurt și corpul bombat (pl. 5/16). În stratul de cultură au fost descoperite și două fragmente din gâtul unor vase dublu colorate, negru în exterior, roșu în interior, decorate cu caneluri late, orizontale (pl. 5/14-15). Fragmente de acest fel au ieșit la iveală și în nivelurile superioare ale altor așezări Suci de Sus, ele fiind un indiciu al apartenenței acestor stațiuni la etapa cea mai recentă a culturii (Kacsó, 2018a, p. 71). Vasele dublu colorate, decorate cu caneluri late sunt și elemente definitorii pentru fenomenele culturale mai recente ale Bronzului târziu, în regiunea Tisei Superioare pentru grupul Lăpuș și cultura Gáva. Castronul cu toarta supraînălțată, decorat pe corp cu caneluri oblice (pl. 5/17), care a fost găsit, izolat, imediat sub stratul vegetal aparține, așa cum am precizat deja (vezi *supra*), unei etape de locuire mai recente, deocamdată nu foarte clar conturate cultural, a stațiunii din punctul *Poduri*.

În așezarea de la Vad-*Știurdina* au ieșit la iveală, printre altele, fragmente care au permis reconstituirea parțială a unui vas cu gâtul cilindric și corpul bombat, decorat la nivelul bombării maxime cu nervuri oblice (pl. 19/12), foarte asemănător cu unul din vasele ce au aparținut inventarului unui mormânt de incinerare de la Suci de Jos-*Vârful Carpănului* (Kacsó, 2003, pl. XXXVII/2). În stratul de cultură al aceleași așezări de la Vad a fost găsit și un fragment de strachină cu marginea lată și canelată concentric (pl. 22/13), care are analogii mai ales în ceramica hallstatiană timpurie, dar care apare sporadic și în prima fază a necropolei de la Lăpuș.

Vasele decorate cu motive spiralo-geometrice realizate în tehnica exciziei-inciziei, cât și cele canelate din cele trei așezări din epoca bronzului investigate în Depresiunea Căvnic fac parte în bună măsură din categoria de ceramică confecționată din pastă fină, cu nisip ca degresant, bine sau foarte bine arsă. Marea majoritate a vaselor din aceste așezări face parte însă din categoria de ceramică realizată din pastă mai grosolană, de obicei amestecată cu pietricele, dar bine arsă, decorată cu striuri însoțite de motive reliefate (brâuri și creste alveolate, butoni, uneori având aspectul unor torți false, nervuri spiralate etc.). Formele de vas cu un astfel de decor sunt și ele variate tipologic: oale (de la Vad-*Poduri*: pl. 6/1, 3-4; 7/1-6; 8/1-5; 9/1-6; 11/1, 3-5, 7-9; de la Vad-*Știurdina*: pl. 20/1-3, 5-9, 12-13; 21/1-6, 8, 10, 13; 22/1-2, 8; de la Copalnic-Mănăstur-Poiana: pl. 24/1-4, 6-7; 25/2-7; 26/10-11, 13-14, 17; 27/4-5, 7; 28/1, 6, 9-11; 29/4, 10), vase de provizii (de la Vad-*Poduri*: pl. 6/6; 12/1-4), vase vatră (de la Vad-*Poduri*: pl. 16/1-8; de la Vad-*Știurdina*: pl. 23/1-5; de la Copalnic-Mănăstur-Poiana: pl. 32/1-10; 33/1-6), străchini și castroane (de la Vad-*Poduri*: pl. 10/2, 6; 13/7, 10; 14/2-3; 15/2-3; de la Vad-*Știurdina*: pl. 22/3-5, 7-8, 10, 12; de la Copalnic-Mănăstur-Poiana: pl. 25/14; 31/3, 5-6), vas cu marginea ușor răsfrântă în exterior, gâtul scurt, corpul puternic bombat (de la Vad-*Poduri*: pl. 10/1).

În cele trei așezări au apărut și diverse forme de ceramică lipsită de decor, la Vad-*Poduri* vase cu gâtul înalt și marginea foarte ușor răsfrântă în exterior (pl. 6/2, 5), oală cu corpul bombat, prevăzută sub margine cu două torți (pl. 7/7), oală tronconică (pl. 8/6), oală cu corpul ușor curbat (pl. 10/5), oală cu pereții aproape drepți, prevăzută, probabil, cu două torți (pl. 10/8), ceașcă cu toartă supraînălțată (pl. 13/1), vas mic tronconic (pl. 13/3), vas mic cu marginea răsfrântă în exterior, gâtul scurt, corpul curbat (pl. 13/5), străchini/castroane (pl. 10/2; 13/8-9; 14/1, 4; 15/1, 4-6), tipsii (pl. 17/1-2), cană (pl. 17/3), strecurătoare (pl. 18/15-16), la Vad-*Știurdina* oale (pl. 20/4, 10; 21/7, 11-12), vase cu marginea răsfrântă în exterior, gâtul tronconic (pl. 21/14-15), bol (pl. 21/9), străchini (pl. 22/6, 9, 11, 14), strecurător (pl. 23/8), la Copalnic-Mănăstur-*Poiana* oale (pl. 24/5, 8-10, 12; 25/1, 6-7, 9-13; 26/1, 4-9, 12-16; 27/2, 6, 8, 10-11, 14-16; 28/3-5, 7-8, 12-15; 29/1, 3, 5-10), străchini (pl. 17/1, 17-18; 31/1-2, 4, 7), vase cu marginea răsfrântă în exterior, gâtul tronconic, corpul bombat, cu o toartă sau două pe gât (pl. 30/2-3), vâscior cu gâtul înălțat și corpul bombat (pl. 31/10).

În așezarea de la Vad-*Poduri* au fost descoperite și câteva torți de aspect mai deosebit: cu o extensiune în formă de limbă sau cu o prelungire într-un unghi ascuțit în partea superioară (pl. 18/1, 4), cu buton (pl. 18/2) sau în formă de unghi drept (pl. 18/4). Și în așezarea de la Vad-*Știurdina* a fost găsită o toartă având o prelungire unghiulară (pl. 22/15). Torți de acest fel au apărut, rar, și în alte așezări Suciului de Sus, de exemplu în cea din punctul *Oul Făgetului* de la Oarța de Sus³ sau în cea de la Petea-Csengersima-*Vamă II* (Marta, 2009, pl. 7/3; 9/6). Torți cu buton sunt caracteristice culturii Noua, sunt însă prezente, în număr redus, și printre descoperirile Wietenberg (Daróczi, Ursuțiu, 2015, p. 207, nr. 3547, pl. 182/3547; cu menționarea unor analogii). Torți de forme variate, inclusiv cu butoni sau cu brațul exterior în formă de limbă au ieșit la iveală, în cantități mari, în necropola tumulară de la Lăpuș (Kacsó, 2011, pl. 14-15), aici perpetuându-se o tradiție locală, peste care s-au suprapus influențe sudice și răsăritene.

În așezarea de la Copalnic-Mănăstur-*Poiana* au apărut în număr relativ mare și fragmente ceramice diferite ca formă și factură a pastei față de cele atribuite culturii Suciului de Sus. Ele au aparținut unor oale cu marginea răsfrântă în exterior și cu pereții ușor curbați precum și unor oale cu marginea răsfrântă în exterior, gâtul scurt și corpul bombat, fiind decorate cu creștături sau alveole pe margine și nervuri circulare simple sau crestate ori alveolate, plasate sub margine (pl. 34; 35/1-4). Această ceramică este lipsită de corespondențe în mediul local. Analogiile sale apropiate se află în cultura Noua-Sabatinovka (vezi Florescu, 1991; Gerškovič, 1999; Крушельницька, 2006; Sava, Kaiser, 2011; Sava, 2014).

Deși nu au fost descoperite în complexe închise, foarte probabil cele două categorii de ceramică au aparținut aceleiași locuiri de pe terasa *Poiana* de la Copalnic-Mănăstur. Cantitatea relativ mare a ceramicii de factură diferită de cea locală este un indiciu că ea nu a apărut în așezarea din Depresiunea Copalnic în urma unor schimburi, ci s-a datorat prezenței efective aici a unui grup de populație ce a confecționat și a utilizat o astfel de ceramică. Acest grup cu origini răsăritene a putut sosi în Transilvania de Nord fie

³ Inedite în colecția MJIAM.

din Moldova⁴, fie, mai degrabă, din zona Someșului Mare, unde se află numeroase stațiuni ale culturii Noua (Marinescu, 1985; Marinescu, 1986; Marinescu, 1993; Marinescu, 1995).

*

Dintre artefactele scoase la lumină în așezarea de la Vad-*Poduri* remarcabile sunt și cele două statuete antropomorfe, fragmentare (pl. 18/9-10), o reprezentare aproape întreagă, înfățișând un berbec (pl. 18/12), precum și reprezentarea de picior uman (pl. 18/11).

În cadrul culturii Suci de Sus, în afară de această așezare, reprezentări antropomorfe, cât și zoomorfe au apărut numai în siturile de la Oarța de Jos-*Vâlcea* *Rusului*: statuete (Kacsó, 2004, fig. 7/6-7) și Lazuri-*Lubi-tag*: statueta (Kacsó, 2018b, pl. 5/1) și protomă de bovid (Marta, Szöcs, 2007, fig. 132). În timp ce statuete antropomorfe de diferite forme sunt cunoscute din mai multe așezări Suci de Sus din Transilvania de Nord, dar și din Ucraina Transcarpatică (Kacsó, 2018b⁵), reprezentări zoomorfe, fie sub forma unor motive decorative în relief pe ceramică, fie ca protome sau statuete, au mai fost găsite, în afară de așezările deja menționate (vezi *supra*), doar la Cuceu-*Pe Lab* (Kacsó, 1987, fig. 4/3), Oarța de Sus-*Oul Făgetului*⁶ și Culciu Mare-*Kertalja (Sub grădini)* (Marta, Szöcs, 2007, fig. 130-131).

Modelul de picior uman din lut ars, care a fost fie un obiect de sine stătător, având, poate, rol de jucărie, fie a aparținut unui vas antropomorf, este o descoperire aproape singulară printre materialele Suci de Sus. Doar în așezarea de la Oarța de Jos-*Vâlcea* *Rusului* a fost găsit un picior din lut ars bogat decorat (Kacsó, 2004, fig. 7/8), care provine, sigur, tot de la un vas antropomorf.

Piese mai mult sau mai puțin asemănătoare modelului de picior uman de la Vad-*Poduri* au apărut, în număr totuși redus, și în stațiunile altor culturi. Citez aici exemplarele de la Sălacea-*Vidahegy (Dealul Vida)*⁷, care în mod cert reprezentau elemente pe care se sprijineau tăvițe, Békés-*Várdomb* (Banner, Bóna, 1974, p. 69, pl. 26; 28/40), interpretate, de asemenea, ca aparținând unor vase antropomorfe, și Pecica-*Șanțul Mare (Nagysánc)*⁸.

⁴ O stațiune intermediară s-a aflat, poate, în partea estică a Muntelui Prislop, la peste 1.400 m altitudine, în apropiere de confluența pârâului *Valea Vâlcănescu* cu râul *Bistrița Aurie*, în locul numit *Geamănul*. Aici, cu ocazia construirii unui drum forestier, în anul 1986, lama buldozerului a scos la iveală o cană aproape întreagă de culoare deschisă, prevăzută cu o toartă ușor supraînălțată, cu corpul bitronconic și marginea dreaptă și ușor răsfrântă în exterior, vezi Dragoman *et alii*, 2012, p. 220, fig. 5. Cana aparține, probabil, culturii Noua și provine, eventual, dintr-un cimitir.

⁵ Într-o lucrare apărută în 2017 (Dani, Cséki, 2017, p. 203), statueta de la Satulung-Finteușu Mic este încadrată, pe bună dreptate, în Bronzul târziu, se omite însă menționarea faptului că o astfel de încadrare a fost propusă de mine, e drept pe atunci cu anumite semne de întrebare, deja într-o publicație din 1995 (Kacsó, 1995b, p. 245, nr. 97, p. 252, nr. 97). Cu toate că, în urma punerii în circulație a piesei de la Lăpușel (Kacsó, 2015a, p. 449-450; Kacsó, 2018b, p. 158-159, pl. 1), găsită într-o așezare Suci de Sus și similară statuetei de la Satulung-Finteușu Mic, încadrarea cronologică în Bronzul târziu și atribuirea culturală a acesteia din urmă sunt evidente, a fost exprimată totuși, chiar relativ recent, din nou părerea că ea aparține grupului Nyírség din Bronzul timpuriu (vezi Jankovits, 2017, p. 53).

⁶ Cercetări Carol Kacsó, anul 1987, inedit în colecția MJIAM.

⁷ Cercetări Ivan Ordentlich, Nicolae Chidioșan, anul 1965, inedite în colecția Muzeului Țării Crișurilor din Oradea (nr. inv. 7663, 7664).

⁸ Cercetări Márton Roska, anii 1910/1911. Materiale inedite în colecția Complexului Muzeal Arad (nr. inv. 1895, 1896). Probabil că la una dintre aceste piese se referă Tudor Soroceanu (1991, p. 68, nr. 20), care afirmă: „...ohne stratigraphische Hinweise ist das Tonmodell eines menschlichen Fußes, das im Museum von Arad aufbewahrt wird. Es ist kaum anzunehmen, daß dieser Fuß zu einer Menschendarstellung in ganzer Figur gehört hätte; eher läßt sich an vier solcher Füße als stützen eines Opfertischchens denken”; traducerea: „Fără indicații stratigrafice este un model de lut ars al unui picior uman, care se păstrează la

În toate cele trei așezări din epoca bronzului de pe raza comunei Copalnic-Mănăstur au ieșit la iveală greutateți de lut ars de formă piramidală, cu baza pătrată sau rotundă, perforate în partea superioară: Vad-Poduri (pl. 17/7), Vad-Știurdina (pl. 23/9), Copalnic-Mănăstur-Poiana (pl. 35/5-6). În primele două, greutateți de lut ars au apărut și pe vetre, respectiv în imediata lor apropiere, fapt ce indică întrebuințarea lor în legătură cu focul.

Un obiect de lut ars mai rar întâlnit este cel în formă de mosor, găsit la Vad-Știurdina (pl. 23/10). Un fragment dintr-un astfel de obiect a fost descoperit și în așezarea Suci de Sus de la Petea-Csengersima-Vamă II (Marta, 2009, pl. 4/9). Greutateți de lut ars de tip mosor sunt prezente deja în stațiuni neolitice (Mazăre, 2012, p. 34 cu bibliografie). Ele au funcționat, poate, ca greutateți de mici dimensiuni pentru tensionarea firelor la confecționarea textilelor (Mazăre, 2012, p. 39), prezența lor totuși sporadică lasă loc și pentru alte interpretări: jucării, greutateți pentru plase de pescuit, greutateți pentru verticalizarea șirurilor de nuiete folosite la protecția deschizăturilor din locuințe etc.⁹

*

Deși aflată în vecinătatea unor zone bogate în minereuri neferoase, despre care se presupune că au fost exploatate, respectiv prelucrate local deja în etapele timpurii ale epocii bronzului (Metzner-Nebelsick *et alii*, 2011; Metzner-Nebelsick, 2013, p. 348), Depresiunea Căvnic nu oferă până în prezent decât puține descoperiri de bronzuri și nicio descoperire de aur.

Despre piesa de bronz de la Rușor, apărută încă în secolul XIX, a fost publicată o descriere mai amplă în limba maghiară de către József Hampel (1892, p. 130), amănuntele de formă indicate, în lipsa ilustrației, nu permit totuși categorisirea sa certă. Judecând doar după lungimea menționată a piesei în discuție, 14,6 cm, am considerat, cu probabilitate, că este vorba de un topor cu manșonul prelungit în dreptul cefei.

Depozitul de la Lăschia (pl. 36-43) face parte din grupul de descoperiri de bronzuri din Bronzul târziu, răspândite cu precădere în regiunea Tisei Superioare, care sunt formate exclusiv din topoare cu disc și spin și este singurul în compoziția căruia se află doar topoare de tip B₄, varianta Uioara.

Într-o lucrare publicată în 2009, repertoriu 47 de depozite de acest fel (Kacsó, 2009, Anexa 1, p. 70-75). În prezent, numărul depozitelor „curate” de topoare cu disc și spin cunoscute se ridică la 48¹⁰; a fost radiat, pe baza observațiilor lui T. Soroceanu (2012, p. 50-52), așa-numitul depozit de la Iclod, căruia i-au fost atribuite, greșit, 27 de topoare¹¹.

muzeul

din Arad. Cu greu ar fi de presupus că acest picior ar fi aparținut unei reprezentări umane întregi, ne putem gândi mai degrabă la patru astfel de picioare ca susținând o măsută de sacrificiu”. Semnificația celor două piese de la Pecica este dificil de stabilit, întrucât ambele sunt rupte în partea superioară, nu se poate deci preciza, dacă ele erau de sine stătătoare sau erau atașate la un vas.

⁹ Există și alte tipuri de mosoare de lut ars, cu prezențe mai numeroase în stațiunile preistorice, care sunt considerate obiecte pentru păstrarea firelor (vezi Grömer, 2010, p. 90, fig. 35).

¹⁰ Kacsó, C., *Contribuții la cunoașterea depunerilor de topoare cu disc în Bazinul Carpatic*, mss. sub tipar.

¹¹ În realitate, un astfel de depozit nu a fost descoperit pe teritoriul localității Iclod, de aici provenind doar un topor cu disc de tip B₁, ornamentat, varianta Iclod (Temesváry, 1897, p. 105, fig. 57; mai recent despre această piesă la Soroceanu, 2012, p. 50-52, unde se afirmă că toporul a fost descoperit în malul râului Someș, sursa de informare citată fiind lucrarea lui János Temesváry din 1897. Aici nu există însă nicio indicație cu privire la locul exact de descoperire a toporului, doar precizarea că localitatea Iclod se află pe malul râului Someș („*a szamosparti Nagy-Iklódról került hozzám egy 30 dekagramm súlyú harczi balta...*”; traducerea: „*de la Iclod, aflat pe malul Someșului, a ajuns la mine un topor de luptă în greutate de 30 decagrame...*”).

Cele mai multe dintre depozitele grupului conțin un număr redus de piese (de la două la șase), există însă și depozite mai mari, printre acestea și cel de la Läschia, cel mai mare fiind cel de la Badalovo (II), care era format din peste 30 de piese, din care s-a păstrat un singur topor (Kobal', 2000, p. 75, nr. 18).

Topoarele de la Läschia au fost turnate în tipare trivalve de piatră sau lut ars. Mărima tiparelor folosite, judecând după dimensiunile topoarelor, era diferită de la un exemplar la altul. Calitatea turnării este bună, fiind folosit un aliaj cu staniu, ce oscilează între 3,54% și 9,40%. Faptul că cele 17 topoare, deși aparțin aceluiași tip și aceleiași variante, au compoziții chimice deosebite, este dovada că ele provin din șarje variate, chiar dacă au fost confecționate, eventual, în același atelier.

Mai multe dintre piesele de la Läschia sunt deformate sau au lamele îndoite. Astfel de topoare sunt prezente în numeroase alte depozite (vezi Kacsó, 1995a, p. 135; Kacsó, 2015b, p. 545-546). Deformările topoarelor, dar și a altor bronzuri, și scoaterea lor din uz, nu au avut un scop practic și nu au fost întâmplătoare; ele au avut loc, foarte probabil în cadrul unor ceremonialuri religioase, în care, de regulă, era folosit focul (vezi Kacsó, 1995a, p. 135; Nebelsick, 1997; Gerloff, 2003, p. 199-200).

Variantele topoarelor cu disc au fost stabilite, având la bază tipologia elaborată de Ion Nestor (1938) și de către Alexandru Vulpe (1970, p. 66-100, fig. 2). Variantele tipului B₄, întâlnite de multe ori în asociere cu topoarele de tip B₃, au fost încadrate de cercetătorul bucureștean în Bronzul târziu și la începuturile Hallstattului timpuriu; ele au fost împărțite în două grupuri tipologice: primul grup (variantele Șomcuta și Sarasău, care ar putea fi numite și de tranziție) s-a dezvoltat din formele B₃, iar cel de al doilea (variantele Rohod și Uioara) a cuprins formele mai evolute, caracteristice pentru o fază mai târzie (Vulpe, 1970, p. 96-98).

Varianta Uioara este răspândită în Transilvania (cu precădere în Transilvania de Nord), Ungaria de Nord-Est, Ucraina Transcarpatică și Slovacia Orientală (Kacsó, 2017, p. 57-58, fig. 20). Topoarele acestei variante sunt prezente în depozitele mai recente de tip Uriu-Ópályi, în care se încadrează și descoperirea de la Läschia¹². Ele nu lipsesc din depozitele de tip Uioara de la Uioara (Vulpe, 1970, pl. 40/543-558), Bicz I-II (Kacsó, 2015a, p. 252-253) și apar și în câteva depozite contemporane cu acestea: Vajdácska (Kemenczei, 1981, pl. 1/3), Ciumești (Marta, 2014, foto pe p. 14).

*

Potrivit stadiului actual al cercetărilor, din Depresiunea Cavnic lipsesc stațiunile și descoperirile perioadei timpurii a epocii bronzului, repetându-se în acest fel o situație quasigenerală pentru regiunea Tisei Superioare (Kacsó, 2020, p. 123), dar nu au fost găsite aici nici urme de locuire din paleolitic, neolitic sau epoca cuprului. Primele mărturii ale prezenței umane în această depresiune aparțin comunităților Suciu de Sus din Bronzul mijlociu și târziu. Ele și-au întemeiat așezările pe terasele înalte ale râului Cavnic (Copalnic-Mănăștur-Poiana, Vad-Poduri), în apropierea acestor terase (Copalnic-Mănăștur-Pe Mal), precum și pe văi secundare (Vad-Știurdina), râul Cavnic fiind, fără îndoială, principala cale de comunicație a zonei.

Noutatea adusă de cercetările arheologice efectuate în Depresiunea Cavnic este identificarea, fără dubii, pentru prima dată în nordul Transilvaniei, a prezenței efective în

¹² O parte a acestor depozite datează din perioada Bronz târziu 3 (Ha A), fiind contemporane cu depozitele de tip turnătorie (Kacsó, 2017, 29).

cadru așezării Suciul de Sus de la Copalnic-Mănăstur-Poiana a unei populații de factură răsăriteană, de tip Noua-Sabatinovka. Această prezență putea fi bănuită și dacă era analizat ansamblul descoperirilor de bronzuri din nordul și nord-vestul Transilvaniei, dintre care unele sunt formate în exclusivitate din piese de origine estică și sud-estică, caracteristice metalurgiei Noua-Sabatinovka: Valea lui Mihai II (Roska, 1942, p. 81-82, fig. 100), Groșii Țibleșului II (Kacsó, 1993, p. 48, pl. XIII/1-4), Petea (Marta, 2005), Aghireș (Bejinariu, 2018, p. 38-39, pl. 17-18; 25), iar altele, de tip Uriu-Ópályi, conțin un număr mai mare sau mai mic de astfel de piese¹³. Dezvelirea recentă a unei așezări Noua în Sălaj, la Sutor¹⁴, aduce noi dovezi cu privire la existența în regiunea Tisei Superioare, în cursul Bronzului târziu, a unor fenomene de habitat și procese culturale mai complexe decât s-a presupus anterior, în care un rol important a revenit și influențelor sau chiar mișcărilor de populații venite dinspre răsărit.

Bibliografie

- Bader, T. (1979)**, *Die Suciul de Sus-Kultur in Nordwestrumänien*, în *Prähistorische Zeitschrift*, 54, p. 3-31.
- Banner, J.; Bóna, I. (1974)**, *Mittelbronzezeitliche Tell-Siedlung bei Békés*, *Fontes Archaeologici Hungariae*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bejinariu, I. (2018)**, *Depozite de bronzuri din Sălaj*, Editura Mega, Editura Porolissum, Cluj-Napoca.
- Bratu, O. (2009)**, *Depuneri de bronzuri între Dunărea Mijlocie și Nistru în secolele XIII-VII a.Chr.*, Editura Renaissance, București.
- Dani, J.; Cséki, A. (2017)**, *Kora bronzkori művészeti tendenciák a Felső-Tisza-vidéken*, în *ΜΩΜΟΣ VIII. Őskori művészet – Művészet az őskorban. Őskoros Kutatók VIII. Ősszejövedele. Debrecen, 2013, október 16-18*, Debrecen, p. 201-232.
- Daróczi, T.-T.; Ursuțiu, A. (2015)**, *Worship, Habitation, Refuge. Bronze and Iron Age Sites of the Lower Feneș Valley, I-II*, *Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum*, 8, Mega Publishing House, Cluj-Napoca.
- Dragoman, A.; Pop, D.; Bobîna, B.; Astaloș, C. (2012)**, *O arheologie a munților din Maramureș, România: preliminarii*, în *Marmatia*, 10/1, p. 217-232.
- Florescu, A.C. (1991)**, *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România*, în *Cultura și Civilizația la Dunărea de Jos*, IX, Călărași.
- Gerloff, S. (2003)**, *Goldkegel, Kappe und Axt: Insignien bronzezeitliches Kult und Macht*, în **Springer, T.; Grebe, A. (Hrsg.)**, *Gold und Kult der Bronzezeit. Mystik der prähistorischen Sonnenreligion*, Verlag des Nationalmuseums, Nürnberg, p. 191-203.
- Gerškovič, J.P. (1999)**, *Studien zur spätbronzezeitlichen Sabatinovka-Kultur am unteren Dnepr und an der Westküste des Azov'schen Meeres*, *Archäologie in Eurasien*, 7, Verlag Marie Leidorf GmbH, Rahden/Westf.

¹³ Relațiile dintre cultura Noua și culturile din regiunea Tisei superioare, ilustrate în special prin prezența unor piese de bronz de origine răsăriteană în această regiune, au fost analizate și de către Attila László (2006, p. 129), el menționând, printre altele, acele cu protuberanțe din depozitul de la Ópályi și tumulul de la Nyírkársz-Gyulaháza.

¹⁴ MJIAZ, 2021. Informații suplimentare Ioan Bejinariu.

- Grömer, K. (2010),** *Prähistorische Textilkunst in Mitteleuropa. Geschichte des Handwerkes und Kleidung vor den Römern, Veröffentlichungen der Prähistorischen Abteilung*, 4, Naturhistorisches Museum Wien.
- Hampel, J. (1892),** *A bronzkor emlékei Magyarhonban II. A leletek statisztikája*, Az Orsz. Rég. és Embertani Társulat Kiadványa, Budapest.
- Jankovits, K. (2017),** *Die bronzezeitlichen Anhänger in Ungarn, Studia at Archaeologiam Pazmaniensia. Veröffentlichungen des Instituts für Archäologische Wissenschaften der Pázmány Péter Katholischen Universität*, 9, Archaeolingua, Budapest.
- Kacsó, C. (1975),** *Contributions à la connaissance de la culture de Suciul de Sus à la lumière des recherches faites à Lăpuș, în Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Nouvelle Série*, XIX, p. 45-68.
- Kacsó, C. (1987),** *Beiträge zur Kenntnis des Verbreitungsgebietes und der Chronologie der Suciul de Sus-Kultur, în Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Nouvelle Série*, XXXI, p. 51-75.
- Kacsó, C. (1993),** *Contribuții la cunoașterea Bronzului târziu din nordul Transilvaniei. Cercetările de la Suciul de Sus și Groșii Țibleșului, în Revista Bistriței*, VII, p. 29-49.
- Kacsó, C. (1995a),** *Der Hortfund von Läschia, Kr. Maramureș, în Soroceanu, T. (Hg.), Bronzefunde aus Rumänien, Prähistorische Archäologie in Südosteuropa*, 10, Wissenschaftsverlag Volker Spiess, Berlin, p. 131-140.
- Kacsó, C. (1995b),** *Statuetă antropomorfă. Antropomorphic statuette, în Stoica, C.; Rotea, M.; Boroffka, N. (ed.), Comori ale epocii bronzului în România. Treasures of the Bronze Age in Romania, Muzeul Național de Istorie a României, Editura S. C. DAIM P. H. S.R.L., București.*
- Kacsó, C. (2002),** *Descoperiri de bronzuri în Depresiunea Lăpușului, în Revista Bistriței*, XVI, p. 7-24.
- Kacsó, C. (2003),** *Noi descoperiri Suciul de Sus și Lăpuș în nordul Transilvaniei, în Marmatia*, 7/1, p. 105-182.
- Kacsó, C. (2004),** *Zu den Problemen der Suciul de Sus-Kultur in Siebenbürgen, în Bátor, J.; Furmánek, V.; Veliačik, L. (Hrsg.), Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag, Archaeologica Slovaca Monographiae, Communicationes*, VI, Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra, p. 327-340.
- Kacsó, C. (2009),** *Descoperirile din epoca bronzului de la Sarasău, în Marmatia*, 9/1, p. 59-100.
- Kacsó, C. (2011),** *Die Hügelnekropole von Lăpuș. Eine zusammenfassende Einleitung, în Berecki, S.; Németh, E.R.; Rezi, B. (Eds.), Bronze Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș 8-10 October 2010, Bibliotheca Musei Marisiensis Seria Archaeologica*, IV, Editura Mega, Târgu Mureș, p. 213-243.
- Kacsó, C. (2015a),** *Repertoriul arheologic al județului Maramureș. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, I-II, Colecția Historia*, 3, Editura Ethnologica, Baia Mare.
- Kacsó, C. (2015b),** *Topoare cu disc și spin de la Oarța de Sus și Odești, în Spinei, V.; Ursulescu, N.; Cotiugă, V. (ed.), Orbis Praehistorica. Mircea Petrescu-Dîmbovița in memoriam, Honoraria*, 11, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, p. 543-558.

- Kacsó, C. (2017)**, *Descoperirile de bronzuri din Depresiunea Oaşului. Cu specială privire asupra depozitului de la Bătarci / Bronze finds from the Oaş Depression. With special regard to the hoard from Bătarci*, Eurotip, Baia Mare.
- Kacsó, C. (2018a)**, *Așezarea din epoca bronzului de la Oarța de Sus-Dealul Stremțului*, în *Apulum*, LV/1, p. 67-85.
- Kacsó, C. (2018b)**, *Statueta antropomorfă din epoca bronzului de la Lăpușel*, în **Rișcuța, N.C.; Ferencz, I.V. (ed.)**, *Studii și Articole de Arheologie. In memoriam Ioan Andrițoiu*, Editura Mega, Cluj-Napoca, p. 157-173.
- Kacsó, C. (2020)**, *Aspekte der Bronzezeit in Nordsiebenbürgen. Kontakte zu den südlichen und östlichen Regionen*, în **Maran, J.; Băjenaru, R.; Ailincăi, S.-Cr.; Popescu, A.-D.; Hansen, Sv. (Eds.)**, *Objects, Ideas and Travelers. Contacts between the Balkans, the Aegean and Western Anatolia during the Bronze and Early Iron Age. Volume to the memory of Alexandru Vulpe. Proceedings of the Conference in Tulcea, 10-13 November, 2017, Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie*, 350, Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, p. 123-145.
- Kemenczei, T. (1981)**, *Der Bronzefund von Vajdáciska (Nordungarn)*, în **Lorenz, H. (Hg.)**, *Studien zur Bronzezeit. Festschrift für Wilhelm Albert v. Brunn*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz/Rhein, p. 151-161.
- Kobal', J.V. (2000)**, *Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine), Prähistorische Bronzefunde*, XX, 4, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- László, A. (2006)**, *Über die Beziehungen, die kulturelle und chronologische Lage der Bronzefunde vom Typ Uriu-Ópályi, Draja de Jos-Lozovo-Pobit Kamák*, în **Kobal', J. (Hg.)**, *Bronzezeitliche Depotfunde – Problem der Interpretation. Materialien der Festkonferenz für Tivodor Lehoczy zum 175. Geburtstag. Ushhorod, 5-6. Oktober 2005, Ужгород*, p. 124-143.
- Marinescu, G. (1985)**, *Descoperiri de la sfârșitul epocii bronzului (cultura Noua) în nord-estul Transilvaniei*, în *Apulum*, XXII, p. 23-29.
- Marinescu, G. (1986)**, *Necropola de la sfârșitul epocii bronzului (cultura Noua) de la Archiud, comuna Teaca, județul Bistrița-Năsăud*, în *Thraco-Dacica*, VII/1-2, p. 46-58.
- Marinescu, G. (1993)**, *Cercetări și descoperiri arheologice de epoca bronzului în nord-estul Transilvaniei*, în *Revista Bistriței*, VII, p. 5-27.
- Marinescu, G. (1995)**, *Cercetări și descoperiri arheologice de epoca bronzului în nord-estul Transilvaniei (II)*, în *Revista Bistriței*, IX, p. 49-124.
- Marta, L. (2005)**, *Der bronzene Nadeldepotfund von Petea, Kr. Satu Mare / Depozitul de ace din bronz descoperit la Petea, jud. Satu Mare*, în **Soroceanu, T. (Hg.)**, *Bronzefunde aus Rumänien. Beiträge zur Veröffentlichung und Deutung bronze- und älterhallstattzeitlicher Metallfunde in europäischem Zusammenhang / Descoperiri de bronzuri din România. Contribuții la publicarea și interpretarea descoperirilor de metal din epoca bronzului și din prima vârstă a fierului în context european*, II, Editura Accent, Bistrița, Cluj-Napoca, p. 75-94.
- Marta, L. (2009)**, *The Late Bronze Age Settlements of Petea-Csengersima*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare.

- Marta, L. (2014), *Ofrande de bronz / Bronze offerings*, în Gindele, R.; Marta, L.; Virag, Ch. (ed.), *Tezaure arheologice din județul Satu Mare*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, p. 9-17.
- Marta, L.; Szócs, P.L. (2007), *Catalogul colecției de arheologie. A régészeti gyűjtemény katalógusa. Catalogue of the Archaeological Collection*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare.
- Mazăre, N.-P. (2012), *Meșteșugul producerii textilelor în cadrul comunităților neolitice și eneolitice din Transilvania (Rezumatul tezei de doctorat)*, Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia, Facultatea de Istorie și Filologie, Alba Iulia.
- Metzner-Nebelsick, C. (2013), *Gedanken zur Frage des kulturellen Wandels in der Zeit um 1600 v. Chr. in Nordwest-Rumänien und Nordost-Ungarn*, în Meller, H.; Bertemes, F.; Bork, H.-R.; Risch, R. (Hrsg.), *1600 – Kultureller Umbruch im Schatten des Thera-Ausbruchs ? 4. Mitteldeutscher Archäologentag vom 14. bis 16. Oktober 2011 in Halle (Saale), Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle*, 9, Halle (Saale), p. 327-353.
- Metzner-Nebelsick, C.; Nebelsick, L.D.; Peters, M.; Kacsó, C. with the contributions by Shotyk, W. (2011), *Environmental and Anthropogenic Impact Factors during the Bronze Age in the Ore-Rich Lăpuș Microregion, Northwest Romania*, în *Socio-environmental dynamics over the last 12,000 years: The Creation of Landscapes II, Open workshop 14th-18th March 2011, Kiel, Germany, programme and abstract volume*, Terra Nostra Schriften der Geounion Alfred-Wegener-Stiftung 2011/1, p. 50.
- MJIAZ (2021) – Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău, *Contribuții arheologice la cunoașterea epocii bronzului și primei epoci a fierului în Nord-Vestul României* (https://muzeuzalau.ro/contributii-arheologice-la-cunoasterea-epocii-bronzului-si-prime-epoci-a-fierului-in-nord-vestul-romaniei/?fbclid=IwAR2su10E9PX5CgI2lkH_JFgVw94P_IpwlYT8dN4drR6sr-INGk5WfXoUXM4, accesat 15.11.2021).
- Nebelsick, L.D. (1997), *Auf Biegen und Brechen. Ekstatische Elemente bronzezeitlicher Materialopfer – Ein Deutungsversuch*, în Hänsel, A.; Hänsel, B. (Hrsg.), *Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas. Ausstellung der Freien Universität Berlin mit dem Museum für Vor- und Frühgeschichte, Staatliche Museen zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Bestandskataloge*, 4, Berlin, p. 35-41.
- Nestor, I. (1938), *Die verzierten Streitäxte mit Nackenscheibe aus Westrumänien*, în Sprockhoff, E. (Hg.), *Marburger Studien. Gero Merhart von Bernegg gewidmet*, L. C. Wittich Verlag, Darmstadt, p. 178-192.
- Orosz, E. (1900), *Szolnok-Dobokamegye őskori leleteinek repertoriuma*, în *A Szolnok-Dobokamegye Irodalmi, Történelmi és Etnographiai Társulat I. Évkönyve*, Deés, p. 17-44.
- Pop, D. (2005), *Câteva considerații cu privire la stadiul cercetării culturii Suci de Sus și a grupului Lăpuș*, în Satu Mare. Studii și Comunicări, XXII/1, p. 61-92.
- Posea, Gr. (1962), *Țara Lăpușului. Studiu de geomorfologie*, Editura Științifică, București.
- Posea, Gr.; Moldovan, C.; Posea, A. (1980), *Județul Maramureș*, Editura Academiei Române, București.
- Roska, M. (1942), *Erdély régészeti repertórium. I. Őskor*, Nagy Jenő és Fia Könyvnyomdája, Kolozsvár.

- Sava, E. (2014)**, *Așezări din perioada târzie a epocii bronzului în spațiul pruto-nistrean (Noua-Sabatinovka)*, Biblioteca „Tyragetia”, XXVI, Chișinău.
- Sava, E.; Kaiser, E. (2011)**, *Die Siedlung mit „Aschenhügeln” beim Dorf Odaia-Miciurin, Republik Moldova*, Biblioteca „Tyragetia”, XIX, Chișinău.
- Soroceanu, T. (1991)**, *Studien zur Mureș-Kultur, Internationale Archäologie*, 7, VML Verlag Marie L. Leidorf, Buch am Erlbach.
- Soroceanu, T. (1995)**, *Die Fundumstände bronzezeitlicher Deponierungen—Ein Beitrag zur Hortdeutung beiderseits der Karpaten*, în **Soroceanu, T. (Hg.)**, *Bronzefunde aus Rumänien, Prähistorische Archäologie in Südosteuropa*, 10, Wissenschaftsverlag Volker Spiess, Berlin, p. 15-80.
- Soroceanu, T. (2012)**, *Die Kupfer- und Bronzedepts der frühen und mittleren Bronzezeit im heutigen Rumänien. Depozite de obiecte de cupru și bronz din România. Epoca timpurie și mijlocie a bronzului*, *Archaeologia Romanica*, V, Editura Accent, Cluj-Napoca, Bistrița.
- Téglás, G. (1887)**, *Az erdélyi medencze őstörténelméhez*, în *Orvos-természettudományi Értesítő*, XII, p. 55-87, 181-204, 299-312.
- Temesváry, J. (1897)**, *Szolnokdobokamegyei leletek*, în *Archæologiai Értesítő*, XVII, p. 97-107.
- Țârlea, A.C. (2012)**, *Obiceiul depunerii în spațiul carpato-balcanic în epoca bronzului și în prima epocă a fierului*, teză de doctorat (manuscris), Universitatea București, Facultatea de Istorie, București.
- Vachta, T. (2008)**, *Studien zu den bronzezeitlichen Hortfunden des oberen Theissgebietes, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie*, 159, Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn.
- Vulpe, A. (1970)**, *Die Äxte und Beile in Rumänien I, Prähistorische Bronzefunde*, IX, 2, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München.
- Гершкович, Я.П. (1989)**, *Проблеми історії археології давнього населення Української РСР*, Наукова Думка, Київ, p. 52-53.
- Крушельницька, Л.І. (2006)**, *Культура Ноа на землях України*. Львів.

BRONZE AGE DISCOVERIES IN THE CAVNIC DEPRESSION

Keywords: *Cavnic Depression, Bronze Age, Suciu de Sus culture, Noua-Sabatinovka culture, bronze hoards.*

Abstract

The Cavnic Depression (fig. 1-2) is a well-delimited quadrilateral geographical unit in northern Transylvania, extending north from the Preluca Massif to the Northern Volcanic Mountains. To the south and the south-west, it is bordered by the Lăpușului Depression, while in the east, by Măgura Șatrei and the Pietriș-Ineu Hilltops. The depression has a hill-like character (400 m) of flat interfluvial crests and with a north-south elongation, separated by the three wide valleys: Bloaja, Cavnic and Valea

Mare (or Valea Berinței). They have terraces with various altitudes (the higher get to 100 m on Căvnic, 50-70 m on Bloaja and 35-50 m on Valea Mare).

In this relatively small territory, systematic research or fortuitous finds have revealed the existence of four settlements, a bronze hoard and an isolated bronze item. Their summary presentation and their succinct analysis represent the subject of this study.

Among the settlements – all those situated in the Copalnic-Mănăstur commune (fig. 8) – we have investigated three (Copalnic-Mănăstur-Poiana, Vad-Poduri and Vad-Știurdina), through excavations, but their research is not exhaustive.

The excavations carried out in the Vad-Poduri settlement provided the highest and most varied amount of archaeological material: pottery, burnt clay items, anthropomorphic and zoomorphic representations, as well as a possible stone mouldform (pl. 1-18). In the Vad-Știurdina (pl. 19-23) and Copalnic-Mănăstur-Poiana settlements (pl. 24-35), we have also found relatively large amounts of pottery and several burnt clay items (in the first one), and a small stone item. The two settlements of Vad may be ascribed, undoubtedly, to the communities of Suciul de Sus. In the settlement of Copalnic-Mănăstur, we found (besides the majority Suciul de Sus component) relatively high amounts of pottery, different from the local one. It did not emerge in the Copalnic Depression settlement due to exchanges, but to the actual presence here of a group of population that manufactured and used such a pottery. This group with eastern origins (specific to Noua-Sabatinovka) arrived to Northern Transylvania either from Moldavia or, more likely, from the Someșul Mare area, where numerous Noua culture sites are located.

Concerning the bronze item of Rușor (emerged in the 19th century), József Hampel published an ampler description in Hungarian. The shape-related details indicated, in the lack of illustration, do not enable us to categorise it definitely. Judging only by the mentioned length of the item, namely 14.6 cm, we attributed it most likely to Schaftlochaxt.

The hoard of Lăschia (pl. 36-43), which comprises 17 Nackenscheibenäxte, is part of the group of bronze finds pertaining to Late Bronze Age (disseminated mostly in the Upper Tisa region), comprising exclusively Nackenscheibenäxte. It is the only one that includes only B₄ axes, the Uioara variant.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. The map of the Căvnic Depression.

Fig. 2. The map of the Căvnic Depression.

Fig. 3. Copalnic-Mănăstur-„Poiana”.

Fig. 4. Copalnic-Mănăstur-„Pe Mal”.

Fig. 5. Lăschia-„Gardul Țarinii”.

Fig. 6. Vad-„Poduri”.

Fig. 7. Vad-„Știurdina”.

Fig. 8. Bronze Age Settlements from Căvnic Depression mentioned in the text.

Pl. 1. Vad-„Poduri”. Pottery.

Pl. 2. Vad-„Poduri”. Pottery.

Pl. 3. Vad-„Poduri”. Pottery.

Pl. 4. Vad-„Poduri”. Pottery.

- Pl. 5. *Vad-„Poduri”*. Pottery.
Pl. 6. *Vad-„Poduri”*. Pottery.
Pl. 7. *Vad-„Poduri”*. Pottery.
Pl. 8. *Vad-„Poduri”*. Pottery.
Pl. 9. *Vad-„Poduri”*. Pottery.
Pl. 10. *Vad-„Poduri”*. Pottery.
Pl. 11. *Vad-„Poduri”*. Pottery.
Pl. 12. *Vad-„Poduri”*. Pottery.
Pl. 13. *Vad-„Poduri”*. Pottery.
Pl. 14. *Vad-„Poduri”*. Pottery.
Pl. 15. *Vad-„Poduri”*. Pottery.
Pl. 16. *Vad-„Poduri”*. Pottery.
Pl. 17. *Vad-„Poduri”*. 1-6. Pottery; 7. clay object.
Pl. 18. *Vad-„Poduri”*. 1-6. Pottery; 7-8. stone; 9-12. clay objects.
Pl. 19. *Vad-„Știurdina”*. Pottery.
Pl. 20. *Vad-„Știurdina”*. Pottery.
Pl. 21. *Vad-„Știurdina”*. Pottery.
Pl. 22. *Vad-„Știurdina”*. Pottery.
Pl. 23. *Vad-„Știurdina”*. 1-8. Pottery; 9-10. clay objects; 11. stone.
Pl. 24. *Copalnic-Mănăstur-„Poiana”*. Pottery.
Pl. 25. *Copalnic-Mănăstur-„Poiana”*. Pottery.
Pl. 26. *Copalnic-Mănăstur-„Poiana”*. Pottery.
Pl. 27. *Copalnic-Mănăstur-„Poiana”*. Pottery.
Pl. 28. *Copalnic-Mănăstur-„Poiana”*. Pottery.
Pl. 29. *Copalnic-Mănăstur-„Poiana”*. Pottery.
Pl. 30. *Copalnic-Mănăstur-„Poiana”*. Pottery.
Pl. 31. *Copalnic-Mănăstur-„Poiana”*. Pottery.
Pl. 32. *Copalnic-Mănăstur-„Poiana”*. Pottery.
Pl. 33. *Copalnic-Mănăstur-„Poiana”*. Pottery.
Pl. 34. *Copalnic-Mănăstur-„Poiana”*. Pottery.
Pl. 35. *Copalnic-Mănăstur-„Poiana”*. 1-4. Pottery; 5-6. clay objects.
Pl. 36. *Lăschia*. Bronze hoard.
Pl. 37. *Lăschia*. Bronze hoard.
Pl. 38. *Lăschia*. Bronze hoard.
Pl. 39. *Lăschia*. Bronze hoard.
Pl. 40. *Lăschia*. Bronze hoard.
Pl. 41. *Lăschia*. Bronze hoard.
Pl. 42. *Lăschia*. Bronze hoard.
Pl. 43. *Lăschia*. Bronze hoard.

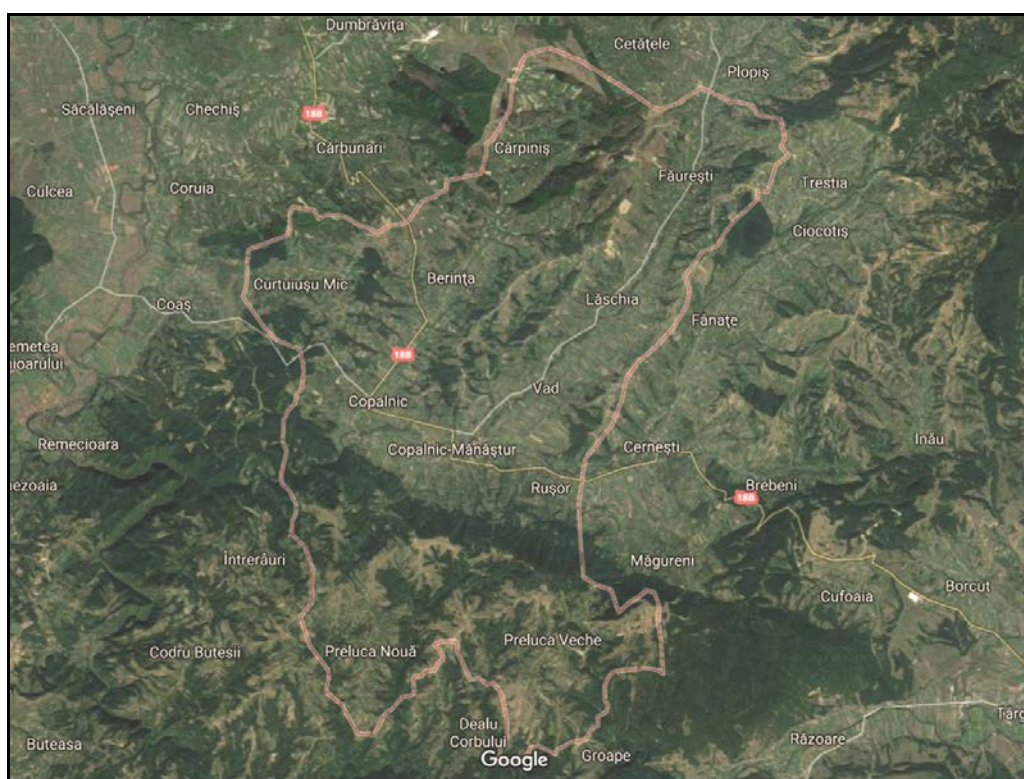

Fig. 1. Harta Depresiunii Căvnic.

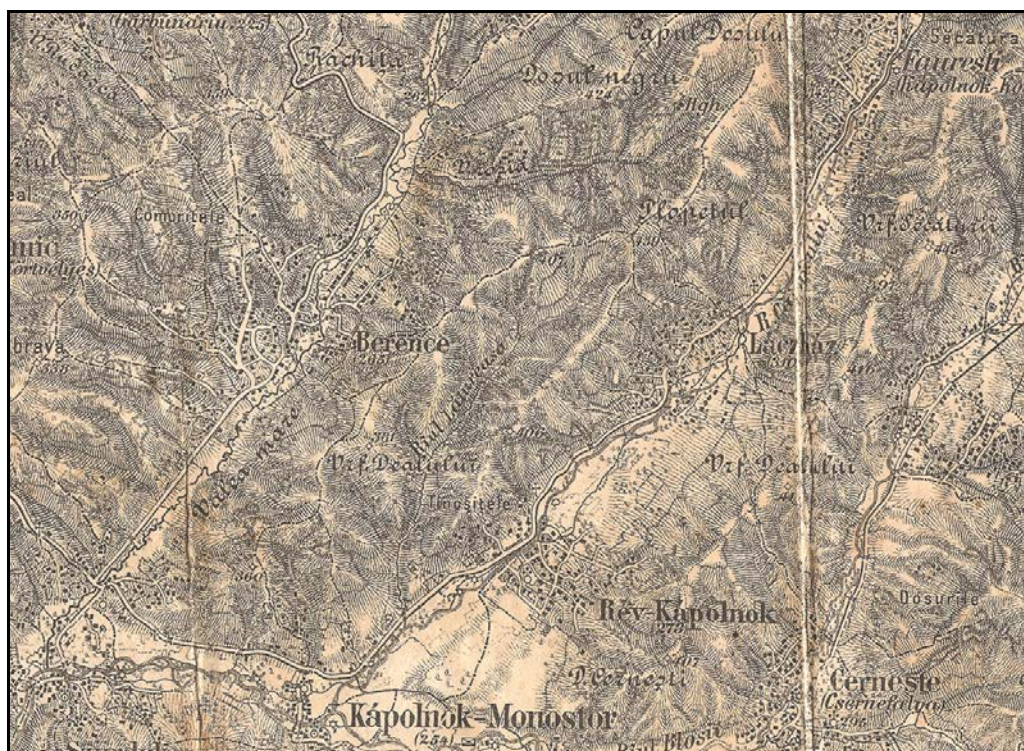

Fig. 2. Harta Depresiunii Căvnic.

Fig. 3. *Copalnic-Mănăştur-„Poiana”.*

Fig. 4. *Copalnic-Mănăştur-„Pe Mal”.*

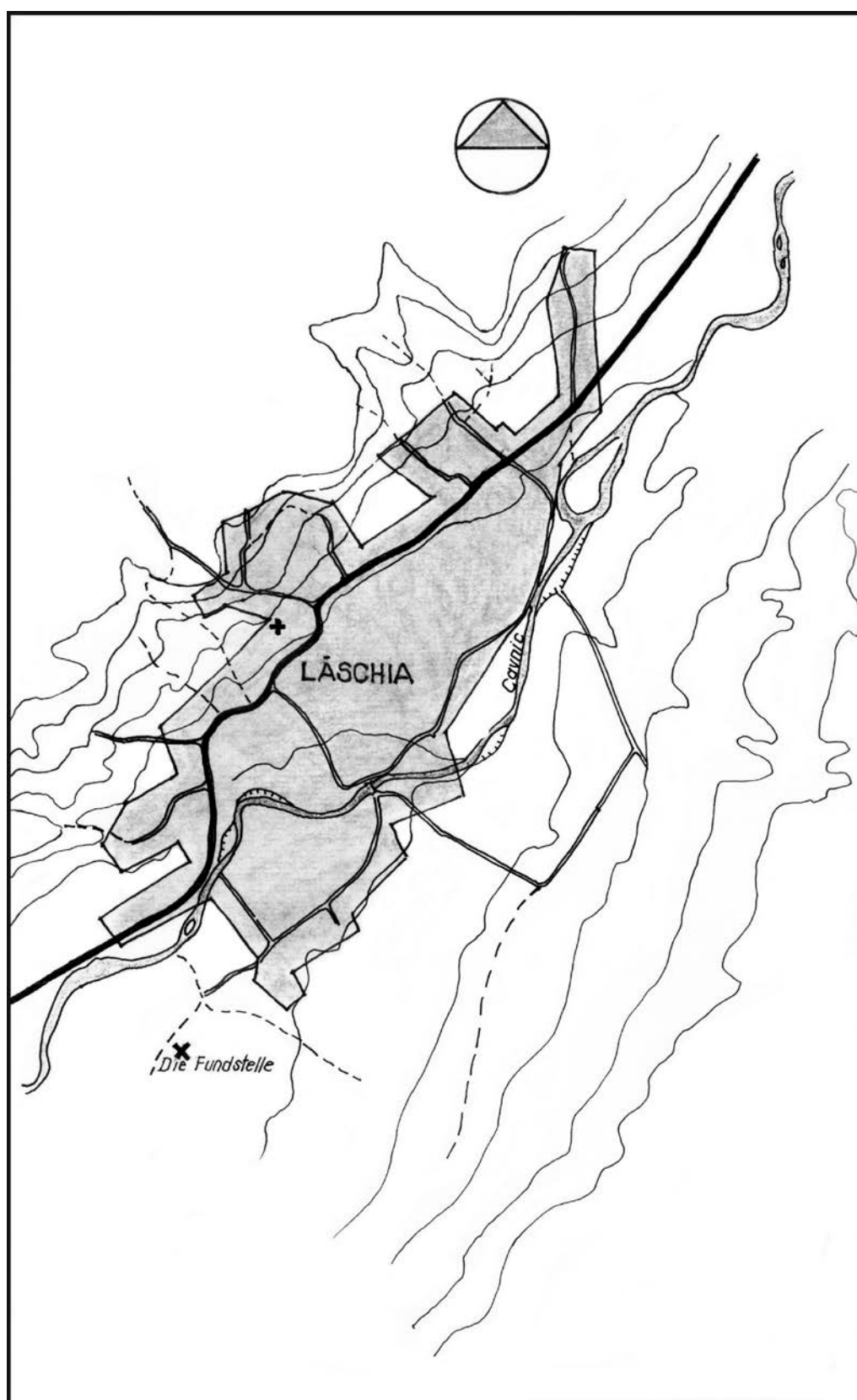

Fig. 5. Lăschia-„Gardul Țarinii”.

Fig. 6. *Vad-„Poduri”.*

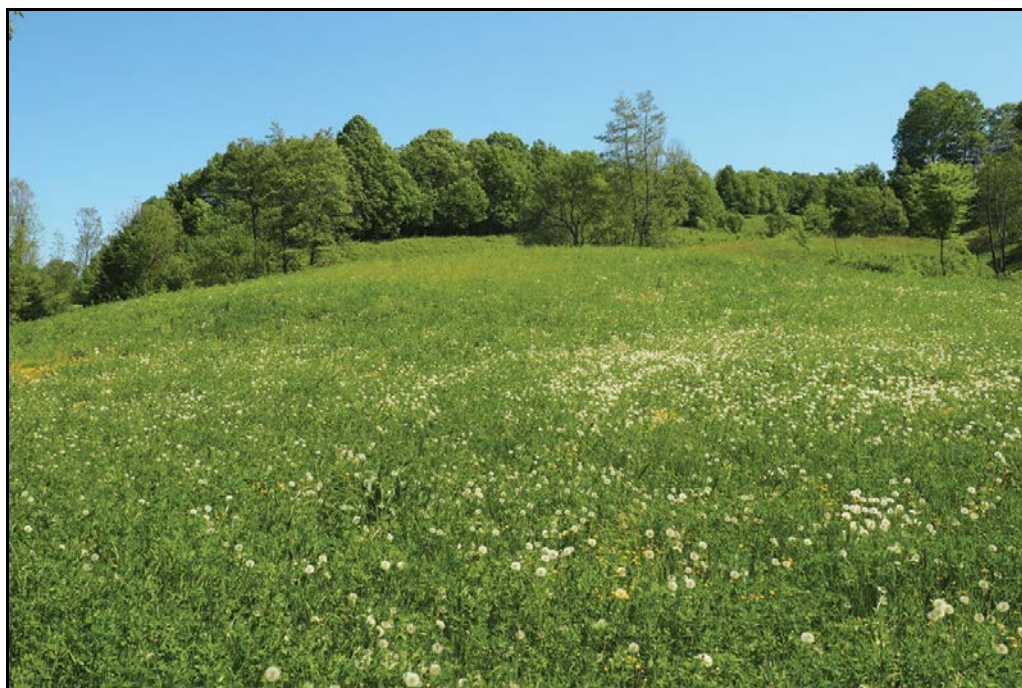

Fig. 7. *Vad-„Știurdina”.*

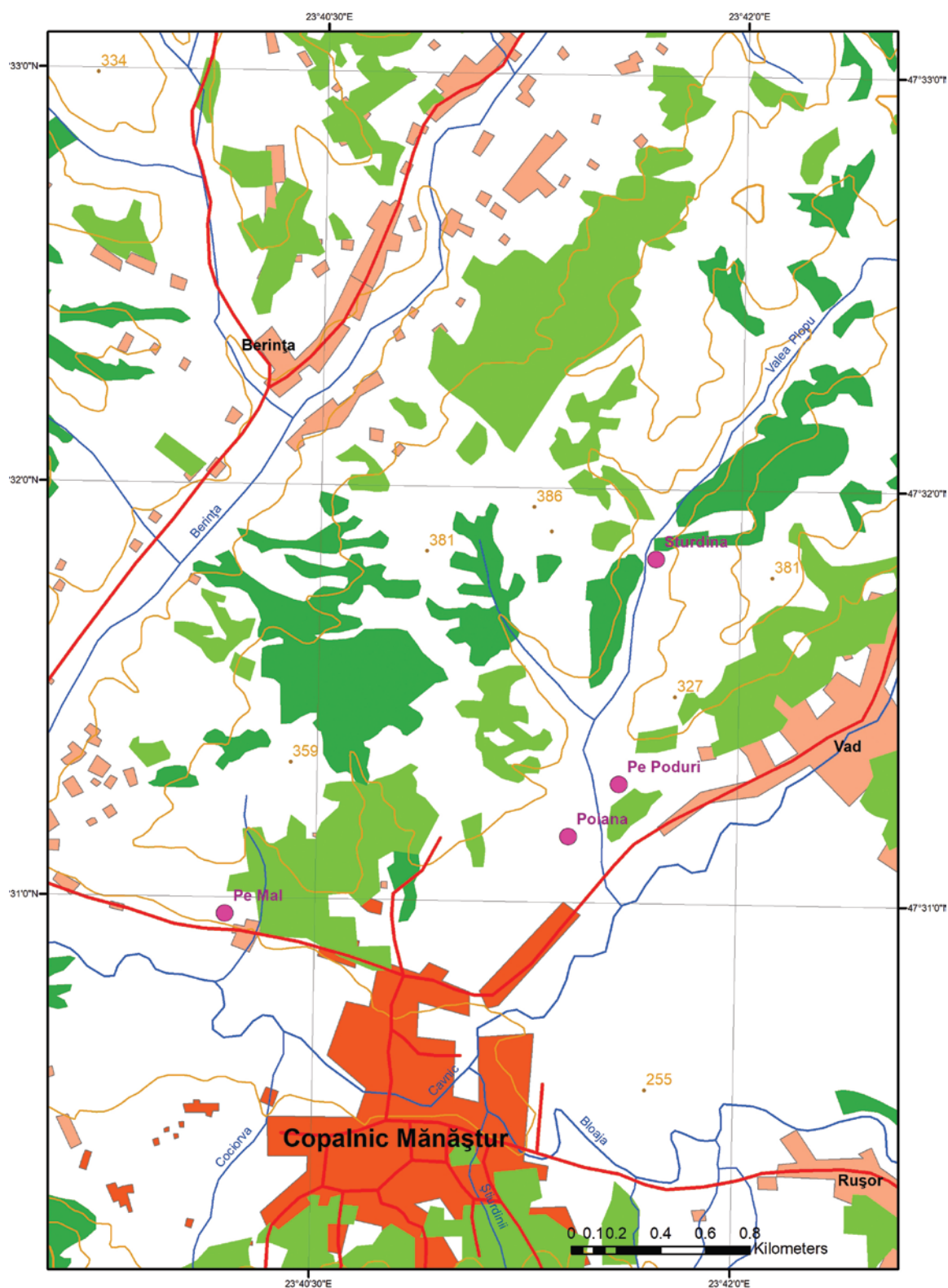
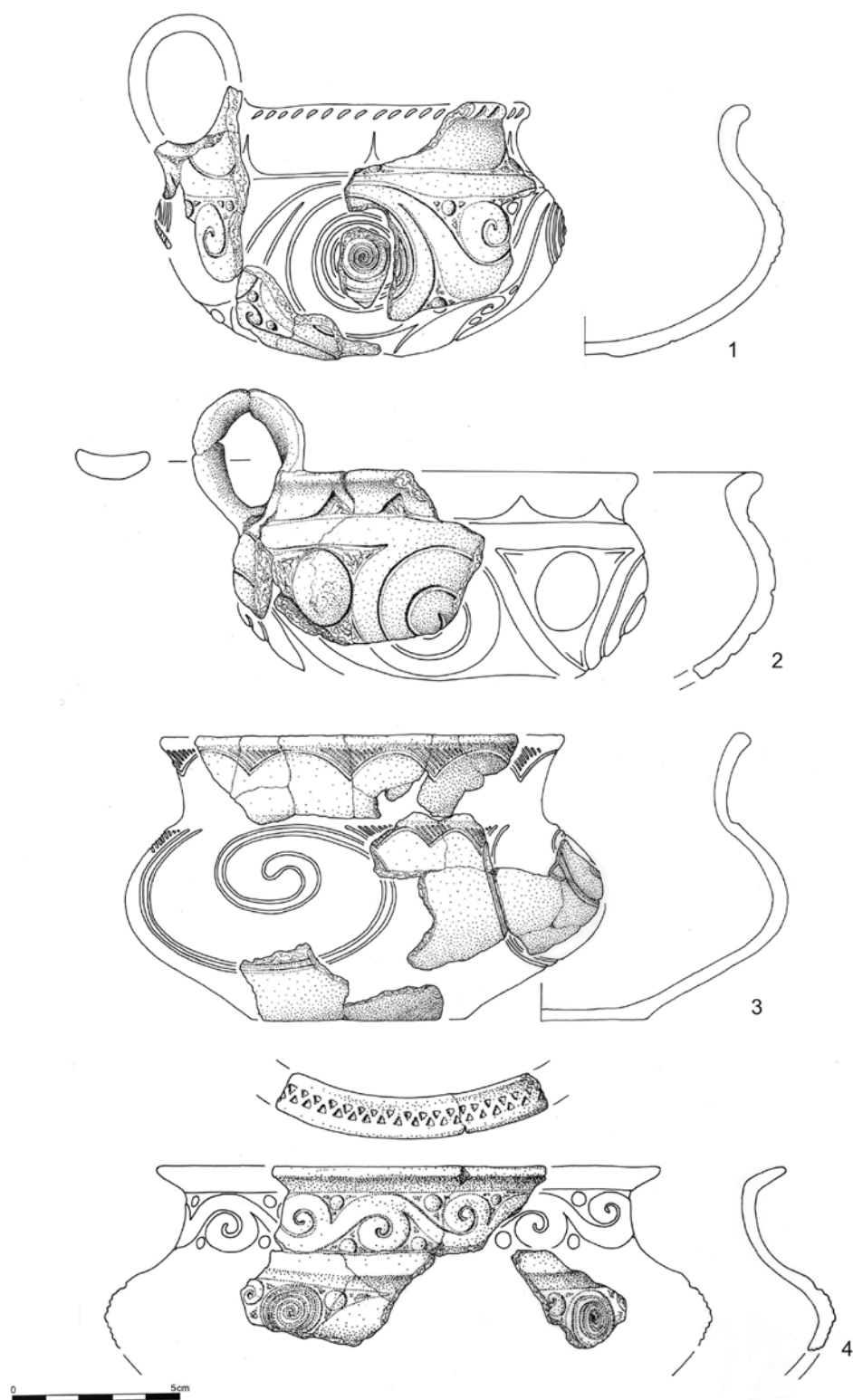
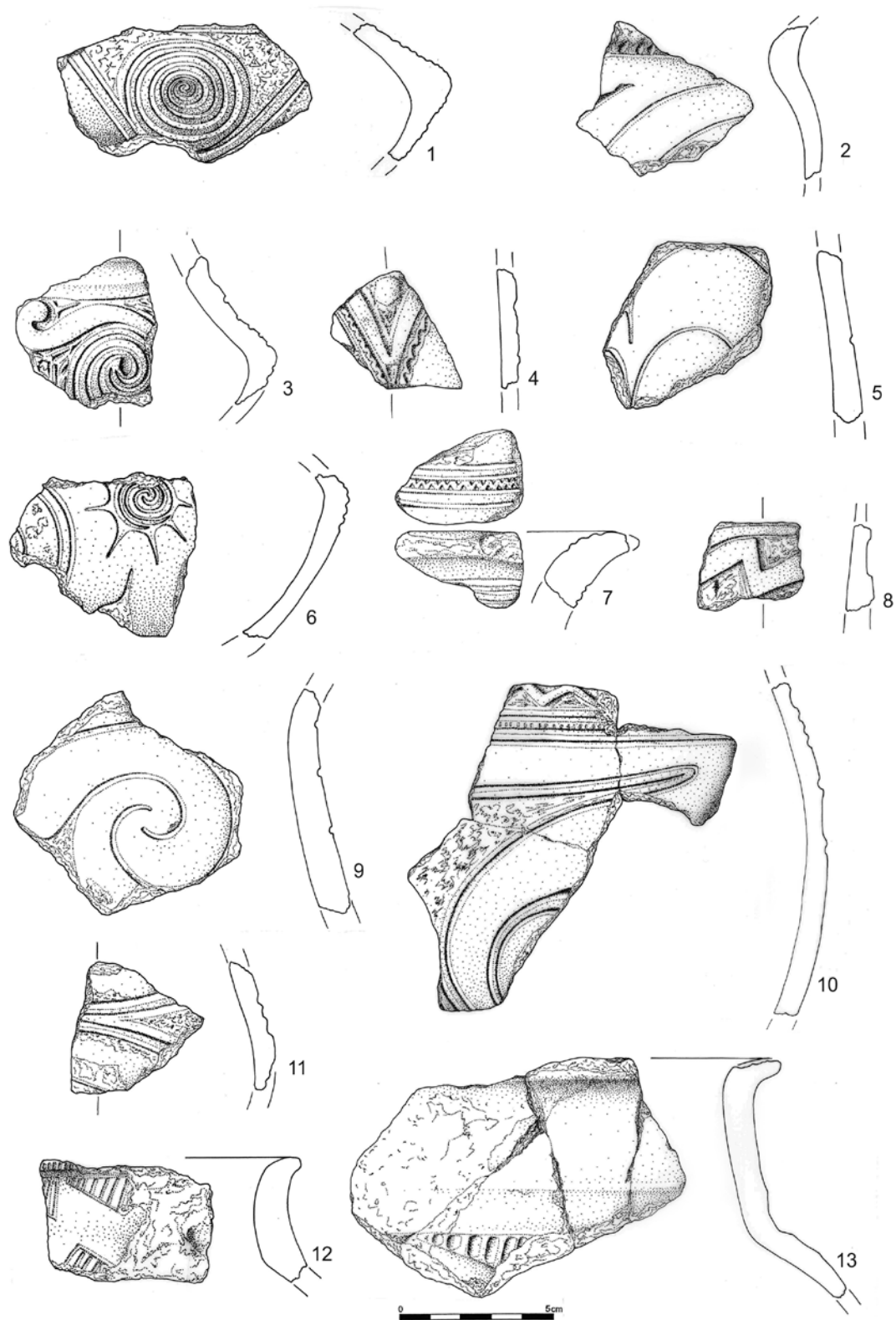

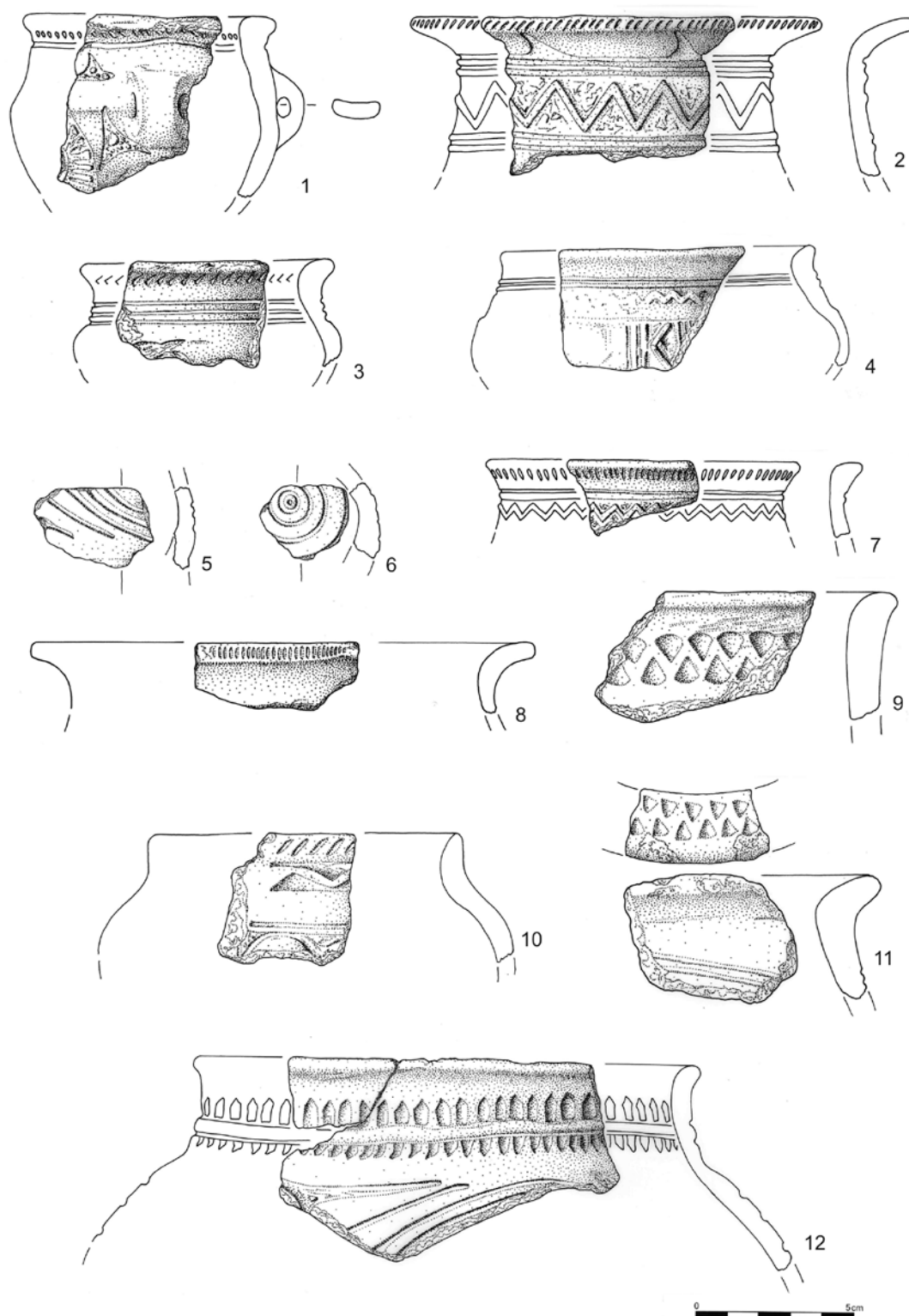
Fig. 8. Așezări ale epocii bronzului din Depresiunea Căvnic menționate în text.

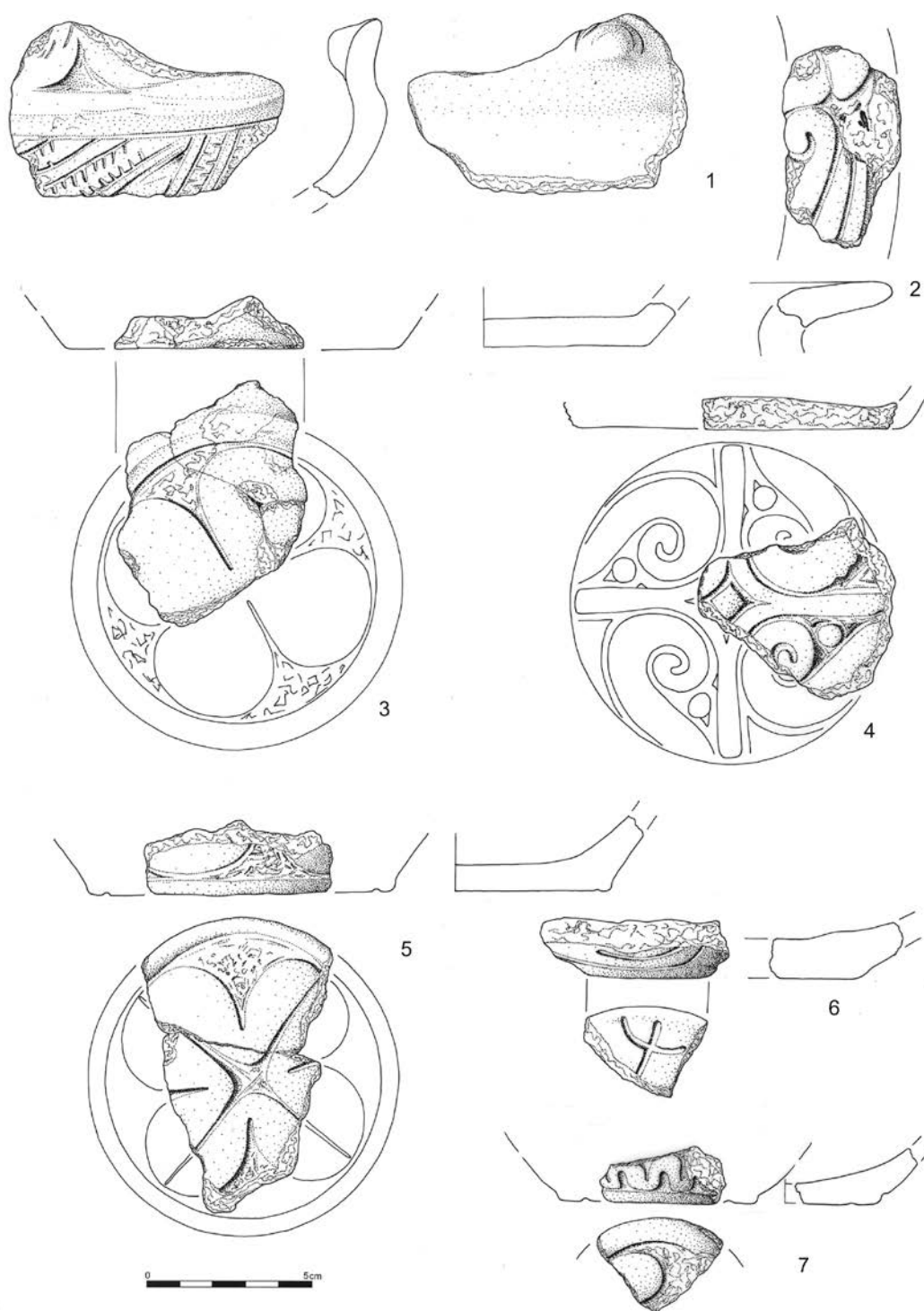
Pl. 1. Vad-„Poduri”. Ceramică.

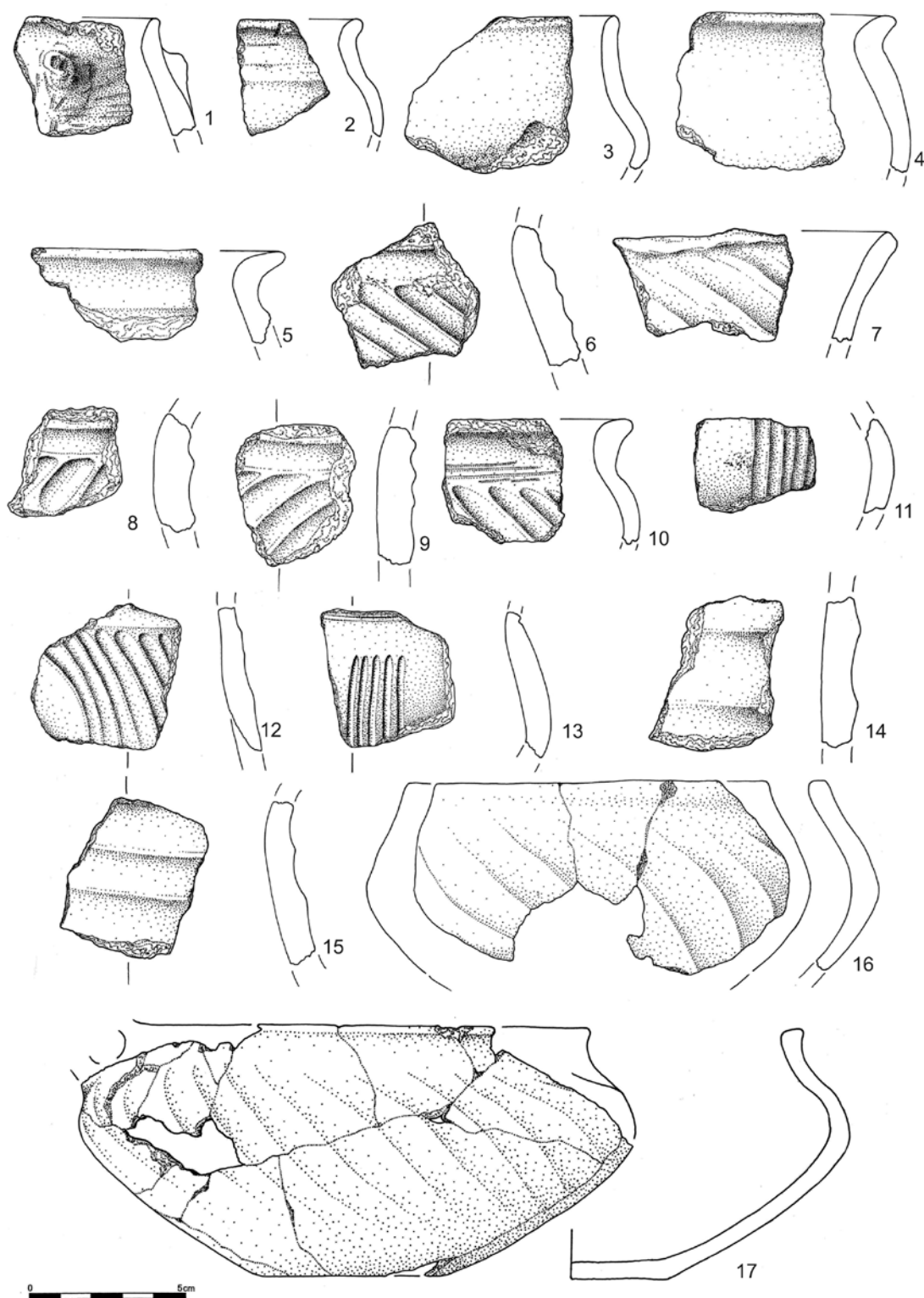
Pl. 2. Vad-„Poduri”. Ceramică.

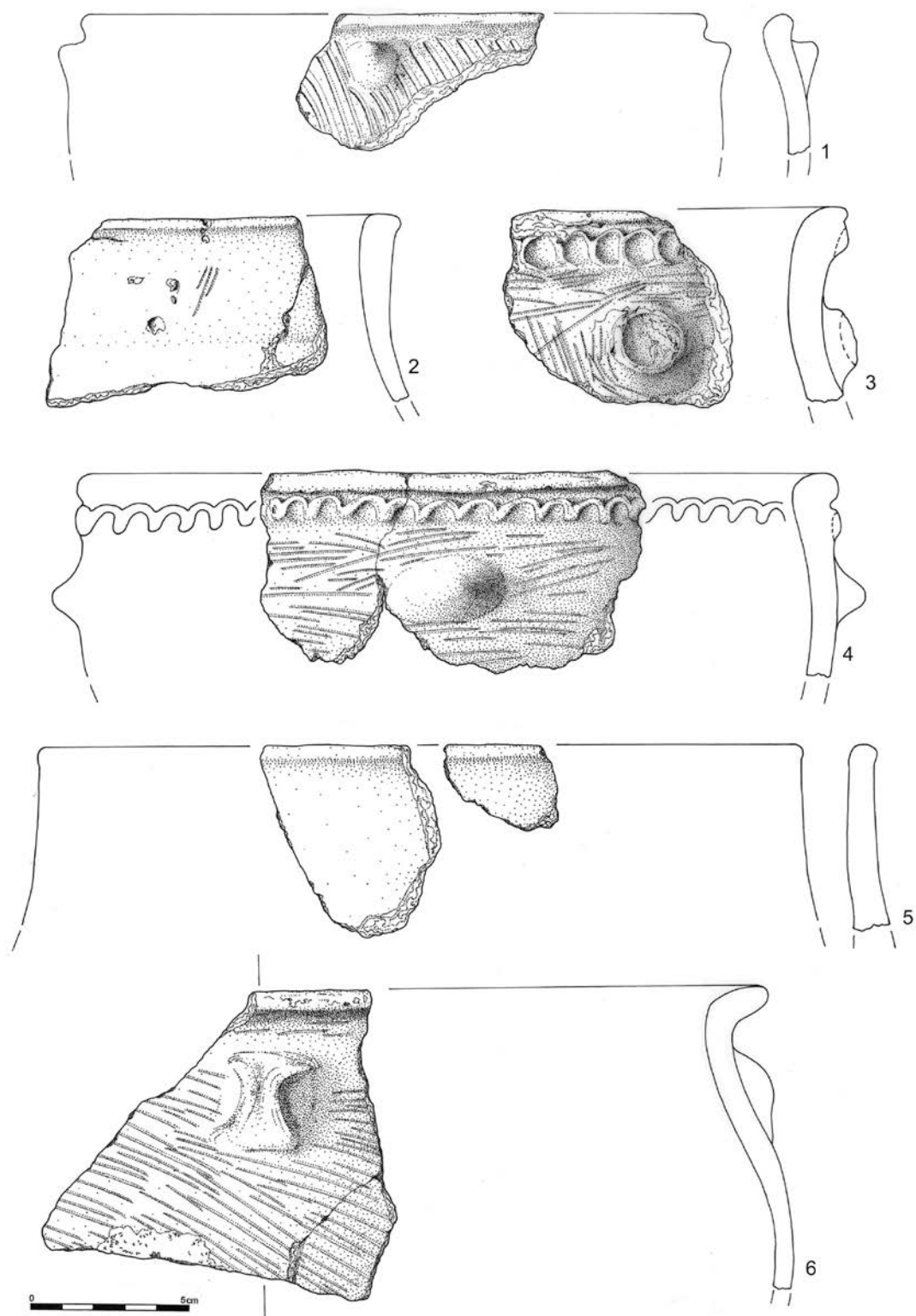
Pl. 3. Vad-„Poduri”. Ceramică.

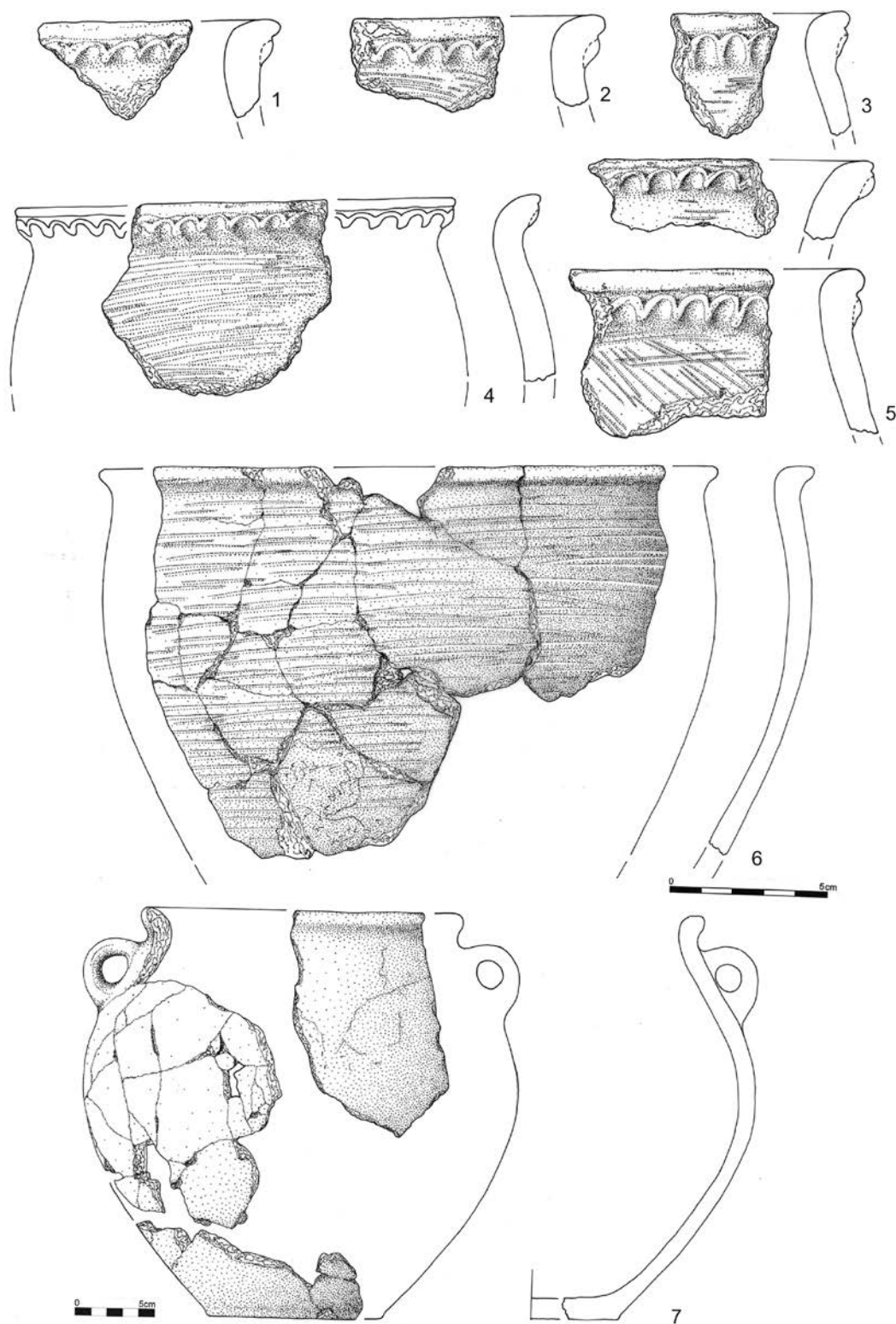
Pl. 4. Vad-„Poduri”. Ceramică.

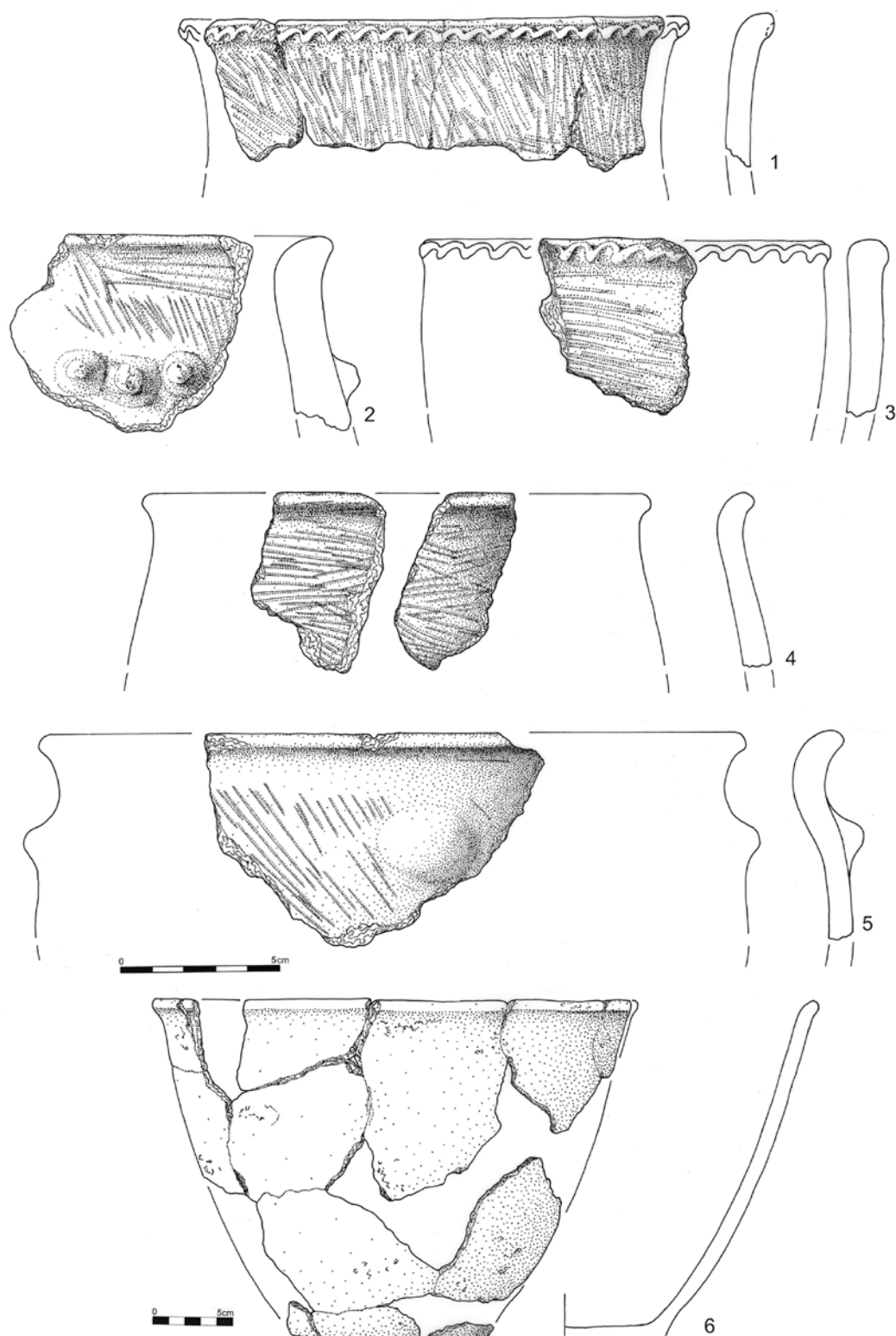
Pl. 5. Vad-„Poduri”. Ceramică.

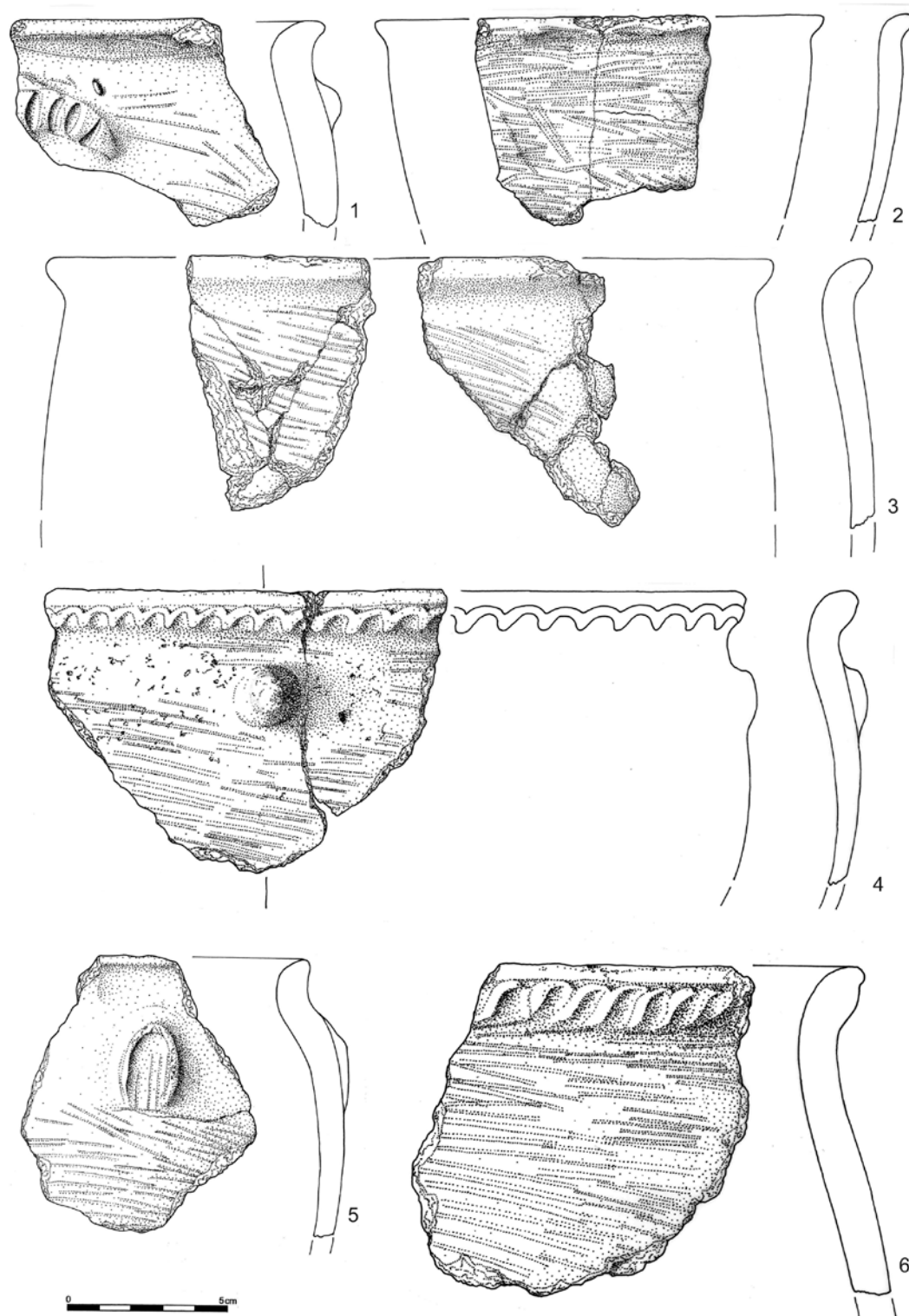
Pl. 6. Vad-„Poduri”. Ceramică.

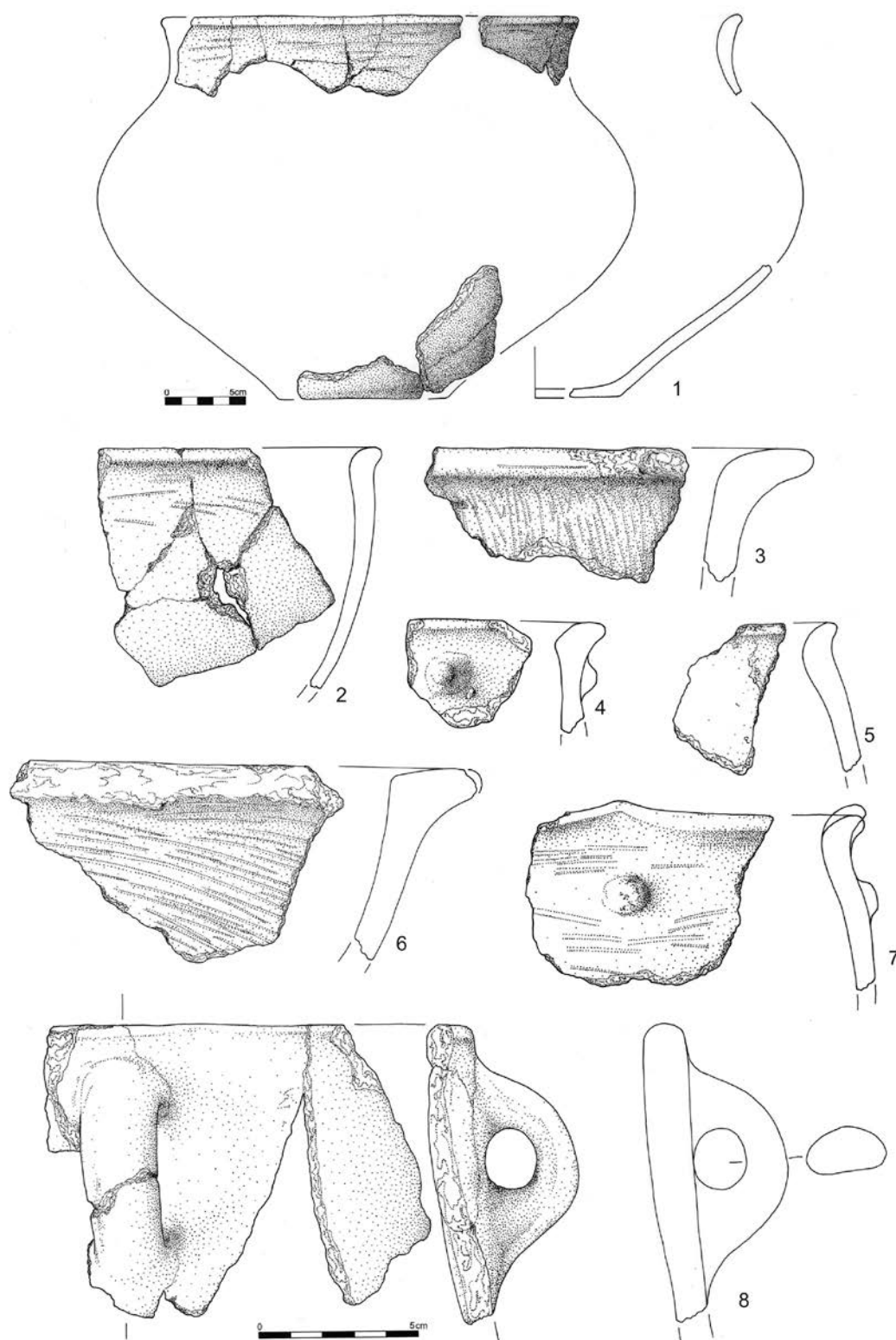
Pl. 7. Vad-„Poduri”. Ceramică.

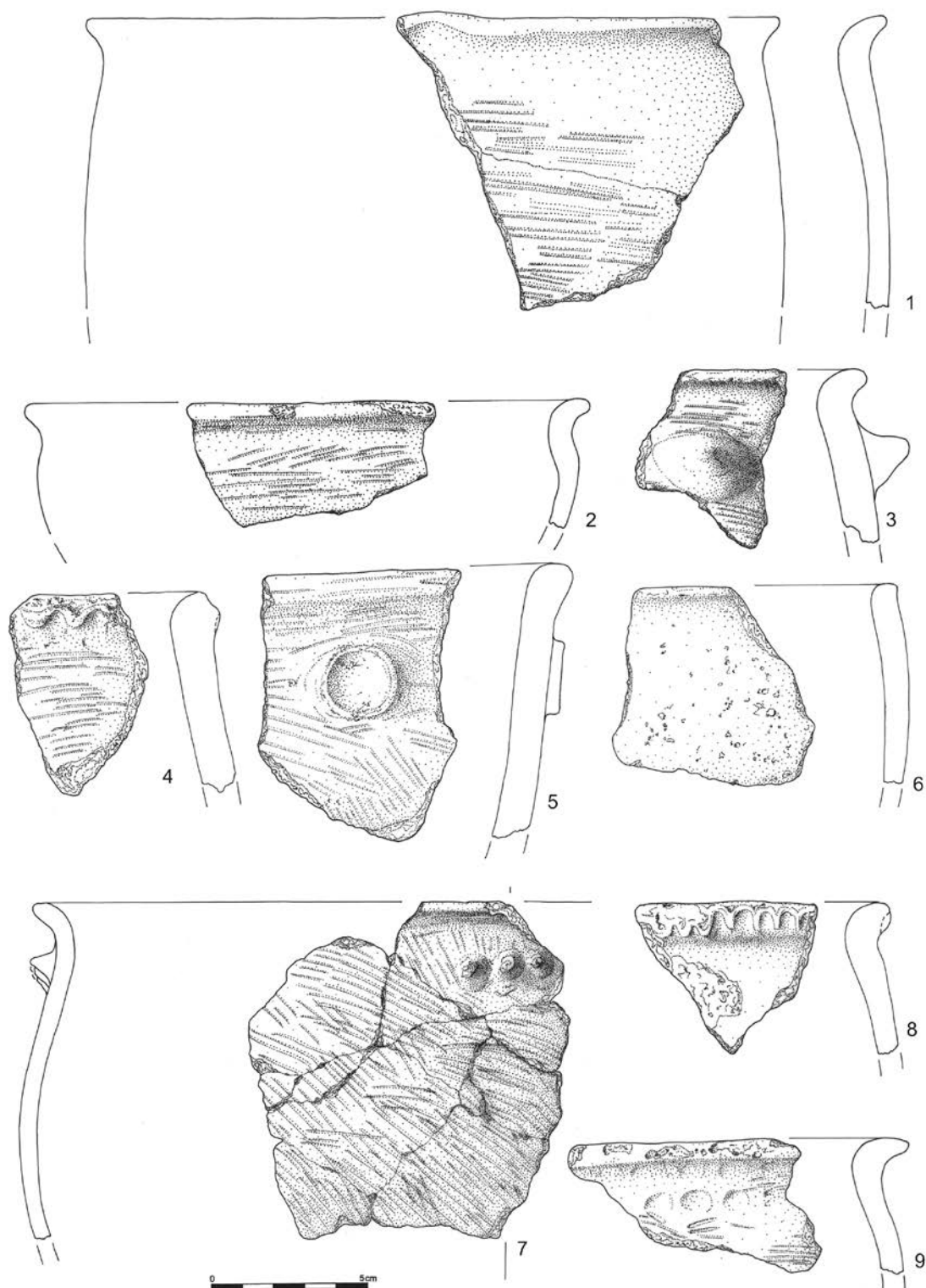
Pl. 8. Vad-„Poduri”. Ceramică.

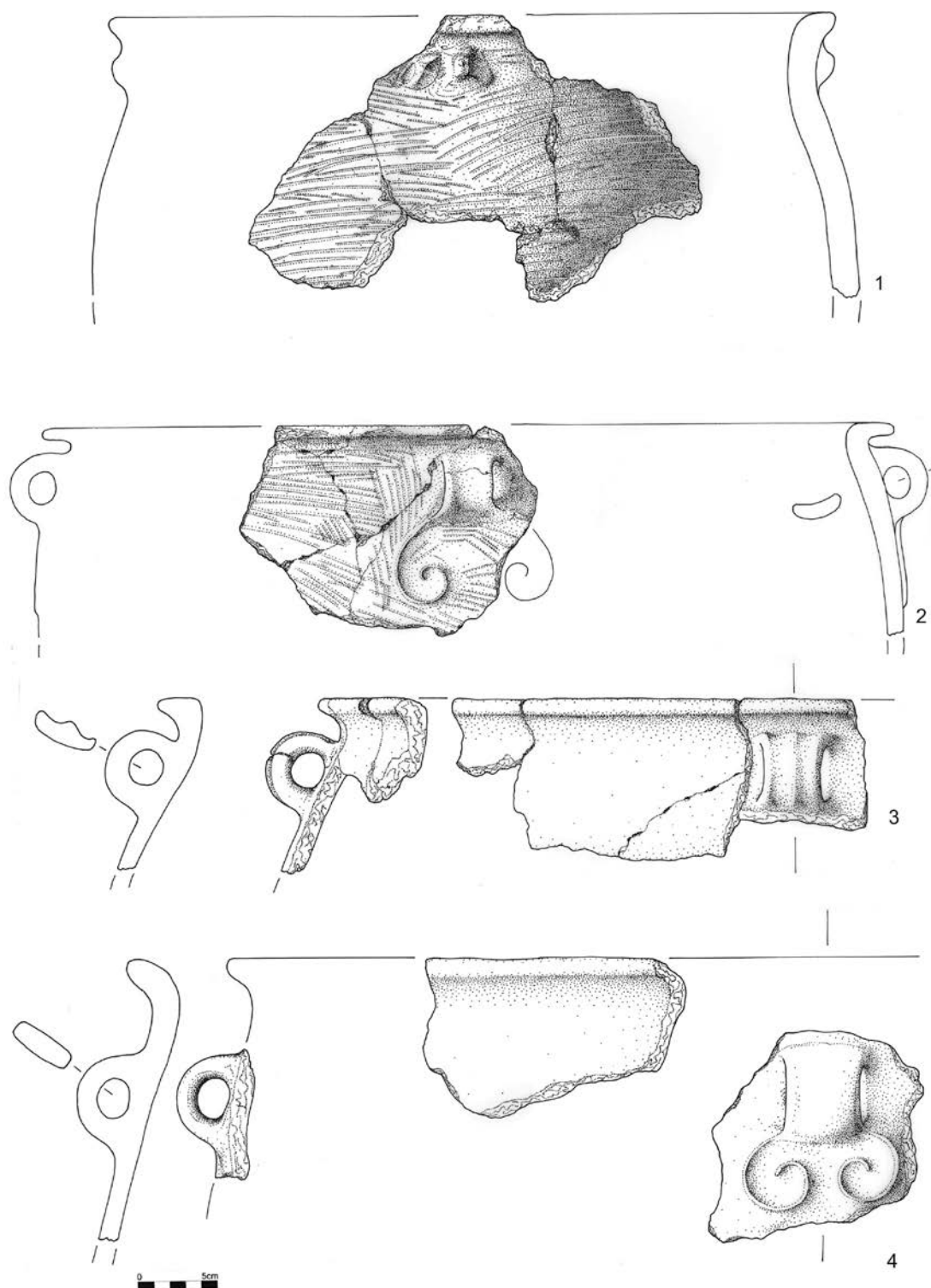
Pl. 9. Vad-„Poduri”. Ceramică.

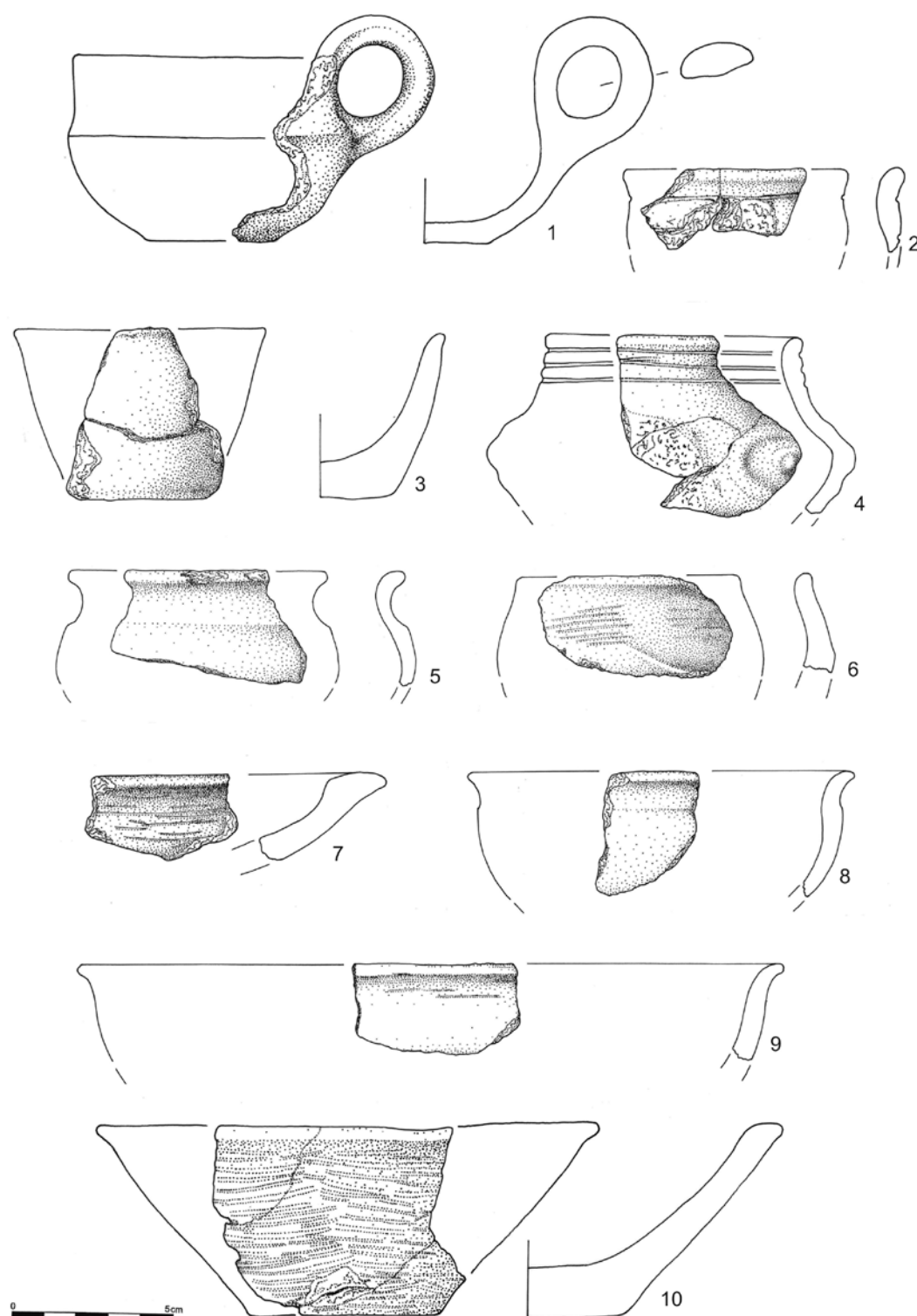
Pl. 10. Vad-„Poduri”. Ceramică.

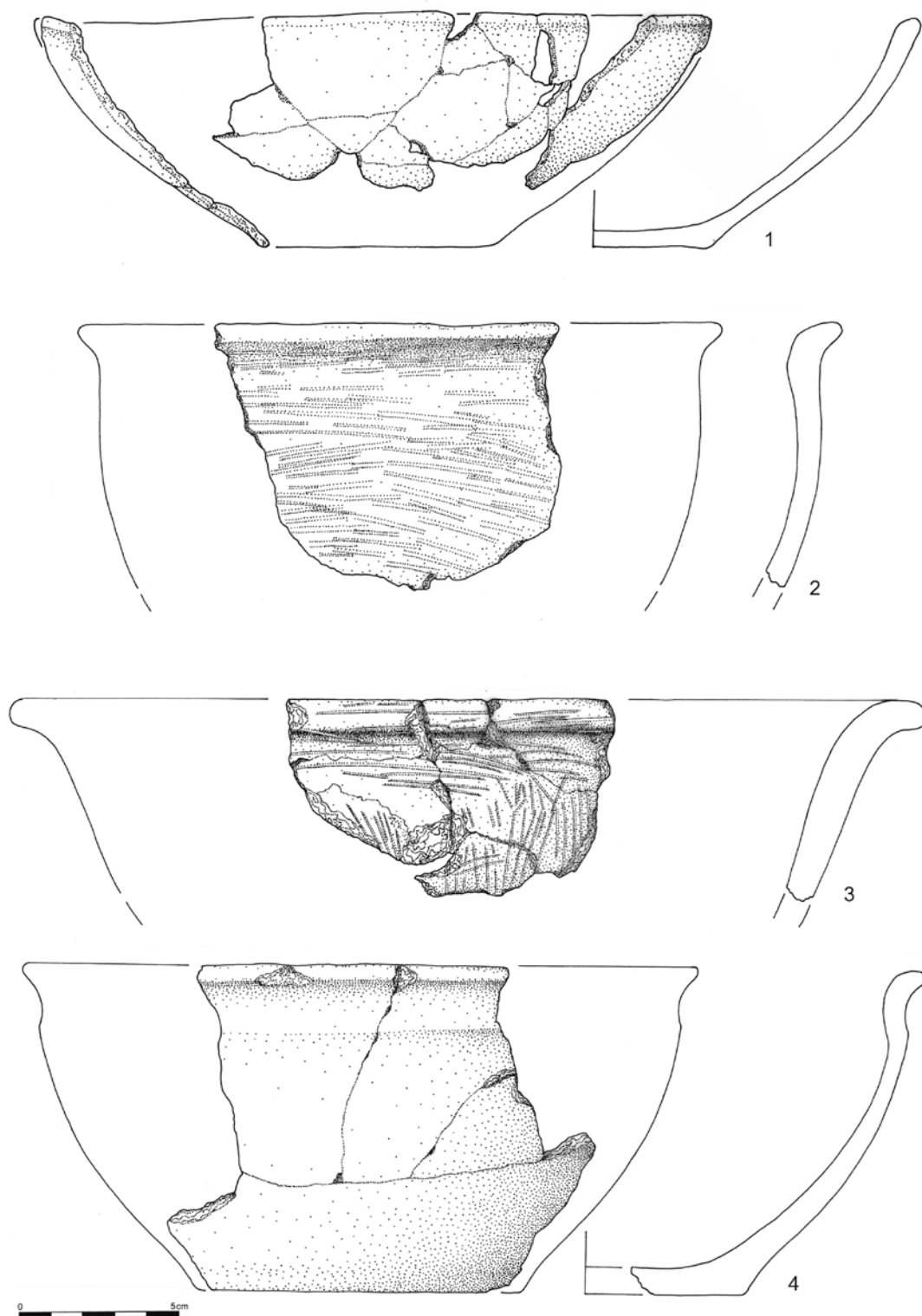
Pl. 11. Vad-„Poduri”. Ceramică.

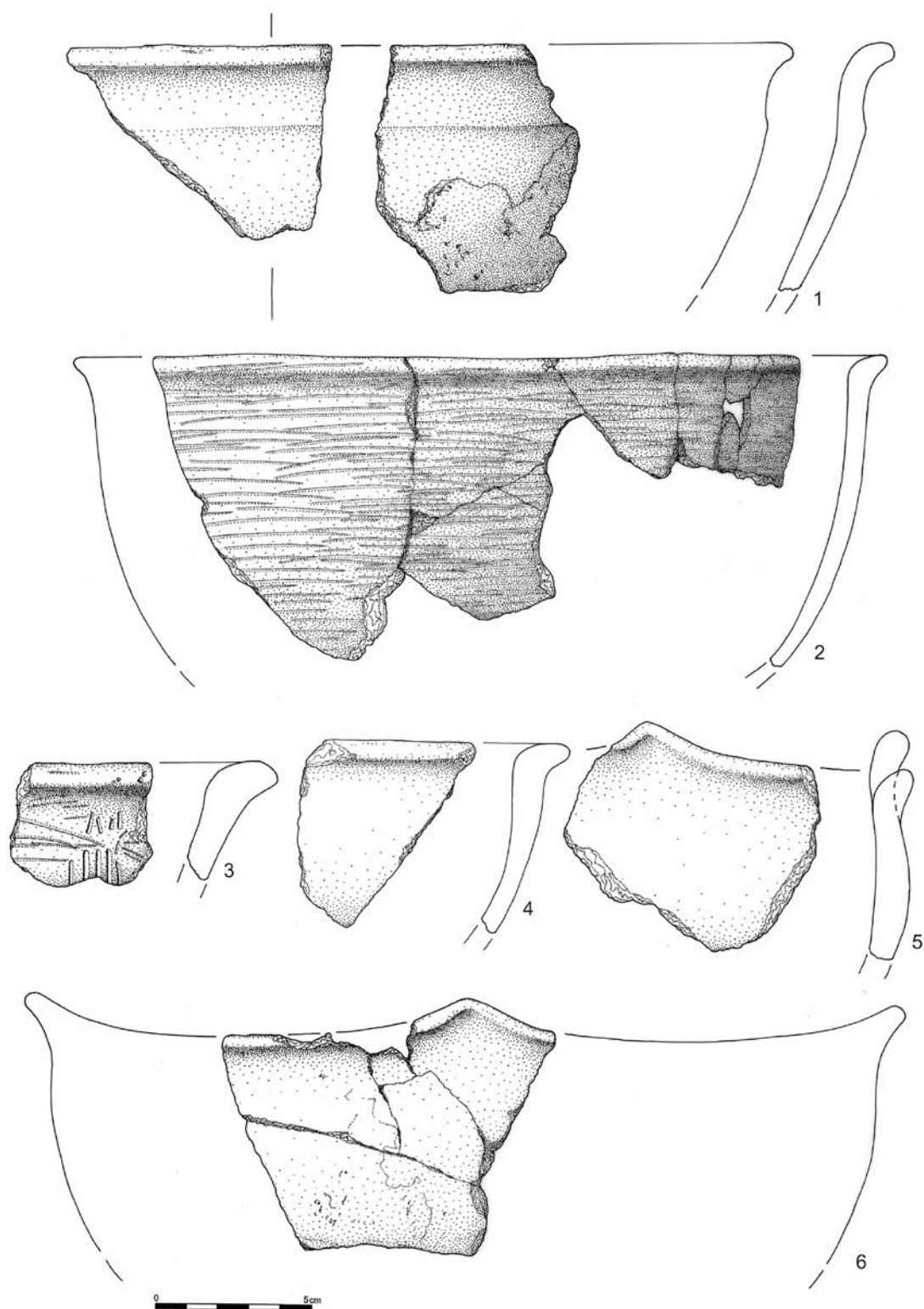
Pl. 12. Vad-„Poduri”. Ceramică.

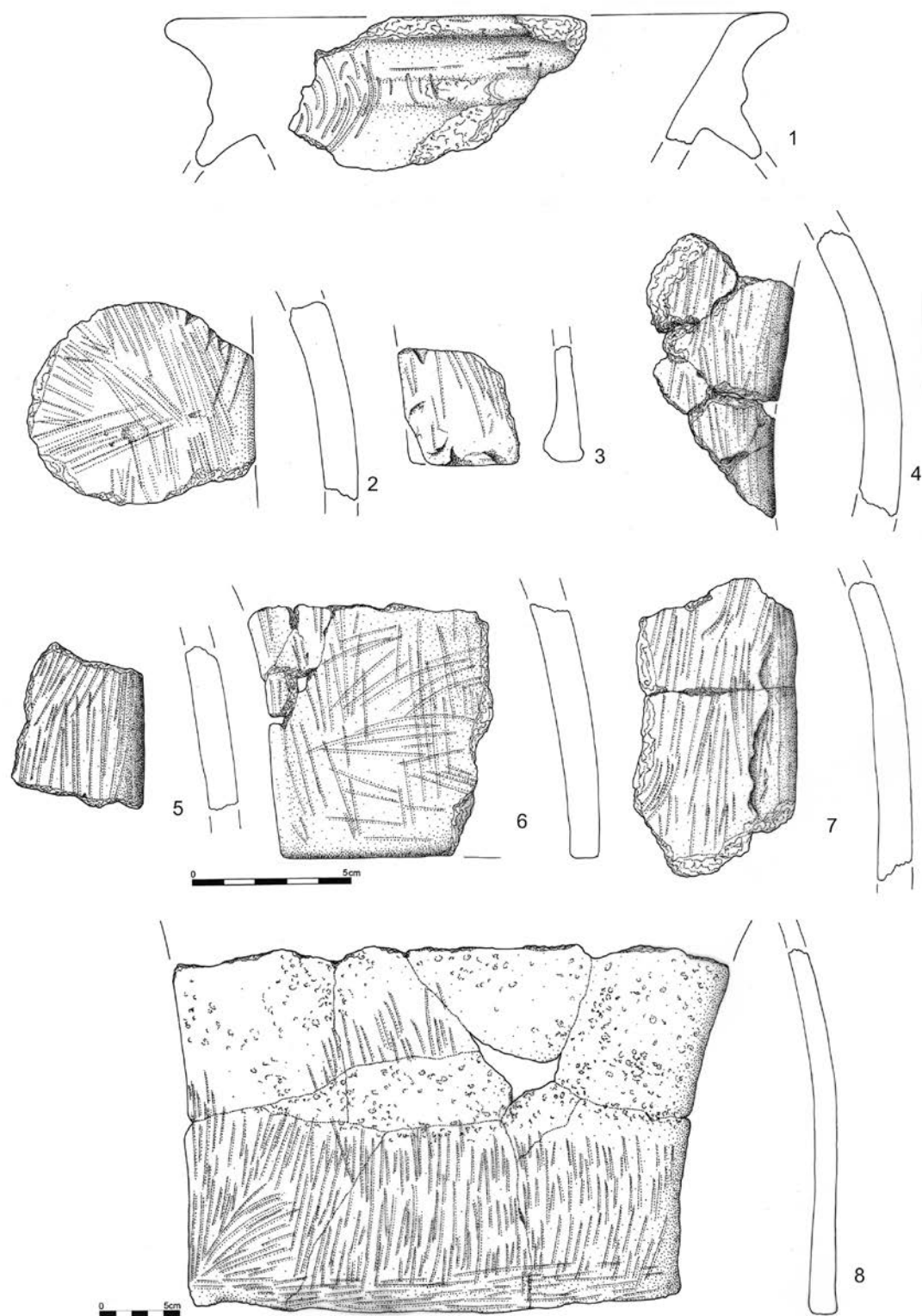
Pl. 13. Vad-„Poduri”. Ceramică.

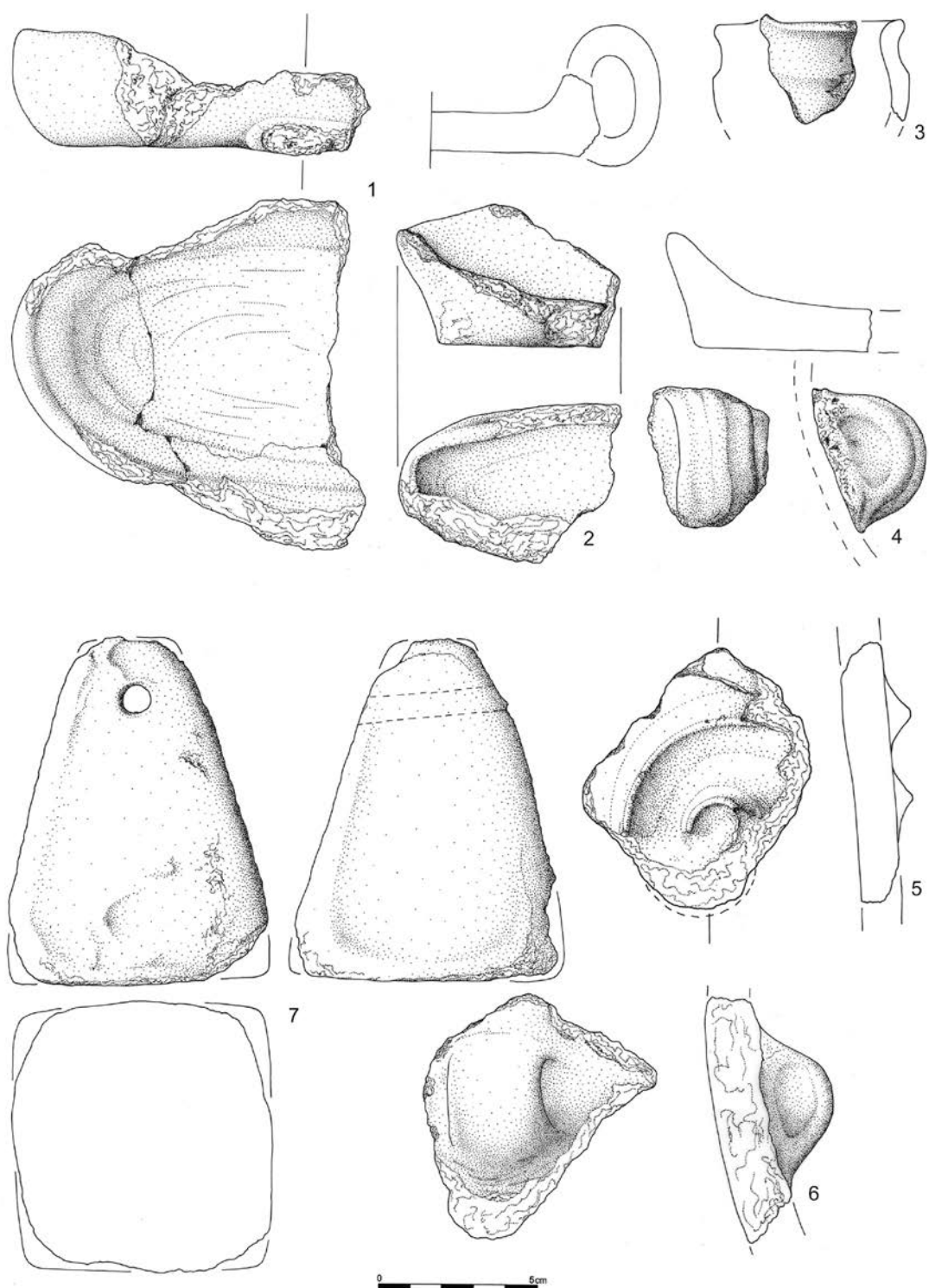
Pl. 14. Vad-„Poduri”. Ceramică.

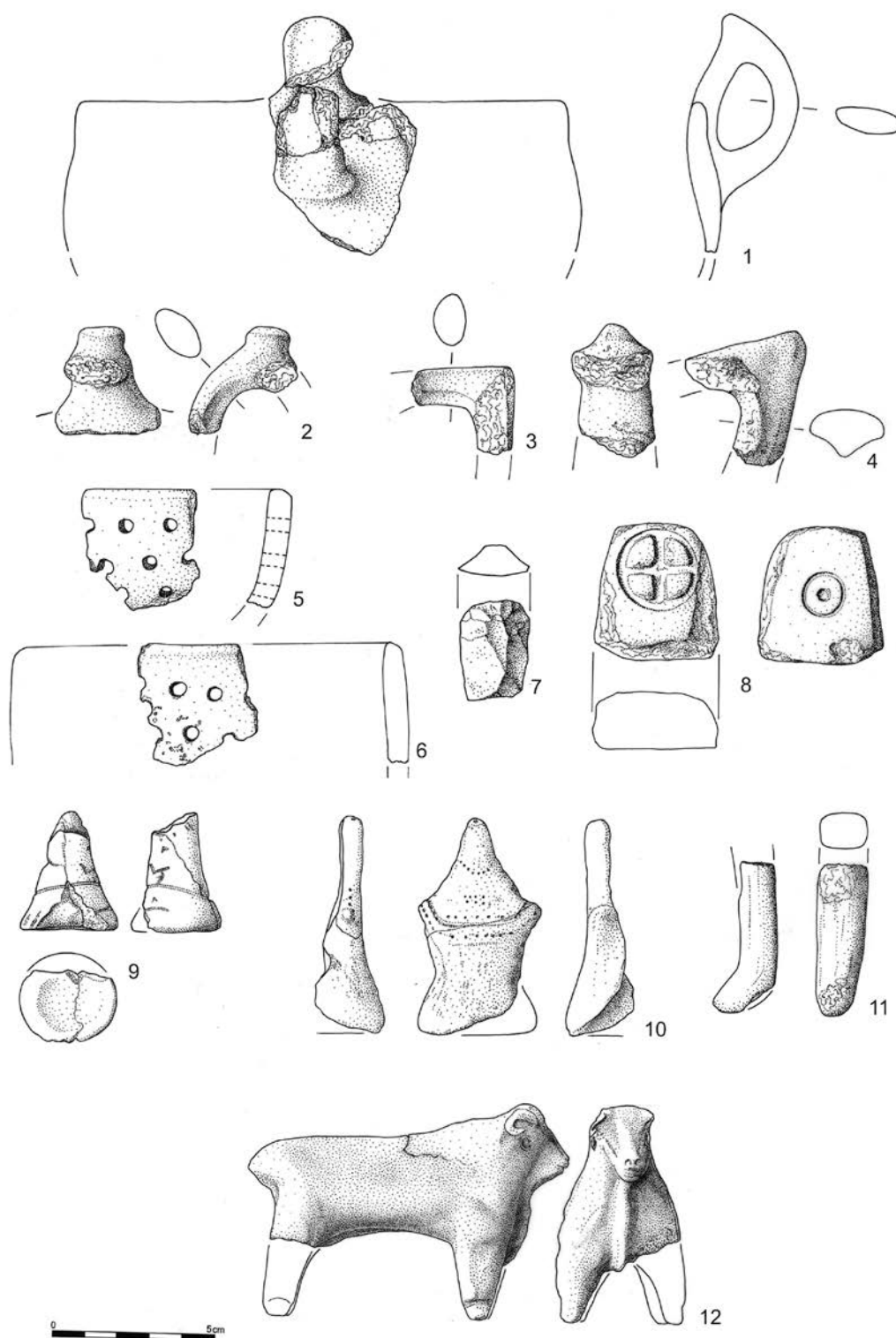
Pl. 15. Vad-„Poduri”. Ceramică.

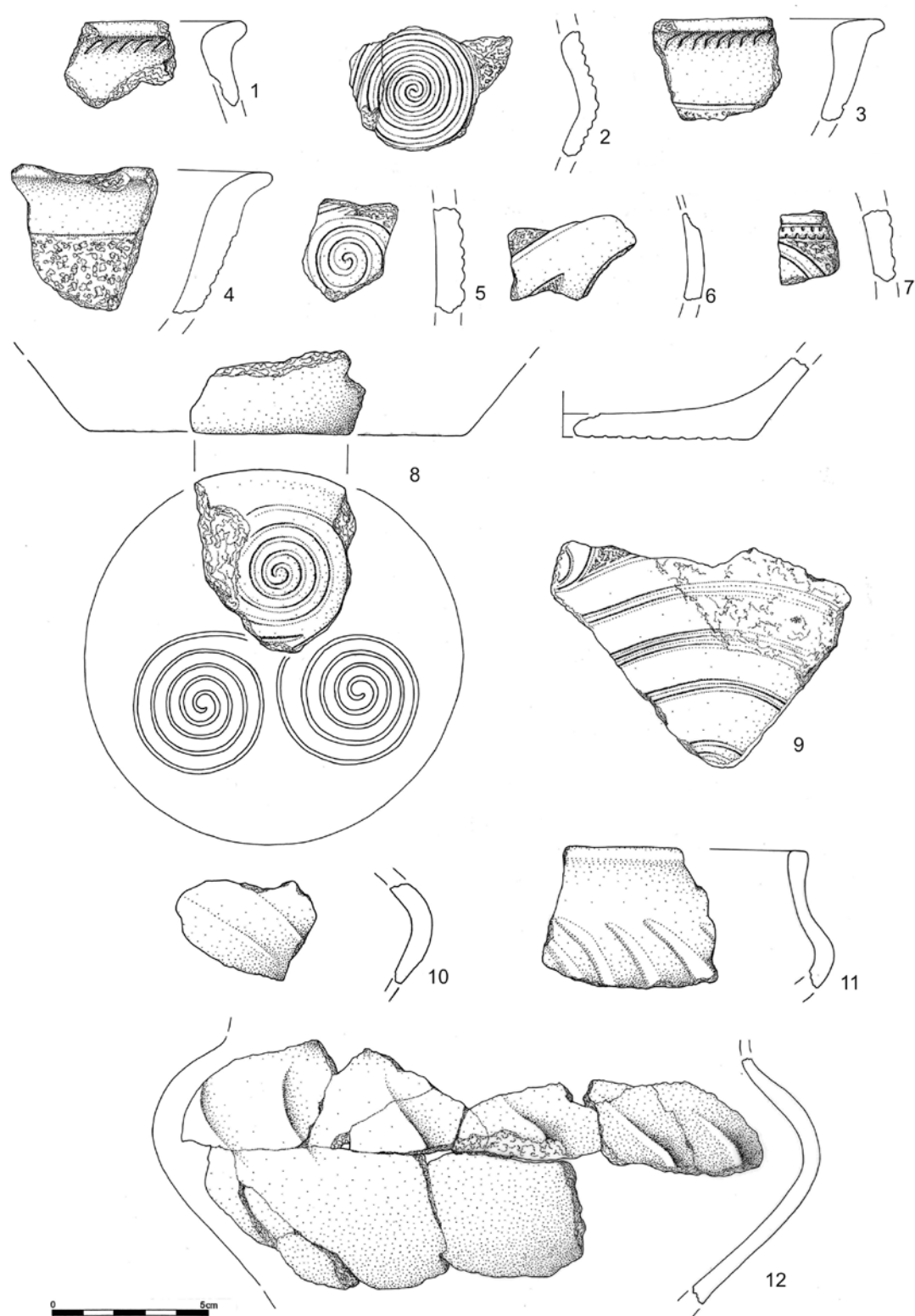
Pl. 16. Vad-„Poduri”. Ceramică.

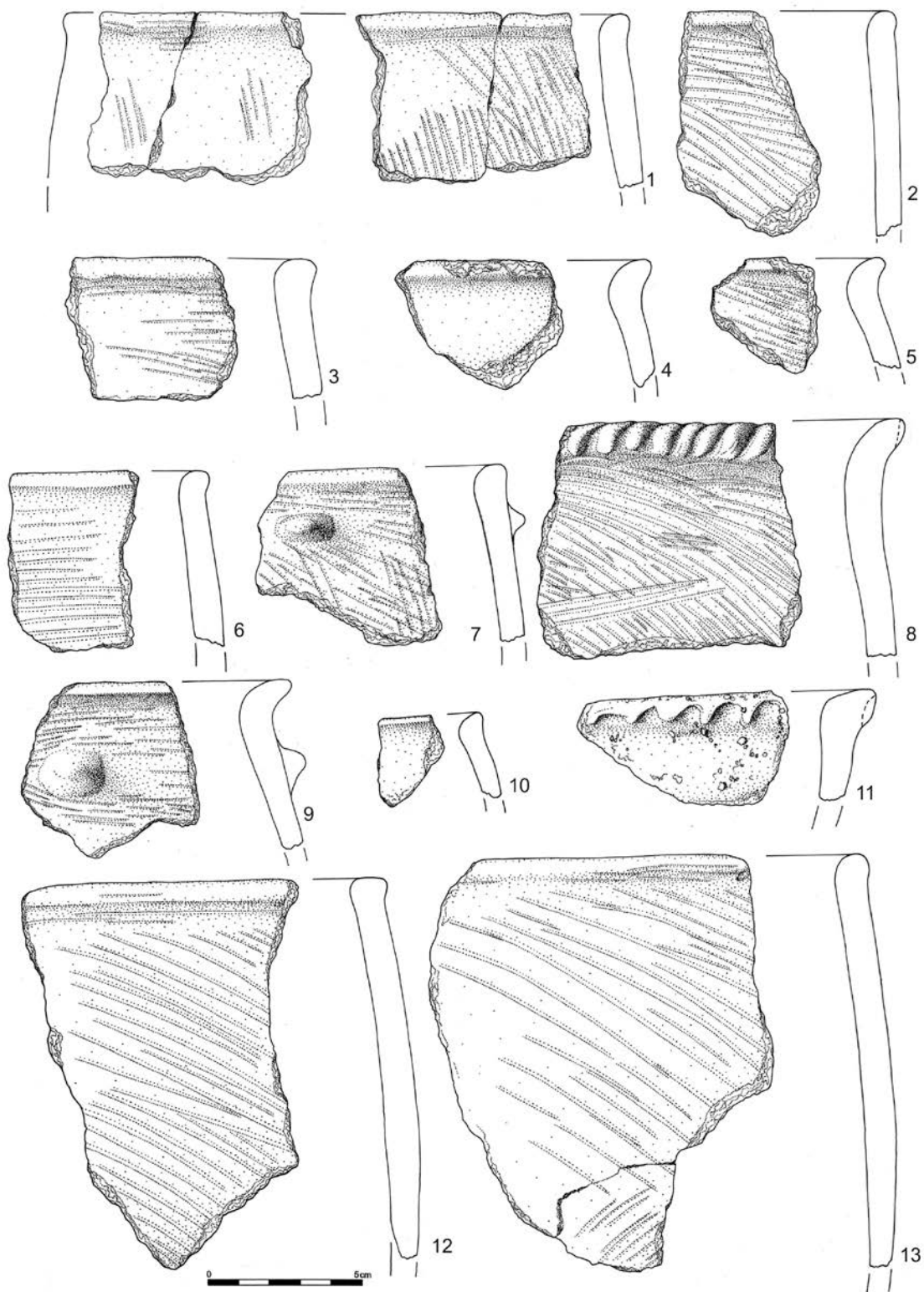
Pl. 17. Vad-„Poduri”. 1-6. Ceramică; 7. obiect de lut ars.

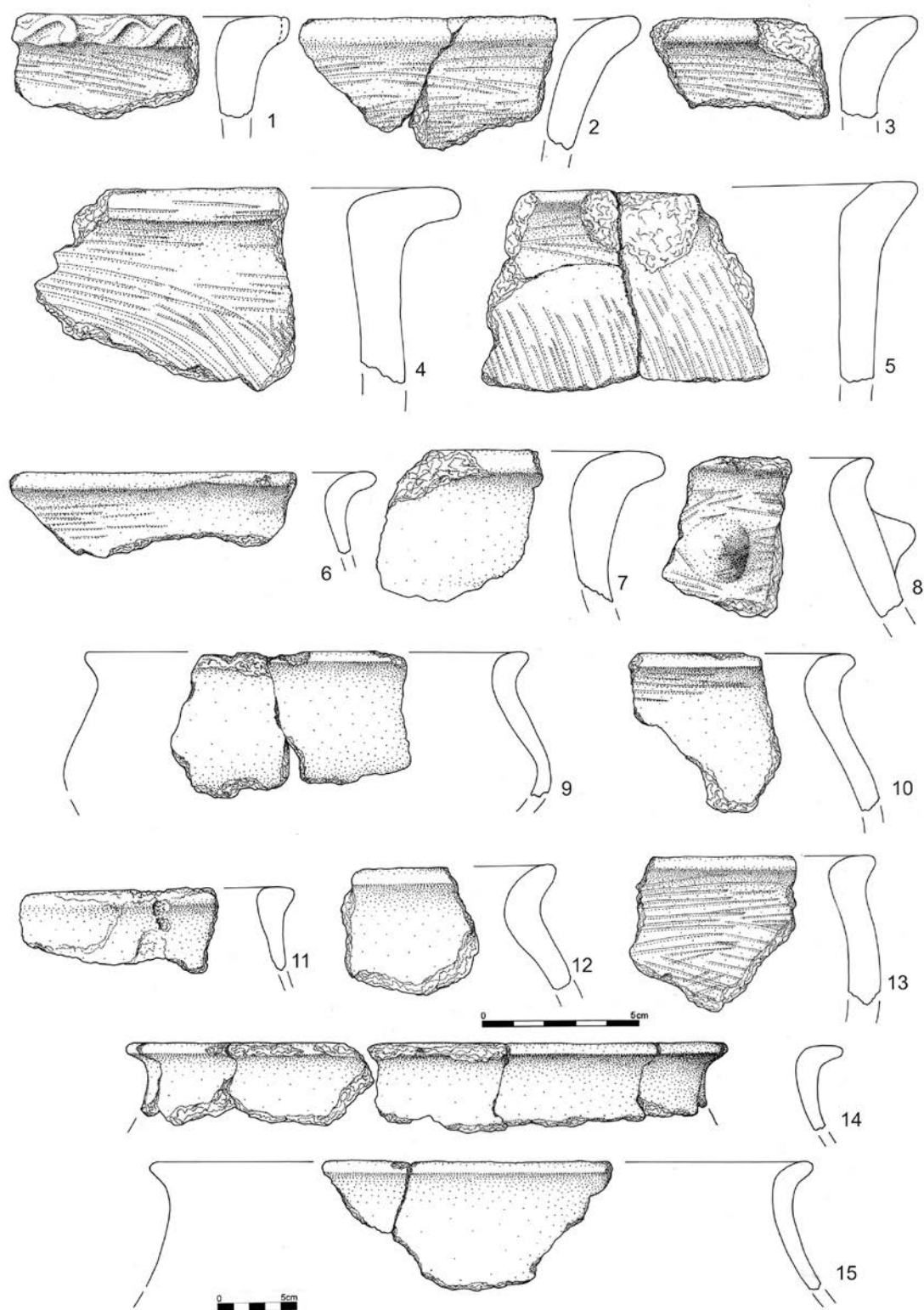
Pl. 18. Vad-„Poduri”. 1-6. Ceramică; 7-8. piatră; 9-12. obiecte de lut ars.

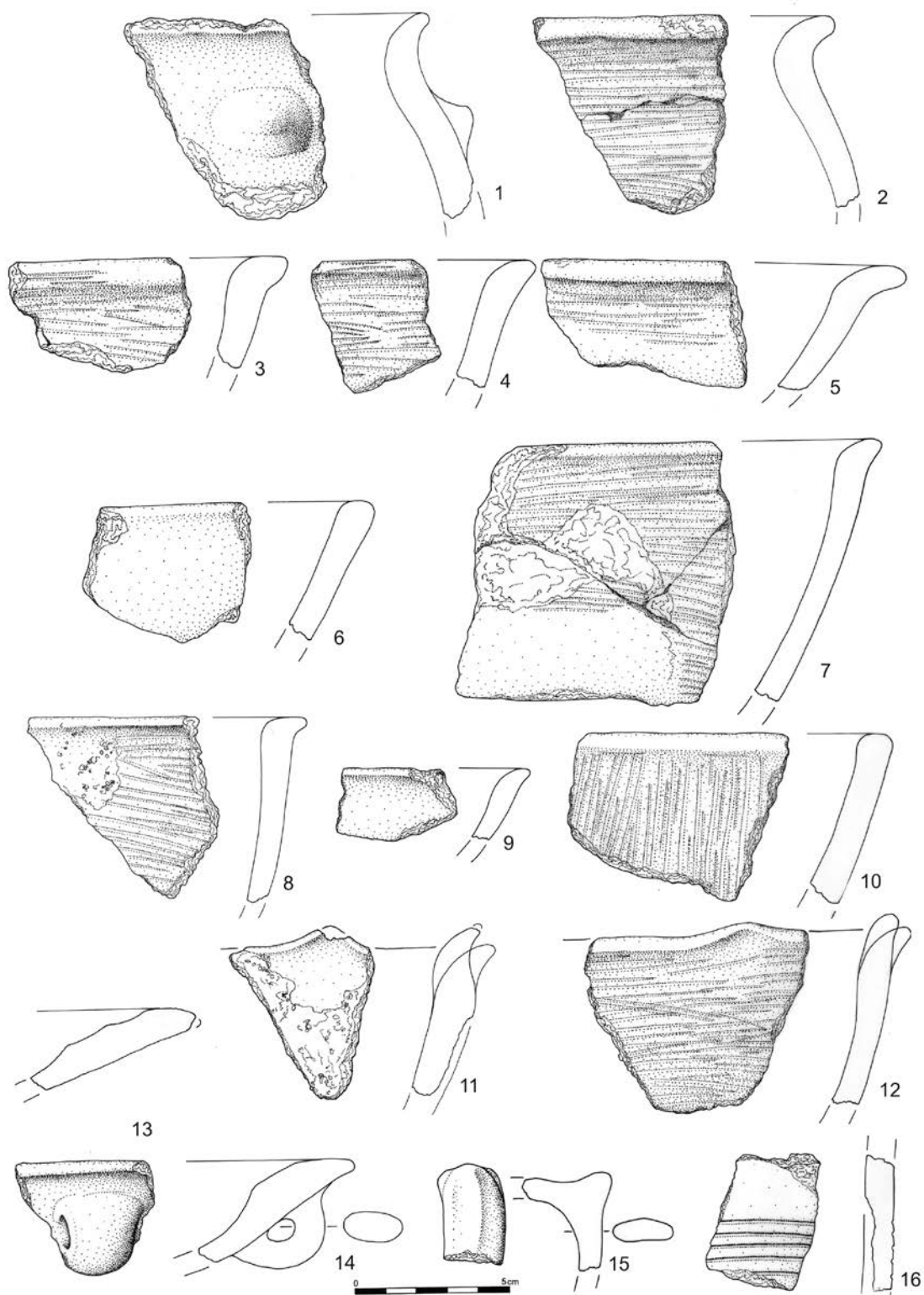
Pl. 19. Vad-„Știurdina”. Ceramică.

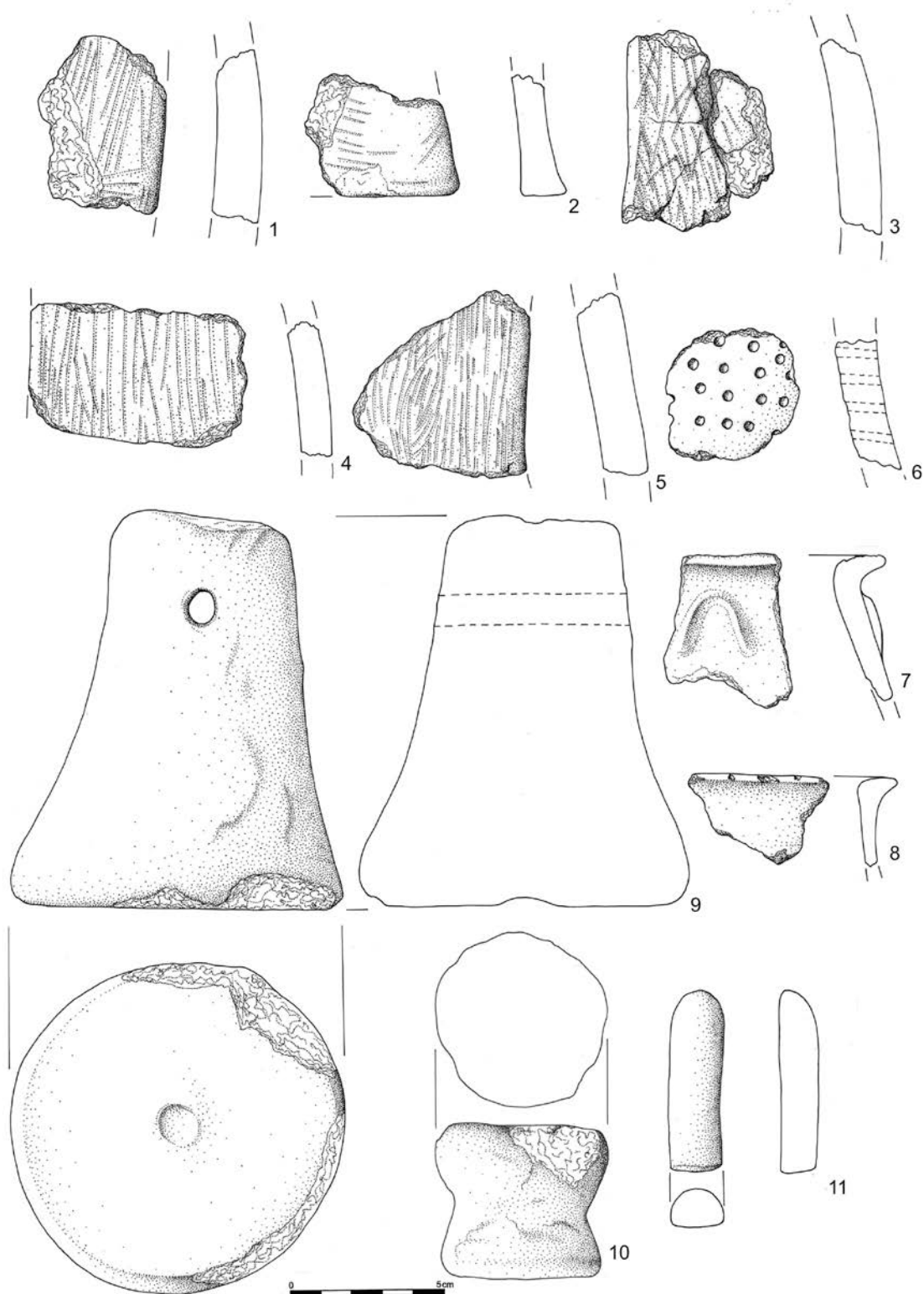
Pl. 20. Vad-„Știurdina”. Ceramică.

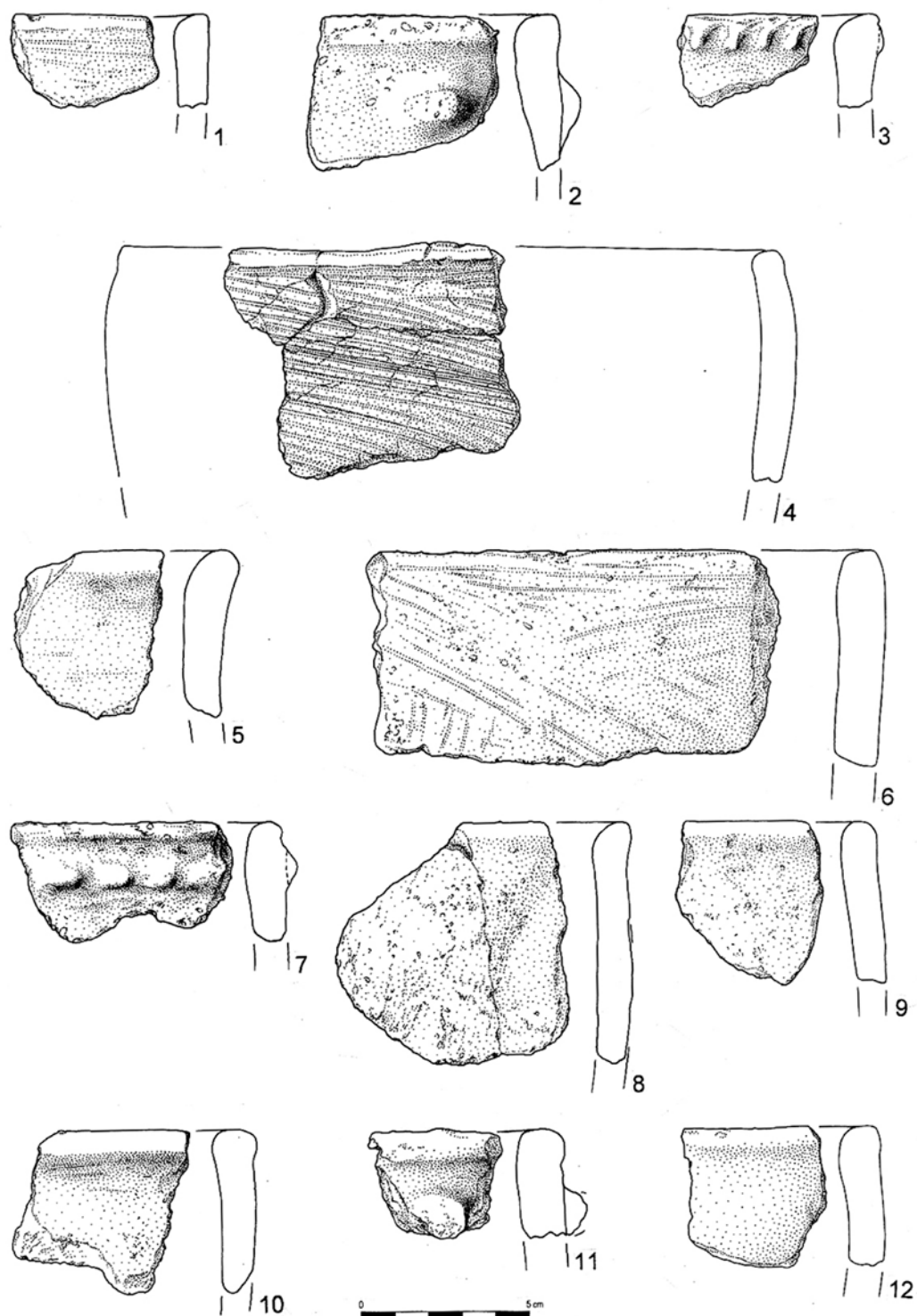
Pl. 21. Vad-„Știurdina”. Ceramică.

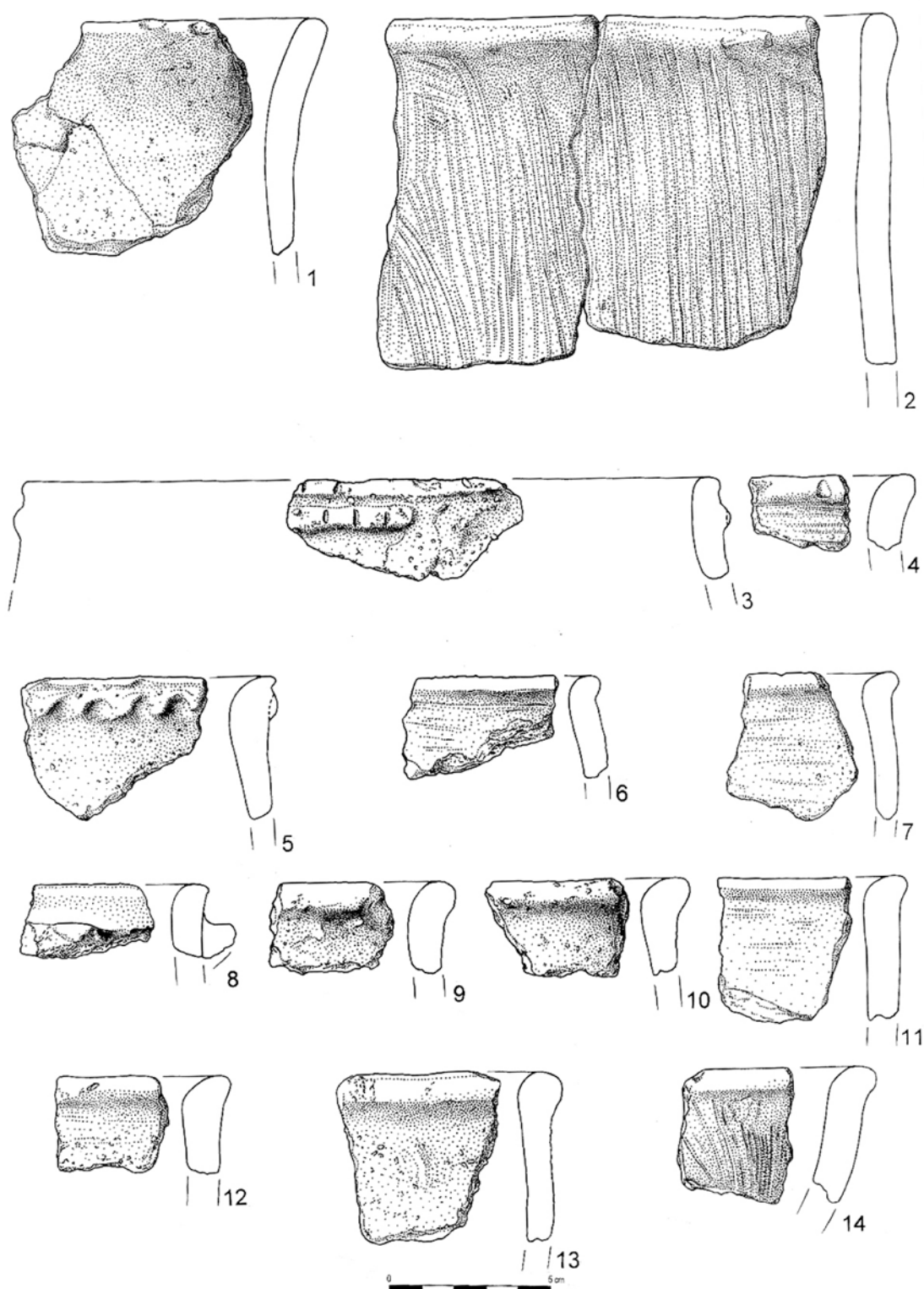
Pl. 22. Vad-„Știurdina”. Ceramică.

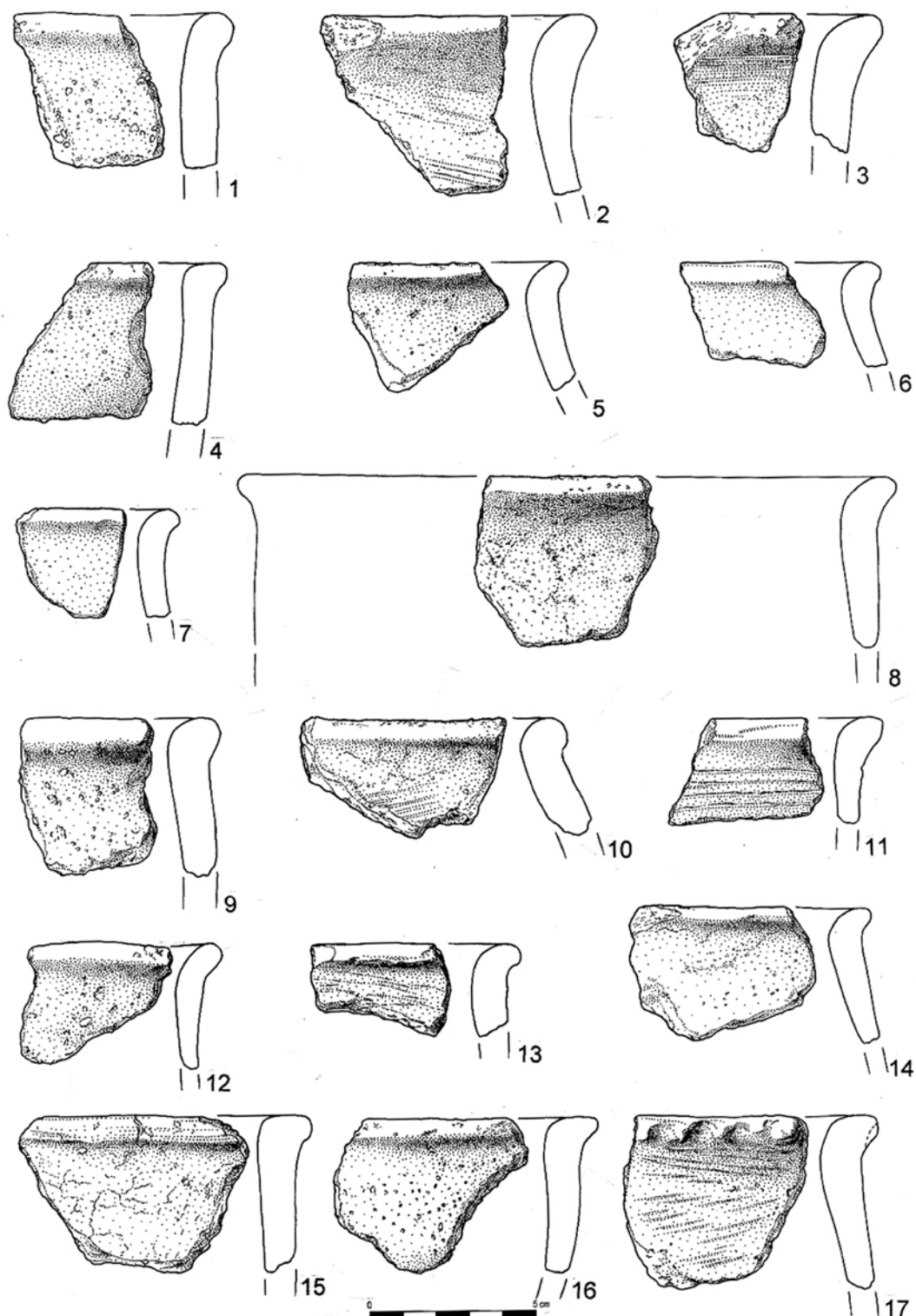
Pl. 23. Vad-„Știurdina”. 1-8. Ceramică; 9-10. obiecte de lut ars; 11. piatră.

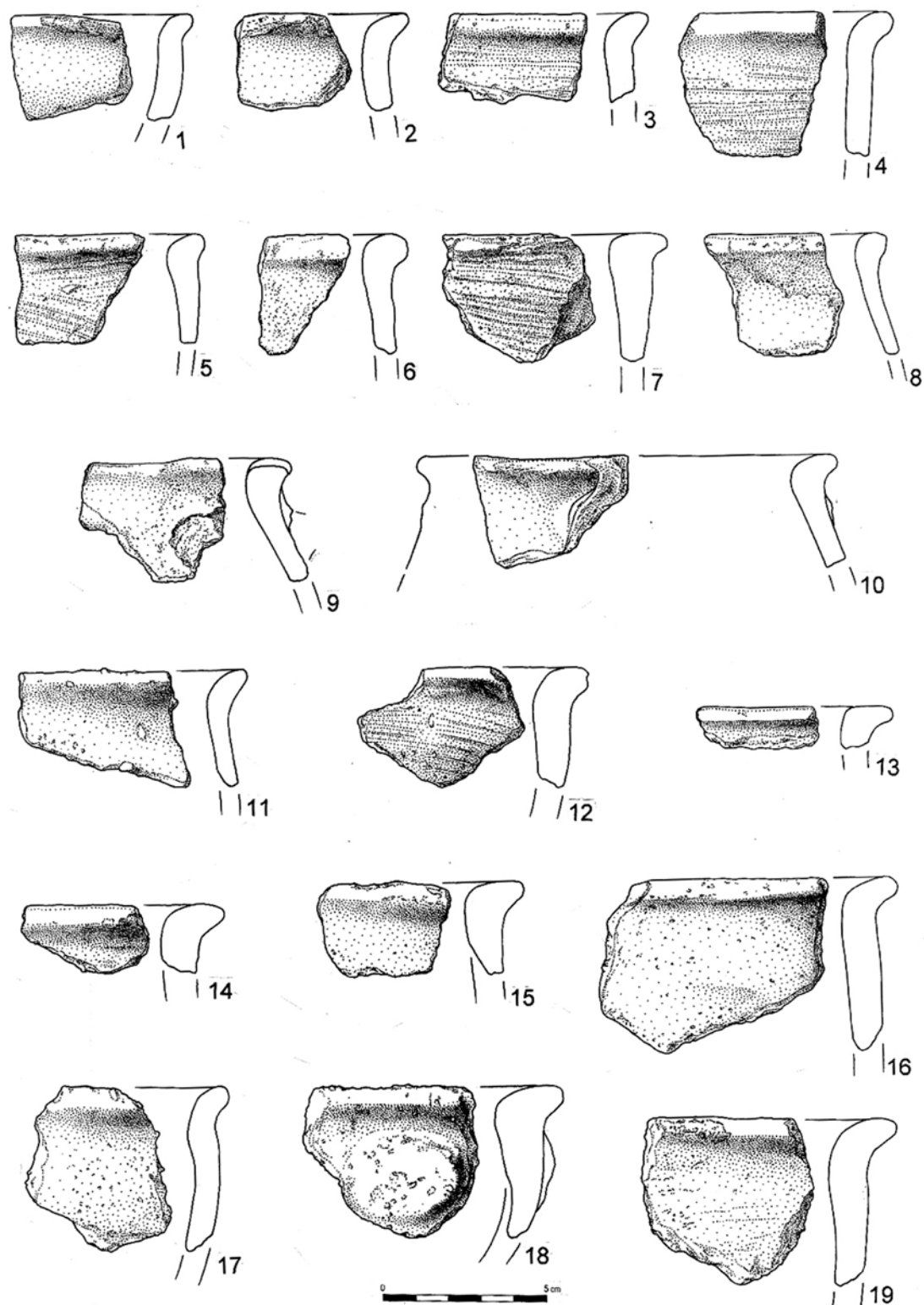
Pl. 24. Copalnic-Mănăştur-„Poiana”. Ceramică.

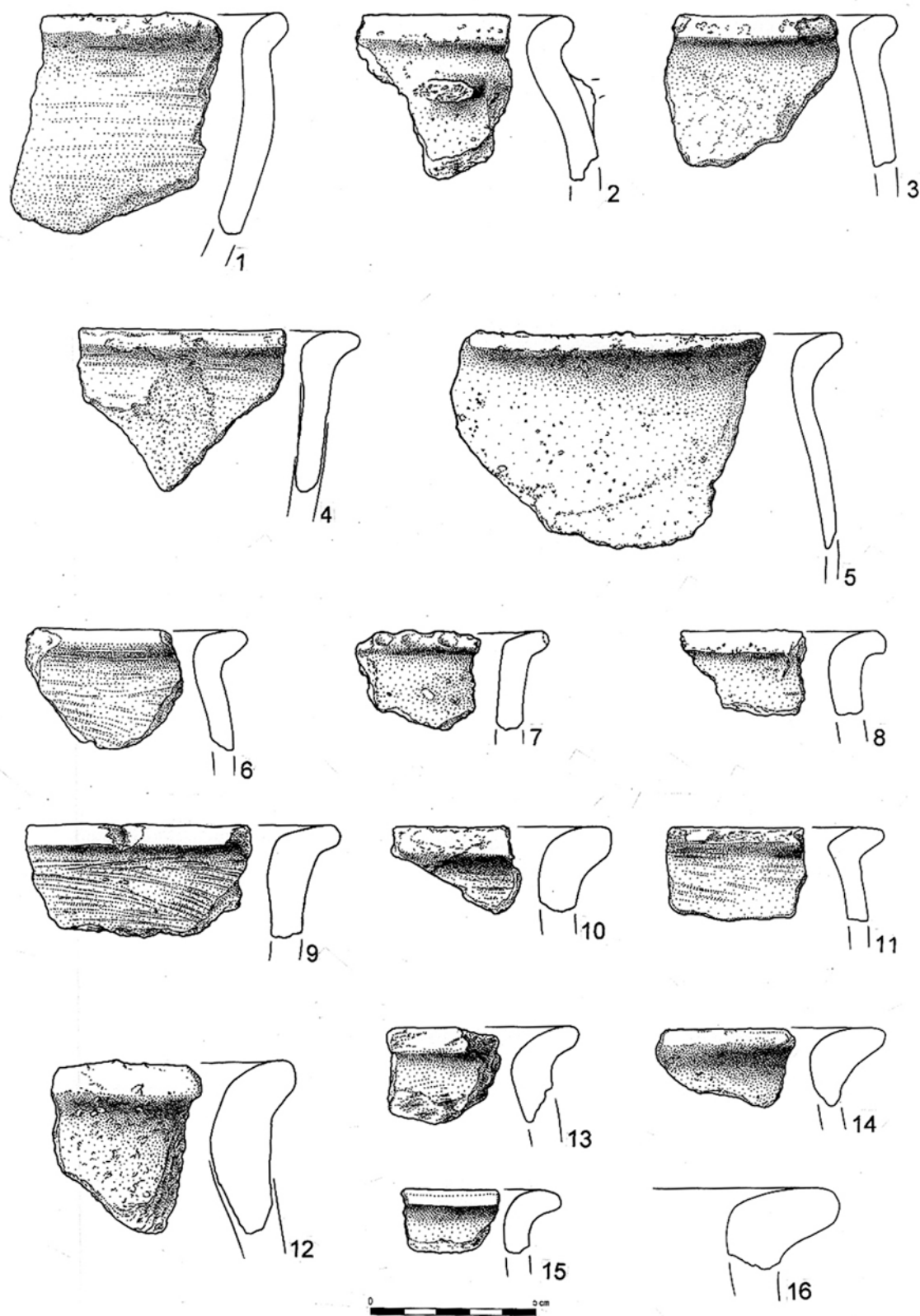
Pl. 25. Copalnic-Mănăstur-„Poiana”. Ceramică.

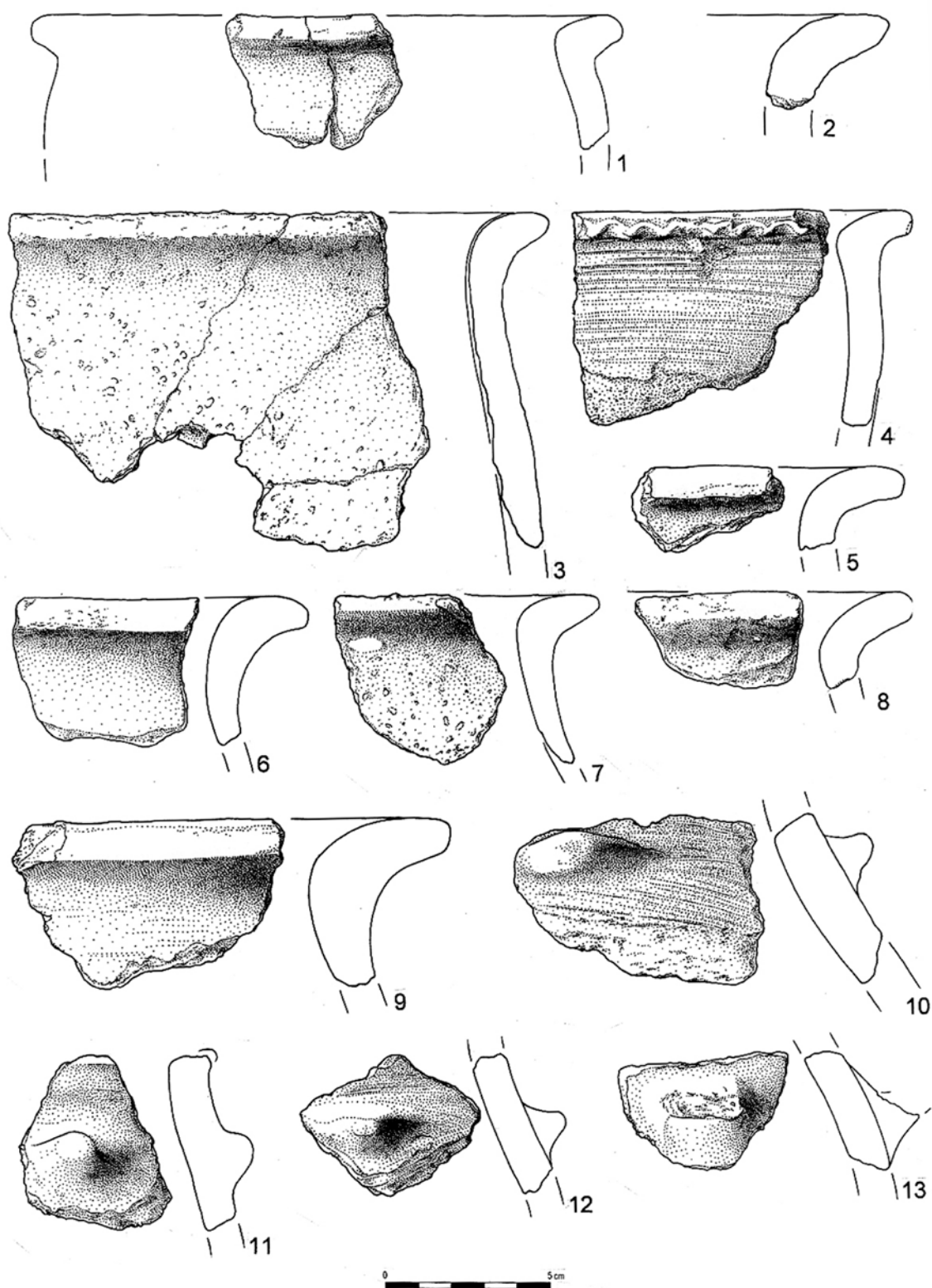
Pl. 26. Copalnic-Mănăstur-„Poiana”. Ceramică.

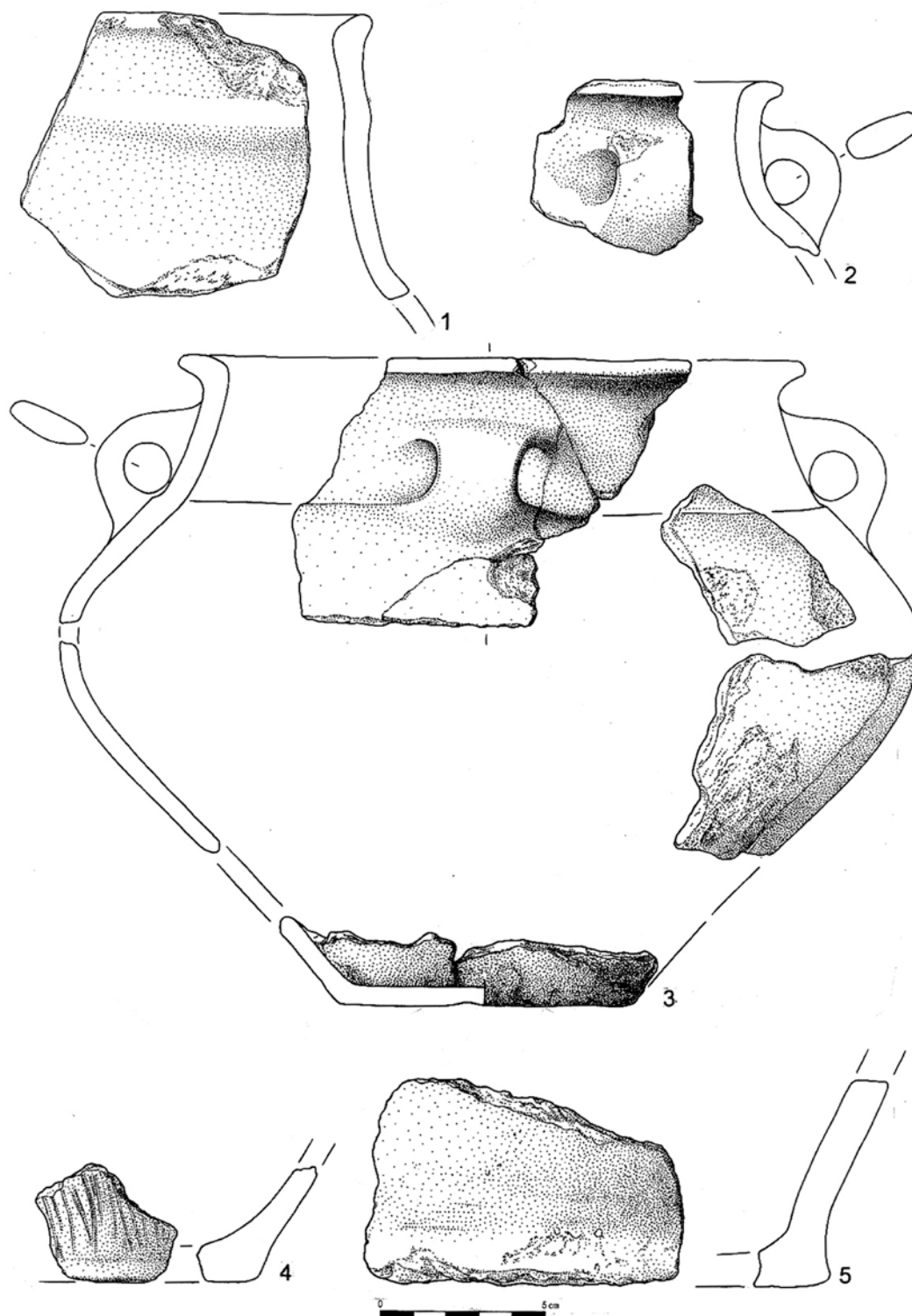
Pl. 27. Copalnic-Mănăştur-„Poiana”. Ceramică.

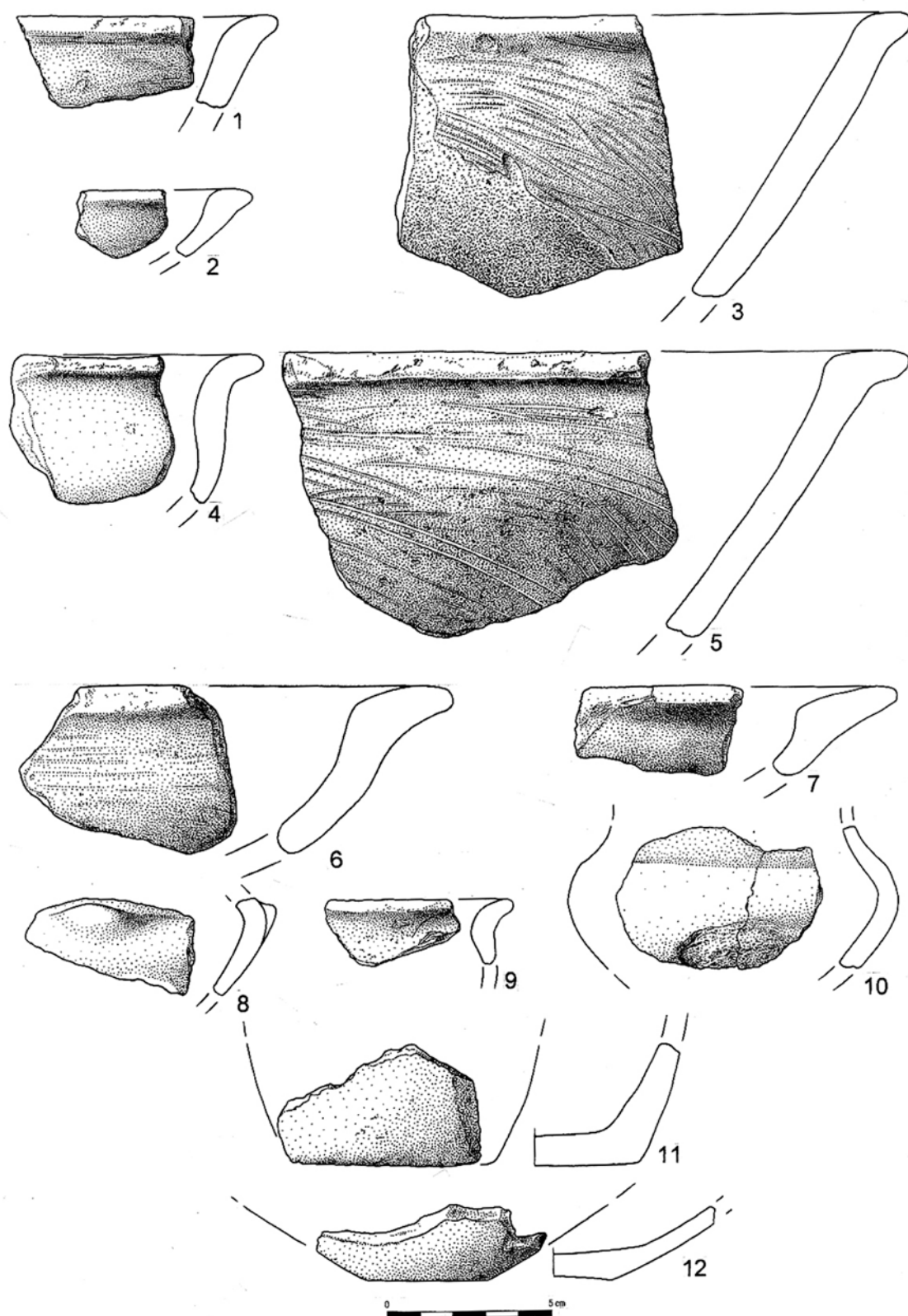
Pl. 28. Copalnic-Mănăstur-„Poiana”. Ceramică.

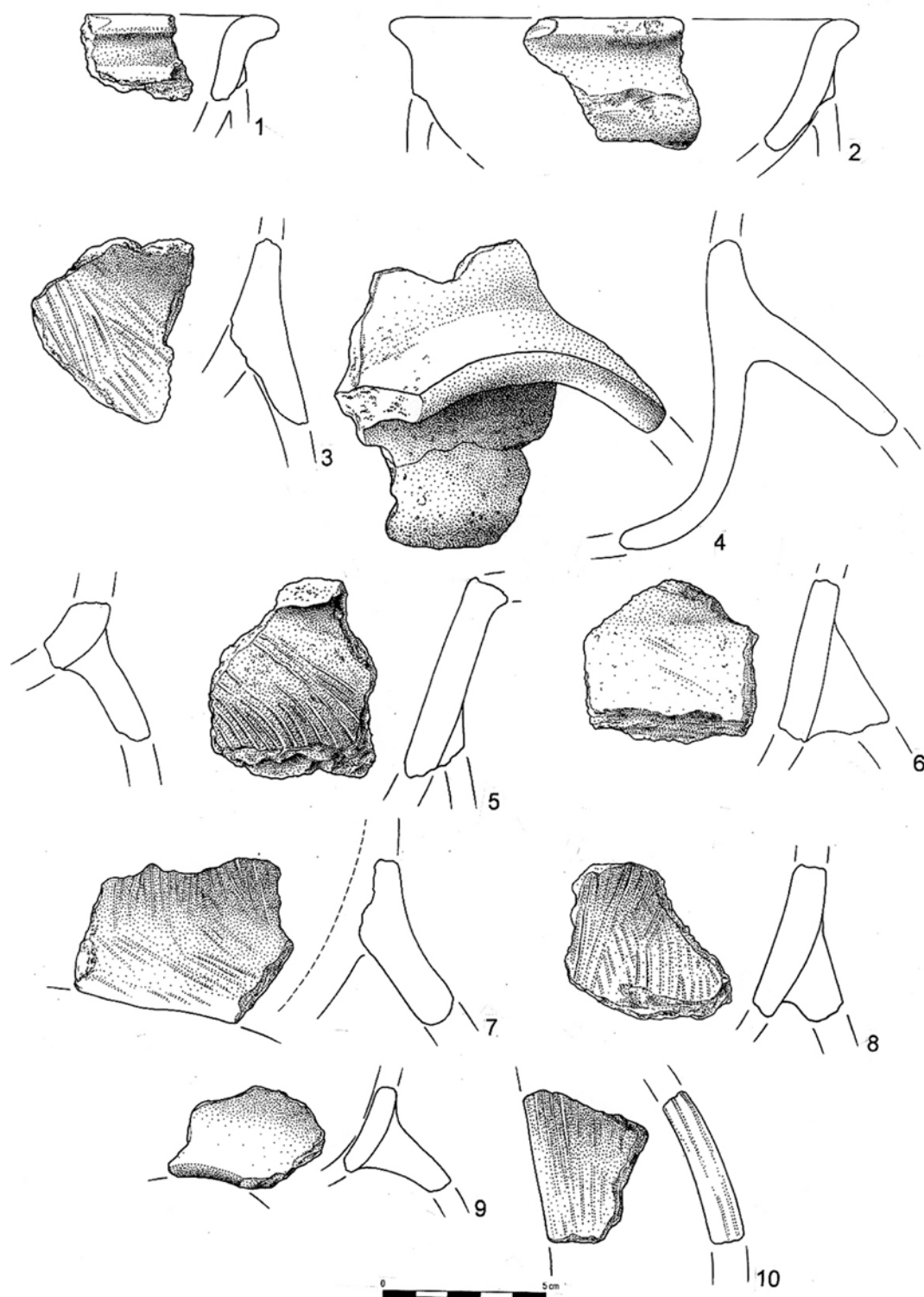
Pl. 29. Copalnic-Mănăştur-„Poiana”. Ceramică.

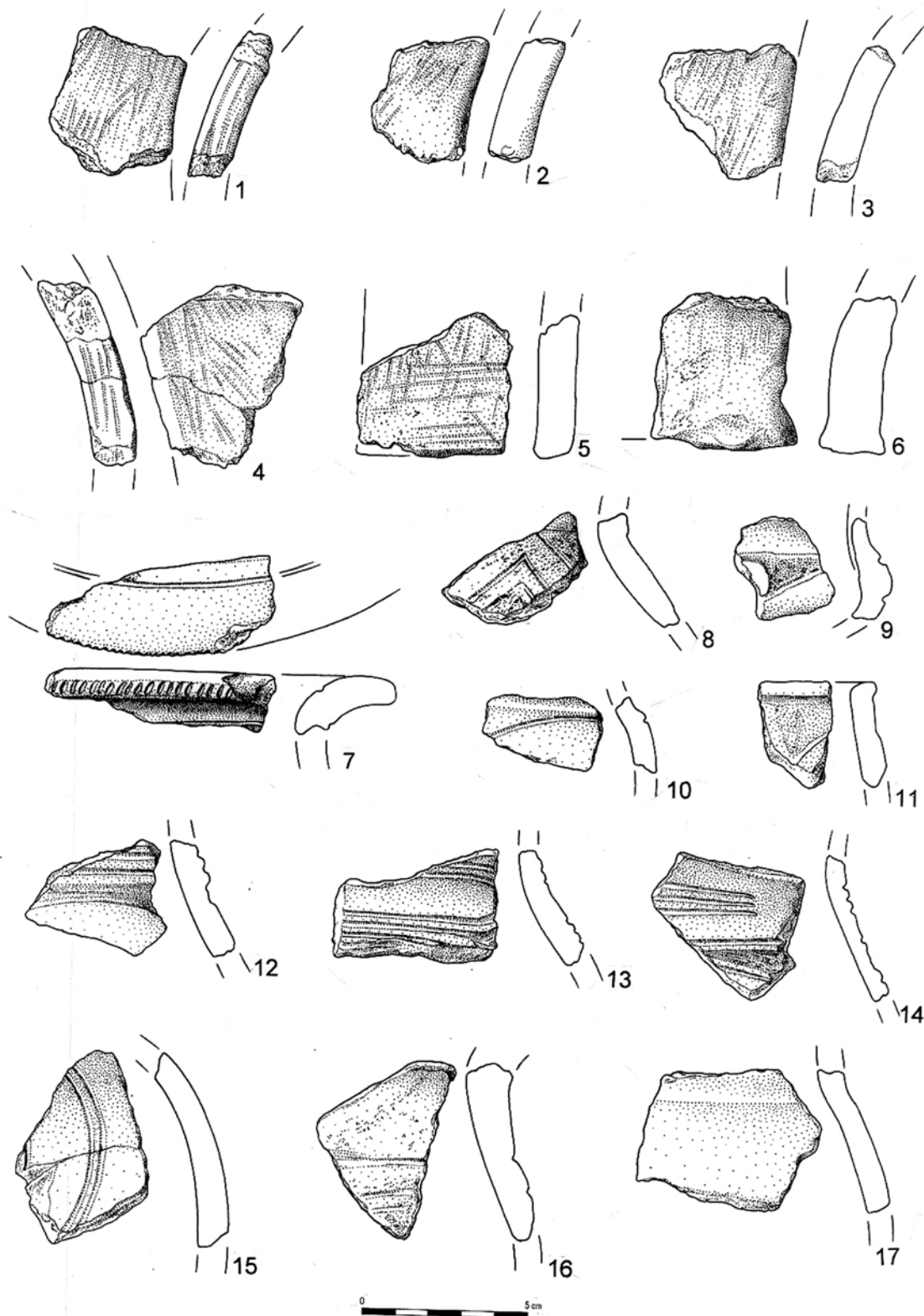
Pl. 30. Copalnic-Mănăstur-„Poiana”. Ceramică.

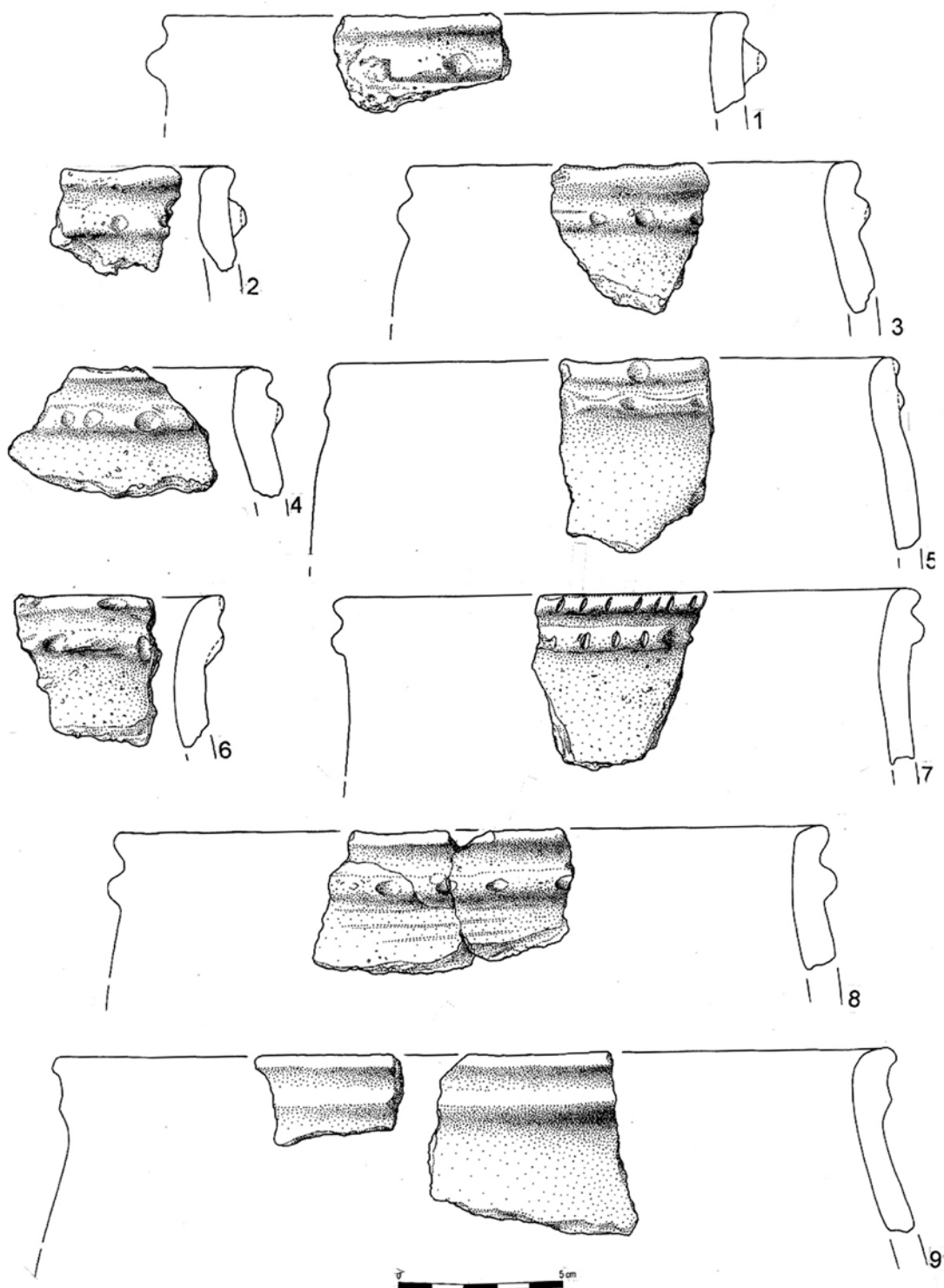
Pl. 31. Copalnic-Mănăstur-„Poiana”. Ceramică.

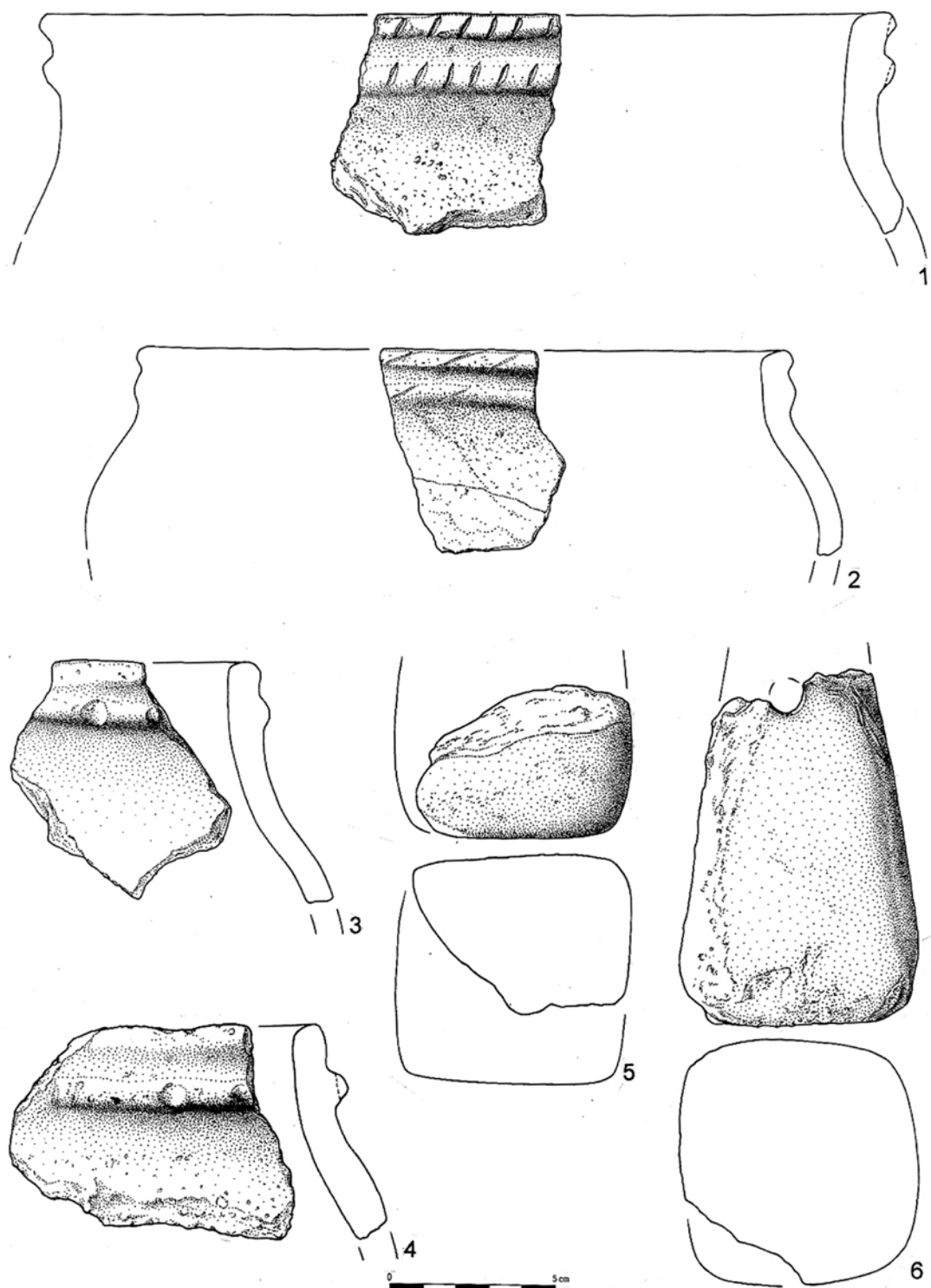
Pl. 32. Copalnic-Mănăştur-„Poiana”. Ceramică.

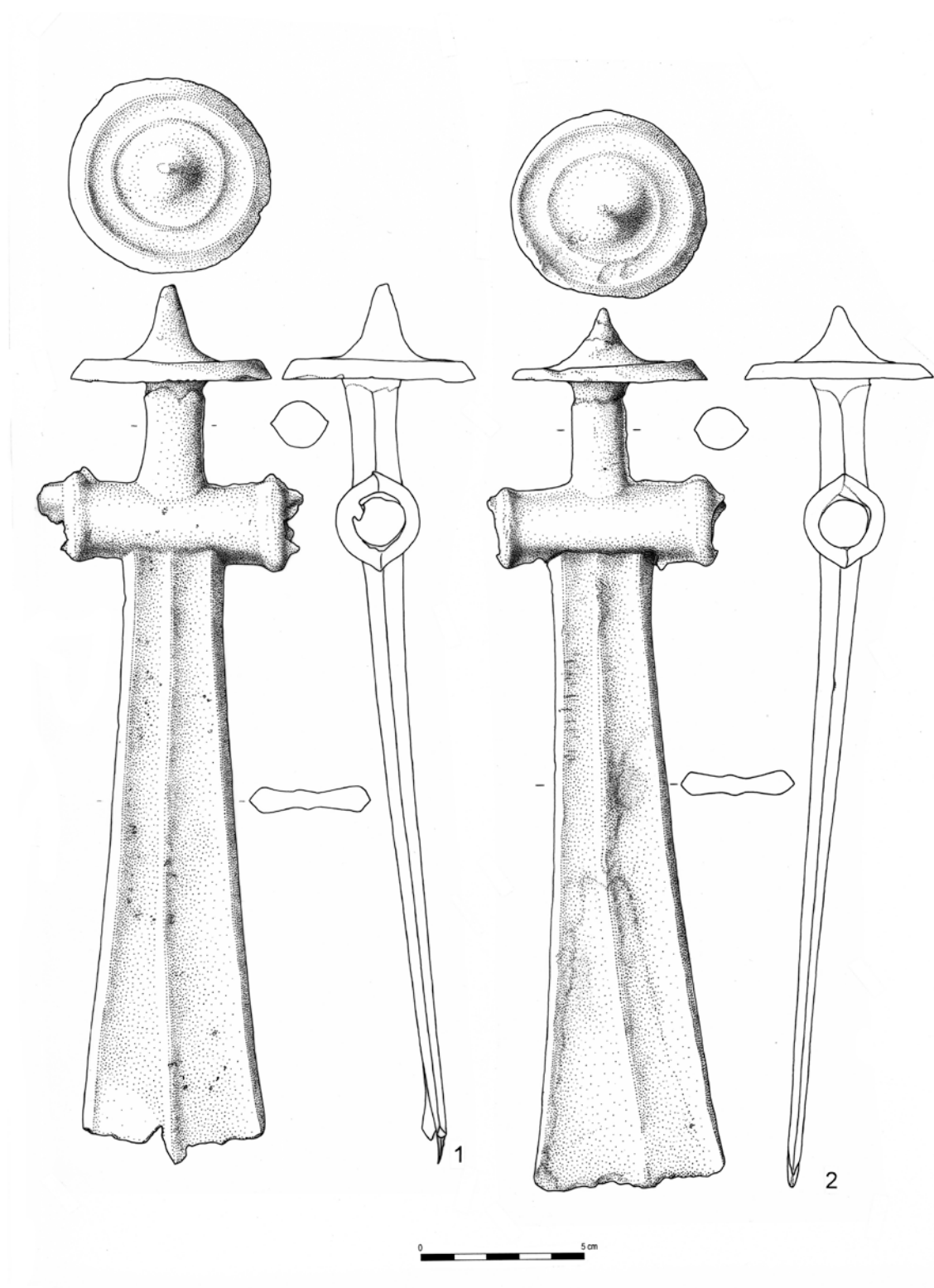
Pl. 33. Copalnic-Mănăstur-„Poiana”. Ceramică.

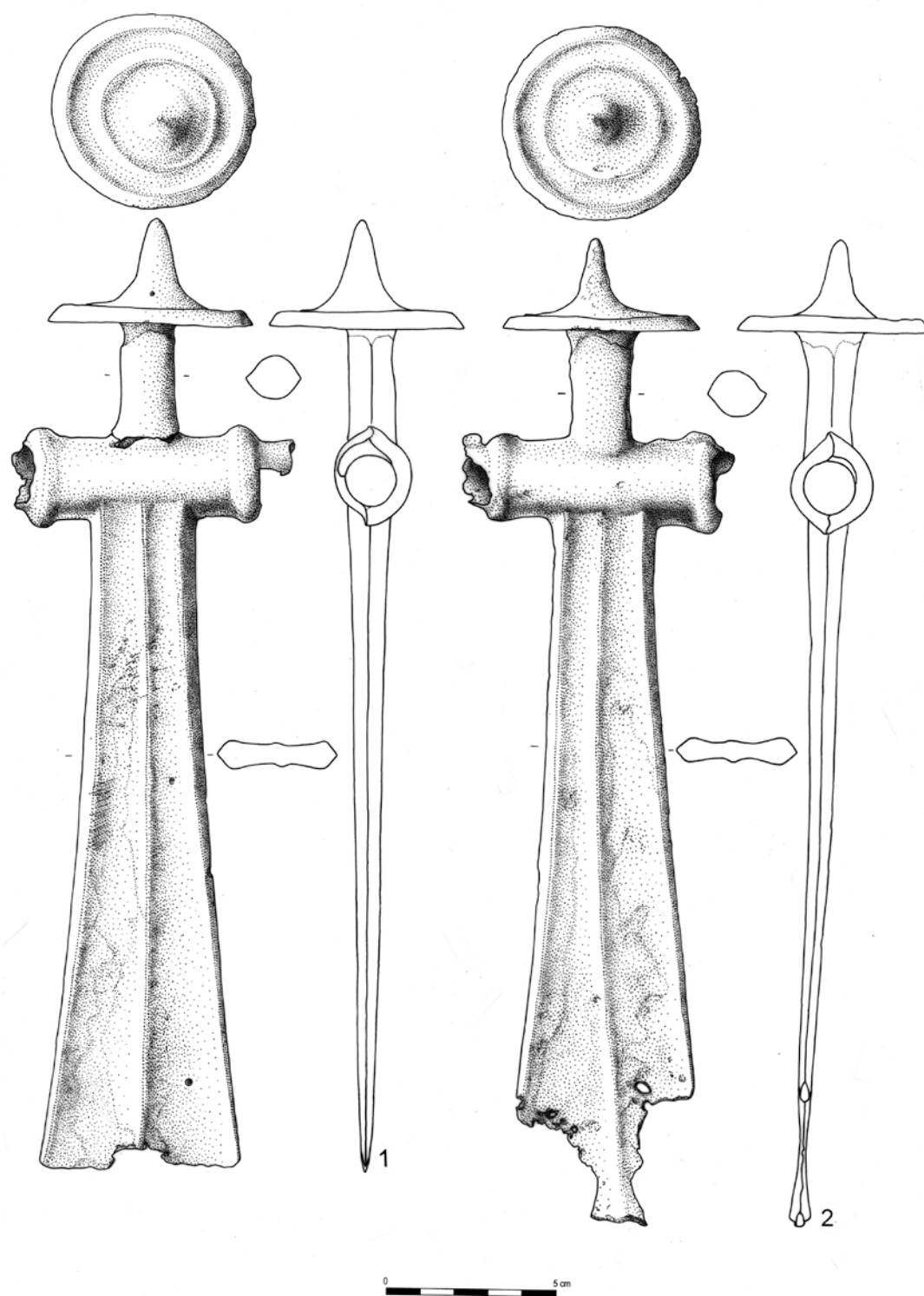
Pl. 34. Copalnic-Mănăstur-„Poiana”. Ceramică.

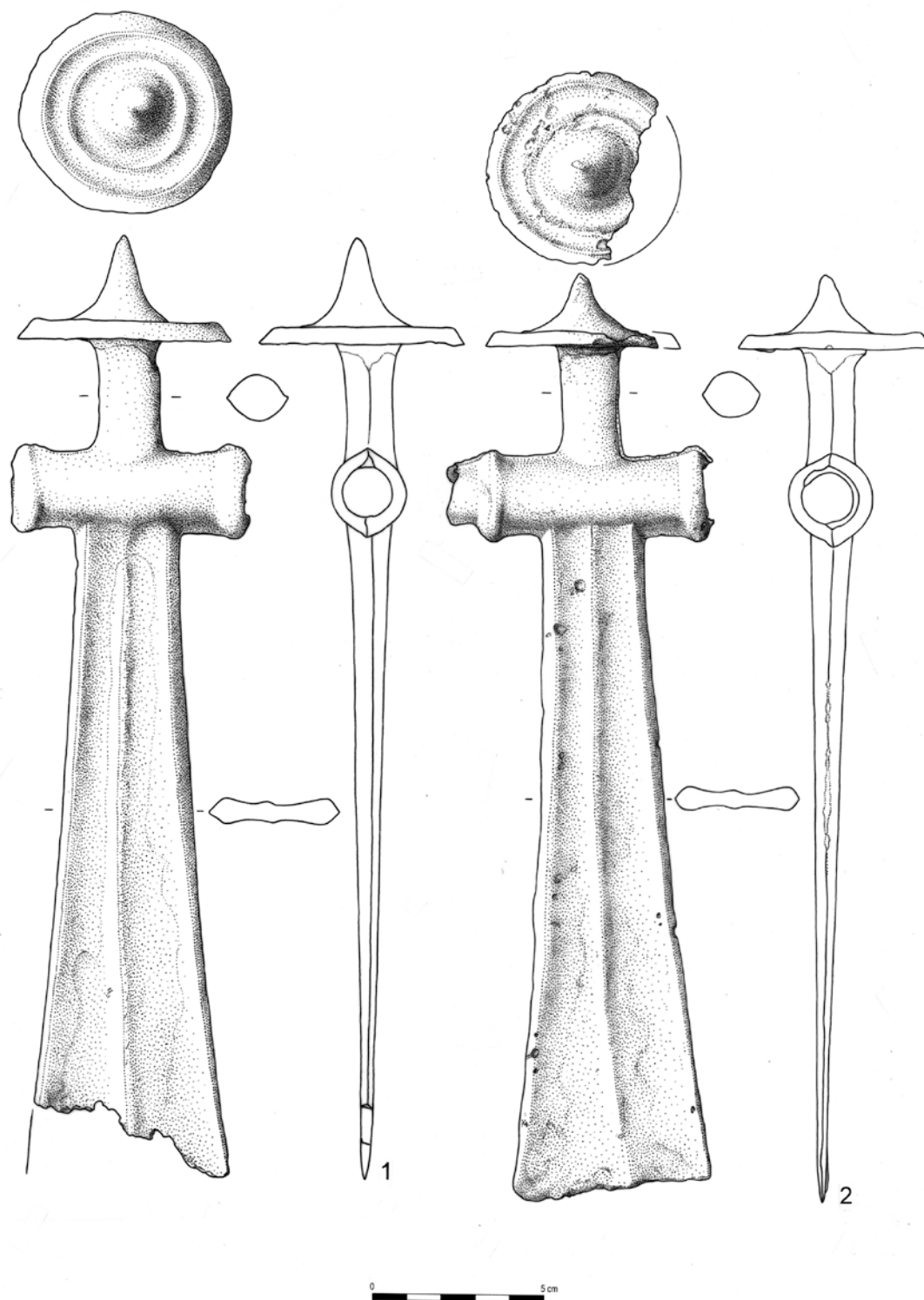
Pl. 35. *Copalnic-Mănăstur-„Poiana”*. 1-4. Ceramică; 5-6. obiecte de lut ars.

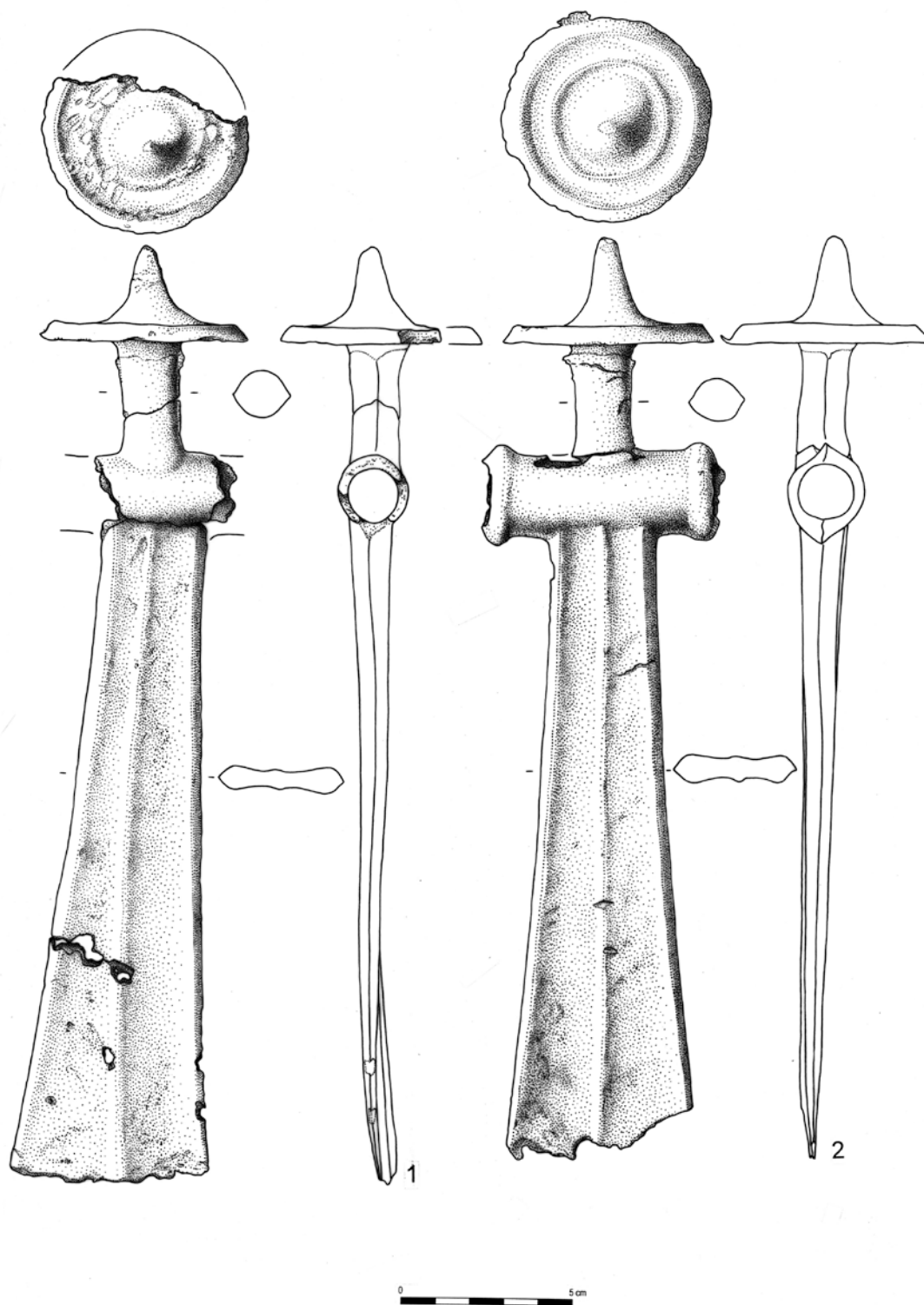
Pl. 36. Lăschia. Depozit de bronzuri.

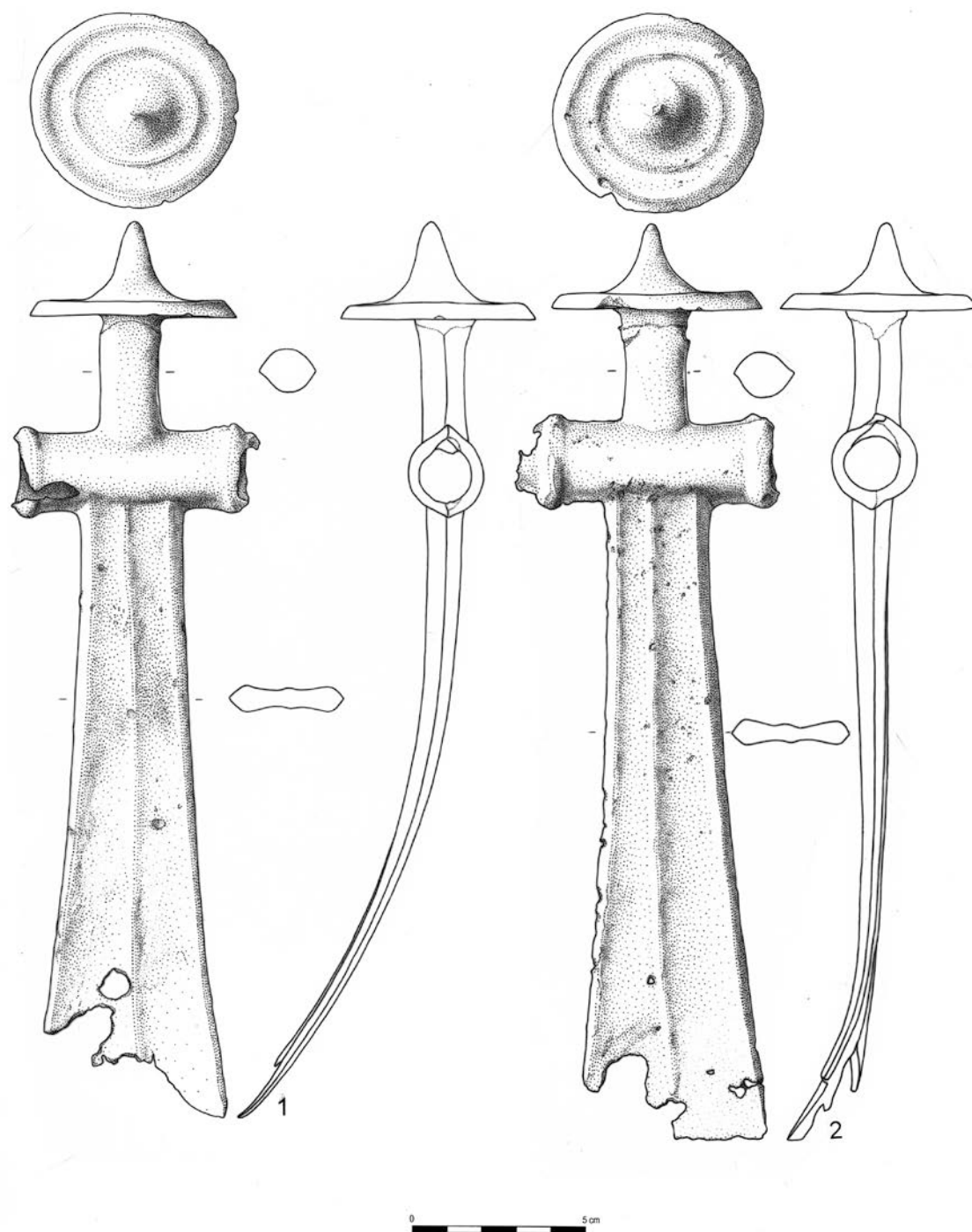
Pl. 37. Lăschia. Depozit de bronzuri.

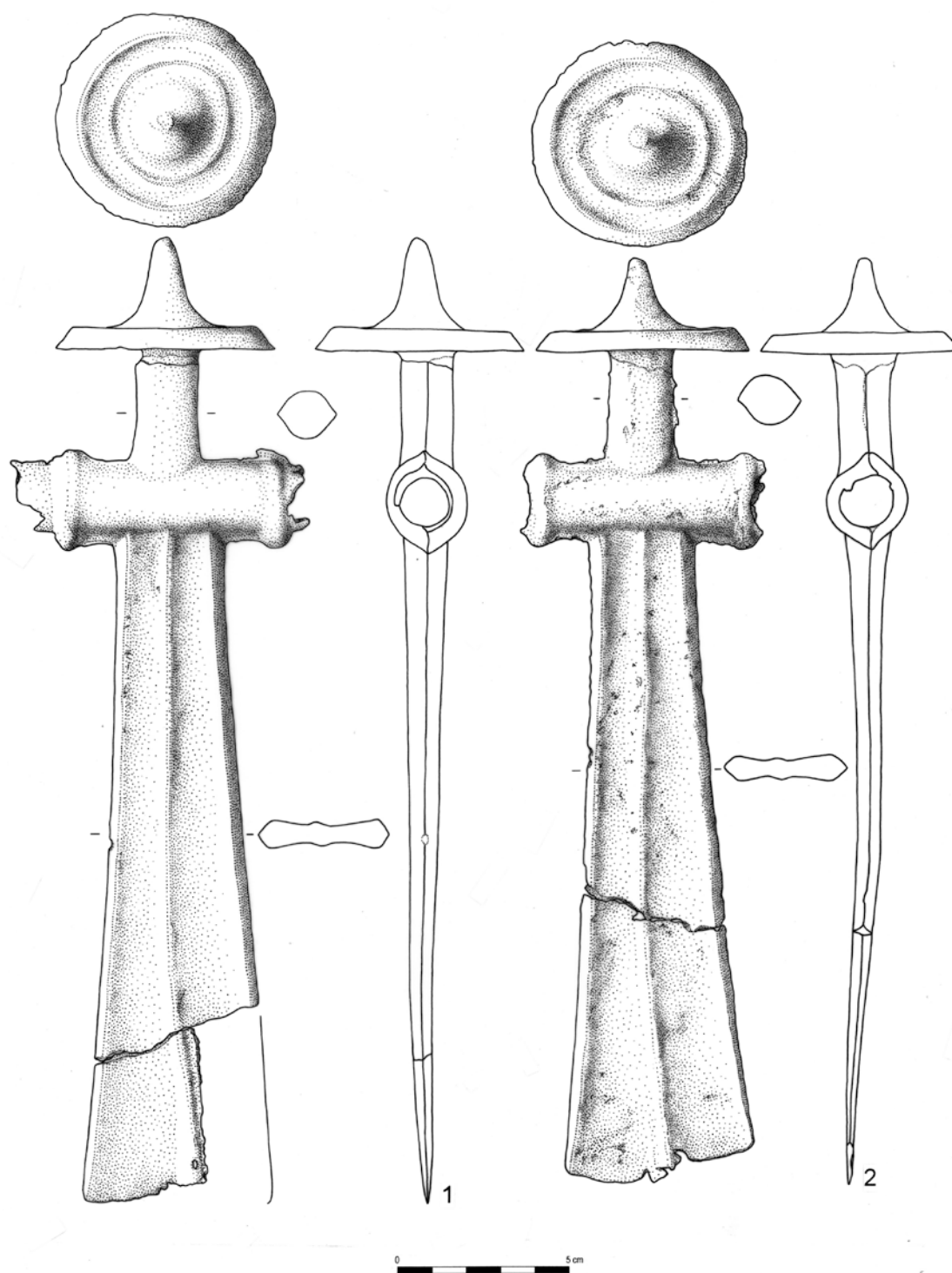
Pl. 38. Lăschia. Depozit de bronzuri.

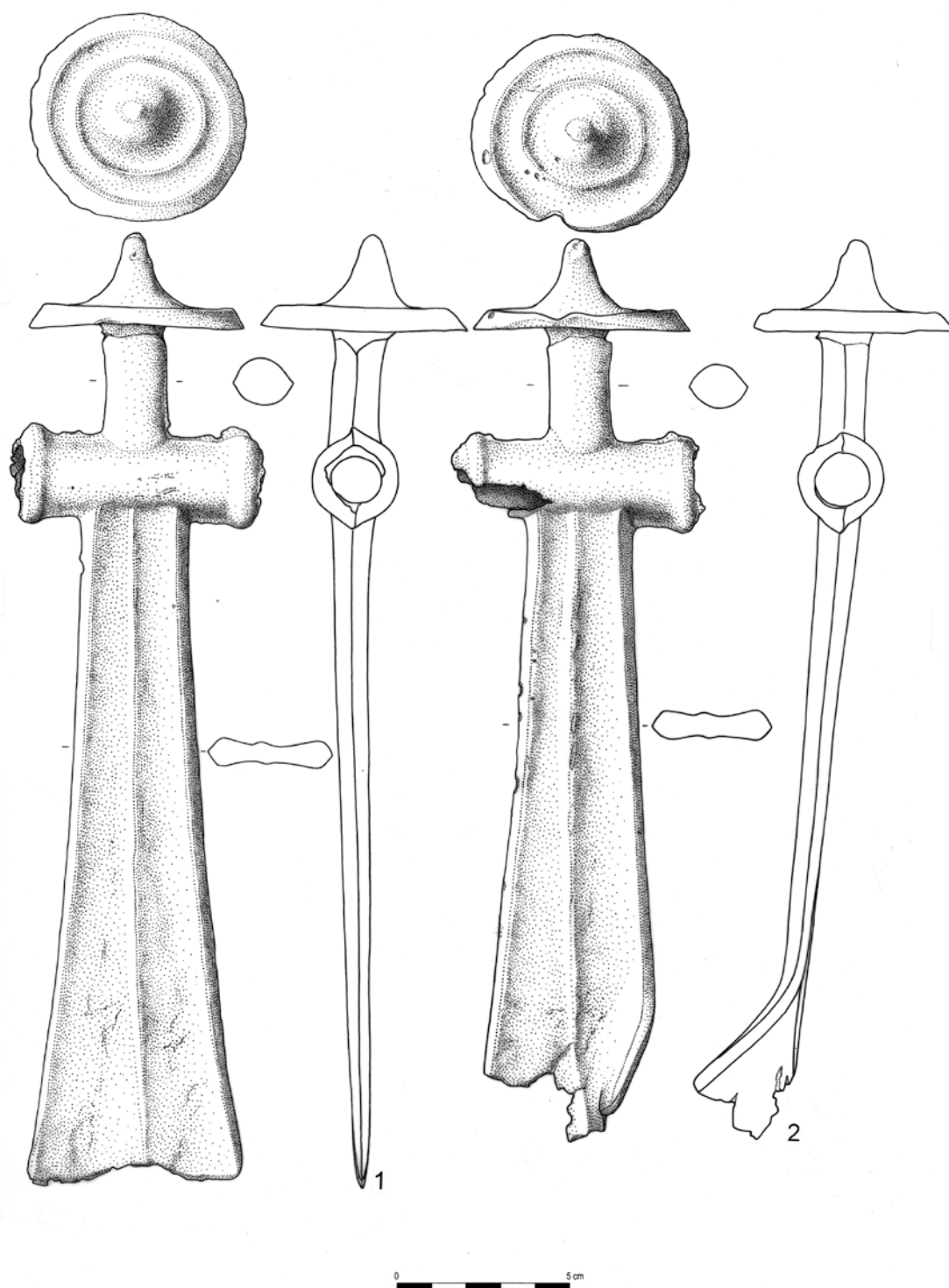
Pl. 39. Lăschia. Depozit de bronzuri.

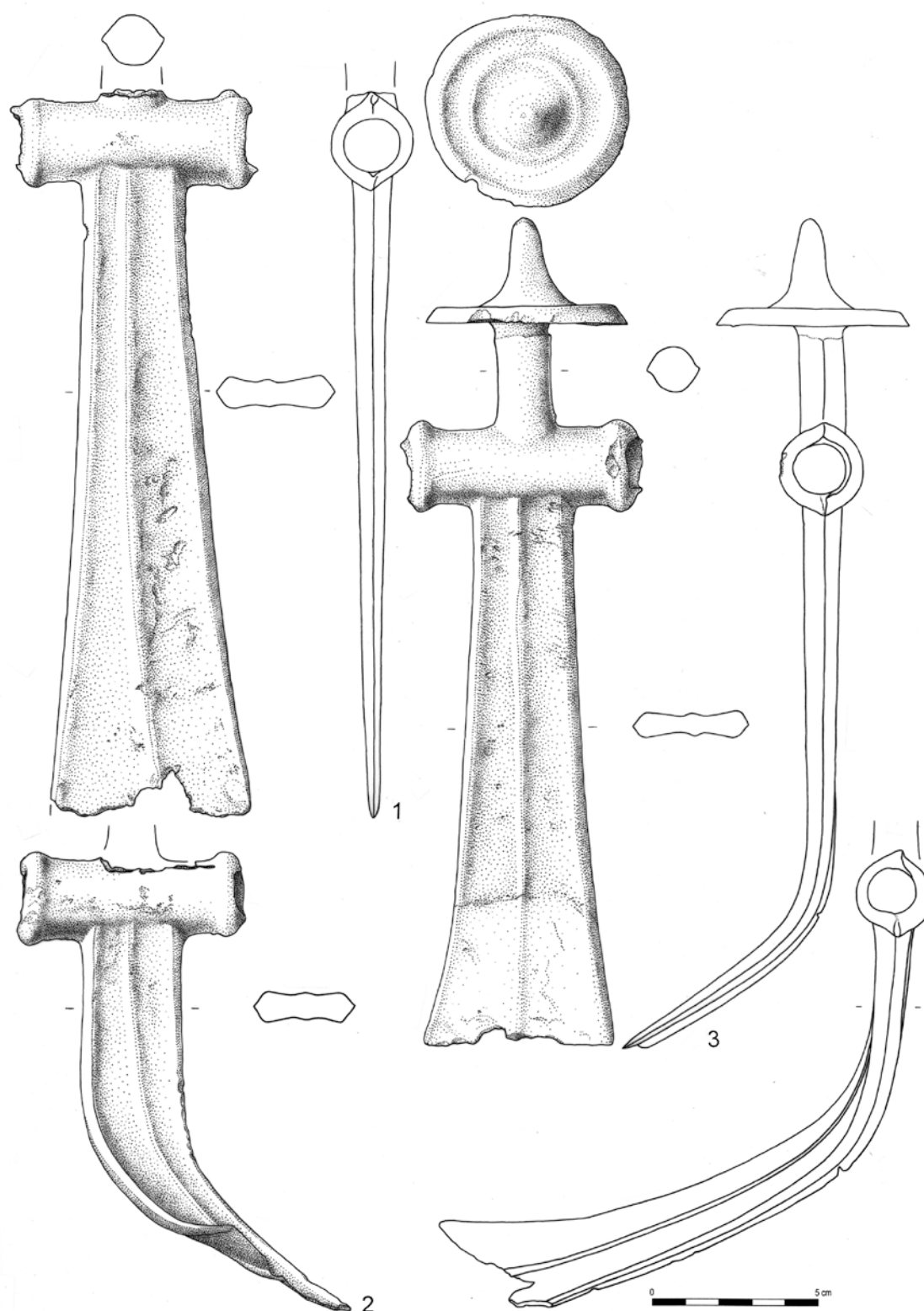
Pl. 40. Lăschia. Depozit de bronzuri.

Pl. 41. Lăschia. Depozit de bronzuri.

Pl. 42. Lăschia. Depozit de bronzuri.

Pl. 43. Lăschia. Depozit de bronzuri.

O ÎNDELETNICIRE CU MULTE NECUNOSCUTE. PRELUCRAREA PIEILOR DE ANIMALE ÎN PERIOADA BRONZULUI TÂRZIU

Vasile Diaconu,
Mariana Sîrbu

Cuvinte-cheie: tehnologii preistorice, prelucrarea pieilor, materiale organice, bronzul târziu, artefacte din os.

Introducere

Din vastul ansamblu al inventarului arheologic specific populațiilor preistorice, o serie de obiecte/bunuri nu au mai ajuns să fie studiate în prezent din cauza perisabilității lor, iar aici ne referim, cu precădere, la produsele organice, de natură animală sau vegetală. Cu siguranță, importanța lor în cadrul comunităților umane era una crescută, datorită accesibilității procurării lor, dar și a efortului redus pentru prelucrarea acestora. Din acest motiv, reconstituirea etapelor tehnologice, dar și funcționalitatea/întrebuințarea unor astfel de produse, sunt foarte greu de reconstituit, de un real ajutor fiind însă obiectele conexe, comparațiile etnografice și arheologia experimentală (Harris, 2014, p. 11-12).

În articolul de față ne-am îndreptat atenția asupra unei îndeletniciri frecvent practică în preistorie – prelucrarea pieilor de animale –, deoarece a furnizat o gamă variată de produse, de la piese de îmbrăcăminte până la accesorii pentru harnașament. Am ales ca etapă cronologică de studiu epoca bronzului târziu (complexul Noua-Sabatinovka-Coslogeni) pentru că în perioada respectivă un segment important al economiei era reprezentat de creșterea animalelor, ceea ce a generat, implicit, și o intensă activitate de procesare a pieilor.

Pentru că din punct de vedere arheologic această îndeletnicire nu oferă indicii directe foarte clare, ne vom orienta cercetarea spre studierea artefactelor care puteau fi folosite pentru prelucrarea acestor materii de origine animală, dar vom face apel și la datele etnoarheologice și etnografice. În literatura arheologică românească nu există prea multe abordări de acest fel, motiv pentru care în cercetarea noastră ne-am raportat mai ales la informații înregistrate în alte zone geografice.

Ca metodologie de studiu, vom încerca să abordăm o serie de aspecte economice care urmăresc importanța animalelor pentru comunitățile epocii bronzului, dar accentul va fi pus mai ales pe detalii tehnologice, printr-o analiză indirectă, bazată pe discutarea categoriilor de artefacte care puteau fi utilizate pentru prelucrarea pieilor, urmând apoi să enunțăm câteva date despre produsele finite rezultate în urma acestei îndeletniciri.

Animalele în economia bronzului târziu

Pentru a înțelege aspectele de ordin tehnologic legate de prelucrarea pieilor este necesar să facem o trecere în revistă a componentei economice care furniza materia primă. Conform datelor cunoscute în prezent, în perioada bronzului târziu creșterea animalelor era o îndeletnicire intens practică, fapt argumentat prin datele arheozoologice obținute pe loturi osteologice din diferite situri, care indică o pondere crescută a efectivelor domestice, predominante fiind erbivorele (Haimovici, 1995; 2001, p. 37-38; Sava, 2004, p. 69; 2005, p. 143-144). Alături de acestea au fost documentate și exemplare din specii sălbatice, care au fost vâdate pentru carne, dar și pentru blănuri (Haimovici, 1995, p. 238; Diaconu, 2014, p. 242, tab. 37). Situația cunoscută în acest moment pentru arealul Noua-Sabatinovka-Coslogeni arată că cea mai importantă proporție în ansamblul efectivelor domestice era deținută de bovine (o pondere de peste 50%), urmate de cornutele mici (cu o pondere variabilă între 10% și 30%) și apoi cabalinele (cu un procentaj cuprins între 4% și 20%). Cu toate acestea, estimările făcute în legătură cu vârsta de sacrificare arată că majoritatea exemplarelor atingeau o durată de viață crescută, ceea ce se explică prin necesitatea exploatării lor pentru produse precum lapte, lână, dar și pentru tracțiune. În logica celor expuse, se poate afirma că valorificarea pieilor de animale era condiționată, în principal, de frecvența sacrificărilor în mediul domestic, iar necesarul era completat prin activități cinegetice.

Elemente de tehnologie primară

După sacrificarea sau vânarea animalelor, pielea era îndepărtată într-o manieră care să o facă utilizabilă ulterior. Deși nu avem mărturii concrete despre realizarea acestei operațiuni, se poate considera că existau mai multe procedee, care implicau folosirea unor unelte cu tăiș. În anumite cazuri, urmele de tăiere întâlnite pe oasele animalelor, în special pe partea inferioară a membrilor, pot fi puse în legătură tocmai cu îndepărtarea tegumentului de pe carcasă (Grömer *et alii*, 2017, p. 70).

Consemnările etnografice recente indică faptul că după înlăturarea eventualelor resturi de grăsime și carne, pentru a împiedica alterarea pieilor, acestea erau stropite cu sare sau apă sărată și apoi erau lăsate să se usuce. Desigur, practica aceasta putea fi specifică zonelor în care se găseau surse de sare, iar pentru alte areale geografice este de presupus că se foloseau modalități diferite de conservare, inclusiv aplicarea unor grăsimi animale, folosirea unor plante sau chiar afumarea pieilor (Liashko, 1994, p. 171; Klokernes, 2010, p. 145). Desigur, putem admite că procedeele de preservare se aplicau atunci când cantitatea de piei nu permitea o procesare rapidă.

În funcție de destinația pe care urmau să o aibă pieile de animale, „tratamentele” aplicate variau. Cu toate acestea, o etapă obligatorie era argăsirea materiei prime, iar această operațiune putea fi realizată în mai multe moduri. Ca moment premergător, dacă se

dorea doar utilizarea pielii, fără blană, este de presupus că îndepărtarea acesteia se făcea mecanic, ceea ce presupunea mult efort (Liashko, 1994, p. 171; Klokernes, 2010, p. 147) sau prin folosirea unor substanțe acide, precum carbonații de calciu sau soluții pe bază de cenușă (Liashko, 1990, p. 52-53; Grömer *et alii*, 2017, p. 71).

Înlăturarea resturilor de grăsime de pe pieile de animale în stare proaspătă se putea realiza prin utilizarea unor unelte cu tăiș, confecționate din silex, os, lemn și posibil din metal. Necesitatea acestei operațiuni era impusă și de eficiența pătrunderii în straturile cutanate ale substanțelor folosite pentru argăsire.

Pe cale experimentală s-a demonstrat că pentru a curăța fața interioară a pieilor – cea desprinsă de pe carcasă – puteau fi folosite eficient răzuitoare din silex sau din alte roci dure, fixate sau nu în suporturi (Barbu, Barbu, 2014, p. 505) (fig. 2).

Argăsirea era unul dintre pașii esențiali în parcursul tehnologic al procesării pieilor de animale. Rolul acestei etape era important pentru viitoarea întrebuințare a acestui produs organic. Prin argăsire, pielea devenea un material opac, flexibil, cu o textură fibroasă atunci când era uscată, fiind în același timp stabil din punct de vedere chimic și rezistent la acțiunea enzimelor și microorganismelor atunci când era în stare umedă (Grömer *et alii*, 2017, p. 71).

Chiar dacă, din punct de vedere arheologic, procedeul argăsirii este dificil de argumentat, practicile etnografice pot veni în sprijinul interpretării istorice. Astfel, pentru tratarea pieilor prin acest procedeu se foloseau materiale organice bogate în tanin (plante și coaja unor arbori) sau amestecuri pe bază de sare, cereale zdrobite, reziduuri lactate și chiar alaun (o sare dublă de potasiu și aluminiu – n.a.) (Klokernes, 2007, p. 57-59). În mod cert, pentru preistorie și mai ales în epoca târzie a epocii bronzului, argăsirea implica și folosirea unor recipiente, cel mai probabil ceramice, în care erau puse pieile și soluțiile necesare tăbăcirii. Deși în repertoriul olăriei specific complexului Noua-Sabatinovka-Coslogeni se regăsesc vase de mari dimensiuni, ponderea acestora nu este suficientă pentru a susține o intensă practică a argăsirii pieilor în vase de lut. Nu excludem posibilitatea ca pentru astfel de operațiuni să se fi folosit și recipiente de lemn, dar, pornind tot de la datele etno-arheologice, putem admite că se practica și argăsirea uscată, care presupune folosirea unui amestec de cereale procesate și sare aplicat pe partea interioară a pieilor în stare proaspătă, iar acestea urmau să fie împăturate, astfel încât substanțele amintite să genereze un proces de fermentare (Vulcănescu, 1973, p. 462).

După argăsire, pieile erau lăsate din nou să se usuce, iar practicile societăților arhaice arată că blănurile erau și spălate pentru înlăturarea substanțelor cu care au fost tratate.

Ulterior uscării, se proceda la răzuire, care avea rolul de a înlătura eventualele resturi organice, dar și pentru a se obține o textură fibroasă.

Din punct de vedere arheologic, este dificil de precizat unde avea loc această activitate de procesare a pieilor. Era o practică individuală sau colectivă? Potrivit unor opinii, procesarea pieilor se desfășura în interiorul așa-numitelor „cenușare”, activitate argumentată prin numărul mare de omoplați crestați și alte artefacte care puteau fi întrebuințate pentru astfel de îndeletniciri (Bălășescu, Dietrich, 2009; Dietrich, 2011, p. 137-138). Desigur că o astfel de părere poate fi acceptată, însă nu trebuie să o extrapolăm asupra întregului complex cultural Noua-Sabatinovka-Coslogeni. Prelucrarea pieilor nu trebuie să fi fost neapărat o îndeletnicire comunitară, ea putându-se desfășura și în grupuri umane foarte restrânse, mai ales că implica o anumită specializare.

Observații asupra unor artefacte posibil folosite la prelucrarea pieilor de animale

În studiile de arheologie au fost discutate diverse tipuri de artefacte a căror utilitate poate fi legată și de procesarea pieilor provenite de la animale. Desigur, în multe cazuri, funcționalitatea unor astfel de obiecte a fost doar presupusă, plecând de la argumente mai degrabă logice, dar există și cazuri când observațiile microscopice aduc argumente precise în legătură cu utilizarea unor obiecte. Cu toate acestea, nu trebuie să uităm că în preistorie uneltele puteau să aibă întrebuințări diverse, iar stabilirea unor parametri funcționali foarte preciși este destul de dificilă.

În majoritatea siturilor arheologice ale bronzului târziu au fost descoperite unelte precum omoplați crestați, răzuitoare, „patine”, împungătoare și ace din os și metal, care, cu destulă probabilitate, erau întrebuințate și în diverse operațiuni de procesare a pieilor de animale. O discuție asupra tipologiei și răspândirii acestor piese depășește cadrul studiului nostru, însă vom puncta unele detalii de ordin funcțional.

În literatura arheologică de dată recentă s-a generalizat opinia potrivit căreia o categorie de piese cu certă implicare în prelucrarea pieilor de animale era cea a omoplaților crestați. Astfel de piese apar în mai multe medii culturale ale perioadei târzii a epocii bronzului, dar frecvența cea mai crescută o au în așezările complexului Noua-Sabatinovka-Coslogeni (Sîrbu, 2011, p. 202-203; Sîrbu, Sava, 2014, p. 439-440) (fig. 3).

Fără a mai relua descrierea caracteristicilor morfologice ale acestor piese, cunoscute deja în lucrările de specialitate (Bălășescu, Dietrich, 2009, p. 32; Lazăr, 2012, p. 215-216) (fig. 1/2), vom aminti doar faptul că, prin trăsăturile lor, artefactele amintite îndeplineau condițiile necesare pentru realizarea anumitor etape legate de prelucrarea pieilor de animale.

În ultimele două decenii au fost publicate o serie de contribuții care pun accentul pe modul de folosire al omoplaților crestați, având la bază unele observații traseologice. Astfel, pentru zona nord-pontică, putem aminti studiile colegului V. Pankovskii (2003; 2007; Pankovskii, Filatov, 2013), iar pentru mediul culturii Noua ne vom raporta la contribuțiile semnate de V. Bălășescu și L. Dietrich (2009), P. Morgenstern (2011), M. Lazăr (2012) și C. Beldiman (Beldiman, Sztancs, 2015; Beldiman *et alii*, 2016; 2017).

Observațiile macroscopice arată faptul că, la nivelul marginii fosei articulare, la majoritatea omoplaților crestați se constată urme de folosire care se prezintă atât sub forma unui lustru accentuat, dar și printr-un anumit grad de tocire și chiar rotunjire a dinților. Tot ca urmare a folosirii acestor piese, în unele cazuri se observă ruperea anumitor dinți. Analiza microscopică asupra unor astfel de artefacte a evidențiat prezența lustrului pe majoritatea pieselor studiate, fațetarea dinților, dar și fine striatii ca urmare a abraziunii. Tot datorită utilizării intense, osteonele au devenit vizibile la microscop, ceea ce s-a considerat că este un indiciu al faptului că obiectele amintite au intrat în contact cu materiale organice cu suprafață moale, cum ar fi pielea (Morgenstern, 2011, p. 170) (fig. 4).

Pentru a înțelege modul de confecționare și întrebuințare a acestei categorii de obiecte, unul dintre autorii acestui articol (V. Diaconu) a înregistrat o serie de observații și pe cale experimentală.

Un aspect important l-a constituit starea în care se afla materialul suport pentru realizarea unui omoplat crestă. În acest sens a fost folosit un os de vită de pe care a fost îndepărtată carnea și care a fost lăsat ulterior în aer liber timp de câteva luni pentru a se usca cartilajul din interiorul cavității glenoide. După acest moment, cu ajutorul unei așchii

dintr-o rocă silicioasă, au fost realizate mai multe creștături pe marginea cavității articulare (fig. 5/1-5). Chiar dacă s-a presupus că unii omoplați s-au rupt transversal în timpul utilizării (Bălășescu, Dietrich, 2009, p. 37), observațiile macroscopice asupra unor piese, dar și încercările noastre experimentale indică faptul că suportul osteologic era tăiat/spart în zona mediană, tocmai pentru a se obține o unealtă ușor de manevrat.

Testarea eficienței unui astfel de artefact s-a făcut pe o piele de vită, a cărei suprafață interioară a fost sărată și uscată. Prin mișcări liniare, repetate, dinspre exterior către utilizator, s-a înlăturat cu ușurință un strat superficial de piele, rămânând în urmă o suprafață curată, cu aspect uniform și textură moale (fig. 6/1-6). S-a constatat cu acest prilej că o piele de vită putea fi curățată în această manieră într-o perioadă de timp de aproximativ 45-60 minute.

În inventarul așezărilor Noua au mai fost descoperite piese din materii dure animale care prezintă șiruri de creștături, realizate pe coaste sau pe așchii de os de mari dimensiuni și a căror utilizare poate fi pusă în legătură tot cu activitățile de curățare a pieilor (fig. 7). Din păcate, pe astfel de obiecte nu au fost făcute observații microscopice, astfel încât este dificil de enunțat cu certitudine funcționalitatea lor. Interpretate ca răzuitoare, aceste artefacte au trăsături morfologice care le recomandau pentru a fi folosite în diferite etape tehnologice legate de procesarea pieilor de animale. Lucrul acesta poate fi susținut și de analizele microscopice realizate pe artefacte similare identificate în situri ale epocii bronzului din nordul Mării Negre (Pankovskii, Antipina, 2017; Pankovskii, Filatov, 2007; Pankovskii, 2018) sau chiar din spațiul dintre Prut și Nistru (Morgenstern, 2014, p. 271-281). Inclusiv unele încercări experimentale au dovedit că, spre exemplu, coastele de animale care aveau o margine ascuțită, erau întrebuințate pentru îndepărtarea blănii de pe piele (Pankovskii, Antipina, 2017, fig. 19).

Nu excludem posibilitatea ca și unele piese considerate a fi seceri, realizate din os, în special din mandibule de erbivore mari (așa-numitele *tupik*), să fi fost întrebuințate pentru același tip de operațiuni (fig. 8). În multe cazuri, aceste piese prezintă pe suprafața activă urme intense de folosire, care au făcut ca marginea tăioasă inițial să fie rotunjită și cu urme intense de lustru, care s-ar putea datora tocmai contactului cu materiale organice, precum pielea. Evident, doar un studiu atent al stigmatelor de utilizare poate confirma o astfel de aserțiune. Pentru siturile bronzului târziu din zona est-carpatică nu există până în momentul de față observații de ordin traseologic, însă analizele realizate de cercetătorii ucraineni pentru astfel de piese, provenite din situri ale epocii bronzului, permit avansarea ideii că se întrebuințau, contextual, în acțiuni de răzuire a pieilor (Pankovskii, 2005, p. 122; Usachiuk, Fajzullin, 2016, p. 128-137; Koloda *et alii*, 2017, p. 77-78) (fig. 10/2). Dacă ne raportăm la morfologia acestor artefacte și facem o comparație cu piese metalice destinate curățării pieilor, întâlnite în societăți contemporane mai puțin evoluat, vom putea înțelege că tocmai forma convexă reprezenta un avantaj în activitățile menționate (Klokkernes, 2010).

O categorie de obiecte cu largă răspândire teritorială, dar și cronologică, este cea a „patinelor”, întâlnită și în numeroase situri atribuite bronzului târziu. Confectionate, cu precădere, din tibii ale unor erbivore mari, respectivele piese au ca trăsătură comună o suprafață aplatizată generată de intensă utilizare, însoțită de perforații transversale la una din extremități (pentru o tipologie a acestor piese a se vedea Pankovskii, 2006, p. 76-79, fig. 2) (fig. 9). Asupra funcționalității lor au existat diferite puncte de vedere, unele nerealistice din perspectiva noastră, dar observațiile traseologice realizate de specialiști din Ucraina indică posibilitatea ca astfel de artefacte să fi fost întrebuințate și pentru anumite etape tehnologice

legate de prelucrarea pieilor de animale (Pankovskii, Usachuk, 1996; Pankovskii, 2006; 2007) (fig. 10/1). Spre exemplu, analiza unui lot de „păține” din așezarea culturii Srubnaja de la Bezymenoe II (Ucraina) a confirmat cele enunțate mai sus (Usachuk, 1994, p. 64). Totuși, pentru o bază temeinică de studiu, s-a verificat și pe cale experimentală ceea ce s-a observat traseologic (Pankovskii, Usachuk, 1996, p. 37).

Pentru perforarea pieilor de animale și pentru o mai ușoară asamblare a acestora, se foloseau diferite tipuri de străpungătoare din os și bronz (fig. 11). Frecvent întâlnite în așezările complexului Noua-Sabatinovka-Coslogeni, aceste piese au o tipologie variată (Florescu, 1991, fig. 134-136; 104/5-8; 105/8, 9; 106/2, 4). Din păcate nu a existat o analiză riguroasă a urmelor de utilizare de pe aceste piese, decât cu rare excepții (Beldiman *et alii*, 2016, p. 181, fig. 3, 4), ceea ce nu ne scoate prea mult de pe terenul supozițiilor.

Având în vedere trăsăturile morfologice ale acestor piese, dar și materialele din care au fost confecționate, suntem de părere că împungătoarele/vârfurile din os puteau fi folosite pentru perforarea pieilor provenite de la animale mici, în timp ce exemplarele de bronz, fixate în mânere de lemn, os sau corn, se pretau pentru străpungerea pieilor recuperate de la mamiferele mari.

Un ultim aspect al demersului nostru se referă la produsele confecționate din piei și blănuri de animale în perioada bronzului târziu. Și în această situație dispunem de mărturii indirecte, din cauza perisabilității materialelor organice discutate de noi.

Cel mai probabil o parte dintre ținute, în special în sezonul rece, erau realizate din piele/blană. Din același material erau confecționate și anumite componente și accesorii pentru spațiile locuite. Prezența unor piese de harnașament, realizate din os, corn sau chiar metal, reprezintă indicii ale faptului că toate aceste obiecte erau fixate pe accesorii realizate din piele (fig. 1/1).

Unica piesă care poate fi considerată o mărturie directă a utilizării pieilor de animale este un scut de lemn, descoperit într-un mormânt al culturii Sabatinovka de la Borisovka, în regiunea Odesa. Conform descoperitorului, scutul păstra pe suprafața sa resturi de piele, ceea ce a permis interpretarea că pentru o mai bună eficiență fusese acoperit cu acest material organic (Chernjakov, 1985, p. 140, fig. 71, 72).

Concluzii

Reconstituirea unora dintre îndeletnicirile preistorice comportă o serie întreagă de abordări. Dacă în cazul activităților care au implicat materiale anorganice, mărturiile arheologice sunt destul de consistente, în cadrul meșteșugurilor care foloseau resurse organice (piele, fibre, lemn) este foarte dificilă stabilirea complexității lor. Din acest motiv, fixarea cu precizie a etapelor tehnologice ale unora dintre preocupările domestice ale comunităților preistorice, în cazul de față al celor din epoca bronzului, este pusă adesea sub semnul ipoteticului.

Prelucrarea pieilor de animale a fost o îndeletnicire intens practică în epoca bronzului, pe care o putem creiona, destul de vag, prin mărturiile arheologice indirecte, reprezentate de artefacte a căror utilitate putea fi pusă în legătură cu materialele organice menționate anterior.

Interpretările noastre, bazate pe analogii, observații traseologice, dar și pe experimente, aduc o serie de lămuriri și completări la ceea ce înseamnă ocupațiile „invizibile” ale epocii bronzului.

Bibliografie

- Barbu, M.G.; Barbu, M.M. (2014),** *Arheologie experimentală. Confectionarea și utilizarea grattoir-ului în Preistorie*, în *Arheovest, II2, Interdisciplinaritate în Arheologie, Timișoara, 6 decembrie 2014*, vol. 2, *Metode Interdisciplinare*, Asociația "ArheoVest" Timișoara, JATEPress Kiadó, Szeged, p. 497-511.
- Beldiman, C.; Sztancs, D.-M. (2015),** *Negrilești, com. Negrilești – Curtea școlii. Industria materiilor dure animale descoperită în campania 2014*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2015*, București, p. 218-223.
- Beldiman, C.; Ilie, C.; Sztancs, D.-M. (2016),** *Cercetări arheologice și artefacte din materii dure animale în așezarea de la Negrilești (jud. Galați), 2015*, în *Acta Musei Tutovensius*, XII/1, p. 182-183.
- Beldiman, C.; Ilie, C.; Sztancs, D.-M. (2017),** *Artefacte din materii dure animale aparținând culturii Noua descoperite în așezarea de la Negrilești, jud. Galați (2016)*, în *Acta Musei Tutovensius*, XIII, p. 99-121.
- Bălășescu, A.; Dietrich, L. (2009),** *Observații privind utilizarea omoplaților crestați din cultura Noua, pe baza materialului de la Rotbav, jud. Brașov*, în *Analele Banatului*, Serie Nouă, XVII, p. 31-44.
- Chernjakov, I.T. (1985),** *Severo-Zapadnoe Pričernomor'e vo vtoroj polovine II tys. do n. è.*, Naukova Dumka, Kiev.
- Diaconu, V. (2010),** *Hănești-Botoșani. Mărturii arheologice și istorice*, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XXV, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț.
- Diaconu, V. (2014),** *Cultura Noua în regiunea vestică a Moldovei*, teză de doctorat, Institutul de Arheologie din Iași, mss., Iași.
- Dietrich, L. (2011),** „Aschehügel” der Noua-Kultur als Plätze von Arbeit und Fest, în **Berecki, S.; Németh, R.; Rezi, B. (Eds.),** *Bronze Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the international Colloquium from Târgu Mureș, 8-10 October 2010*, Editura Mega, Târgu Mureș, p. 131-141.
- Florescu, A.C. (1991),** *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole*, în *Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos*, IX.
- Grömer, K.; Russ-Popa, G.; Saliari, K. (2007),** *Products of animal skin from Antiquity to the Medieval Period*, în *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien*, Serie A, 119, p. 69-93.
- Haimovici, S. (1995),** *Quelques caractéristique de l'archeozoologie de la culture de Noua dans le context de Noua-Sabatinovka-Coslogeni, du Bronze final*, în *Thraco-Dacica*, XVI, 1-2, p. 237-241.
- Haimovici, S. (2001),** *Contribuția arheozoologiei la reconstituirea istoriei din neolitic până în epoca romană*, în **Petrescu-Dîmbovița, M.; Vulpe, Al. (coord.),** *Istoria românilor*, vol. I, *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, Editura Enciclopedică, București, p. 35-40.

- Harris, S. (2012)**, *Hide-working with dry scrape technique using stone and bone tools*, în *Archaeological Leather Group. Newsletter*, 36, p. 12-14.
- Harris, S. (2014)**, *Leather in archaeology: between material properties, materiality and technological choices*, în **Harris, S.; Veldmeijer, A.J. (Eds.)**, *Why leather? The material and cultural dimensions of leather*, Sidestone Press, Leiden, p. 9-22.
- Ilie, C.; Beldiman, C.; Mandache, T.; Beldiman, D.-M. (2017)**, *Cercetări arheologice recente în aşezarea de la Cavadineşti-Râpa Glodului, jud. Galaţi. Date asupra artefactelor din materii dure animale*, în *Arheovest*, V2, *In Honorem Doina Benea*, Interdisciplinaritate în Arheologie şi Istorie, Timişoara, 25 noiembrie 2017, JATEPress Kiadó, Szeged, p. 783-799.
- Klokkernes, T. (2007)**, *Skin processing technology in Eurasian Reindeer Cultures*, Museum of Cultural History, Oslo.
- Klokkernes, T. (2010)**, *Women's work: Skin Processing in Northern-Gatherer Settlements and the Archaeological Context*, în **Hardy, K. (Ed.)**, *Archaeological Invisibility and Forgotten Knowledge Conference Proceedings*, Łódź, Poland, 5th-7th September 2007, BAR, International Series, 2183, Oxford.
- Koloda, V.V.; Pankov'skii, V.B.; Razumov, S.M.; Korokhina, A.B. (2017)**, *Vibori z kistki ta girs'kikh pored eneolitu ta bronzovoi dobina poselenni Fashchivka*, în *Arkheologiya*, 2, p. 76-89.
- Lazăr, M. (2012)**, *Omoplaţi crestaţi din os în cadrul culturii Noua din România*, în *Caietele C.I.V.A.*, I, p. 201-243.
- Liashko, S.N. (1990)**, *Ob robotka koju v Severnom Prichernomor'e v epokhy bronzы*, *Dnepropetrovsk*, p. 50-58.
- Liashko, S.N. (1994)**, *Kostoreznoe proizvodstvo v epokhy bronzы*, în *Remeslo epokhi eneolita-bronzы na Ukraine*, Kiev, p. 152-172.
- Morgensten, P. (2011)**, *Typical hide working tools from the Late Bronze Age of Moldova*, în **Baron, J.; Kufel Diakowska, B. (Eds.)**, *Written in Bones. Studies on technological and social context of past faunal skeletal remains*, Wrocław, p. 165-173.
- Morgensten, P. (2014)**, *Knochen- und Geweihartefacke*, în **Sava, E.; Kaiser, E. (Eds.)**, *Poselenie s „zol'nikami” u sela Odaia-Mičiurin, Respublika Moldova/Die Siedlung mit „Aschehügeln” beim Dorf Odaia Miciurin, Republik Moldova*, Biblioteca Tyragetia, XIX, Chişinău, p. 248-289.
- Pankovskii, V.B.; Usachuk, A.N. (1996)**, *Kostyanie „kon'ki” poselenya Bezimenoe- II*, în *Severo-Vostochnoe Priazov'e v sisteme evrazijskih drevnostej (Eneolit-Bronzovyi vek)*, Donetsk, p. 33-36.
- Pankovskii, V.B. (2003)**, *Pro priznachennya „zubchastikhlopatok”*, în *Arkheologiya*, 3, p. 134-144.
- Pankovskii, V.B. (2005)**, *Do problemi kistianoi industrii tshinetz'kogo kul'turnogo kola (Malopologovetz'ke-3)*, în *Problemi arkheologii Seredn'ogo Podniprovia*, Kiiv-Fastiv, p. 120-142.
- Pankovskii, V.B. (2006)**, *Kon'ki perioda pozdnej bronzы kak pokazatel' kulturogeneza*, în **Sabinov, D.G.**, *Proizvodstvennie tzentri: istochniki, „doroghi” areal rasprostrarenia. Materialy tematiceskoi nauchnoi konferencii, Sankt-Peterburg 18-2 dekabrya 2006 g.*, Santkt-Petersburg, p. 74-79.

- Pankovskii, V.B. (2007)**, *Kistiana i rogova industriya z poselennya Sabatinivs'koi kul'turi Novogrigorivka*, în *Materiali ta doslidzhennya z arkheologii skhidnoi Ukraini*, 7, Kiiv, p. 1-13.
- Pankovskii, V.B. (2018)**, *Nabljodenyia po structure sir'ya formo I sledoobrazovanjo v kostyanoi industrii iz zoln'ika no.11 na bel'scom gorodishte*, în **Shramko, B.A.; Shramko, I.B.; Zadnikov, S.A.**, *Zahidne ukriplennya zol'nik no. 11 (1958 r.)*, Harkiv-Kotel'va.
- Pankovskii V.B.; Filatov D. (2007)**, *Novi zrazki kistianoi industrii z poselennya Rozanivka*, în *Arkasivs'ki chitannya. Materiali III, Mizhnarodnoi naukovo-praktichnoi konferentzii, Mikolaiv, 26-27 Kvinya 2013 r.*, Mikolaiv, p. 69-72.
- Pankovskii V.B.; Antipina, E.E. (2017)**, *Novaya kategoriya v kostyanykh industriyakh epokhi pozdney bronzy*, în *Analiticheskie issledovaniya laboratorii estestvennogonauchnykh metodov*, vyp. 4, Sankt Petersburg, p. 208-244.
- Sava, E. (2004)**, *Unele aspecte economice din perioada târzie a epocii bronzului (complexul cultural Noua-Sabatinovka)*, în *Studii de Istorie Veche și Medievală. Omagiu profesorului Gheorghe Postică*, Editura Pontos, Chișinău, p. 68-75.
- Sava, E. (2005)**, *Viehzucht und Ackerbau in der Noua-Sabatinovka Kultur*, în **Horejs, B.; Jung, R.; Kaiser, E.; Teržan, B. (Hrsg.)**, *Interpretations raum Bronzezeit. Festschrift B. Hänsel*, Bonn, p. 143-160.
- Sîrbu, M. (2011)**, *Industria materiei dure animale în perioada târzie a epocii bronzului (complexul cultural Noua-Sabatinovka)*, în *Tyragetia*, Serie Nouă, V [XX], p. 199-223.
- Sîrbu, M.; Sava, E. (2014)**, *Obiecte din os și corn*, în **Sava, E.**, *Așezări din perioada târzie a epocii bronzului în spațiul pruto-nistrean (Noua-Sabatinovka)*, Biblioteca Tyragetia, XXVI, Chișinău, p. 433-453.
- Usachuk, A.N. (1994)**, *Kostanie orudnya kojevennogo proizvodstva srybnyh poselenii Severo-Vostochnogo Priazov'ya*, v *Srubnaya kul'turno-istoricheskaya oblast'*, **Malov, M. (red.)**, *Materiali III Rikovskih chtenii*, Saratov, p. 63-69.
- Usachuk, A.N.; Faizullin, I.A. (2016)**, *Kostianye izdeliya Tokskogo i Pokrovskogo poselenii epokhi pozdnei bronzy i Zapadnom Orenburzh'e*, în *Arkheologicheskie pamiatniki Orenburzh'ya*, vyp. 12, p. 127-148.
- Vulcănescu, R. (1973)**, *Istoria jocăriei în zona Bicaz*, în **Vuia, R.; Vlăduțiu, I.; Vulcănescu, R.; Petrescu, P.; Bărbulescu, C.; Motomancea, A.; Maier, R.O.; Mironescu, N.Al.; Mureșanu, L. (red.)**, *Etnografia Văii Bistriței*, Piatra-Neamț.

A CRAFT SURROUNDED BY MYSTERY. ANIMAL HIDES PROCESSING DURING THE LATE BRONZE AGE

Keywords: *prehistoric technologies, hides processing, organic materials, Late Bronze Age, bone artefacts.*

Abstract

In this article, we feature the most significant technological stages of animal hides processing during the Late Bronze Age, in the North-West Pontic area.

The topic is challenging because this occupation – due to organic raw material use – left no direct archaeological evidence. From this perspective, the reconstruction of the entire technological process involves both archaeological information, ethnographic and ethnoarchaeological data.

Hence, we start with the relevance of animal breeding within the economy of Late Bronze Age communities, and we discuss the technological stages of animal hides processing to turn them into raw material.

Unfortunately, because it is a perishable item, no animal hides artefacts have been found in archaeological contexts. However, the occupation providing this organic product has been partially reconstructed indirectly, relying on the artefacts used for scraping, cleaning, cutting, and perforating. Thus, the authors enumerate the bone artefacts used (i.e., notched scapulae, „skates”, piercers and bronze items used for hides perforation).

Along with natural fibres processing, animal hides processing has been intensely practised: on the one hand, because the raw material was available and, on the other, because people obtained an entire array of products from these organic materials.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. *Possible usages of animal hides (1) and the morphology of a collarbone (2) (remake after Bălăşescu, Dietrich, 2019).*

Fig. 2. *Primary animal hides scraping using flint tools; experiments (1 – after Barbu, Barbu, 2014; 2 – photo: V. Diaconu).*

Fig. 3. *Notched scapulae discovered in sites from the Republic of Moldova (1) and in eastern Romania (2) (1 – photo: Denis Topal; 2 – photo: V. Diaconu).*

Fig. 4. *Microscopic observations regarding the use-wear traces on the notched scapulae (1, 2 – after Beldiman et alii, 2015; 3-7 – photo: M. Mărgărit).*

Fig. 5. *Experimental manufacturing of notched scapulae (photo: V. Diaconu).*

Fig. 6. *Experimental use of notched scapulae (photo: V. Diaconu).*

Fig. 7. „Skates” discovered in the space between the Carpathians and the Dniester (1-3, 6-8 – after Sîrbu, Sava, 2014; 4, 5, 9, 10 – after Diaconu, 2010).

Fig. 8. Bone „sickles” found in the space between the Carpathians and the Dniester (1-8 – after Florescu, 1991; 9, 10 – photo: Denis Topal).

Fig. 9. Microscopic details of the active bone item areas within the site of Bil’sk (Ukraine) (after Pankovskii, 2018).

Fig. 10. Bone scrapers found in Late Bronze Age sites between the Carpathians and the Dniester (after Florescu, 1991).

Fig. 11. Bone (1-15) and metal (16-22) needles and piercers (after Florescu, 1991).

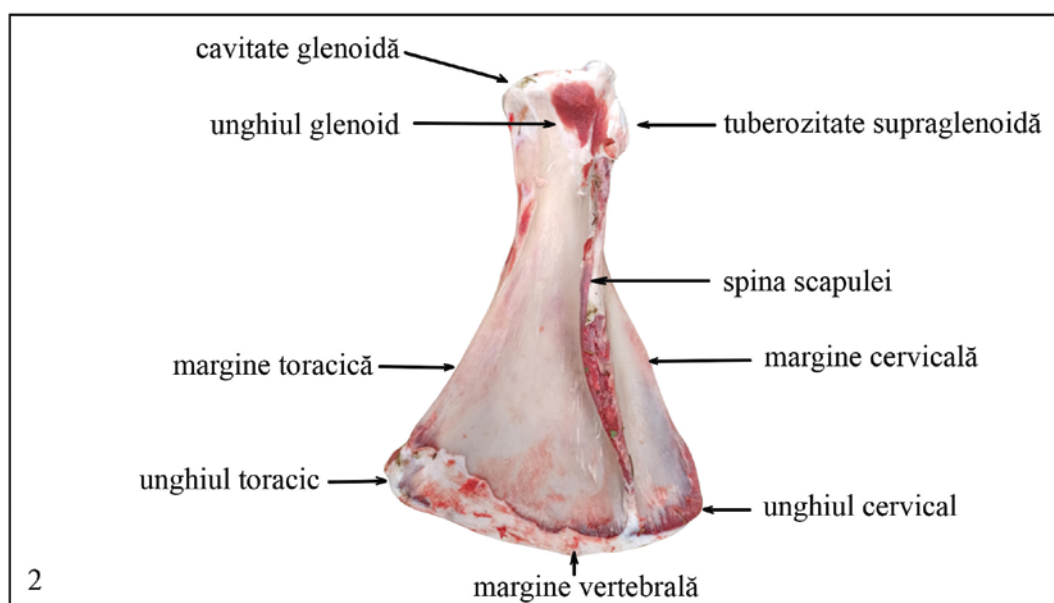
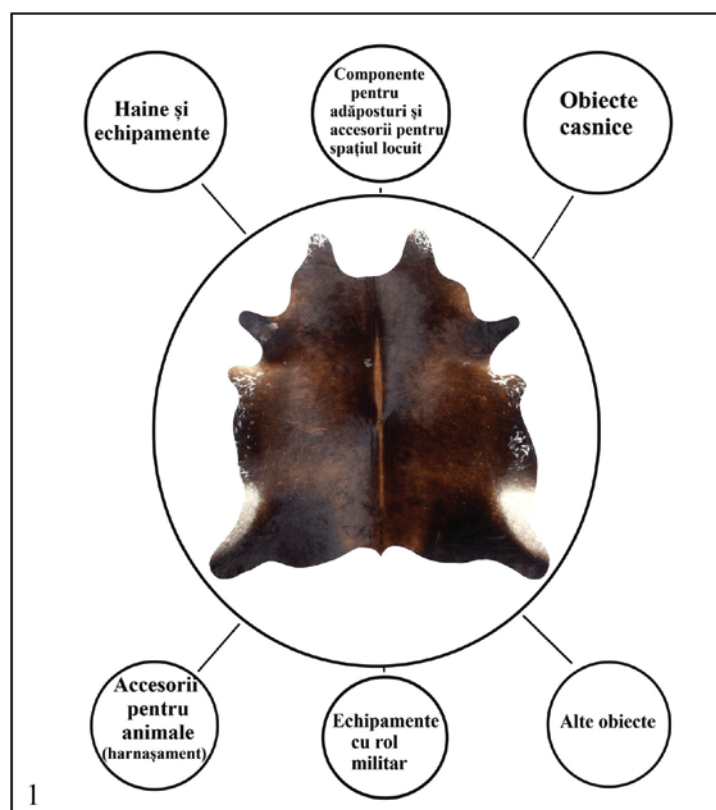

Fig. 1. Posibile întrebuințări ale pieilor de animale (1)
și morfologia unui omoplat (2)
(refăcut după Bălășescu, Dietrich, 2019).

1

2

Fig. 2. Curățarea primară a pieilor de animale cu unelte de silex; experimente (1 – după Barbu, Barbu, 2014; 2 – foto: V. Diaconu).

Fig. 3. Omoplați crestați descoperiți în situri din Republica Moldova (1) și estul României (2) (1 – foto: Denis Topal; 2 – foto: V. Diaconu).

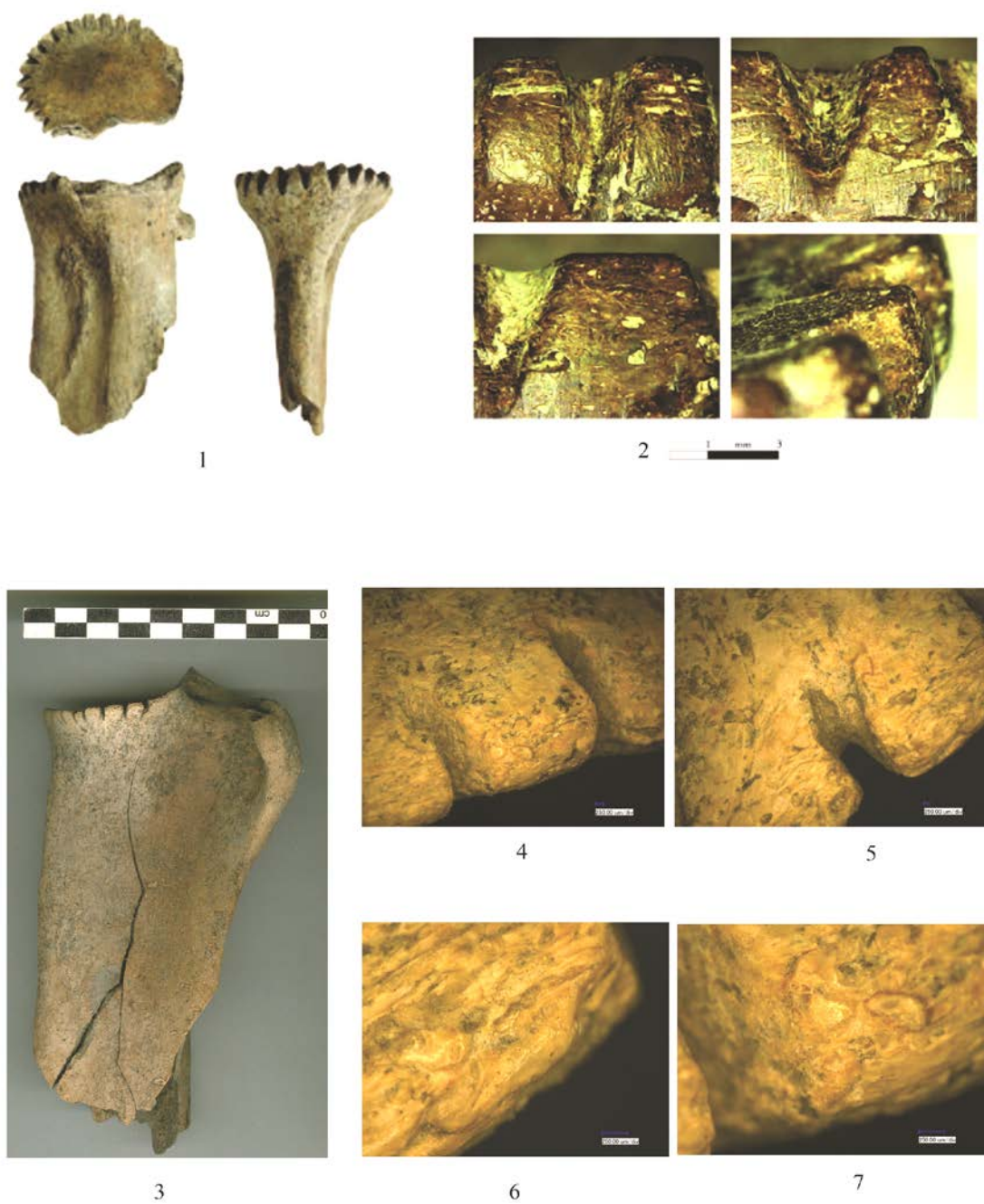

Fig. 4. *Observații microscopice asupra urmelor de uzură de pe omoplații crestați*
(1, 2 – după Beldiman *et alii*, 2015; 3-7 – foto: M. Mărgărit).

1

2

3

4

5

6

Fig. 5. *Confecționarea experimentală a unor omoplați crestați*
(foto: V. Diaconu).

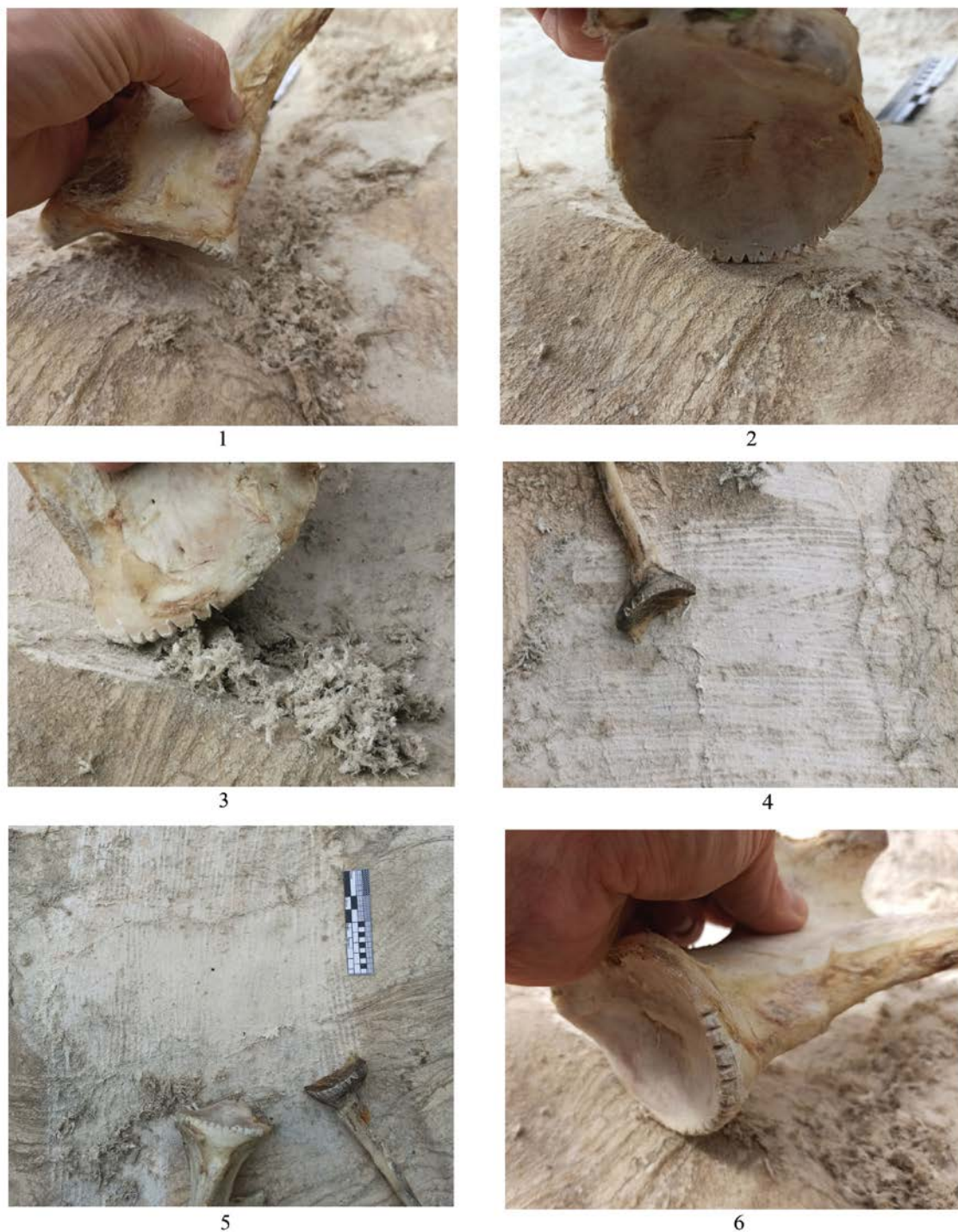

Fig. 6. *Utilizarea experimentală a unor omoplați crestați*
(foto: V. Diaconu).

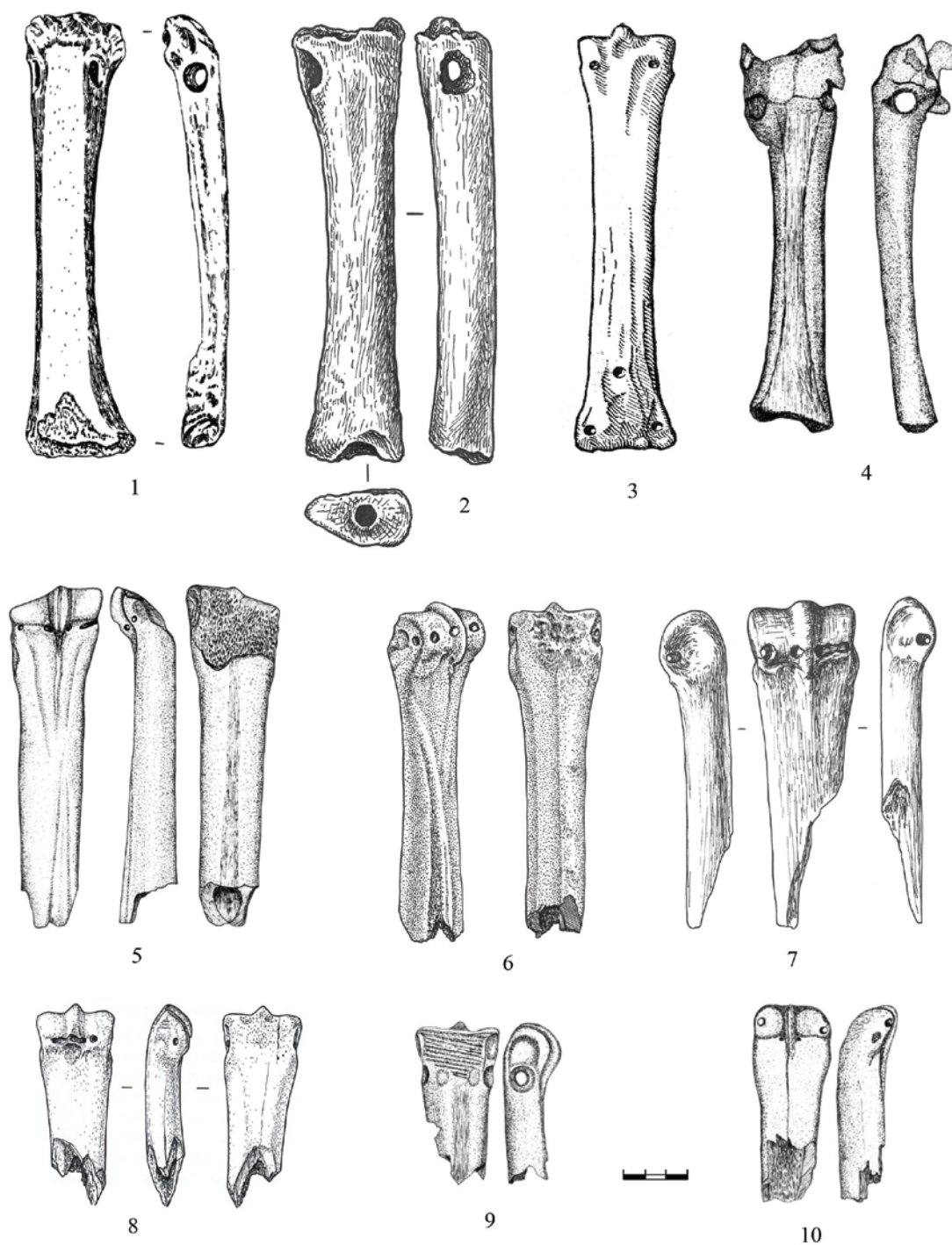

Fig. 7. „Patine” din os descoperite în spațiul dintre Carpați și Nistru (1-3, 6-8 – după Sîrbu, Sava, 2014; 4, 5, 9, 10 – după Diaconu, 2010).

Fig. 8. „Seceri” de os din spațiul cuprins între Carpați și Nistru
(1-8 – după Florescu, 1991; 9, 10 – foto: Denis Topal).

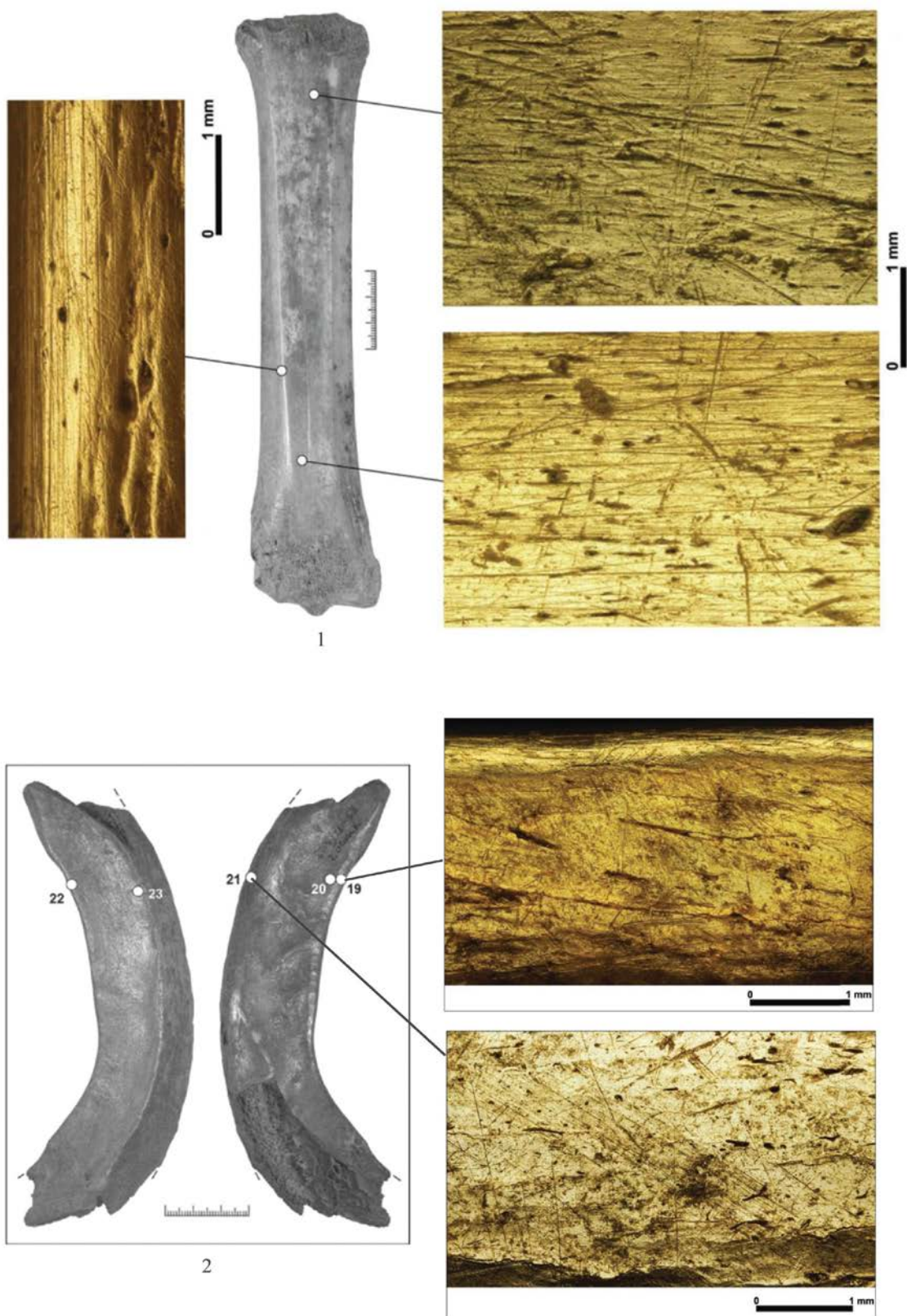

Fig. 9. Detalii microscopice cu zonele active ale unor piese de os din situl de la Bil'sk (Ucraina) (după Pankovskii, 2018).

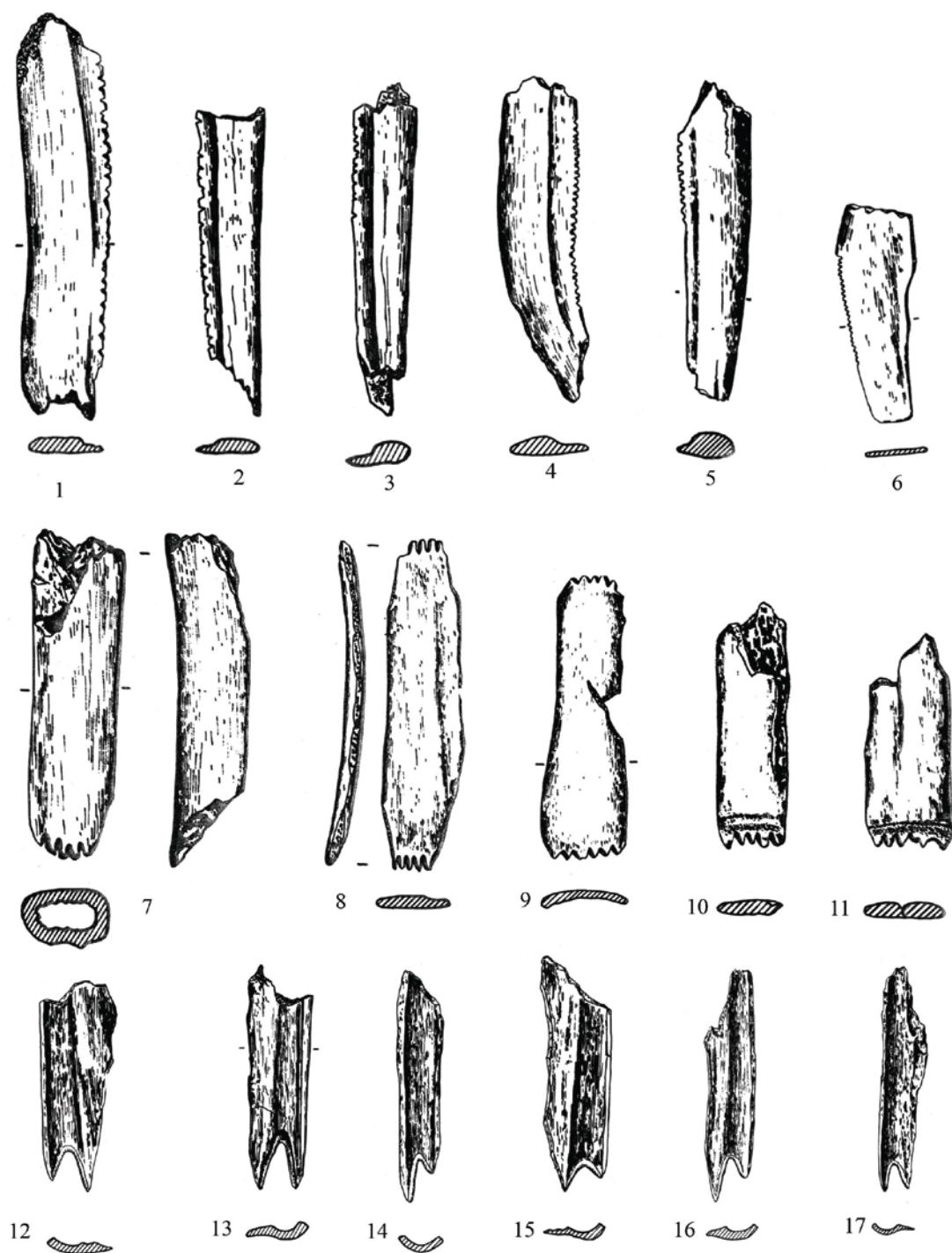

Fig. 10. Răzuitoare de os descoperite în așezări ale bronzului târziu dintre Carpați și Prut (după Florescu, 1991).

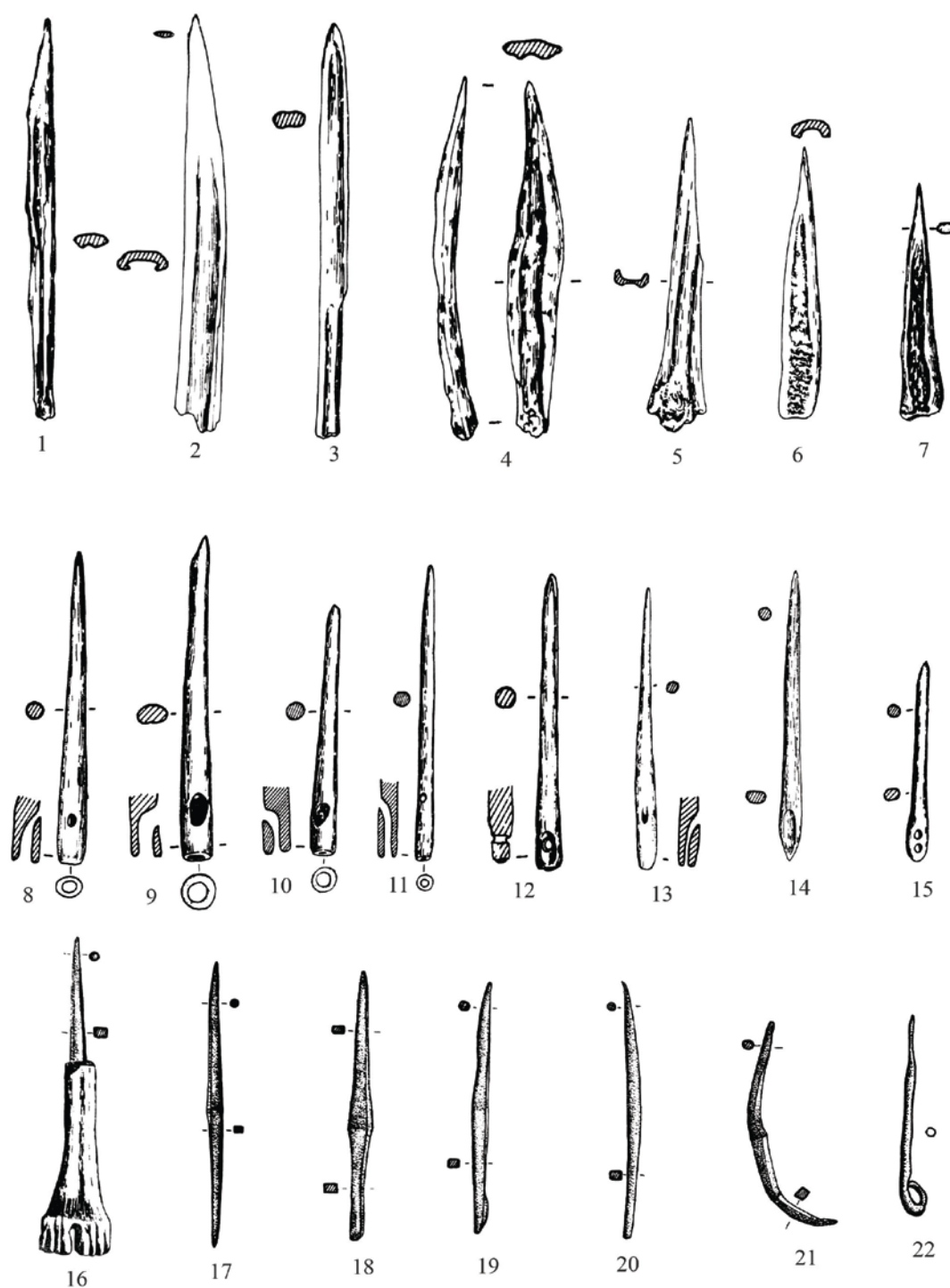

Fig. 11. Străpungătoare și ace din os (1-15) și metal (16-22)
(după Florescu, 1991).

ÎNCEPUTUL CULTURII POIENEȘTI-LUCAȘEUCA: NECROPOLE *VERSUS* AȘEZĂRI*

Octavian Munteanu

Cuvinte-cheie: Cultura Poienești-Lucașeuca, cronologie, epoca La Tène, necropole, așezări.

Introducere

Transformările culturale de la finele secolului al III-lea - începutul secolului al II-lea a. Chr. din silvostepa est-carpatică se includ în șirul de metamorfoze profunde ce caracterizează spații largi ale Europei în acel interval de timp (fig. 1). Pentru teritoriile silvostepii de la est de Carpați, schimbările ce au intervenit au fost esențiale. Din punct de vedere arheologic, avem un schimb de culturi, care, la prima vedere, nu ar avea absolut nimic în comun între ele, cultura getică fiind înlocuită de cultura Poienești-Lucașeuca¹ (fig. 2) (Babeș, 1970; Teodor, 1980; Babeș, 1993; Munteanu, 2004; Iarmulschi, 2016b). O astfel de viziune s-a format și s-a încetățenit chiar din fază identificării și cercetării inițiale a culturii P-L, calificându-se tranșant caracterul absolut alogen al populației ce a lăsat urmele materiale ale acesteia. Și într-adevăr, dacă vom privi materialele care erau puse atunci în circuitul analitic de către cercetători (dar e vorba de personalități marcante – R. Vulpe, R. Hachmann, K. Tackenberg etc.), va trebui să le dăm perfectă dreptate. Absolut nimic din fondul local ce caracteriza spațiul în care se va constitui cultura P-L nu se regăsea în materialele ce defineau noua cultură. Totodată, trebuie să atenționăm asupra faptului că primele cunoștințe despre noua cultură erau acumulate doar în baza vestigiilor din necropole, așezările nefiind încă cercetate. Și, într-adevăr, nici în necropola de la Poienești, nici în cele descoperite și cercetate ulterior, nu vom găsi materiale de certă tradiție getică, respectiv, concluziile păreau a fi perfect valabile.

Identificarea primelor așezări avea să redimensioneze abordările. Astfel, G.B. Fedorov, cel care cercetase necropola eponimă de la Lucașeuca, iar apoi și așezarea din preajmă (Fedorov, 1957a; Fedorov, 1957b), avea să vină cu observații care sugerau perpetuarea unor tradiții locale pentru anumite tipuri de artefacte descoperite în așezări, iar

* Versiunea germană a textului a fost publicată recent (Munteanu, 2021, p. 145-160).

¹ De aici încolo va fi utilizată abrevierea P-L.

ceramica, evident, era cea mai expresivă în acest sens (Fedorov, 1959, 372-377; Fedorov, 1960, p. 8-30). Constatările date au declanșat discuții care s-au purtat în contradictoriu pe diferite aspecte ale culturii, dar fără să se fi ajuns la vreun consens larg în mediul celor care au avut în prim-plan fenomenele respective. Printre problemele-cheie un loc aparte l-au deținut cele ce au vizat cronologia, rămânând a fi deschise până în ziua de astăzi. Având în vedere această situație, considerăm oportună o actualizare a principalelor rezultate ce s-au conturat de-a lungul timpului și o apreciere a acestora, dar rămânând conectați doar la unul dintre reperele cronologice – cel care declanșează constituirea culturii. Din start vom menționa că dilema oscilează între două versiuni de bază cristalizate în timp:

- Cultura P-L începe nu mai devreme decât odată cu intrarea în secolul al II-lea a. Chr. (conform unora, mai devreme, conform altora, mai târziu);
- Începuturile culturii P-L trebuie ancorate într-o perioadă care vizează ultimele decenii ale secolului al III-lea a. Chr. (și aici, cu fluctuații într-o direcție sau alta).

Din câte vom observa, de foarte multe ori, divergențele au derivat de la tipul vestigiilor pe care le analiza unul sau altul dintre cercetători. Și ca să fim mai exacti, contradicțiile veneau de la tipurile de situri din care erau selectate materialele pentru analiză: așezări sau necropole. Este evident că materialele din necropole conțineau mult mai mulți indicatori cronologici decât materialele din așezări, motiv pentru care siturile funerare au devenit mai atractive pentru cei care au abordat problemele cronologiei și nu este întâmplător că cele mai multe încadrări cronologice au fost realizate anume în baza necropolelor.

O retrospectivă a cronologiei culturii P-L

Spre exemplu, R. Vulpe, analizând materialele din necropola Poieniști, considera că limita inferioară a culturii trebuie stabilită la începutul secolului al II-lea a. Chr., cel mai devreme în jurul anului 200, când sursele scrise îi menționează pentru prima dată pe bastarnii de la Dunărea de Jos (Vulpe, 1953, p. 491-493; Vulpe, 1955, p. 107). Gh.B. Fedorov, cercetătorul așezării și necropolei Lucașeuca, în conformitate cu descoperirile de la Poieniști, data siturile arheologice respective cu secolele II-I a. Chr. (Fedorov, 1960, p. 25). La rândul său, R. Hachmann, bazându-se pe unele tipuri de fibule și accesorii pentru centuri descoperite la Poieniști, a plasat cimitirul în subfaza „A” (secolul al II-lea a. Chr.) a epocii pre-romane recente a fierului (Hachmann, 1960, p. 120-123). Pe de altă parte, K. Tackenberg, analizând vestigiile necropolei Lucașeuca și raportându-le la cronologia siturilor de tip Jastorf, a presupus că situl a funcționat în a doua jumătate a secolului I a. Chr. (Tackenberg, 1963, p. 423). D.A. Machinskij, pe baza analizei oferite de datele stratigrafiei orizontale a primelor 55 de morminte de la Poieniști, a reușit să separe două grupuri de înmormântări cu datare diferită, începutul culturii fiind plasat spre sfârșitul secolului al II-lea a. Chr. (Machinskij, 1966, p. 83-86). Considerând insuficiente aceste argumente, dar întrezărind o realitate în cele afirmate de către D.A. Machinskij, M. Babeș a propus o altă metodă de analiză a materialelor din necropole, întreprinzând un studiu comparativ al materialelor din mai multe cimitire: Poieniști, Borosești, Lucașeuca și Dolineni (Babeș, 1985, p. 201-205). Rezultatele obținute s-au dovedit a fi foarte aproape de cele ale lui D. Machinskij și chiar de natură să depisteze mai multe faze de dezvoltare în evoluția întregii culturi materiale. În urma analizei asocierii pieselor de inventar (fibule, paftale, mărgel,

ceramică – fig. 3) din cadrul a trei cimitire – Poienеști, Borosești și Dolineni, M. Babeș a delimitat trei faze de evoluție a culturii. Raportate la cronologia epocii La Tène, respectivele etape au fost sincronizate cu LT C2, LT D1 și LT D2. Începutul culturii a fost fixat în primul sfert al secolului al II-lea a. Chr. (Babeș, 1993, p. 152-154), chiar dacă anterior autorul pleda pentru o perioadă ce gravita mai spre jumătatea secolului al II-lea a. Chr. (Babeș, 1985, p. 201-202). Este adevărat că, într-o fază mai târzie, M. Babeș și-a revăzut punctul de vedere, aducând începuturile culturii către anul 200 a. Chr. (Babeș, 2001, p. 522; Babeș, 2003, p. 237). O părere asemănătoare a fost exprimată de cercetătoarea poloneză T. Dąbrowska. Potrivit opiniei sale, cronologia culturii P-L poate fi sincronizată cu fazele A1, A2, A2/A3 și parțial A3 ale culturii Przeworsk, ceea ce, în date absolute, corespunde începutului secolului al II-lea – celei de a doua jumătăți a secolului I a. Chr. (Dąbrowska, 1988, p. 179-181). În baza asocierii pieselor de inventar din trei cimitire (Poienеști, Lucașeuca și Dolineni), V.E. Eremenko a evidențiat cinci faze de evoluție a culturii, sincronizându-le cu LT C1b, LT C2, LT D1 și LT D2 (Eremenko, 1997, p. 105-116), astfel încât începutul culturii era împins către secolul III a. Chr. M.B. Ščukin susținea faptul că limita inferioară a culturii P-L trebuie fixată în cel de-al patrulea sfert al secolului al III-lea a. Chr., iar între cultura getică și P-L ar exista o ruptură cronologică de circa jumătate de secol (Shhukin, 1994, p. 116).

Totodată, anumiți cercetători au încercat să reorienteze cercetările și spre materialele din așezări, în care sunt mai puține elemente cu valență de indicator cronologic, dar care aveau să aducă date diferite de cele rezultate din analiza materialelor din necropole (Babeș, 1993, p. 72-73, Taf. 16/6; Romanovskaja, 1962, p. 298; Teodor, 1987, p. 91, fig. 25/5; Pachkova, 1977, fig. 3/11; Teodor, 1980, p. 181-227; Teodor, 1992, p. 45-69; Conovici, 1992, p. 3-12; Conovici, 1996, p. 369-372). Atragem atenția, în contextul mențiunilor anterioare, asupra poziției exprimate de N. Conovici, care, pe baza materialului amforelor din așezarea Satu Nou-*Valea lui Voicu*, a plasat originea culturii în ultimele două decenii ale secolului al III-lea a. Chr. (Conovici, 1992, p. 3-12; Conovici, 1996, p. 369-372).

Rezumând cele expuse, constatăm o multitudine de discrepante constituite de-a lungul timpului în procesul de stabilire a reperelor cronologice privind începutul culturii P-L, deopotrivă bazate atât pe informațiile provenite din necropole, cât și pe cele din așezări. Aceste disonanțe au rămas oarecum fără o atenție distinctă, în special având în vedere că în ultimele două decenii cultura P-L a fost tot mai puțin în vizorul cercetătorilor, cu rare excepții². Din aceste raționamente am considerat util să revenim la subiect pentru a nuanța indicii oferiți de informațiile acumulate la moment, analizând și corelând datele provenite din fiecare dintre cele două tipuri de situri. Astfel, ne propunem, în cele ce urmează, să revenim la mai vechile descoperiri, urmând să le privim mai atent și, acolo unde e cazul, să vedem dacă este loc pentru o mai exactă înțelegere decât am făcut-o în trecut. Totodată, vom antrena și unele descoperiri mai recente, care, din punctul nostru de vedere, ar putea nuanța anumite poziții, amintind încă o dată că ne vom opri doar la fazele incipiente ale culturii.

² Menționăm, totuși, un șir de studii elaborate de colegul V. Iarmulschi care au adus importante contribuții la precizarea unor repere cronologice: Iarmulschi, 2016a; Iarmulschi, 2016b; Iarmulschi, 2018.

Necropolele: reperele cronologice

După cum menționasem mai sus, cronologia relativă a culturii P-L se bazează preponderent pe analiza combinatorie a descoperirilor funerare (Machinskij, 1966; Babeș, 1993; Eremenko, 1997 etc.). Chiar dacă la baza schemelor cronologice, de cele mai multe ori, a fost pus același material, rezultatele, așa cum am văzut, au fost diferite. Relativ recent, pentru elaborarea unei scheme cronologice generale a necropolelor, colegul nostru, V. Iarmulschi, a realizat, într-o primă fază, periodizarea pentru fiecare dintre cele mai expresive necropole – Poienești, Borosești și Dolineni (Iarmulschi, 2016b, p. 473-481, fig. 2, 3, 6, 7, 10, 11). Ulterior, în diagrama finală a combinațiilor de piese de inventar din complexele funerare, el a inclus suplimentar piesele atât din necropolele mai mici, cât și din unele morminte izolate (fig. 3). Din tabloul general oferit de înserierea a 76 de morminte și în funcție de asocierile dintre 31 de tipuri de inventar selectate în acest sens, au fost desprinse patru grupe de înmormântări (Iarmulschi, 2016b). Observăm că doar mormintele din necropola Poienești au intrat în primul grup, celelalte fiind cu siguranță mai târzii (fig. 4) (Iarmulschi, 2016b, fig. 13). Având în vedere accentele puse pe fazele incipiente ale culturii, ne vom focaliza atenția doar pe cimitirul de la Poienești, amintind că reperele cronologice oferite de-a lungul timpului pentru această necropolă au fost diferit interpretate și prezentate. Astfel, autorul primelor cercetări de la Poienești, R. Vulpe, încadra necropola în limitele LT II – trecerea spre LT III, ceea ce în date absolute corespunde secolelor II-I a. Chr. Începutul culturii a fost fixat în jurul anului 200 a Chr. (Vulpe, 1953, p. 490-494; Vulpe, 1955, p. 107). R. Hachmann a plasat același sit între sfârșitul secolului al II-lea și mijlocul secolului I Chr. (Hachmann, 1960, p. 120-123), de altfel ca și D.A. Machinskij (Machinskij, 1966, p. 83-86). M. Babeș, după analiza asocierii pieselor de inventar (fig. 5), a concluzionat că acest sit a funcționat între începutul secolului al II-lea și prima jumătate a secolului I a. Chr. (Babeș, 1993, p. 153). V. Iarmulschi, pe baza asociațiilor existente, a desprins două grupuri de înmormântare care, în opinia sa, reprezintă două faze cronologice distincte. Faza timpurie de înmormântări, conform autorului, ar putea fi împărțită în două subfaze: I.a și I.b (fig. 6) (Iarmulschi, 2016b, p. 473). Fibula de tip II.2, conform tipologiei lui M. Babeș, a fost invocată ca cel mai vechi element de datare pentru subfaza I.a (fig. 7/2). Aceasta este o broșă cu arc scurt, proporțional curbată, cu resort bilateral de dimensiuni mari, constituit din patru spire și coardă exterioară. Piciorul este întors spre arc și prins de acesta în apropiere de resort. În necropola Poienești au fost descoperite trei exemplare de acest fel. În afară de mormintele de tip P-L, astfel de fibule nu erau foarte frecvente în spațiul carpato-danubiano-pontic. În literatura de specialitate sunt menționate doar două exemplare în necropola de la Pișcolt (M155 și M158, Némethi, 1989, p. 128, fig. 19/1) și unul în C10M108 de la Zimnicea (Alexandrescu, 1980, p. 30, fig. 49/10). M. Babeș a datat mormântul de la Zimnicea între sfârșitul secolului al III-lea și prima jumătate a secolului al II-lea a. Chr., arătând asemănarea fibulei din acest mormânt cu exemplarele din grupul combinatoriu X (Babeș, 1993, p. 92). Mormântul respectiv a fost atribuit aceluiași interval de timp de către D. Măndescu (Măndescu, 2010, p. 179, fig. 24). Prin analogie cu datarea unor piese similare din mediul celtic, la care se adaugă asocierea lor cu accesorii de centură de tip III.3 după Babeș și care sunt datate cu LT C1b-C2 (Iarmulschi, 2016b, p. 476 cu bibliografia), V. Iarmulschi a ajuns la concluzia că ultimele decenii ale secolului

al III-lea a. Chr. ar putea fi considerate un punct de plecare pentru funcționarea necropolei de la Poienеști (Iarmulski, 2016a, p. 14). În același timp, dând dovadă de prudență, V. Iarmulski admite posibilitatea extinderii acestei date spre începutul secolului al II-lea a. Chr. (Iarmulski, 2016b, p. 475). Datarea relativ timpurie a unor morminte din necropola Poienеști ar putea fi sugerată și de fibulele de tip II.5 conform tipologiei lui M. Babeș, care sunt de dimensiuni mici, cu două decorațiuni sferice pe arc (fig. 7/1). Trebuie remarcat faptul că astfel de fibule sunt răspândite în Iutlanda și în insulele învecinate unde au circulat în principal în ultimele decenii ale secolului al III-lea a. Chr. (Iarmulski, 2016b, p. 476 și bibliografia). Circulația unor astfel de fibule în același segment cronologic ar putea fi valabilă și pentru spațiile din regiunea Carpaților. În acest sens, descoperirile din necropola Hlinaia/Glinoe de pe malul stâng al Nistrului ar fi sugestive. Astfel, în mormântul G 31/1 a fost descoperită o broșă de bronz cu sfere pe arc, asociată cu o amforă sinopeană care purta pe toartă numele magistratului Διονύσιος τοῦ Κλεισταγόρου (fig. 7/4-5) (Telnov *et alii*, 2016, p. 215, fig. 105/4-5). Astfel de amfore se datează cu perioada cuprinsă între ultimul deceniu al secolului al III-lea a. Chr. și anii 90 ai secolului al II-lea a. Chr. (Kac, 2007, p. 436; Telnov *et alii*, 2016, p. 957). O fibulă similară a fost descoperită într-un al doilea tumul – 34/1, dar a fost făcută din fier și decorată cu sfere de bronz atașate pe arc (fig. 8/1) (Telnov *et alii*, 2016, p. 239, fig. 121/7). Ceea ce este important în contextul discuției noastre este că această broșă a fost descoperită și în asociere cu o amforă de Sinope (Telnov *et alii*, 2016, p. 233; 957, fig. 119/5), care, pe baza timbrului (Διονύσιος τοῦ Κλεισταγόρου, fig. 8/2), este atribuită grupului VI, subgrupa C, care nu depășește mijlocul deceniului al doilea al secolului al III-lea a. Chr. (Kac, 2007, p. 436; Telnov *et alii*, 2016, p. 957). Revenind la descoperirile similare din necropola de la Poienеști, vom constata că asocierile acestui tip de broșe, descoperite în mormintele 535 și 572, nu ar avea nicio indicație sigură pentru a fi ancorate obligatoriu în secolul al II-lea a. Chr. Și descoperirile din mormântul 434, în care ambele tipuri de fibule – II.5 și II.2 – se găsesc împreună cu catarama de tip III.1, ar putea fi la fel de bine ancorate atât în ultimele decenii ale secolului al III-lea, cât și în primele decenii ale secolului al II-lea a. Chr.

Făcând bilanțul, observăm că, din mediul siturilor funerare, doar cimitirul Poienеști și doar prima sa fază ar putea fi raportată la o perioadă care se ridică deasupra graniței dintre secolele III și II a. Chr., mai precis – spre ultimele decenii ale secolului al III-lea a. Chr. În același timp, este vorba doar despre două tipuri de vestigii și care au fost descoperite doar într-un număr foarte mic de morminte. Mai mult, analogiile restrânse din spațiile limitrofe pentru aceste tipuri de artefacte, care s-ar încadra cu certitudine în ultimele decenii ale secolului al III-lea a. Chr., lasă loc anumitor rezerve care urmează a fi spulberate de noile argumente sau, din contră, să fie puse sub un și mai mare semn de întrebare. Respectiv, admitem la această fază de cercetare și cu anumite rezerve că începutul funcționării necropolei de la Poienеști ar putea fi raportat la perioada ultimelor două decenii ale secolului al III-lea a. Chr. Având acest tablou relativ explicit pentru siturile funerare, să trecem la spațiile de locuire ale purtătorilor culturii P-L.

Așezările: repere cronologice

Caracteristica fundamentală a așezărilor, în sensul indicatorilor cronologici (chiar dacă ei sunt destul de reduși la număr), o constituie prezența amforelor elenistice. Astăzi putem vorbi despre 37 de așezări în care au fost descoperite amfore (fig. 9) (Iarmulschi, 2012, p. 195; Iarmulschi 2016a, p. 14, fig. 1). Ceea ce este important, în contextul discuțiilor cu caracter cronologic, este faptul că o parte dintre aceste descoperiri au păstrat ștampilele fie cu numele producătorului, fie cu cel al magistratului, fapt extrem de important prin racordarea siturilor P-L la lumea elenistică. Totodată, dincolo de amforele ștampilate, în unele așezări au fost descoperite piese de port a căror circulație este relativ restrânsă în timp și poate servi drept reper pentru aprecieri cronologice relativ exacte. Ne vom referi în continuare la așezările care au fost încadrate într-o perioadă timpurie (atât în baza materialului amforistic, cât și în baza pieselor de port) pentru a verifica dacă reperele cronologice delimitate anterior pot fi luate în considerație și în continuare. Vom prezenta succint materialele din respectivele situri (cu accent pe contextul descoperirilor) în ordinea în care au fost descoperite și vom aprecia dacă acestea pot fi menținute în calitate de indicator cronologic sigur.

1. Lunca Ciurii. Cercetările realizate în anii `50 la Lunca Ciurii au scos la lumina zilei o cantitate impunătoare de amfore care provin de la cel puțin 50 de exemplare. Cele mai multe fragmente sunt de la amforele de Rhodos, care au și oferit cele mai timpurii repere cronologice. Astfel, limita inferioară de datare a amforelor elenistice descoperite în așezarea de la Lunca Ciurii este determinată de fragmentul de toartă ștampilată ce poartă numele magistratului Xenophantos I (Petrescu-Dîmbovița *et alii*, 1955, fig. 14). Pe baza asocierilor cunoscute, activitatea acestui magistrat a fost încadrată în perioada IIb (219-210 a. Chr.) după Finkelszteijn (Finkelszteijn, 2001, tab. 18). Problema acestei descoperiri e că nu a fost clar contextualizată, existând posibilitatea să fi fost provenită din nivelul getic atestat în acest sit. Respectiv, așezarea de la Lunca Ciurii nu poate fi considerată un sit ce ar oferi repere sigure pentru începutul culturii P-L.

2. Kruglik. La Kruglik avem de a face cu o locuire ce a durat, conform estimării autorilor descoperirii, de la sfârșitul secolului al III-lea a. Chr. până spre mijlocul secolului I a. Chr. (LT C1b-LT D1). Dintre piesele timpurii cu relevanță cronologică amintim fragmentul de toartă ștampilată a unei amfore de Chersones (cu părere de rău, nepublicată). Aceasta a fost datată de către autori cu sfârșitul secolului al III-lea a. Chr., în baza unei scheme elaborate încă în anii patruzeci de către Ahmerov (Timoshuk, Vinokur, 1962, p. 74). Evident, astăzi deja nu mai este actuală această schemă, cea propusă de Katz lărgind considerabil circuitul respectivului tip de amfore până în primele decenii ale secolului al II-lea a. Chr. (Kac, 2007, p. 325). Neavând alte vestigii cu valențe de indicator cronologic, considerăm oportun să încadrăm faza incipientă a așezării spre începutul secolului al II-lea a. Chr., respectiv, excluzând-o din lista celor cu certe încadrări timpurii.

3. Dănești-La Meri. O altă așezare care ar putea fi raportată la perioadele timpurii de pătrundere a bastarnilor, respectiv la constituirea culturii P-L, este cea de la Dănești-La Meri (Zaharia, Buraga, 1979, p. 245). Aserțiunea poate fi susținută de descoperirea unei fibule realizate dintr-un singur fir de bronz cu resort bilateral constituit din patru spire, coardă exterioară, corp extins și picior atașat la arc în partea anterioară (fig. 10/3) (Zaharia, Buraga, 1979, p. 245, fig. 2/6; Teodor, 1988, p. 43, fig. 5/4; Babeș, 1993, p. 90,

Taf. 44/21). În Europa centrală astfel de fibule sunt datate cu LT C1 (Čižmar, 1975, p. 429, Abb. 8; Brandt, 2001, p. 57-58, Abb. 11a/2), fapt care ar permite o ipotetică menținere a sitului în categoria celor care și-au început existența la final de secol III a. Chr.

4. Borniș. O așezare care a fost atribuită etapei timpurii de pătrundere a primelor triburi bastarne în silvostepa est-carpatică este cea de la Borniș. Cercetată în anii '80 (Popovici, 1981-1982), începuturile așezării au fost fixate în baza fragmentului de amforă rhodiană cu ștampilă ce purta numele eponimului Xenophanes. Pe baza asocierilor cunoscute atunci, activitatea lui a fost plasată în ultimii ani ai secolului al III-lea a. Chr. – 202-201 (Grace, Savvatanou-Pétropoulakou, 1970, p. 294; Conovici, 1992, p. 10). Ulterior au intervenit ajustările lui Finkelsztejn, care a urcat data către 189 a. Chr. (Finkelsztejn, 2001, tab. 19). În acest fel, situl de la Borniș este al doilea care iese din lista așezărilor ce ar putea fi datate la finalul secolului al III-lea Chr.

5. Goroșovo. O datare certă a semnalării primelor triburi bastarne așezate în spațiul carpato-nistean este înregistrată în stațiunea de la Goroșovo prin intermediul brățărilor de sapropelit (fig. 10/5) (Pachkova, 1983, p. 17, fig. 12/7). Este necesar de menționat că acest tip de podoabe în lumea celtică central-europeană este caracteristic pentru fazele LT B2b și LT B2b-C1 (Bujna, 1982, p. 331; Némethi, 1989, p. 108). Începând cu perioada LT C1, brățărilor de sapropelit cedează locul celor din sticlă (Godłowski, 1977, 43), astfel încât circulația acestora constituie un bun reper cronologic. Prin urmare, considerăm că așezarea a fost înființată în perioada când asemenea piese încă nu ieșiseră din modă, respectiv admitem că la Goroșovo ar exista o fază timpurie, care, în date absolute, corespunde ultimelor decenii ale secolului al III-lea a. Chr.

6. Satu Nou-Valea lui Voicu. Un alt sit cu repere cronologice timpurii este cel de la Satu Nou-Valea lui Voicu. Analiza ștampilelor de pe amforele elenistice, precum și descoperirea ceramicii bastarne în nivelul IV din cetatea getică de la Satu Nou-Valea lui Voicu, l-a determinat pe N. Conovici să dateze începutul culturii în ultimele două decenii ale secolului al III-lea a. Chr. (Conovici, 1992, p. 3-12; Conovici, 1996, p. 369-372). Evident, este unul dintre siturile cu certe repere cronologice prin intermediul materialului amforistic, dar care poate deduce doar în mod indirect începutul unei prezențe bastarne în zonă. Respectiv, vom avea rezerve pentru a opera cu el ca reprezentând o certitudine.

7. Roșiori-Dulcești. Una dintre cele mai timpurii așezări atribuite culturii P-L a fost cea de la Roșiori-Dulcești, cercetată și publicată foarte recent. Autorul cercetărilor menționate că în locuința 1 de la Roșiori a fost descoperit fragmentul unei toarte de Sinope, care a păstrat ștampila magistratului Πρωχύστος Απολλουλού, activ între 253-252 BC (fig. 10/6). În aceeași structură a fost descoperit un fund de amforă rhodiană transformat în fusaiolă (fig. 10/7), pe care autorul îl califică drept specific celei de-a doua jumătăți a secolului al III-lea a. Chr. În baza descoperirilor amforistice, această structură, dar și începutul locuirii în această așezare au fost datate în a doua jumătate a secolului al III-lea a. Chr. (Hânceanu, 2016, p. 48). Ceea ce trebuie scos în evidență în primul rând este faptul că ștampila descoperită (dreptunghiulară, englifă, cu text dispus pe patru rânduri) este una fragmentară, iar inscripția este una dedusă. Astfel, din cauza spărturii, din conținutul textului s-au păstrat doar câteva litere disperate ori grupate, iar cercetătorul a oferit o deducere („pe baza unor asemănări”), care nu este neapărat una sigură, dar cu care se operează ulterior de parcă ar fi fost un fapt cert stabilit:

[ἄσ]τ[υνόμου]
 [Π]υθό[χ]ρ[η]σ[του]
 [τ]οῦ Ἀπολ[λο]ν(ί)δου.
ημο.....

Astfel, încadrarea cronologică a torții sinopeene ștampilate de la Roșiori, cu astynomul Πυθόχρηστος – Ἀπολλωνίδου (Hânceanu, 2016, p. 44-45, pl. XX/6), care activează în grupa VI cronologică (mai exact, încadrat în subgrupa VIB) se referă la anii `50 ai secolului al III-lea a. Chr. conform schemei lui Garlan (Garlan, 2004, p. 83, tab. IV). Această datare foarte timpurie a unei amfore descoperite într-o locuință de tip P-L e o problemă, care însă devine mai complexă odată cu menționarea unei alte descoperiri din aceeași locuință. Este vorba de un fragment de brățară de bronz, pe care autorul a găsit-o în apropierea vetrei (subliniem acest fapt, Hânceanu, 2016, p. 47). Piesa este lucrată dintr-o bandă plată, decorată cu linii scurte verticale, incizate între două șanțuri dispuse la extremități (fig. 11.1). Analogii pentru astfel de piese pot fi întâlnite în mormintele de la Borosești (Babeș, 1993, p. 191 – mormântul 136, Taf. 15/15), după cum menționează chiar autorul publicării materialelor de la Roșiori. Surprinzător însă e că autorul descoperirilor nu a observat că piesele analogice de la Borosești se încadrează în faza târzie a necropolei (Iarmulschi, 2018, p. 35), iar descoperirile similare din mediul Przeworsk ajung către mijlocul secolului I a. Chr. și chiar mai târziu. În contextul acestei observații, e de luat în seamă că în materialele publicate nu se menționează unde a fost descoperită amfora, ceea ce lasă un con de umbră peste contextul descoperirii acesteia și nu favorizează în niciun fel interpretarea situației. Dacă la cele menționate mai adăugăm și informația din publicațiile mai recente, în care autorul atestă un orizont din perioada getică (locuință?) (Hânceanu, 2017, p. 144, 148), atunci interpretările materialelor din locuința atribuită fazei timpurii a culturii P-L trebuie revăzute în totalitate. Noi considerăm că locuința de tip P-L aparține unei faze târzii a culturii, iar prezența amforelor de Sinope și de Rhodos (care chiar dacă se datează cum propune autorul), mai curând fac parte din nivelul getic și au ajuns în umplutura structurii după ce aceasta și-a încetat funcționalitatea. Rezumând, situl de la Roșiori-Dulcești nu poate fi inclus în lista celor care se raportează la fazele timpurii ale culturii P-L, cel puțin, în baza materialelor publicate.

8. Ivancea-Sub Pădure. Un ultim sit la care ne vom referi este cel de la Ivancea-Sub Pădure. În acest moment, situl este în vizorul unei echipe moldo-germane, care în ultimii ani a întreprins mai multe acțiuni de cercetare preventivă. Printre descoperirile recente iese în evidență o piesă pe care o aducem acum în discuție. Este vorba de o mărgică (*melone perlen*) descoperită într-o groapă din spațiul sud-vestic al sitului (fig. 11/2) (Meyer *et alii*, 2020, pl. XVIII.9). Astfel de importuri sunt relativ frecvente, dar în contextul discuției noastre extrem de importante sunt analogiile pe care le găsim la Hlinaia, situl aflat cel mai aproape de Ivancea. Astfel, în mormântul nr. 68/1, o astfel de mărgică a apărut împreună cu fibula de bronz de schemă La Tène mijlociu decorată cu „opturi” pe picior și care se datează cu LT C1 (Telnov *et alii*, 2016, p. 411-413, fig. 232). Este vorba de un tip de fibulă cu arc subțire, cu boltire medie, picior decorat cu împletituri în formă de „opturi”, ce este atașat pe arc la mijloc sau lângă resort. Resortul este compus din 4 spire, având coardă interioară. Majoritatea descoperirilor similare provin din situri funerare, dar avem și exemplare descoperite în așezări. Datarea acestora, în cea mai mare parte a siturilor

cercetate, este LT C1 (Peschel, 1972, p. 27). În acest fel, descoperirea de la Ivancea sugerează, în acest stadiu al cercetării, că ar fi posibil să existe o fază timpurie a așezării și care ar putea fi încadrată în ultimele decenii ale secolului al III-lea a. Chr.

Considerații finale

În concluzie, dintre cele șapte așezări cunoscute anterior, la care se adaugă cea cercetată recent la Ivancea, rezultatele analizei oferă următorul tablou: trei așezări au decăzut din lista posibilelor situri timpurii (Kruglik, Borniș și Roșiori); o așezare (Lunca Ciurii) lasă foarte multe rezerve și la această etapă nu poate fi luată în calcul pentru o imagine certă (existența unui eventual orizont getic); o așezare (Satu Nou) poate oferi deducții doar indirecte, rămânând suficiente rezerve până la noi clarificări. Respectiv, doar trei așezări au repere ce se raportează la o fază timpurie, care poate fi ancorată în ultimele decenii ale secolului al III-lea a. Chr. Totodată, și față de aceste trei așezări sunt suficiente rezerve. Descoperirile de la Goroșova e greu să le atribuim cert culturii P-L, chiar dacă este clar că este o așezare ce trebuie pusă în legătură cu avansarea populațiilor din nordul Europei. Așezarea de la Dănești-*La Meri* este practic necunoscută, existând doar un număr foarte restrâns de materiale, inclusiv fibula despre care am vorbit anterior, respectiv nu putem opera cu suficiente argumente. La Ivancea-*Sub Pădure* cercetările sunt într-o fază quasi-incipientă și chiar dacă există anumite indicii, este prematur să ne pronunțăm cu certitudine asupra datării fazei inițiale a așezării. La aceste trei așezări se adăugă o singură necropolă cu un număr limitat de morminte care ar putea fi atribuite aceluiași segment cronologic.

Făcând bilanțul, constatăm o situație destul de firavă pentru a face afirmații tranșante privind începutul culturii în secolul al III-lea a. Chr. Totodată, dacă vom ține cont că din numărul total de peste 200 de așezări (Iarmulschi, 2018, p. 29), doar 60 au fost cercetate prin săpături arheologice (Iarmulschi, 2020, p. 29), iar în cele cercetate suprafețele sunt derizorii și numărul de structuri cercetate este relativ restrâns, atunci este clară insuficiența cercetării de teren, care poate fi considerată, în cazul de față, un factor „atenuant” pentru numărul foarte restrâns de situri databile în secolul al III-lea a. Chr. Considerăm totuși că aceste repere cronologice pot și trebuie să rămână în calcul până la obținerea unor noi date. Este absolut imperios de a reveni la studiul așezărilor culturii P-L, care trebuie cercetate metodic și pe spații mult mai extinse, evident utilizând toate metodele moderne accesibile astăzi. Spre aceasta ne împing atât rezultatele de care dispunem astăzi, cât și informațiile care vin din sursele scrise. Nu voi intra în analiza acestora, subiect pentru o dezbatere mult prea largă, amintind acum doar de informația lăsată de Pseudo Scymnos. Cunoscând anii lui de activitate, nu putem neglija finalul secolului al III-lea a. Chr. ca reper pentru stabilirea perioadei de avansare a populațiilor din nordul Europei spre regiunile nord-vestice ale Pontului. Rămâne să vedem cum se vor încadra în această ecuație datele arheologice.

Bibliografie

- Alexandrescu, A.D. (1980)**, *La nécropole gète de Zimnicea*, în *Dacia N. S.*, XXIV, p. 19-126.
- Babeș, M. (1985)**, *Date arheologice și istorice privind partea de nord-est a Daciei în ultimele secole î.e.n.*, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, 36 (3), p. 183-214.
- Babeș, M. (1993)**, *Die Poienesti-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt*, Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 30, Bonn.
- Babeș, M. (2001)**, *Spațiul carpato-dunărean în secolele III-II a. Chr.*, în **Petrescu-Dîmbovița, M.; Vulpe, A. (coord.)**, *Istoria românilor*, vol. I, *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, Editura Enciclopedică, București, p. 501-531.
- Babeș, M. (2003)**, *Die Poienesti-Lukaševka-Kultur*, în **Beck, H.; Geuenich, D.; Steuer, H. (Hrsg.)** *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, 23, De Gruyter, Berlin-New York, p. 230-239.
- Brandt, J. (2001)**, *Jastorf und Latène. Kultureller Austausch und seine Auswirkungen auf soziopolitische Entwicklungen in der vorrömischen Eisenzeit*, Rahden/Westf.
- Březinová, G. (2017)**, *Decorated sapropelite bracelets from Chotín, Slovakia*, în **Kysela, J.; Danielisová, A.; Militký, J. (Eds.)**, *Stories that made the Iron Age. Studies in honour of Natalie Venclová*, Archeologický ústav AV ČR: Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Prague, p. 279-285.
- Bujna, J. (1982)**, *Speiegelung der Sozialstruktur auf latènezeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken*, în *Památky Archeologické*, 83, p. 312-431.
- Bujna, J. (2005)**, *Kruhový šperk z laténských ženských hrobů na Slovensku*, Univerzita Konštantína Filozofa Nitra/Slovenská Akadémia Vied, Nitra.
- Čižmar, M. (1975)**, *Relativní chronologie keltských pohřebišť na Moravě*, în *Památky Archeologické*, 66, p. 417-437.
- Conovici, N. (1992)**, *Noi date arheologice privind începuturile culturii Poienesti-Lukaševka și prezența bastarnilor în Dobrogea*, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, 43 (1), p. 3-14.
- Conovici, N. (1996)**, *Pe marginea unei recenzii*, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, 47 (4), p. 369-373.
- Dąbrowska, T. (1988)**, *Frühe Einflüsse der Przeworsk Kultur auf die Jastorfkultur*, în *Zeitschrift für Archäologie*, 22, p. 179-181.
- Eremenko, E. (1997)**, *„Kel'tskaja vual” i zarubineckaja kul'tura*, Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo Universiteta, SPb.
- Fedorov, Gh.B. (1957a)**, *Descoperirile arheologice din RSSM, primul mileniu al e.n.*, în *Studii și cercetări științifice*, 8 (1), p. 159-160.
- Fedorov, Gh.B. (1957b)**, *Lukashevskij mogil'nik*, în *Kratkie soobshhenija Instituta arheologii*, 68, p. 61-62.
- Fedorov, Gh.B. (1959)**, *Rezultatele și problemele principale ale cercetărilor arheologice din sud-vestul URSS referitoare la mileniul I e.n.*, în *Studii și cercetări de istorie veche*, 10 (2), p. 372-377.
- Fedorov, Gh.B. (1960)**, *Naselenie pruto-dnestrovskogo mezhdurech'ja vo II tys. n. je.*, în *Materialy i issledovaniya po arheologii SSSR*, 89, Izd-vo AN SSSR, Moskva.

- Finkelsztejn, G. (2001)**, *Chronologie détaillée et révisée des éponymes amphoriques rhodiens de 270 à 108 av. J.-C. Premier bilan*, British Archaeological Reports, International Series 990, Archaeopress, Oxford.
- Garlan, Y. (2004)**, *Les timbres céramiques sinopéens sur amphores et sur tuiles trouvés à Sinope. Présentation et catalogue*. Corpus international des timbres amphoriques, 10, *Varia Anatolica*, XVI, De Boccard, Paris.
- Godłowski, K. (1977)**, *Okres lateński w Europie*, Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Grace, V.; Savvatiānou-Pétropulakou, M. (1970)**, *Les timbres amphoriques grecs*, în **Burneau, Ph. (Ed.)**, *L'îlot de la maison des comédiens. Exploration archéologique de Délos*, XXVII, p. 277-381.
- Hachmann, R. (1960)**, *Die Chronologie der jüngeren vorrömischen Eisenzeit. Studien zum Stand der Forschung im nördlichen Mitteleuropa und in Skandinavien*, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, 41, Walter de Gruyter & Co, Berlin.
- Hânceanu, G. (2016)**, *Vestigii dacice și bastarne dintr-o locuință a sitului de la Roșiori-Neamț*, în *Acta Musei Tutovensius*, XII, 2, p. 40-71.
- Hânceanu, G. (2017)**, *Campania arheologică din 2015 de la Roșiori-Neamț*, în *Acta Musei Tutovensius*, XIII, 2, p. 144-173.
- Iarmulschi, V. (2012)**, *Amfore grecești descoperite în mediul culturii Poienеști-Lucașeuca*, în *Tyrāgetia*, s. n., vol. VI [XXI], 1, p. 195-206.
- Iarmulschi, V. (2016a)**, *Notes on the start date of the Poienеști-Lucașeuca Culture*, în *Journal of Ancient History and Archaeology*, 3 (3), p. 13-19.
- Iarmulschi, V. (2016b)**, *A few considerations regarding the chronology of the Poienеști-Lucașeuca culture*, în *Praehistorische Zeitschrift*, 91 (2), p. 471-494.
- Iarmulschi, V. (2018)**, *Considerații privind cronologia și periodizarea așezărilor culturii Poienеști-Lucașeuca*, în *Tyrāgetia*, s. n., vol. XII [XXVII], 1, p. 29-39.
- Iarmulschi, V. (2020)**, *The Settlements of the Poienеști-Lucașeuca Culture*, în **Kaiser, E.; Meyer, M.; Schier, W. (Hrsg.)**, *Berliner Archäologische Forschungen*, Band 19, Verlag Marie Leidorf GmbH, Rahden/Westf.
- Kac, V.I. (2007)**, *Grecheskie keramicheskie klejma jepohi klassiki i jellinizma (opyt kompleksnogo izuchenija)*, în *Bosporskie issledovannija*, XVIII, Simferopol'-Kerch'.
- Machinskij, D.A. (1966)**, *K voprosu o datirovke i jetniceskoj prinadlezhnosti pamjatnikov tipa Pojaneshty-Lukashevka*, în **Merpert, N.Ja.; Kozhin, P.M. (Red.)**, *Arheologija starogo i novogo sveta*, Nauka, Leningrad, p. 82-96.
- Măndescu, D. (2010)**, *Cronologia perioadei timpurii a celei de-a doua epoci a fierului (sec. V-III a.Chr.) între Carpați, Nistru și Balcani, Istros, Brăila*.
- Meyer, M.; Munteanu, O.; Iarmulschi, V.; Rauchfuss, B.; Schatte, T. (2020)**, *Reluarea cercetării siturilor de tip Poienеști-Lucașeuca în spațiul Pruto-nistrean: campaniile de la Brănești și Ivancea în anii 2014-2018*, în **Aparaschivei, D.; Bilavschi, G.; Pîrnău, L. (Eds.)**, *Varia Archaeologica*, I, *Tradiție și inovație în cercetarea arheologică din România și Republica Moldova*, Mega, Cluj-Napoca, p. 133-178.
- Munteanu, O. (2004)**, *Lanțul slăbiciunilor sau unde au dispărut geții*, în **Arnăut, T.; Munteanu, O.; Musteață, S. (Eds.)**, *Studia in Honorem Gh. Postică*, Pontos, Chișinău, p. 141-152.

- Munteanu, O. (2021)**, *Der Beginn der Poienеști-Lucașeuca-Kultur: Nekropolen versus Siedlungen*, în **Sava, E.; Iarmulski, V.; Zancu, A.; Băț, M.; Munteanu, O. (Hrsg.)**, *Die Chronologie der vorrömischen Eisen- und frühen Kaiserzeit in Mittel- und Südosteuropa: Probleme und Perspektiven*, Humboldt-Kolleg: Chronologie in den Archäologischen, Chișinău, 8-9 november 2018, *Tyragetia International*, III, Bons Offices, Chișinău-Berlin, 2021, p. 145-160.
- Németi, I. (1989)**, *Necropola Latène de la Pișcolt, jud. Satu Mare (II)*, în *Thraco-Dacica*, X, 1-2, p. 75-114.
- Pachkova S.P. (1983)**, *Arheologicheskie issledovanija mnogoslojnogo poselenija u s. Goroshova Ternopol'skoj oblasti*, în **Smilenko, A.T. (Red.)**, *Arheologicheskie pamjatniki Srednego Podnestrov'ja*, Naukova dumka, Kiev, p. 4-55.
- Pachkova, S.P. (1977)**, *Poselennja poblizu s. Kruglik na Bukovini*, în *Arheologija*, Vip. 23, p. 24-36.
- Peschel, K. (1972)**, *Fibeln mit Spiralfuß*, în *Zeitschr Arch.*, 6, p. 1-42.
- Petrescu-Dambovița, M.; Florescu, A.; Bobu-Florescu, F.; Nițu, A.; Ștefan, D.; Zaharia, F.; Zaharia, N. (1955)**, *Șantierul arheologic de la Trușești*, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, 6 (1-2), p. 165-194.
- Popovici, R. (1981-1982)**, *Descoperirile din sec. III-II î.e.n de la Borniș-Neamț*, în *Cercetări Istorice*, 12-13, p. 153-158.
- Romanovskaja, M.A. (1962)**, *Selishhe Lukashevka II*, în *Sovetskaja Arheologija*, 3, p. 293-298.
- Shhukin, M.B. (1994)**, *Na rubezhe jer. Opyt istoriko-arheologicheskij rekonstrukcii politicheskikh sobytij III v. do. n. je. – I v. n. je.*, Farn, SPb.
- Tackenberg, K. (1963)**, *Zu den Funden von Lukaschewka im Bezirk Kischinew*, în *Alt-Thüringen. Jahresschrift des Museums für Ur- und Frühgeschichte Thüringens*, VI (1962-1963), p. 403-425.
- Telnov, N.P.; Chetverikov, I.A.; Sinika, V. (2016)**, *Skifskij mogil'nik III-II vv. do n. je. u s. Glinoe*, în *Stratum plus*, Tiraspol'.
- Teodor, T. (1980)**, *Așezarea din epoca Latène de la Botoșana*, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, 31 (2), p. 181-227.
- Teodor, S. (1987)**, *Cercetările arheologice de la Ciurea*, în *Arheologia Moldovei*, XI, p. 65-102.
- Teodor, S. (1988)**, *Elemente celtice pe teritoriul est-carpatic al României*, în *Arheologia Moldovei*, XII, p. 33-51.
- Teodor, S. (1992)**, *Cercetările arheologice de la Lozna-Hlibicioc, jud. Botoșani*, în *Arheologia Moldovei*, XV, p. 45-69.
- Timoshuk, B.A.; Vinokur, I.S. (1962)**, *Pamjatniki jepohi polej pogrebenij na Bukovine*, în *Kratkie Soobshhenija Instituta Arheologii*, 90, p. 73-76.
- Vulpe, R. (1953)**, *Săpăturile de la Poienеști din 1949*, în *Materiale și cercetări arheologice privind istoria veche a României*, I, p. 213-506.
- Vulpe, R. (1955)**, *Le problème des Bastarnes à la lumière des découvertes archéologiques en Moldavie*, în *Nouvelles étude d'histoire*, I, p. 103-119.
- Zaharia, E.; Buraga, C. (1979)**, *Cercetări de suprafață în comunele Dănești, Rebricea și Tăcuta (jud. Vaslui)*, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, I, p. 241-268.

DER BEGINN DER POIENEȘTI-LUCAȘEUCA-KULTUR: NEKROPOLEN VERSUS SIEDLUNGEN

Schlüsselwörter: *Poienești-Lucașeuca-Kultur, Chronologie, La Tène Zeit, Nekropole, Siedlungen.*

Zusammenfassung

Das angesprochene Thema wird durch die Kontroversen bestimmt, die bei einem der subtilsten Aspekte beobachtet werden können, die die Entstehung der P-L-Kultur und ihre Chronologie definieren. Wir werden nur auf der Anfangsphase der Kultur bestehen, die trotz der Existenz schriftlicher Quellen, die auf die Migration von Bastarden in die Nordwestpontischen Regionen am Ende des 3. Jh. s v. Chr. hindeuten, bisher nicht von bestimmten Argumenten profitiert hat, die auch archäologisch unterstützt würden.

Es ist ersichtlich, dass Widersprüche häufig aus den von dem einen oder anderen Forscher analysierten Materialien stammen. Genauer gesagt, die Widersprüche kamen nämlich von den Arten von Standorten, aus denen die zu analysierenden Materialien ausgewählt wurden: Siedlungen oder Nekropolen.

Wir möchten die Informationen analysieren, die von den beiden Arten von Standorten bereitgestellt werden, und herausfinden, wie sie korreliert werden können. Daher wollen wir im Folgenden auf die älteren Entdeckungen zurückkommen und sie dann genauer betrachten und erforderlichenfalls prüfen, ob Raum für ein genaueres Verständnis besteht als in der Vergangenheit. Gleichzeitig werden wir einige neuere Entdeckungen untersuchen, die aus unserer Sicht bestimmte Positionen klären könnten.

ABBILDUNGSVERZEICHNISSES

- Abb. 1.** *Archäologische Kulturen aus der jüngsten vorrömischen Eisenzeit in Mittel-Nord- und Südosteuropa. Schwarzer Punkt: Griechische Polis (nach Hellström, 2018; Iarmulski, 2020).*
- Abb. 2.** *Verbreitung der Siedlungen der Poienești-Lucașeuca-Kultur (nach Iarmulski, 2020).*
- Abb. 3.** *Funden aus der Einzelbestattungen und Nekropolen der Poienești-Lucașeuca-Kultur (nach Iarmulski, 2016b).*
- Abb. 4.** *Korrelation Analyse der Bestattungen der Poienesti-Lucașeuca-Kultur (nach Iarmulski, 2016b).*
- Abb. 5.** *Fundtypen aus dem Gräberfeld beim Poienești (nach Iarmulski, 2016b).*
- Abb. 6.** *Korrelation Analyse der Bestattungen aus dem Gräberfeld beim Poienești (nach Iarmulski, 2016b).*

- Abb. 7.** *Die typische Fundtypen der älteren Phase der Nekropole beim Poieniști (Typologie von Babeș): Fibel II.5 (1) und II.2 (2) und Gürtelhaken III.3 (3) (nach Babeș, 1993); 4 - Synopäische Amphore und Fibel mit den Kugeln aus der Nekropole beim Glinoe; 5 - Bronzefibel aus der Nekropole beim Glinoe (nach Telnov et alii, 2016).*
- Abb. 8.** *Synopäische Amphore und Fibel mit den Kugeln aus der Nekropole beim Glinoe: 1 - Synopäische Amphore; 2 - Fibel mit den Kugeln (nach Telnov et alii, 2016).*
- Abb. 9.** *Verbreitung der griechischen Amphoren im Gebiet der Poieniști-Lucașeuca-Kultur (nach Iarmulșchi, 2012).*
- Abb. 10.** *1, 2 - Rhodische Amphoren aus der Siedlung beim Lunca Ciurii (nach Teodor, 1987); 3 - Bronzefibel aus der Siedlung beim Dănești-„La Meri” (nach Teodor, 1988); 4 - Rhodische Amphore aus der Siedlung beim Borniș (nach Popovici, 1981-1982); 5 - Fragment des Armrings aus Săropelit aus der Siedlung beim Goroșovo (nach Pachkova, 1983); 6,7 - Synopische Amphore aus der Siedlung beim Roșiori-Dulcești (nach Hânceanu, 2016).*
- Abb. 11.** *1 - Fragment des Armrings aus der Siedlung beim Roșiori-Dulcești (nach Hânceanu, 2016); 2 - Melon Perlen aus der Siedlung beim Ivancea-„Sub Pădure” (nach Meyer et alii, 2020).*

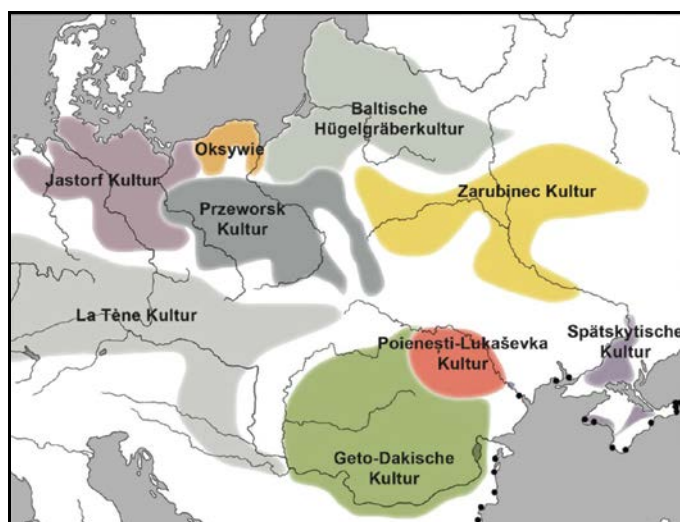

Fig. 1. Culturi arheologice din epoca preromană recentă a fierului din Europa Central-Nordică și de Sud-Est. Puncte negre: polisurile grecești (după Hellström, 2018; Iarmulski, 2020).

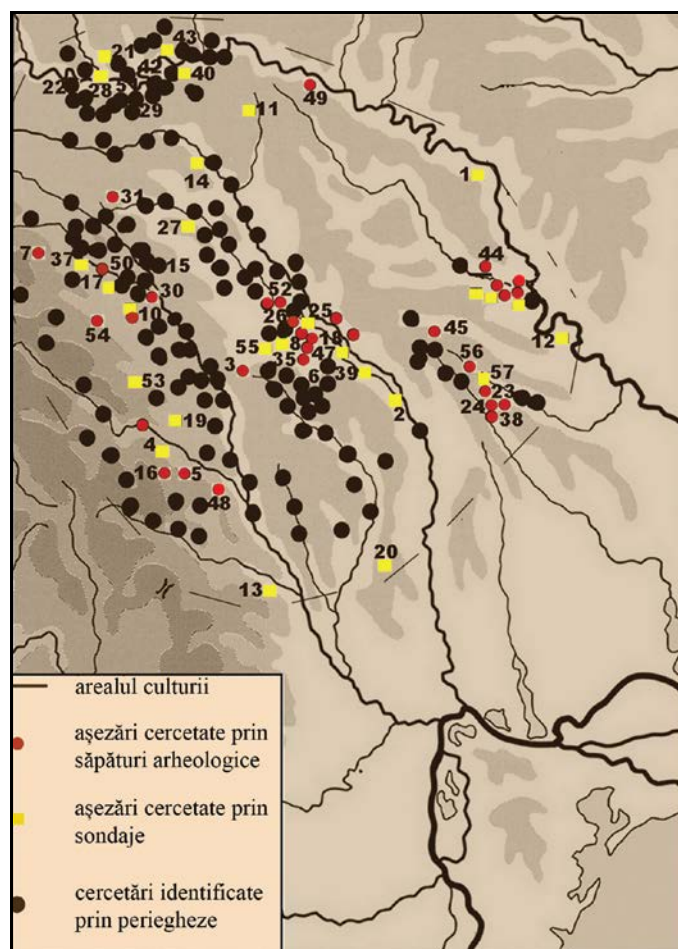

Fig. 2. Distribuția siturilor Poienești-Lucașeuca în spațiul est-carpatic (după Iarmulski, 2014).

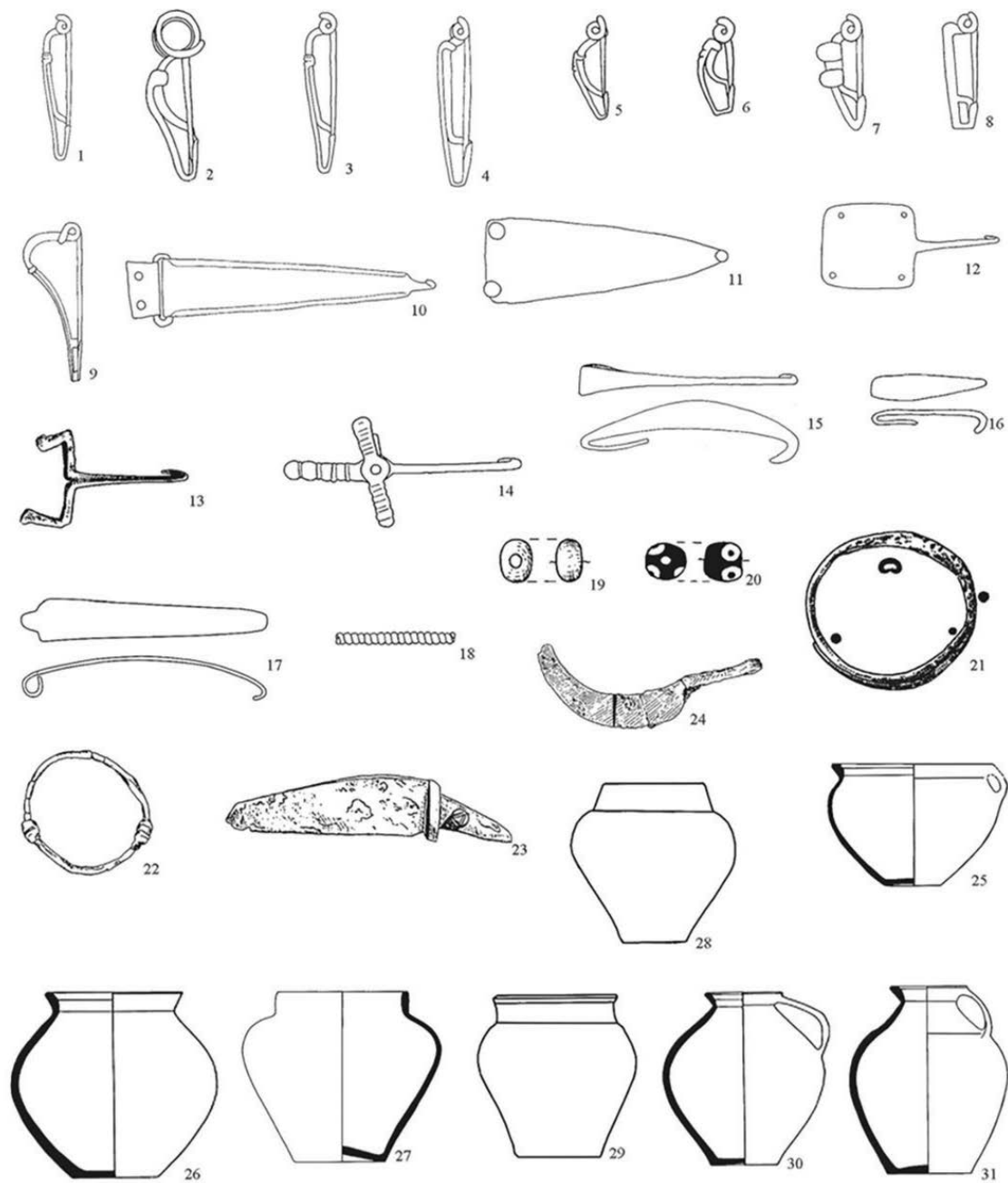

Fig. 3. Tipuri de artefacte din structurile funerare de tip Poienești-Lucașeuca (după Iarmulski, 2016).

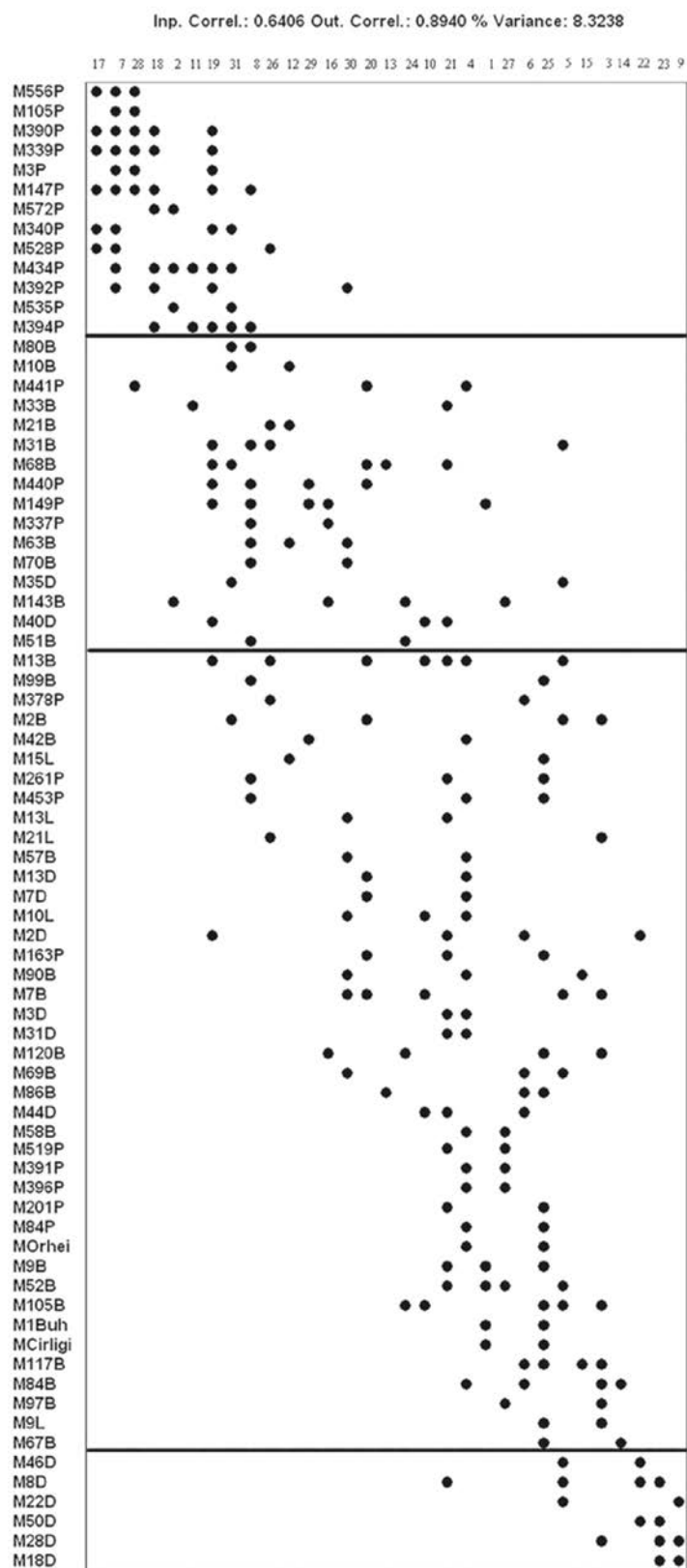

Fig. 4. Corelarea artefactelor cronologic relevante din înmormântările de tip Poienеști-Lucașeuca (după Iarmulschi, 2016).

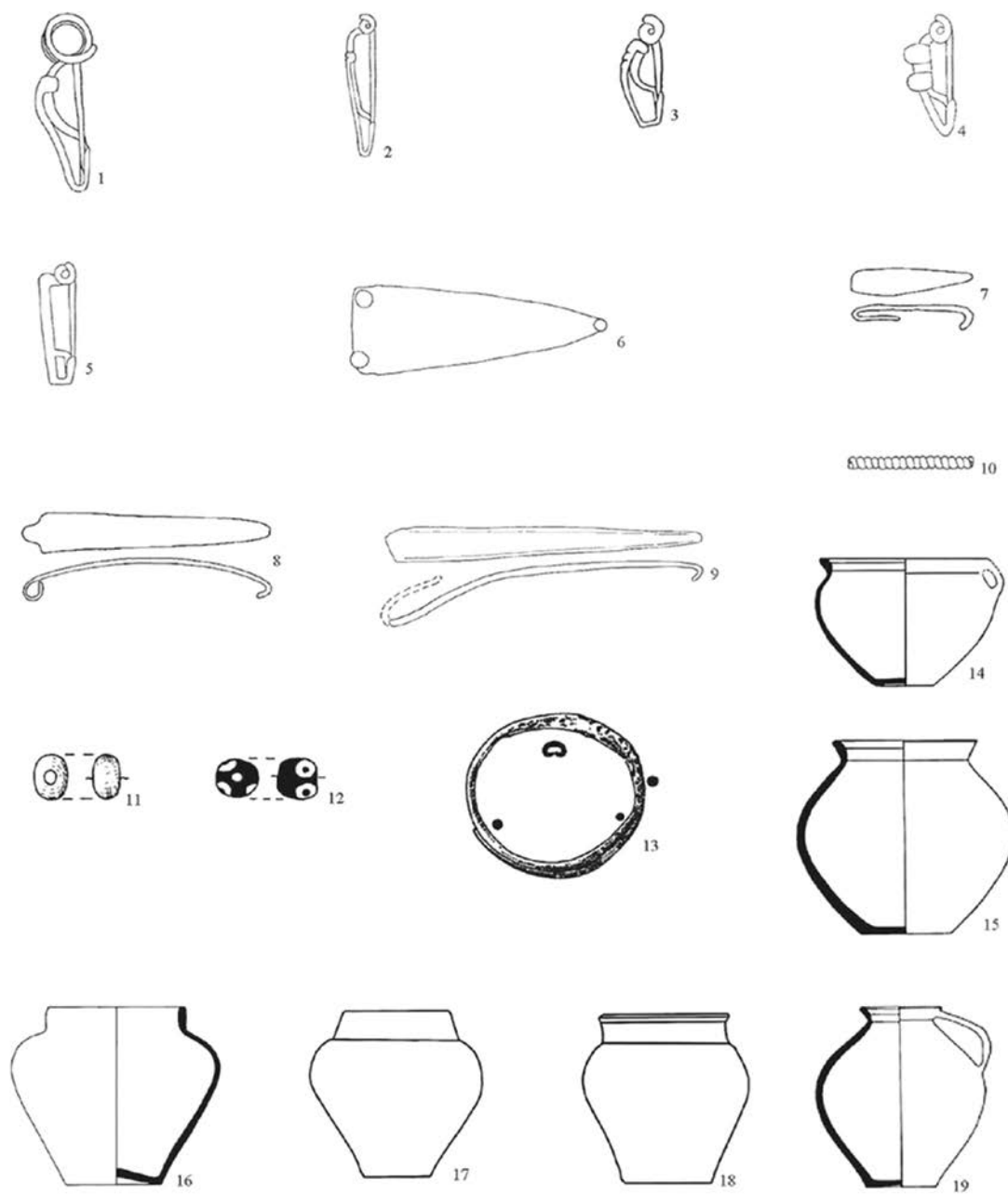

Fig. 5. Tipuri de artefacte din cimitirul de la Poieneni (după Iarmulski, 2016).

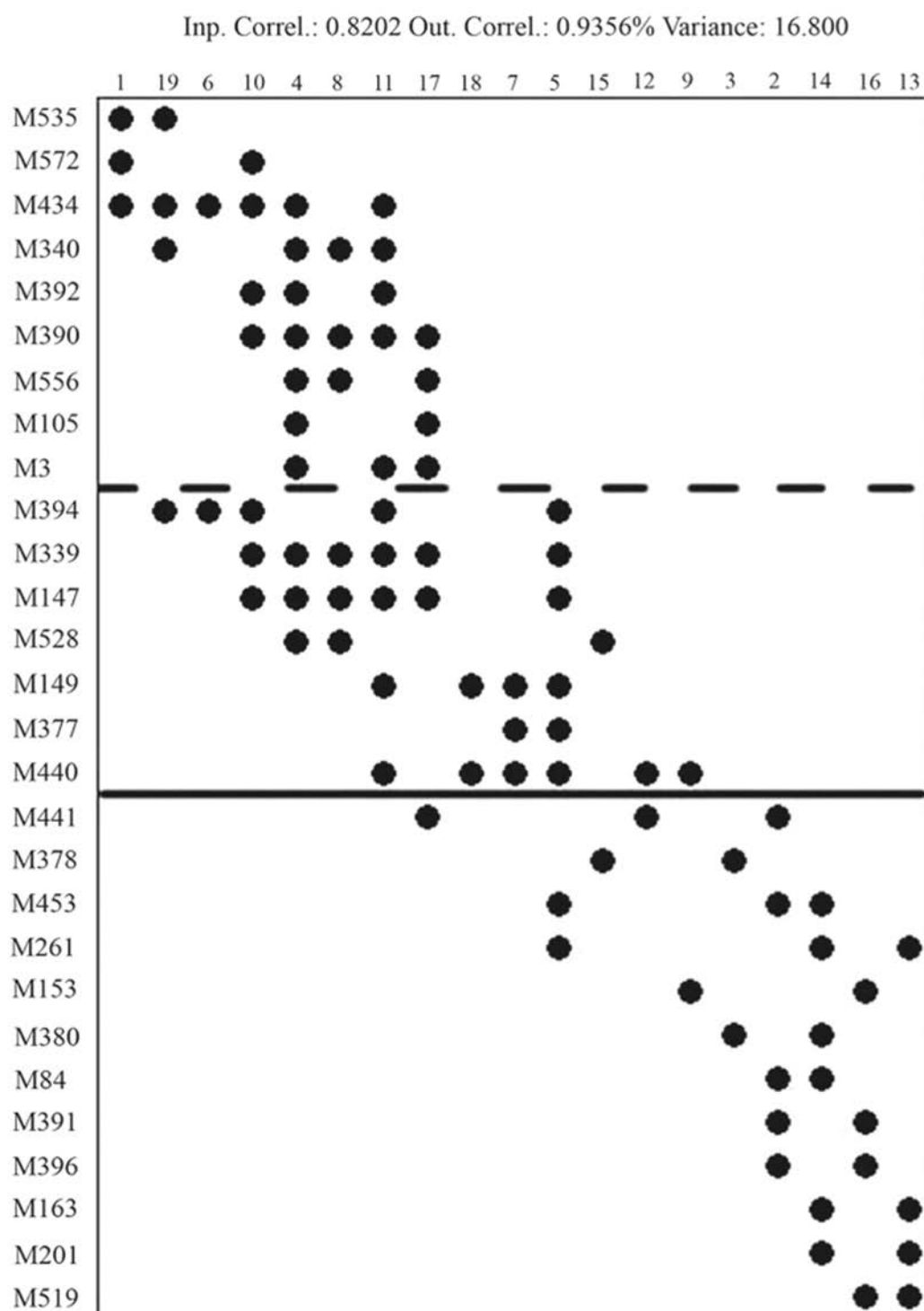

Fig. 6. Corelarea artefactelor cronologic relevante din necropola de la Poienеști (după Iarmulschi, 2016).

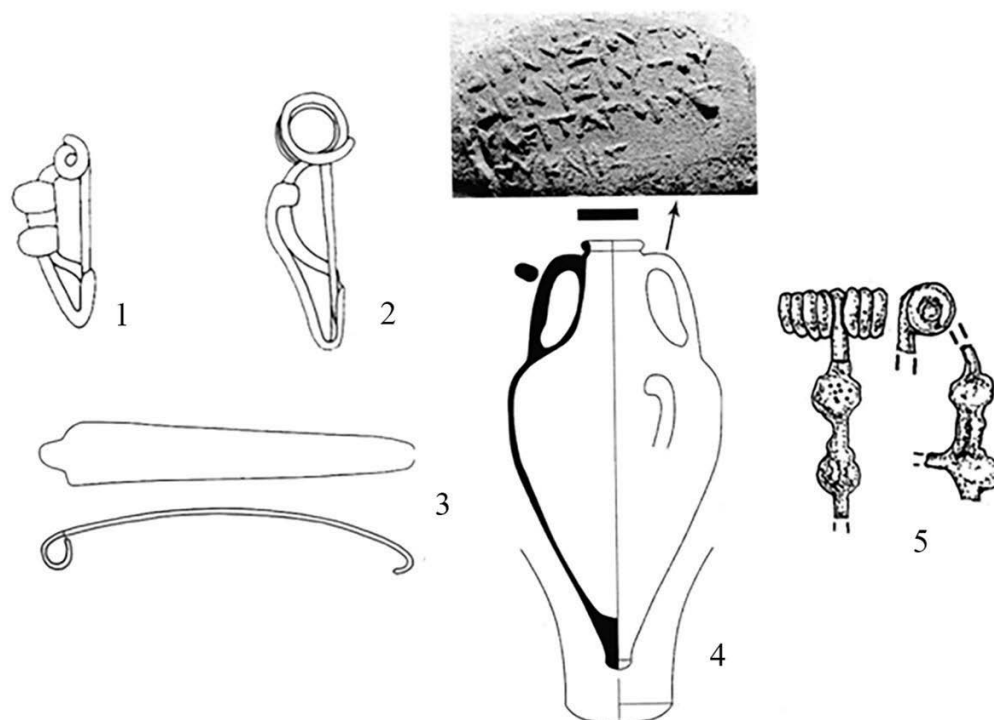

Fig. 7. Inventarul relevant din punct de vedere cronologic din cele mai vechi morminte ale cimitirului Poienești conform tipologiei lui M. Babeș: 1 – broșe tip II.5; 2 – broșe tip II.2; 3 – accesorii pentru centuri de tip III.3 (după Babeș, 1993); 4 – amforă de Sinope și broșă cu sfere pe arc din cimitirul Glinoe; 5 – fibulă de bronz din necropola Glinoe (după Telnov et alii, 2016).

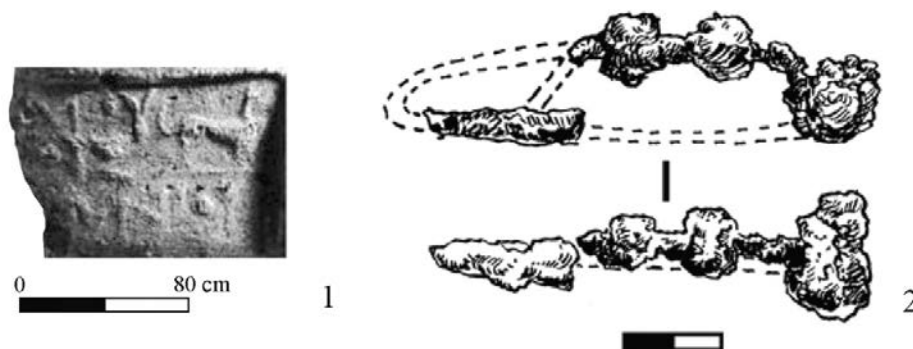

Fig. 8. 1 – amforă de Sinope din cimitirul Glinoe; 2. – fibulă de bronz cu sfere pe arc din necropola Glinoe (după Telnov et alii, 2016).

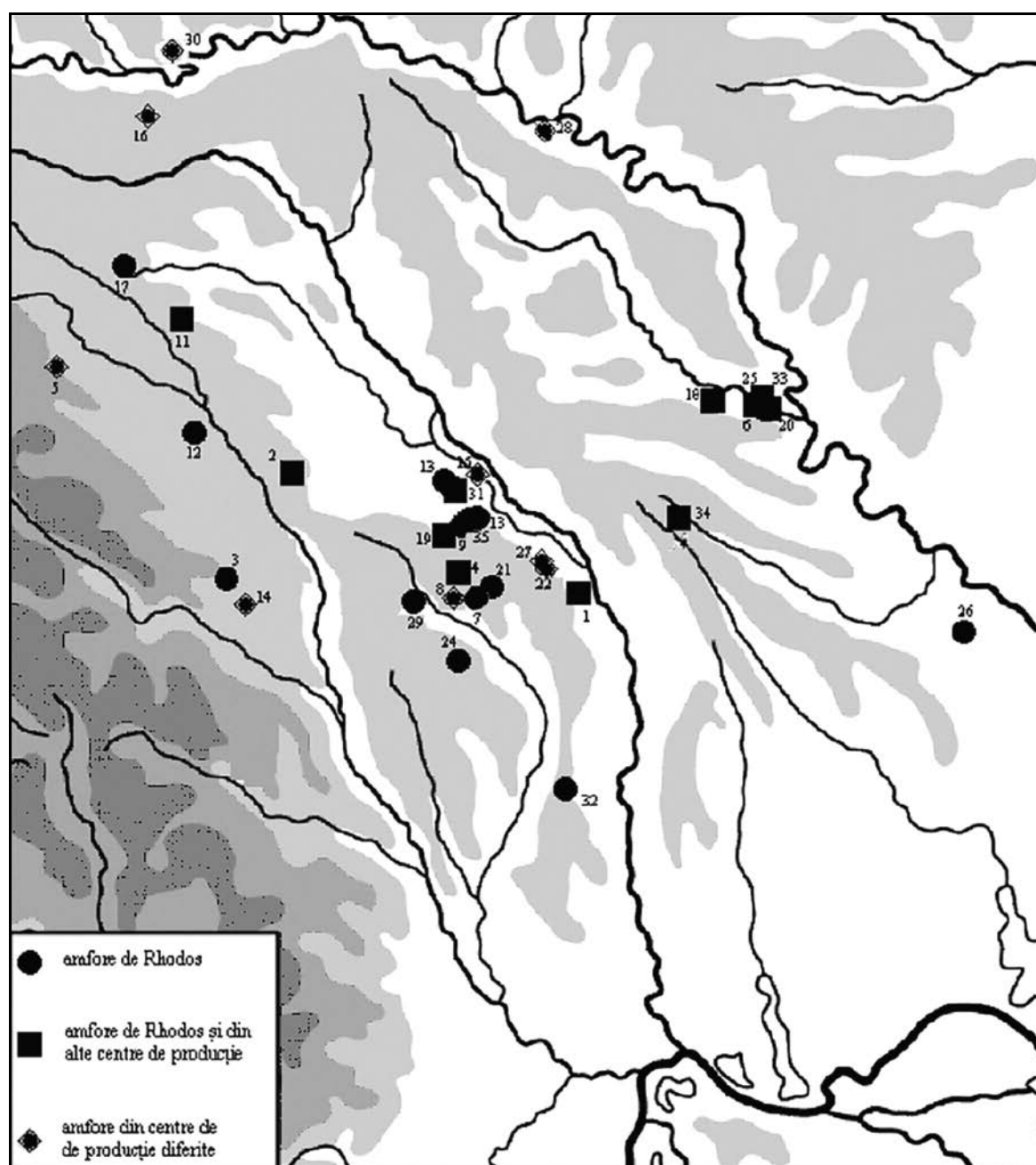

Fig. 9. Așezări cu descoperiri de amfore în spațiul culturii Poienеști-Lucașeuca (după Iarmulschi, 2012).

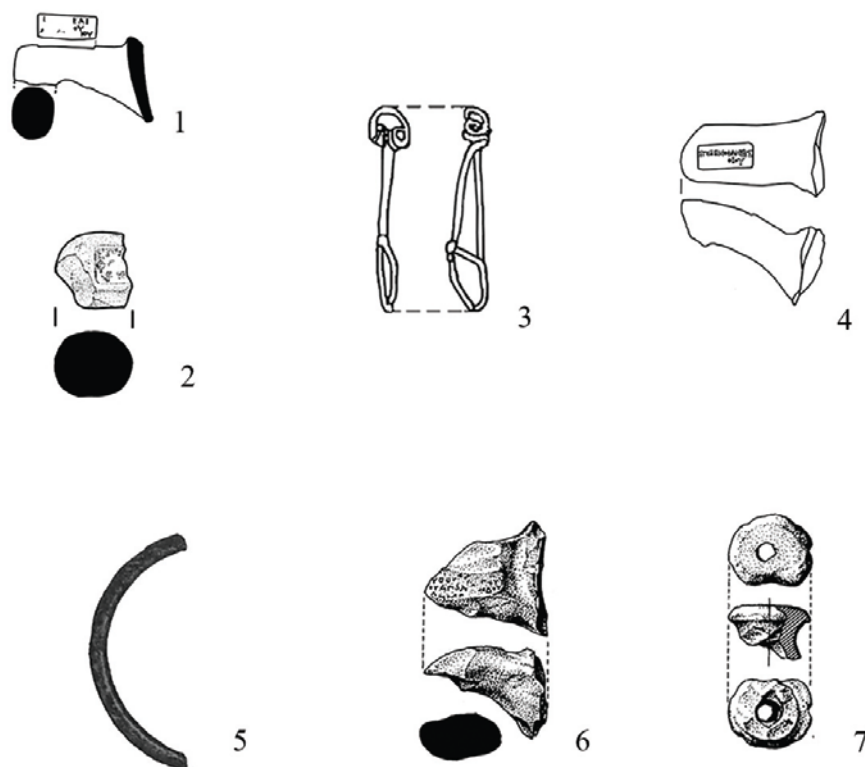

Fig. 10. 1, 2 – amfore rhodiene din așezarea de la Lunca Ciurii (după Teodor, 1987);
 3 – fibulă de bronz din așezarea Dănești-„La Meri” (după Teodor, 1988);
 4 – amforă rodiană din așezarea Borniș (după Popovici, 1981-1982);
 5 – fragment de brățară din sapropelit din așezarea Goroshovo (după Pachkova, 1983);
 6,7 – amfore de Sinope din așezarea Roșiori-Dulcești (după Hânceanu, 2016).

Fig. 11. 1 – fragment de brățară din așezarea Roșiori-Dulcești (după Hânceanu, 2016);
 2 – fragment de mărgică din pastă de sticlă de la Ivancea-„Sub Pădure”
 (după Meyer et alii, 2020).

DATE NOI DESPRE TEZAURUL ROMAN IMPERIAL DE LA FĂUREI (JUD. NEAMȚ)*

Lucian Munteanu,
George-Dan Hânceanu

Cuvinte-cheie: Făurei, monede romane imperiale, tezaure, Septimius Severus, Moldova.

Tezaurul de la Făurei reprezintă una dintre descoperirile monetare romane imperiale de pe teritoriul Moldovei care beneficiază de o documentare adecvată în literatura de specialitate. Acesta a fost menționat, pentru prima dată, de către B. Mitrea (Mitrea, 1968, p. 454, nr. 57; Mitrea, 1971, p. 407, nr. 67), fiind, ulterior, publicat, într-o manieră detaliată, de către M. Chițescu, în colaborare cu V. Ursachi (Chițescu, Ursachi, 1969, p. 150-153). Datorită posibilităților tehnice limitate, din studiul respectiv lipsește ilustrația monedelor. De asemenea, acestea nu au consemnat numărul de inventar¹. În această formă, descoperirea a fost preluată în majoritatea lucrărilor de sinteză (Mihailescu-Bîrliba, 1970, p. 318, nr. 32; Mihailescu-Bîrliba, 1980, p. 264, nr. 97; Ignat, 1986-1987, p. 104, 110, nr. 9; Cucos, 1992, p. 28, nr. 22.1; Depeyrot, Moisil, 2008, p. 206-207, nr. 139).

Tezaurul a fost descoperit în primăvara anului 1963, în timpul lucrărilor agricole, în punctul „Dealul Viei”. Acesta este situat la cca. 1 km nord-est de satul Făurei și la aproximativ 400 m nord-vest de Drumul Județean 157, la ieșirea din Făurei, spre Climești (fig. 1/1). Potrivit mărturiilor descoperitorilor - D. Levardă, I. Popa, I. Vistiernicu și V. Varga -, tezaurul ar fi conținut cca. 50 de monede, adăpostite într-un vas ceramic, care ar fi fost îngropat la o adâncime între 0,25 și 0,30 m. Din păcate, vasul respectiv a fost aruncat. De la unul dintre locuitori, M. Zănescu, au fost recuperate 41 de piese monetare. În timpul cercetărilor de teren, realizate de către specialiști, a mai fost găsită o monedă, alături de fragmente din vas (Chițescu, Ursachi, 1969, p. 150-151). De asemenea, în vecinătate, la cca. 200 m nord-vest, a fost identificată o așezare „dacică”, datată în

* Acest articol a fost elaborat cu sprijinul unui grant acordat de Ministerul Educației și Cercetării, CNCS-UEFISCDI, în cadrul proiectului cu numărul PN-III-P1-1.1-TE-2019-0783.

¹ În momentul de față, monedele se află tot în colecția Muzeului de Istorie Roman, având următoarele numere de inventar: 6.438-6.479.

veacurile II-III d.Chr., exclusiv pe baza ceramicii recoltate de pe suprafața ei (Chițescu, Ursachi, 1969, p. 151).

În colecția Muzeului de Istorie Roman au fost identificate, recent, două piese monetare, inedite, care își au originea în acest tezaur. Le prezentăm în cele ce urmează (fig. 1/2a, b)²:

1. AR; 2,584 g; 17x18 mm; 6h; s.c.; bătută descentrat pe avers și pe revers;

Av. [...]TONINVS AVGPIVSPP

Rv. CO S III[...]

Imperiul Roman, Antoninus Pius, Roma, *denarius*, anii 145-161 d.Chr. (RIC III, p. 42, nr. 129; BMC IV, p. 76, nr. 521-522).

MIR, nr. inv. 6940.

2. AR; 3,229 g; 15x18 mm; 6h; b.c.;

Av. FAVSTINA AVGVSTA

Rv. AVGVSTI PII FIL

Imperiul Roman, Antoninus Pius: Faustina II, Roma, *denarius*, nedată (RIC III, p. 93, nr. 495a; BMC IV, p. 167, nr. 1099, grupa VI) sau anii 147-161 d.Chr. (HCC II, p. 298, nr. 21).

MIR, nr. inv. 6941.

Singurele informații despre proveniența acestor piese se păstrează în registrul de inventar al Muzeului. Ele au fost predate respectivei instituții în anii '80 ai secolului trecut, de către Marius Moraru, elev în clasa a III-a la Școala nr. 1 din Roman. În momentul respectiv, informațiile au fost verificate de către directorul Muzeului, domnul Vasile Ursachi, bine familiarizat cu această descoperire. Cel mai probabil, cele două monede au făcut parte din compoziția inițială a depozitului aflat în anul 1963, fiind păstrate de către descoperitori.

Cea mai recentă monedă din tezaurul de la Făurei este un denar de la Septimius Severus (inv. 6.479), bătut între anii 193-194 d.Chr. (RIC IV/1, p. 93, nr. 14) sau, mai degrabă, în a doua parte a anului 193 d.Chr. (Hill, 1964, p. 16, nr. 43; HCC III, p. 12, nr. 5). Grupa de depozite monetare încheiate cu emisiuni de la acest împărat, este una bine reprezentată pe teritoriul dintre Carpați și Prut (Mihailescu-Bîrliaba, 1980, p. 94-100; Depuyrot, Moisil, 2008, p. 194-283; Munteanu, 2017, p. 925, 928, fig. 1f; Munteanu, Honcu, 2020: 346). O inventariere actualizată a acestora include 17 tezaure, care conțin peste 10.000 de monede (Dymowski *et alii*, 2020, p. 218-219, nr. 233; 220-221, nr. 236-237, 242, 260; 222-223, nr. 266, 270, 276, 284, 290, 292; 224-225, nr. 293-294, 301, 312-313, 317). Acestora li se adaugă depozitul recent descoperit la Ruginoasa (jud. Neamț), cu ajutorul detectorului de metale (Honcu, Gafincu, 2018, p. 219).

În general, tezaurele din această categorie au dimensiuni consistente, de câteva sute de piese, în unele cazuri depășind chiar 1.000 de monede. Structura lor cronologică, pe emitenți, se prezintă destul de unitar, acestea având un nucleu consistent de denari din perioada Traianus-Marcus Aurelius, distribuiți, relativ egal, pe fiecare dintre aceste domnii (tabel 1,

² Sunt folosite următoarele abrevieri pentru metale (AR - argint), date metrologice (g - gram, mm - milimetru, h - ax (ora)), stare de conservare (b.c. - bine conservată, s.c. - slab conservată), descriere (av. - avers, rv. - revers) a monedelor și colecții (MIR - Muzeul de Istorie Roman).

grafic 1) (Munteanu, Honcu, 2020, p. 346). Cu puține excepții, cele mai recente emisiuni din compoziția lor sunt anterioare reformei monetare a lui Septimius Severus, din anul 194 d.Chr., în urma căreia titlul denarilor s-a diminuat semnificativ (Butcher, Ponting, 2012, p. 77).

Depozitul de la Făurei pare să constituie o prezență oarecum insolită în interiorul orizontului de tezaure din vremea acestui împărat. La prima vedere, atrage atenția dimensiunea foarte redusă a descoperirii, care, în momentul de față, conține doar 44 de denari. De asemenea, structura sa cronologică, pe emitenți, pare să fie una destul de particulară. Se remarcă, mai ales, numărul foarte mare de monede de la Antoninus Pius (13 ex.). Mai mult, ponderea pieselor de la acest emitent crește prin adăugarea celor două exemplare inedite, ajungând la 34% din întreaga descoperire (grafic 2). Un alt aspect pe care l-am remarcat, îl constituie absența denarilor de la Commodus.

Dar la o analiză mai atentă, observăm că toate aceste situații particulare se regăsesc în rândul depozitelor din Moldova, încheiate la Septimius Severus. Deși majoritatea acestora au mărimi apreciabile, există câteva descoperiri care conțin sub 100 de piese, precum cele de la Ardeoani (jud. Bacău) (96 ex.) (Căpitanu, 1969, p. 179-191), Avrămești (jud. Vaslui) (88 ex.) (Mihailescu-Bîrliba, 1980, p. 252, nr. 6 [Avrămești]; 255, nr. 31 [Bârlad]) sau Ghindăoani (jud. Neamț) (39 ex.) (Poenaru Bordea *et alii*, 1968, p. 597-611; Mihailescu-Bîrliba, Poenaru Bordea, 1971, p. 355-358; Mihailescu-Bîrliba, Butnariu, 1988, p. 315, nr. 23). Totodată, se cunosc câteva tezaure care aparțin acestui orizont, în compoziția cărora emisiunile lui Antoninus Pius sunt cel mai bine reprezentate. Un caz deosebit îl constituie depozitul de la Racova-Chetriș (jud. Bacău), care este constituit, într-un procent destul de ridicat (36%), din denari ai acestui împărat (Mitrea, 1970, p. 262-279; Antonescu, Grămăticu, 2016, p. 29-32). În ceea ce privește absența pieselor de la Commodus, trebuie să ținem cont de faptul că astfel de emisiuni se regăsesc, în general, în cantități restrânse în tezaurele cu *terminus post quem* în timpul lui Septimius Severus, astfel că absența lor din descoperirea de la Făurei, una de mici dimensiuni și recuperată parțial, nu ar trebui să apară surprinzătoare.

Fără îndoială, în multe dintre colecțiile muzeale se „redescoperă”, în mod constant, piese arheologice inedite, adesea donate, colectate și uitate pe rafturile depozitelor. Deși, la prima vedere, ele apar puțin relevante, considerăm ca fiind necesară scoaterea lor la lumină, pentru a fi făcute cunoscute specialiștilor și pentru a fi incluse în circuitul științific.

Bibliografie

- Antonescu, E.; Grămăticu, S. (2016), *Un lot de monede romane imperiale din tezaurul de la Racova-Chetriș, jud. Bacău*, în *Zargidava. Revistă de Istorie*, XV, p. 27-38.
- BMC – *Coins of the Roman Empire in the British Museum*. IV. Mattingly, H. (1940), *Antoninus Pius to Commodus*, Oxford University Press, London.
- Butcher, K.; Ponting, M. (2012), *The beginning of the end? The denarius in the second century*, în *The Numismatic Chronicle*, 172, p. 64-83.
- Căpitanu, V. (1969), *Tezaurul de denari romani de la Ardeoani*, în *Carpica*, II, p. 179-191.
- Chițescu, M.; Ursachi, V. (1969), *Două tezaure romane imperiale descoperite în Moldova*, în *Carpica*, II, p. 145-156.

- Cucoș, Șt. (1992), *Contribuții arheologice la repertoriul județului Neamț*, în *Memoria Antiquitatis*, XVIII, p. 5-61.
- Depeyrot, G.; Moisl, D. (2008), *Les trésors de deniers et d'antoniniens de Gordien III à Aurélien en Roumanie*, *Moneta* 78, Wetteren.
- Dymowski, A.; Bliujienė, A.; Horsnæs, H.; Nielsen, R.H.; Hunter, F.; Lind, L.; Militký, J.; Munteanu, L.; Myzgin, K.; Pelsdonk, J.; Sidarovich, V.; Stoklas, B.; Vida, I.; Vojvoda, V.; Wigg-Wolf, D.; Woytek, B. (2020), *Roman Imperial Hoards of Denarii from the European Barbaricum*, în Găzdac, C. (Ed.), *Group and individual tragedies in Roman Europe. The evidence of hoards, epigraphic and literary sources*, Mega Publishing House, Cluj-Napoca, p. 193-243.
- HCC – *Roman Imperial Coins in the Hunter Coin Cabinet University of Glasgow*. II. Robertson, A.S. (1971), *Trajan to Commodus*, Oxford University Press, London/Glasgow/New York; III. Robertson, A.S. (1977), Oxford University Press, London/Glasgow/New York.
- Hill, P.V. (1964), *The coinage of Septimius Severus and His Family of the Mint of Rome, A.D. 193-217*, Spink & Son Ltd., London.
- Honcu, Șt.; Gafincu, L. (2018), *Descoperiri arheologice efectuate în situl de la Ruginoasa, județul Neamț*, în *Arheologia Moldovei*, XLI, p. 219-228.
- Ignat, M. (1986-1987), *Contribuții la cunoașterea ceramicii dacice de la răsărit de Carpați - vasele cu tezaure monetare din secolele II-III e.n.*, în *Suceava. Anuarul Muzeului Județean*, XIII-XIV, p. 103-118.
- Mihailescu-Bîrliba, V. (1970), *Circulația monetară la triburile libere de la răsărit de Carpați (sec. II-IV e.n.)*, în *Memoria Antiquitatis*, II, p. 281-344.
- Mihailescu-Bîrliba, V. (1980), *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București.
- Mihailescu-Bîrliba, V.; Butnariu, V. (1988), *Descoperiri monetare din Moldova. I*, în *Arheologia Moldovei*, XII, p. 311-320.
- Mihailescu-Bîrliba, V.; Poenaru Bordea, Gh. (1971), *Notă adițională privind tezaurul de denari romani imperiali descoperit la Ghindăoani*, în *Studii și Cercetări de Numismatică*, V, p. 385-388.
- Mitrea, B. (1968), *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumaine*, în *Dacia, N.S.*, XII, p. 445-459.
- Mitrea, B. (1970), *Începuturile migrației popoarelor în regiunea est carpatică și tezaurul de monede romane imperiale de la Racova-Chetriș, județul Bacău*, în *Memoria Antiquitatis*, II, p. 251-280.
- Mitrea, B. (1971), *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumaine*, în *Dacia N.S.*, XV, p. 395-413.
- Munteanu, L. (2017), *Some considerations of the Roman coin finds in the hinterland of the provinces of Dacia and Moesia Inferior*, în Caccamo Caltabiano, M. (Ed.), *XV International Numismatic Congress Taormina 2015. Proceedings, I*, Arbor Sapientiae Editore, Roma/Messina, p. 925-929.

- Munteanu, L.; Honcu, Șt. (2020), *Some Remarks on the Chronology of Denarii Hoards from the Eastern Carpathian Barbaricum*, în Găzdac, C. (Ed.), *Group and individual tragedies in Roman Europe. The evidence of hoards, epigraphic and literary sources*, Mega Publishing House, Cluj-Napoca, p. 345-358.
- Poenaru Bordea, Gh.; Mihailescu-Bîrliba, V.; Artimon, Al. (1968), *Un mic tezaur de denari romani imperiali descoperit la Ghindăoani (jud. Neamț)*, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, XIX, 4, p. 597-611.
- RIC – *The Roman Imperial Coinage*. III. Mattingly, H.; Sydenham, E.A. (1930), *Antoninus Pius to Commodus*, Spink & Son Ltd., London; IV/1. Mattingly, H.; Sydenham, E.A. (1936), *Pertinax to Geta*, Spink & Son Ltd., London.

NEW DATA ABOUT THE ROMAN COIN HORD FROM FĂUREI (NEAMȚ COUNTY)

Keywords: Făurei, Roman Imperial Coins, Hoards, Septimius Severus, Moldavia.

Abstract

Two Roman imperial coins are presented (1 AR, Antoninus Pius, Rome, 145-161 AD, RIC III: 129; 1 AR, Antoninus Pius for Faustina II, Rome, 147-161 AD, RIC III: 495a), which belong to the hoard from Făurei (Neamț County). The two coins are kept in the collection of the History Museum Roman (Neamț National Museum Complex), and they were handed over to this institution in the 80's of the last century, by the student Marius Moraru.

The monetary discovery from Făurei belongs to the group of Roman imperial coin hoards from Moldavia, concluded in the time of Septimius Severus (the most recent coin dates from 193-194 AD, RIC IV/1:14). This hoard has some particular features, such as: the rather small size (44 pcs.), the very large number of denarii from Antoninus Pius (13 pcs., representing 34% of the hoard) and the absence of denarii issued by Commodus. We believe that these peculiarities are mainly due to the fact that the hoard from Făurei has not been fully recovered.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Table 1. Chronological structure of denarii hoards concluded in the time of Septimius Severus, discovered in Moldavia.

Graph 1. The chronological structure of the denarii hoards concluded in the time of Septimius Severus, discovered in Moldavia.

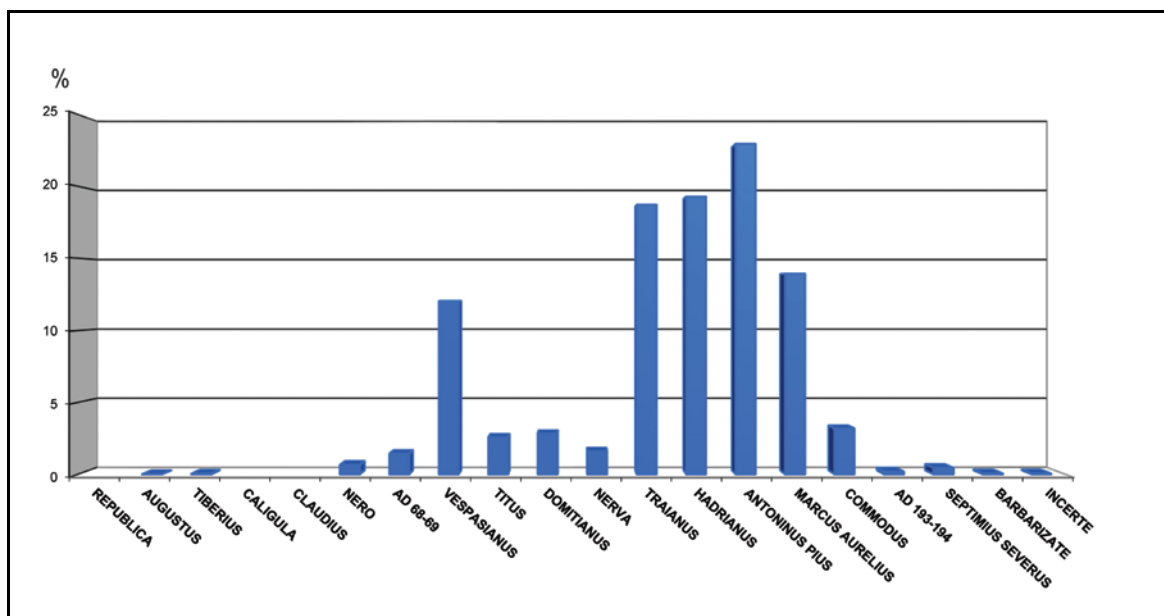
Graph 2. The chronological structure of the hoard from Făurei vs. denarii hoards concluded in the time of Septimius Severus, discovered in Moldavia.

Fig. 1. The place of the discovery of the coin hoard from Făurei.

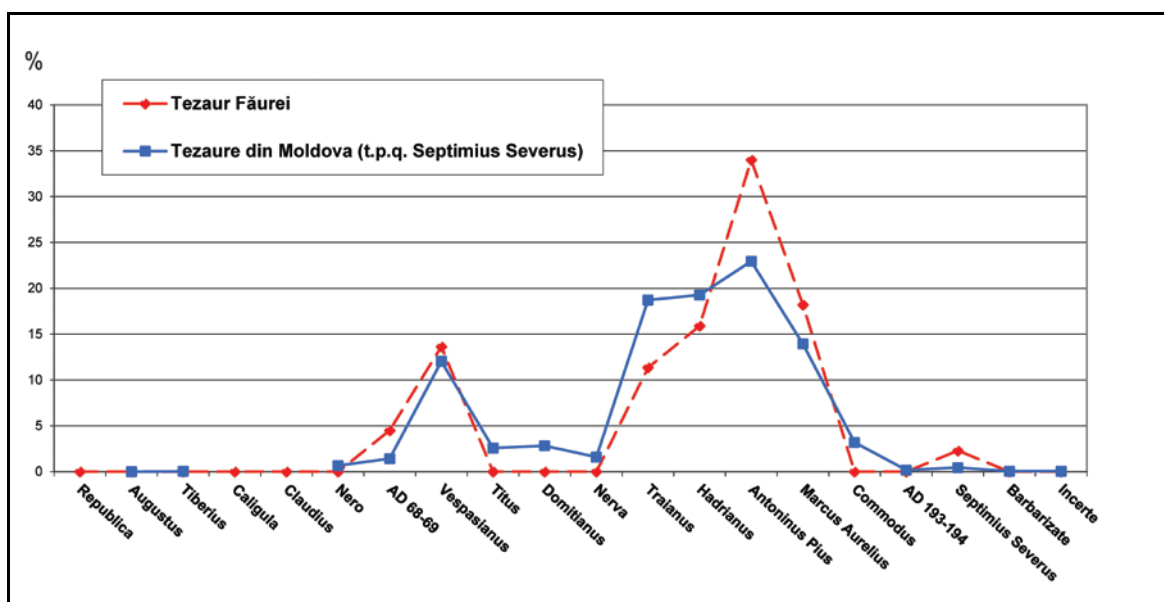
Fig. 2a, b. Coins from the Făurei hoard (enlarged).

Tabel 1. *Structura cronologică a tezaurelor de denari încheiate în vremea lui Septimius Severus, descoperite în Moldova.*

TEZAUR	BACĂU		CIOLPANI		ITEȘTI		MĂGURA		MASTACĂN		MIRCEȘTI		OBOROCENI		PURICENI		RACOVA-CHETRIȘ		MEDIE
EMITENT	ex.	%	ex.	%	ex.	%	ex.	%	ex.	%	ex.	%	ex.	%	ex.	%	ex.	%	%
REPUBLICA																			
AUGUSTUS							1	0.04											0
TIBERIUS					1	0.37													0.04
CALIGULA																			
CLAUDIUS																			
NERO	5	1.61	5	0.47	1	0.37	19	0.67	1	0.29	8	0.87	2	0.27	12	1.35			0.66
AD 68-69	2	0.65	12	1.14	6	2.21	31	1.09	5	1.45	20	2.18	9	1.22	25	2.16	2	0.79	1.43
VESPASIANUS	30	9.68	107	10.14	46	16.91	329	11.63	42	12.21	137	14.92	82	11.14	164	14.15	19	7.54	12.04
TITUS	9	2.9	27	2.56	12	4.41	73	2.6	11	3.2	27	2.94	13	1.77	24	2.07	2	0.79	2.58
DOMITIANUS	13	4.19	64	6.07	8	2.94	90	3.18	1	0.29	40	4.36	5	0.68	39	3.36	1	0.4	2.83
NERVA	5	1.61	24	2.27	5	1.84	43	1.53	10	2.91	16	1.74	6	0.81	20	1.73			1.6
TRAIANUS	78	25.16	237	22.46	66	24.26	623	22.01	44	12.79	181	19.72	116	15.76	199	17.17	23	9.13	18.72
HADRIANUS	77	24.84	185	17.54	47	17.28	579	20.46	67	19.48	153	16.67	171	23.23	206	17.77	41	16.27	19.28
ANTONINUS PIUS	53	17.1	168	15.92	47	17.28	616	21.77	85	24.71	224	24.4	189	25.7	268	23.12	92	36.51	22.95
MARCUS AURELIUS	31	10	192	18.2	27	9.93	343	12.12	48	13.95	93	10.13	109	14.81	162	13.98	57	22.62	13.93
COMMODUS	4	1.29	23	2.18	5	1.84	74	2.61	25	7.27	14	1.53	31	4.21	35	3.02	12	4.76	3.19
AD 193-194	1	0.32	3	0.28			1	0.04	2	0.58			2	0.27	2	0.17			0.18
SEPTIMIUS SEVERUS	1	0.32	5	0.47	1	0.37	7	0.25	3	0.87	3	0.32	1	0.13			3	1.19	0.44
BARBARIZATE	1	0.32									1	0.11							0.05
INCERTE							1	0.04			1	0.11			3	0.26			0.05
TOTAL	310	100	1055	100	272	100	2830	100	344	100	918	100	736	100	1159	100	252	100	

Grafic 1. Structura cronologică a tezaurului de denari încheiate în vremea lui Septimius Severus, descoperite în Moldova.

Grafic 2. Structura cronologică a tezaurului de la Făurei vs. tezaure de denari încheiate în vremea lui Septimius Severus, descoperite în Moldova.

Fig. 1. *Locul descoperirii tezaurului de la Făurei.*

Fig. 2. *Monede din tezaurul de la Făurei (mărite).*

CATARAME DE HARNAȘAMENT

DIN SECOLELE VI-VII P.CHR.

DIN AȘEZAREA DE LA ROȘIORI-DULCEȘTI

(PUNCTUL *ȚARINA VECHE*), JUDEȚUL NEAMȚ

George-Dan Hânceanu

Cuvinte-cheie: catarama, harnașament, cai, așezare, secolele VI-VII p.Chr.

Introducere

În cele 11 campanii de cercetări arheologice desfășurate pe terasa superioară a râului Moldova, în dreptul satului Roșiori, comuna Dulcești, județul Neamț (punctul *Țarina Veche*) (pl. I/1), au fost identificate mai multe niveluri de locuire: secolele III-II a.Chr., I a.Chr., II-III p.Chr. și VI-VII p.Chr.¹. Săpăturile s-au concentrat pe suprafața terasei nelucrată agricol, din laturile de nord și sud, mai rar pe vest și est (ultima prăbușită în mare parte). Dintre nivelurile menționate, cel locuit de dacii liberi este mai consistent, comparativ cu celelalte. Acesta este urmat de stratul aparținând populației romanice târzii. Dacă locuirea din veacurile II-III p.Chr. este răspândită atât în partea de nord, cât și în cea de sud a terasei, pentru secolele VI-VII p.Chr. aceasta se întinde îndeosebi pe latura nordică. Din cultura materială a acestui ultim nivel amintit fac parte și cataramele incluse în acest material.

Datorită numărului redus al acestor tipuri de piese în așezarea de la Roșiori, dar și în alte situri cu niveluri de locuire contemporane, am optat să le valorificăm separat.

Considerăm necesară includerea în circuitul științific al respectivelor artefacte, întrucât interesul arheologilor pentru categoria obiectelor de harnașament a fost într-o continuă creștere, din a doua jumătate a secolului trecut și până în prezent. Ca dovadă, atât cercetători români, dar mai ales străini, din spațiul bazinului carpatic, au încercat sub o formă sau alta să structureze (în cazul de față cataramele de harnașament), pe tipologii, care să faciliteze studiul specialiștilor și să explice pe deplin funcționalitatea acestora.

¹ Campaniile au avut loc între anii 2004-2007 și 2015-2021, iar responsabil științific de șantier a fost semnatarul acestui articol.

Descoperirea și descrierea pieselor²

Pe parcursul cercetărilor arheologice efectuate în situl pluristratificat de la Roșiori (pl. I/2), în nivelul de locuire corespunzător secolelor VI-VII p.Chr. au fost găsite și trei catarama din fier, de forme și tipuri diferite, poziționate în latura de nord, la distanțe apropiate (pl. II).

1. Prima dintre ele a fost descoperită în anul 2016 cu prilejul cercetării unui complex arheologic compus din trei cuptoare de foc (contemporane între ele), situat în nivelul de locuire al casetei E (în continuare, Cas. E). Notate C.1-C.3, cuptoarele erau dispuse sub forma unui triunghi, având la bază o groapă de deservire comună (pl. III/1). În apropierea celui de-al doilea cuptor (pl. III/2) se afla, lângă vatră, o *cataramă din fier de formă rectangulară* (inv. 44.588), în dreptul c.5, la 0,60m adâncime. Obiectul este întreg, cu corpul turnat, având brațele circulare în secțiune și capetele rotunjite. Spinul de prindere (tot din fier) a fost lucrat separat și adăugat ulterior, fiind fixat la jumătatea distanței dintre capete. Acesta este drept, lung și ajunge până pe brațul opus prinderii sale (pl. III/3-3b). Dimensiuni: corp-L-33mm, l-27mm, Gr.-3mm și spin-L-30mm, fără continuarea răsucită pe braț, Gr.-2mm, iar $G_{totală}$ -9,82g. În altă ordine de idei, obiectul este compus din două părți, corpul rezultat în urma matrițării, iar spinul lucrat manual și fixat ulterior.

2. A doua piesă a fost găsită în nivelul de locuire (pl. IV/1-2a) din imediata apropiere a unui cuptor construit din pietre de râu. Artefactul se afla în secțiunea S.XV/2020, c.9, la 0,60m adâncime. *Catarama din fier de formă pătrată* se diferențiază de cealaltă nu doar prin formă, cât și prin păstrarea plăcii de fixare pe curea a piesei. Aceasta a fost lucrată manual, dintr-un platband răsucit ulterior pe unul din brațele obiectului. Întreg, exemplarul³ are corpul turnat, cu brațele egale, circulare în secțiune și capetele rotunjite, iar spinul de prindere a alunecat pe brațul opus plăcii. Acesta a fost lucrat separat și atașat ulterior la jumătatea corpului. Este lung, lăsat la mijloc și ajunge peste placa de fixare (pl. IV/2b-2d). După formă și dimensiuni (corp-L, l-25mm, Gr.-3mm; placă de fixare-L-20mm, l-12mm, Gr.-1mm și spin-L-30mm, fără continuarea răsucită pe braț, Gr.-2mm, iar $G_{totală}$ -13,89 g) este mai mică decât precedenta, dar mai grea. Cele trei componente, toate din fier, au fost lucrate separat, corpul rezultat în urma matrițării, iar placa și spinul confecționate manual, fiind ulterior adăugate pentru întregirea piesei.

3. Al treilea obiect a fost descoperit în nivelul de locuire al secțiunii S.XVI/2020, c.1, la 0,40m adâncime (pl. IV/3). Descoperită împreună cu un cuțit din fier, piesa este de dimensiuni reduse (corp-L-20mm, l-18mm, Gr.-1mm și spin-L-10mm, fără continuarea răsucită, Gr.-1mm, iar $G_{totală}$ -1,75g). *Catarama din fier în formă de liră* pare să fie o replică după un model bizantin, cu deosebirea că originalul avea scutul plin și uneori ornamentat prin incizie. Înclinăm să o catalogăm ca imitație din cauza faptului că nu regăsim toate aceste elementele componente de la obiectele bizantine. Piesa, de proveniență locală, are scutul gol, iar bucla superioară nu este rotunjită la exterior, fiind terminată drept. Lucrat manual, din platband, obiectul are adăugat un manșon circular pe partea superioară dreaptă a buclei, unde cade și vârful spinului de prindere (pl. IV/3a-3c). Atât corpul, format din

² În text s-au folosit următoarele abrevieri: c-carou, C.-cuptor, cas.-casetă, G-greutate, Gr.-grosime, L-lungime, l-lățime, S.-secțiune.

³ Întrucât celelalte obiecte metalice, descoperite în campania anului 2020, nu sunt încă restaurate, atât această cataramă, cât și următoarea, nu au primit numere de inventar.

două bucle îmbinate (cea superioară terminată drept și prevăzută cu manșon din platband răsucit), cât și spinul scurt și drept (fixat la mijloc între două monturi separatoare), au fost confecționate manual și la final îmbinate.

Tipologie, cronologie și interpretări

În ordinea descoperirii și descrierii pieselor este și dimensiunea fiecăreia, situată de la mare la mic, dublată de o diferențiere tipologică. Aspectul și forma (rectangulară, pătrată și sub formă de „liră”) indică tipuri diferite. Analogiile stabilite pentru aceste tipuri de catarama denotă o proveniență locală, ultima fiind o replică după un tip de piesă bizantină cu scutul plin, uneori decorat și bucla rotunjită (Teodor, 1991, p. 125, 132, fig. 5/11, 13-16; 6/11).

Piese considerate „locale”, ca de altfel și imitațiile (mai ales din fier) erau confecționate de meșteri zonali. Tehnica de lucru includea mai multe modalități necesare în vederea prelucrării și finalizării obiectelor, precum turnare, forjare, nituire și lipire (Baumann, 2014, 171). În cazul cataramelor cu forme geometrice de la Roșiori, materia primă era turnată în matrițe (pentru obținerea structurii de bază, în speță, corpul acestora), iar manual erau realizate restul elementelor (spinul, brațele de fixare) și atașate ulterior. Pentru piesa cu aspect de „liră”, lucrată doar manual, din platband, se apela la metode precum forjare, decupare, cu ajutorul uneltelor specifice (ciocan, nicovală, daltă și gravor).

În general, putem stabili analogii cu alte piese asemănătoare din siturile de la Hlincea (jud. Iași) (Teodor, 1978, p. 203, fig. 44/6), Davideni (jud. Neamț) (Mitrea, 2001, p. 324, fig. 64/10, 11), Șiclău-Grăniceri (jud. Arad) (Cosma, 2002, p. 578, 581, pl. 241/3; 244/29), Lazuri (jud. Satu Mare) (Stanciu, 2011, p. 669, pl. 59/6), Lozna (jud. Botoșani) (România) (Teodor, 2011, p. 112, 119, fig. 29/11; 36/8) și Aradac (Serbia) (Nagy, 1959, p. 83, 97, fig. 5/3; Tănase, 2010, p. 372, pl. XXXII/7), Deszk-Csongrád (lângă Szeged) (Balogh, 2004, p. 283, 7 kép./1), Klárafalva (Ungaria) (Balogh, 2004, p. 291, 15 kép./20-22; Tănase, 2010, p. 386, pl. XLVI/20-22) pentru *catarama rectangulară*. La Târgșor (jud. Prahova) (Diaconu, Diaconu, 1962, p. 169, fig. 3/4), Hlincea (jud. Iași) (Teodor, 1978, p. 203, fig. 44/8, 10), Șiclău-Grăniceri (jud. Arad) (Cosma, 2002, p. 588, pl. 251/5), Lozna (jud. Botoșani) (Teodor, 2011, p. 112, 119 fig. 29/10; 36/3), Șpălnaca/Șugud (jud. Alba) (România) (Cosma, 2019, p. 206, 224, pl. 1/4) și Deszk-Csongrád (lângă Szeged) (Balogh, 2004, p. 283, 7 kép./2), Klárafalva (Ungaria) (Balogh, 2004, p. 291, 15 kép./18, 19; Tănase, 2010, p. 386, pl. XLVI/18, 19), Novi Bečej, Vojvodina (Serbia) (Oța, 2008, p. 131, pl. 27/7), regăsim analogii la *catarama pătrată*. Pentru cea sub formă de „liră” am identificat artefacte similare la Dodești (jud. Vaslui) (Teodor, 1978, p. 203, fig. 44/1; Teodor, 1984, p. 85, fig. 36/5) și Voiteni (jud. Timiș) (Oța, 2008, p. 131, pl. 27/8). Similitudinile nu doar că indică datarea acestora, dar confirmă și funcționalitatea. Se pare că serveau ca piese de harnașament (îndeosebi pentru căpăstru). În cadrul comunității, o parte a membrilor săi se ocupa cu creșterea cailor, aspect dovedit de numărul mare de măsele și oase de cabaline⁴. Unele dintre acestea, împreună cu cele de la bovine și ovi-caprine, au servit pentru confecționarea diverselor unelte casnice (Hânceanu, 2019, p. 202-203, 214, 218, pl. V; IX).

⁴ Materialul se află în lucru și urmează să fie finalizat. Mulțumim pentru aceste prime informații dnei dr. hab. Luminița Bejenaru (Facultatea de Biologie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași).

Dintre toate cataramele, artefactul sub formă de „liră” prezintă un interes aparte. Referitor la acest tip de cataramă, în anii 1980-1990 s-au făcut mai multe studii de către specialiști renumiți, precum L. Révész, K. Bakay și M. Schulze-Dörrlamm. Pentru spațiul românesc, dintre iluștrii cercetători care s-au preocupat de catalogarea lor îi amintim pe R. Harhoiu, care le-a structurat pe grupe (Harhoiu, 1972, p. 417-425) și D.Gh. Teodor, care le-a împărțit pe tipuri (Teodor, 1991, p. 117-138). Respectivul tip de cataramă are o amplă circulație în perioada Evului Mediu timpuriu (secolele IX-XI p.Chr.). În acest sens, artefactele de tip „liră” (date în intervalul menționat), din bazinul carpatic, au fost clasificate de L. Révész în trei tipuri principale (notate de la A-C) (Révész, 1987, p. 270). Piese descoperite în așezările și mormintele din spațiul românesc, considerate de origine bizantină, kieveană și maghiară, se încadrează tipurilor A și C (Révész, 1989, p. 513-541).

În sprijinul ipotezei prezenței timpurii a acestui tip de cataramă în regiunile răsăritene este teoria lui K. Bakay, care indică secolele VII-VIII p.Chr.; ulterior, intervalul extinzându-se în perioada veacurilor IX-XI într-un areal mai vast (Dragotă, 2014, p. 207). M. Schulze-Dörrlamm, care s-a aplecat asupra cartării respectivelor cataramă din spațiul răsăritean (33 la număr în anul 1988), le denumea de tip *Kecel* și semnală că sunt descoperite atât în morminte cu bărbați, dar și cu femei, fiind întrebuințate ca accesorii de curea sau la harnașament (căpăstru) (Schulze-Dörrlamm, 1988, p. 453).

Concluzii

Potrivit analogiilor, tipologiilor, dar și conform materialului din așezare, cu care au fost găsit în asociere (ceramică, mărgică, cuțit), cele trei cataramă de harnașament⁵ se datează diferit: primele două (rectangulară și pătrată) fiind caracteristice celei de-a doua jumătăți a secolului al VI-lea și în prima jumătate a veacului al VII-lea p.Chr., iar a treia, de tip „liră”, este din veacul al VII-lea. Regretabil este faptul că piesele găsite în apropierea cataramelor sunt comune și nu permit o restrângere a cronologiei.

Conform ocupațiilor din așezare, se pare că între animalele domestice calul avea un rol bine definit, iar respectivele cataramă indică sau mai degrabă confirmă folosirea harnașamentului pentru îndeplinirea anumitor sarcini cotidiene, precum arat, deplasări călare sau la transportul cu atelaje.

După cum am semnalat deja, catarama de tip „liră” apare în bazinul carpatic din secolele VI-VII p.Chr., continuă să se răspândească și atinge apogeul circulației în veacurile IX-XI p.Chr. Dintre cele trei tipuri de cataramă, doar cele cu aspect pătrat și rectangular continuă să fie produse și după secolul al XI-lea, fiind întâlnite în inventarul așezărilor din veacurile XV-XVII de la Coconi-Mănăstirea (jud. Călărași) (Constantinescu, 1972, p. 96, 243, pl. IX/5, 8, 12, 22), Baia (jud. Suceava) (Neamțu, Neamțu, Cheptea, 1980, p. 191, fig. 39/4, 11) și în cetatea medievală de la Enisala (jud. Tulcea) (Dragomir, 1972-1973, 40, fig. 16/4), pentru a enumera doar câteva exemple din diferite regiuni geografice.

⁵ Piese se află în patrimoniul Complexului Muzeal Național Neamț (Muzeul de Istorie Roman).

Bibliografie

- Balogh, C. (2004)**, *Martinovka -Típusú övgarnitúra kecelről. A Kárpát-medencei maszkos veretek tipokronológiája (Gürtelgarnitur des Typus Martinovka von Kecel. Die Typochronologie der Maskenbeschläge des Karpatenbeckens)*, în *MFMÉ-Studia Archaeologica (A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged)*, X, p. 241-303.
- Baumann, V.H. (2014)**, *Prelucrarea fierului în officina romană târzie de pe Valea Morilor, Telița, punct Hoge, în Peuce*, SN, XII, p. 169-232.
- Constantinescu, N. (1972)**, *Coconi. Un sat din Câmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrân. Studiu arheologic și istoric*, Editura Academiei, București.
- Cosma, C. (2002)**, *Vestul și nord-vestul României în secolele VIII-X d. H.*, Editura Nereamia Napocae, Cluj-Napoca.
- Cosma, C. (2019)**, *Două morminte cu cai descoperite în cimitirul din secolele VII-VIII de la Șpălnaca/Șugud (jud. Alba)*, în *Apulum*, LVI, p. 199-226.
- Diaconu, Gh.; Diaconu, P. (1962)**, *Un mormânt de călăreț din secolul VII descoperit la Tîrgșor*, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 13, 1, p. 165-171.
- Dragomir, I.T. (1972-1973)**, *Cetatea medievală de la Enisala. Unelte, arme și obiecte de podoabă*, în *Danubius*, VI-VII, p. 29-47 (+ 20 fig. nepaginate).
- Dragotă, A. (2014)**, *Podoabe și accesorii vestimentare din Banat, Crișana și Transilvania (secolele X-XI)*, Editura Mega, Cluj-Napoca.
- Harhoiu, R. (1972)**, *O cataramă în formă de liră descoperită la Tîrgșor*, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 23, 3, p. 417-425.
- Hânceanu, G.-D. (2019)**, *Artefacte din materii dure animale din situl arheologic de la Roșiori (jud. Neamț)*, în *Cercetări Arheologice*, XXVI, p. 197-218.
- Mitrea, I. (2001)**, *Comunități sătești la est de Carpați în epoca migrațiilor. Așezarea de la Davideni din secolele V-VIII*, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, IX, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț.
- Nagy, S. (1959)**, *Nekropola kol Aradaca iz ranog srednjeg veka*, în *Rad Vojvodjanskih Muzeja*, Novi Sad, 8, p. 45-102.
- Neamțu, E.; Neamțu, V.; Cheptea, S. (1980)**, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII. Cercetările arheologice din anii 1967-1976*, Editura Junimea, Iași.
- Oța, S. (2008)**, *Orizonturi funerare din Banatul istoric (secolele X-XIV)*, Bibliotheca Brukenthal, Sibiu.
- Révész, L. (1987)**, *Lyraförmige schnallen in dem Karpatenbecken*, în *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Budapest, XXXIX/3-4, p. 257-285.
- Révész, L. (1989)**, *Líra alakú csatok a Kárpát-medencében/Lyraförmige schnallen im Karpaten-becken*, în *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, XXVII, p. 513-541.
- Schulze-Dörrlamm, M. (1988)**, *Untersuchungen zur Herkunft der Ungarn und zum Beginn ihrer Landnahme im Karpatenbecken*, în *Jarbuch der Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, 35, 2, p. 373-478.
- Stanciu, I. (2011)**, *Locuirea teritoriului nord-vestic al României între Antichitatea târzie și perioada de început a epocii medievale timpurii (mijlocul sec. V – sec. VII timpuriu)*, Editura Mega, Cluj-Napoca.

- Tănase, D. (2010)**, *Prelucrarea metalelor în lumea barbară la Dunărea mijlocie și inferioară în secolele VI-VII*, Editura Excelsior Art, Timișoara.
- Teodor, D.Gh. (1978)**, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Editura Junimea, Iași.
- Teodor, D.Gh. (1984)**, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați. Așezările din secolele VI-XI e.n. de la Dodești-Vaslui*, Editura Junimea, Iași.
- Teodor, D.Gh. (1991)**, *Piese vestimentare bizantine din sec. VI-VIII în spațiul carpato-dunăreano-pontic. A. Cataramă cu placă fixă*, în *Arheologia Moldovei*, XIV, p. 117-138.
- Teodor, D.Gh. (2011)**, *Un centru meșteșugăresc din Evul Mediu timpuriu. Cercetările arheologice de la Lozna-Botoșani*, Editura Istros, Brăila.

**HARNESS BUCKLES FROM THE 6TH-7TH CENTURIES AD.
IN THE SETTLEMENT FROM ROȘIORI-DULCEȘTI
(THE POINT ȚARINA VECHE), NEAMȚ COUNTY**

Keywords: buckles, harness, horses, settlement, 6th-7th centuries AD.

Abstract

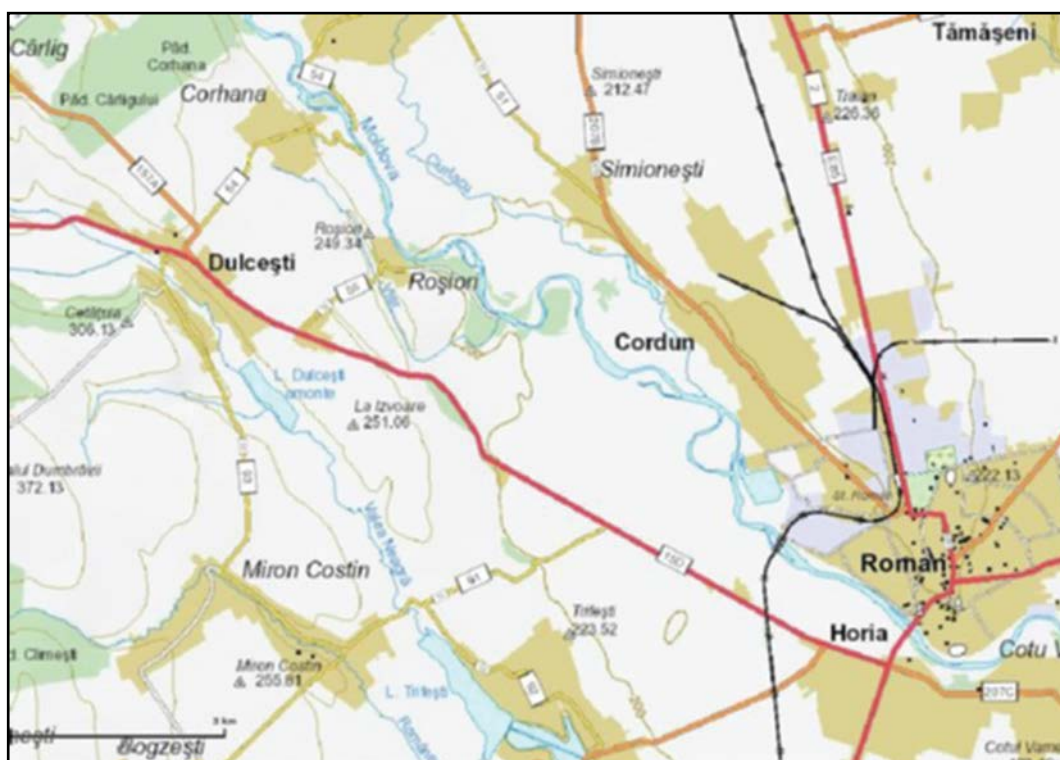
The archaeological site of Roșiori is located on the upper terrace of the Moldova River. During the archaeological campaigns of 2016 (in cassette E) and 2020 (sections S.15-S.16) in Roșiori, Dulcești commune, Neamț County (the point „Țarina Veche”) were discovered, among others, three iron buckles. They come from the habitation level of the settlement from the 6th-7th centuries AD. and are of different shapes (rectangular, square, with a „lyre” look). In the community, some of its members were raising horses, as the buckles were for harnessing.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Pl. I:** 1 – location of the Roșiori site on the terrace of the Moldova River; 2, positioning of Roșiori village, Dulcești commune.
- Pl. II.** The discovery and arrangement of buckles from the 6th-7th centuries AD. in the plan of the settlement from Roșiori.
- Pl. III.** 1 – the three hearths of the ovens and the common service pit; 2 – the hearth of the C.2 oven next to which the iron buckle was found in the 2016 campaign; 3-3b – obverse-reverse photo and buckle design.
- Pl. IV.** 1 – appearance with the discovery of the square buckle; 2, 2a – iron buckle before restoration; 2b, 2c – buckle (obverse-reverse photo); 2d – buckle design; 3 – image with the discovery of the buckle in the form of a „lyre”; 3a, 3b – iron buckle (obverse-reverse photo); 3c – buckle design.

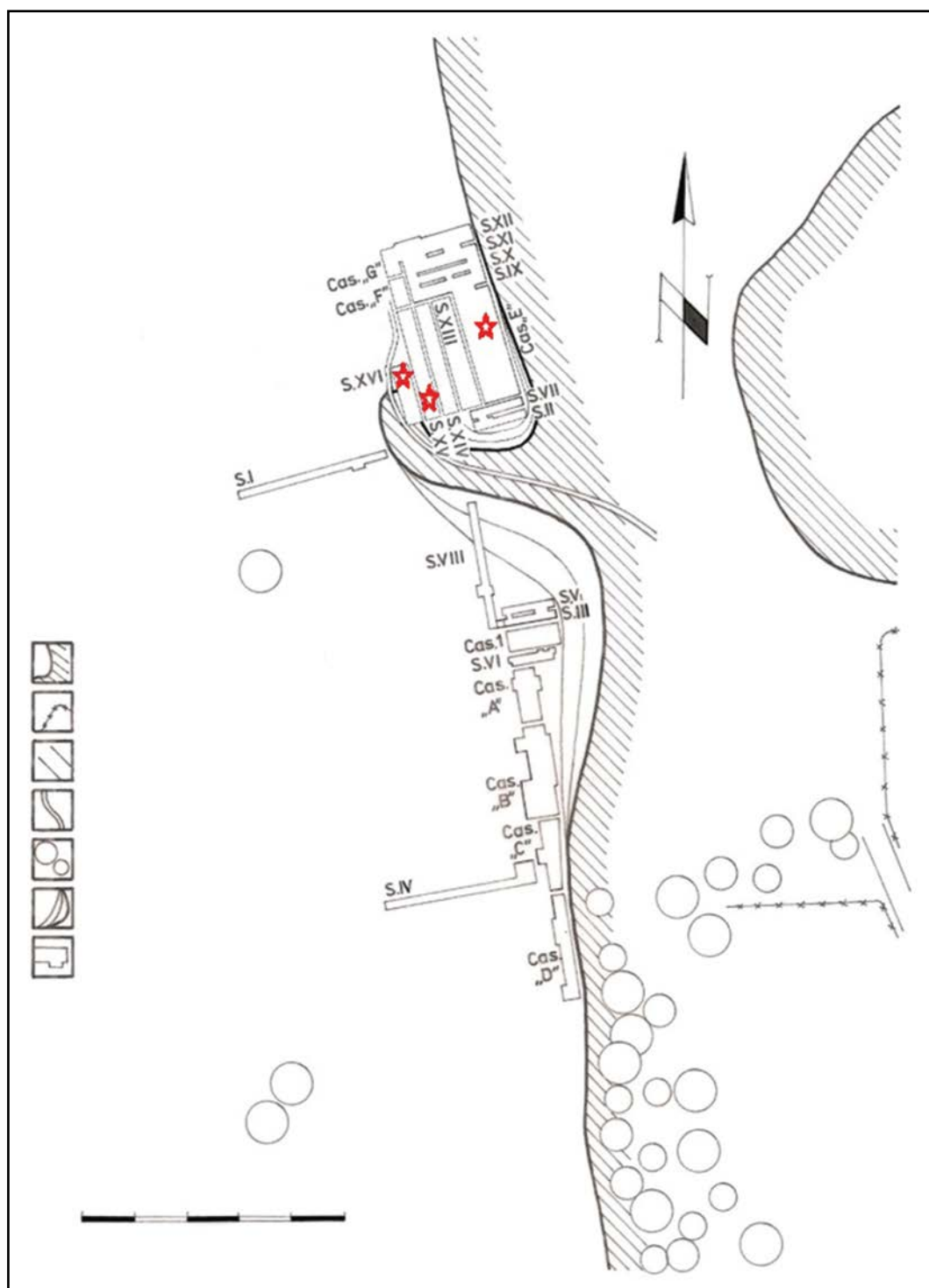

1

2

Pl. I: 1 – amplasarea sitului de la Roșiori pe terasa râului Moldova;
2 – poziționarea satului Roșiori, comuna Dulcești.

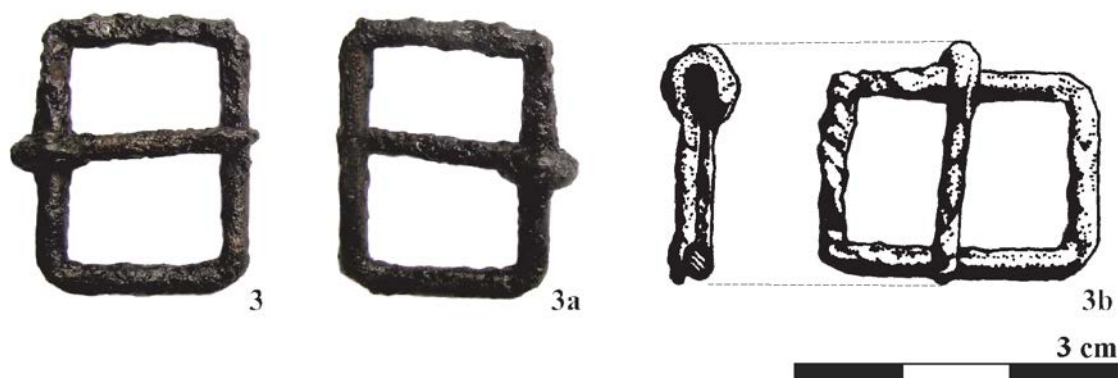
Pl. II. Descoperirea și dispunerea cataramelor din secolele VI-VII p.Chr. în planul așezării de la Roșiori.

1

2

Pl. III. 1 – cele trei vetre ale cuptoarelor și groapa comună de deservire;
2 – vatra cuptorului C.2 lângă care s-a găsit catarama din fier în campania anului 2016;
3-3b – foto avers-revers și desen cataramă.

Pl. IV. 1 – aspect cu descoperirea cataramei pătrate; 2, 2a – catarama din fier anterior restaurării; 2b, 2c – catarama (foto avers-revers); 2d – desen cataramă;
3 – imagine cu descoperirea cataramei sub formă de „liră”;
3a, 3b – catarama din fier (foto avers-revers); 3c – desen cataramă.

CERCETAREA ARHEOLOGICĂ PREVENTIVĂ DE LA BISERICA „SFINȚII TREI IERARHI” DIN CÎRLIGI (COMUNA ȘTEFAN CEL MARE, JUDEȚUL NEAMȚ)

Silviu-Constantin Ceașu,
Angela Simalcsik,
Constantin Preoteasa,
Alexandru Gafincu

Cuvinte-cheie: cercetare arheologică preventivă, Cîrligi, epoca bronzului, cultura Noua, epoca migrațiilor, cultura Sântana de Mureș, evul mediu, epoca premodernă, epoca modernă, perioada contemporană, biserică, necropolă plană de înhumare, curte boierească.

Introducere

Cercetarea preventivă efectuată în anul 2020, aferentă proiectului de investiție *Construire capelă mortuară*, reprezintă prima investigație invazivă din cuprinsul sitului arheologic / ansamblului *Bisericii „Sf. Trei Ierarhi”* (cod RAN: 124448.02; cod LMI: NT-II-a-B-10603) (fig. 1, 2, 4), alcătuit din două monumente istorice: *Biserica „Sfinții Trei Ierarhi”* (cod LMI: NT-II-m-B-10603.01) și *Clopotnița* (cod LMI: NT-II-m-B-10603.02) (fig. 1/1; 2/1; 5).

În imediata apropiere a lăcașului de cult, spre nord, se află monumentul istoric *Conacul Dimitrie Sturza* (cod LMI: NT-II-m-B-10604), datat în secolele XVII-XVIII (fig. 1/2; 2/2; 6).

Toate acestea au constituit la un moment dat un singur ansamblu, respectiv o curte boierească, cu case și biserică.

Pe proprietatea parohiei creștin-ortodoxe se mai află cimitirul actual al satului Cîrligi, precum și trei construcții de dată recentă: masa-altar pentru slujbele desfășurate în aer liber, anexa care adăpostește centrala termică și capela mortuară.

Tot în Cîrligi, la aproximativ 500 m spre sud-est de monumentele istorice menționate, la intersecția a două drumuri județene (DJ 155 G cu DJ 208 G), se află *Hanul Caragea* (cod LMI: NT-II-m-B-10605), ce datează din secolul al XIX-lea (fig. 1/3; 7).

Amplasament

Ansamblul Bisericii „Sf. Trei Ierarhi” se află în partea centrală a satului Cîrligi (comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț), în Depresiunea Cracău - Bistrița a Subcarpaților Moldovei (fig. 1).

Cercetarea arheologică de suprafață (periegheza) întreprinsă de noi a condus la descoperirea de vestigii arheologice pe o arie mai mare, de aproximativ 7,5 ha, în cuprinsul unui sit arheologic (cod RAN: 124448.02) aflat la sud de Dealul Dușești, la confluența unui pârâu fără nume cu Pârâul Dușeștilor (fig. 2, 4).

Scurt istoric

În ceea ce privește atestarea documentară a satului, o găsim destul de târziu, la sfârșitul secolului al XVI-lea, într-un act din leatul 7100 (1591 septembrie 1 - 1592 august 31) ce privește o succesiune de schimburi între mai mulți boieri, obiectul fiind – printre altele – și o jumătate din satul Cîrligi. Inițial, jumătatea de sat fusese stăpânită de logofătul Nicoară Prăjescu, ce o schimbă cu panii Dumitru Sculeș și Andronic pentru o altă jumătate din satul Purcelești, din ținutul Suceava, ca mai apoi cei doi să o schimbe cu starostele Ionașco Peic și soția sa, Todosia, pentru o jumătate din satul Liliceni, din ținutul Hârlău (DRH, A, vol. VIII, 2014, p. 637, 638, nr. 519). De fapt, ultimii erau rude apropiate, Todosia, soția lui Ionașco Peic, fiind fiica unui frate, rămas necunoscut, al lui Dumitru Sculeș și Andronic, scoborâtoare pe linie maternă din Mateiaș logofăt și una dintre soțiile sale, fie Anastasia Cozma Șarpe, fie Anghelina Gavril Calapod (Székely, 2002, a. 3, 8). Din păcate, documentul nu precizează care a fost modalitatea prin care panul Nicoară Prăjescu a intrat în posesia unei jumătăți din satul Cîrligi, în schimb aflăm de „curțile din Cîrligi”, pentru care Ionașco Peic i-a plătit separat logofătului „optzeci de taleri băuți” (DRH, A, vol. VIII, 2014, p. 638, nr. 519). În anii următori Nicoară Prăjescu va mai achiziționa alte părți din cealaltă jumătate a satului (DIR, A, veac XVII, vol. I, p. 57, 58, nr. 88; p. 67, 68, nr. 101; p. 70, nr. 106; p. 105, 106, nr. 149; p. 109, nr. 155; p. 179, nr. 255; p. 187, nr. 265; p. 187, nr. 266; p. 188, nr. 267; p. 192, nr. 274; p. 199, nr. 283; p. 200, nr. 284; p. 200, nr. 285; p. 208, nr. 295; p. 209, 210, nr. 297; p. 212, nr. 299; DIR, A, veac XVII, vol. II, p. 7, nr. 7; p. 13, nr. 15). Localitatea nu trebuie confundată cu Cîrligii de lângă Brițcani, a cărei parte fusese întărită lui Toader Cîrlig la 1520 mai 8 (DRH, A, vol. IV, 2019, p. 234, nr. 126).

După moartea lui Ionașco Peic, la 1632 septembrie 2, Todosia va vinde jumătatea de sat „cu vatra satului și cu heleșteu și cu vad de moară și cu loc de pădure” vistiernicului Iordache Cantacuzino pentru 150 de taleri (DRH, A, vol. XXI, 1971, p. 253, 254, nr. 197)¹. De la această dată istoria Cîrligilor va fi legată de numele familiei Cantacuzino, ce își va ridica aici un conac și o biserică de curte.

Actuala biserică a fost ridicată spre sfârșitul vieții marelui vistiernic Iordache Cantacuzino, în anul 1660, așa cum menționa cândva pisană, ce fusese transcrisă de C. Bobulescu. Lăcașul de cult fusese închinat inițial „Sfintei Paraschiva” (Stoicescu, 1974, p.

¹ Vezi și documentele ulterioare, din 1635 noiembrie 11 (DRH, A, vol. XXI, 1971, p. 304, 305, nr. 263), 1645 septembrie 1 - 1646 august 31 (DRH, A, vol. XXVIII, 2006, p. 149, nr. 179) și 1650 aprilie 10 (Codrescu, 1895, vol. XXV, p. 40-42; *document datat greșit 1643* – n.n.) ce privesc și alte achiziții din Cîrligi ale lui Iordache Cantacuzino.

197, 237, n. 76), hramul fiind aşadar diferit faţă de cel din zilele noastre – „Sfinţii Trei Ierarhi”. Amintirea acestui moment a fost păstrată şi pe o cruce aflată la Biserica Talpalari din Iaşi, care mai purta inscripţia: „Această crucea a făcut-o şi a ferecat-o dumnealui Iordachi Marele-Vistier şi jupâneasa sa, Alexandra, şi a dat-o la biserica cu hramul Preacinstitei Sfânta Paraschiva, din satul Cîrligi; 7168 [1659-1660]” (Iorga, 1908, p. 186, nr. 506).

Biserica a fost construită după tipicul celor din secolul al XVII-lea, fiind compusă din altar, naos, pronaos şi pridvor suprapus de clopotniţă (fig. 5), aceasta găsimu-şi analogii în monumentele eclesiastice de la Bozieni, Bodeştii de Jos, Buciuleşti sau Budeşti (Balş, 1933, p. 173, 174). Monumentul are fundaţie de piatră, elevaţie de zid şi acoperiş cu şarpanta de lemn şi învelitoarea de tablă (fig. 5). Particularităţile lăcaşului de cult constau în dezaxarea absidelor laterale spre est în raport cu naosul şi în folosirea cărămizilor dispuse în zimţi pentru a marca la interior naşterea boltirii, atât în cazul naosului, cât şi a pridvorului (Balş, 1933, p. 454). La zidire s-au folosit şi unele materiale recuperate, montantul stâng al ferestrei vestice a pronaosului provenind de la o piatră de mormânt spartă longitudinal, pe care se mai poate citi „Săi cameno (...)”, adică „Această piatră [...]” (Iorga, 1908, p. 186, nr. 506).

Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea moşia Cîrligi va face parte din patrimoniul funciar al marelui logofăt Constantin Ruset, aşa cum aminteşte testamentul său din anul 1787, moştenitorul satului fiind unul dintre fiii săi, Ioniţă Ruset². De altfel, cel din urmă va fi înmormântat la Cîrligi, la 1830 decembrie 17, piatra tombală a acestuia păstrându-se în pronaosul bisericii (Iorga, 1908, p. 229, nr. 654). Conacul şi biserica sunt amintite în anexa descriptivă din 1790 ce însoţeşte harta întocmită de echipa de ingineri cartografi condusă de Hora von Oztellowitz (fig. 3), acestea fiind „construite din piatră” (Donat, Papacostea, 2015, p. 67).

Schimbarea proprietarilor moşiei a fost urmată şi de unele intervenţii asupra lăcaşului de cult, în această vreme hramul bisericii fiind schimbat în „Sfinţii Trei Ierarhi”. O asemenea intervenţie s-a produs în perioada în care moşia era stăpânită de Ioniţă Ruset, în anul 1796, când clopotniţa a fost supraînălţată, adăugându-i-se încă un registru (Ignat, 1995, p. 101)³. Până la acea dată, clopotniţa a avut un singur etaj, biserica dispunând de acest spaţiu încă de la începuturile ei, de la 1660. În aceste condiţii datarea propusă în *Lista Monumentelor Istorice a Judeţului Neamţ* (2015) şi implicit tratarea monumentului ca un ansamblu compus din biserică şi clopotniţă este eronată.

Rezultatele cercetării arheologice

Metodologie

Cercetarea preventivă s-a efectuat premergător construcţiei unei capele mortuare şi a avut drept scop investigarea integrală a eventualelor vestigii (stratigrafie, complexe, artefacte) din zona afectată de proiectul de investiţie, astfel încât să se realizeze descărcarea terenului de sarcină arheologică.

² Lui Ioniţă Ruset i se lasă, printre altele, „moşie Cărligii cu Mănăştii, cu părţile din Bungeşti şi cu părţile din Duşăşti vechi şi noă, ce am cumpărat” (Marinescu, 1929, p. 103, nr. 17).

³ Institutul Naţional al Patrimoniului, fond Arhiva Comisiunii Monumentelor Istorice, dos. nr. 1118, f. 14-17, 33-38.

Demersul nostru s-a derulat prin intermediul Casetei A (Cas. A), amplasată în extremitatea nord-vestică a proprietății Parohiei Cîrligi, la aproximativ 4 m distanță atât de latura sa nordică, cât și de latura sa vestică. Latura de est a Casetei A (Cas. A) se află în continuarea laturii de vest a bisericii, la aproximativ 9,50 m spre nord de aceasta. Suprafața cercetată a fost orientată pe direcția vest-est, are forma dreptunghiulară și următoarele dimensiuni: lungimea – 8 m, lățimea – 6 m, perimetrul – 28 m, suprafața – 48 m². Aceasta a fost împărțită simetric în 12 carouri de formă pătrată, cu laturile de 2 m, perimetrul de 8 m și suprafața de 4 m² (fig. 8-10, 15).

Săpătura arheologică s-a realizat exclusiv manual, sedimentul excavat a fost tamisat integral, complexele arheologice au fost demontate, iar artefactele au fost recoltate exhaustiv.

Reperele altimetrice au fost raportate la „punctul 0” (P. 0) al șantierului arheologic, fixat pe pragul de la intrarea în biserică (fig. 8).

Datele obținute în teren au fost înregistrate letric și electronic, arhiva proiectului fiind depozitată la Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț.

Artefactele descoperite cu acest prilej au fost restaurate și conservate integral în cadrul Laboratorului de Restaurare-Conservare al Complexului Muzeal Național Neamț.

*

Analiza antropologică s-a realizat după următoarele etape: stabilirea lateralității oaselor, reconstituirea și atribuirea individuală (White *et alii*, 2012); înregistrarea stării de conservare (Connel, 2008, p. 9-11) și a gradului de reprezentare (Buikstra, Ubelaker, 1994, p. 5-8); notarea modificărilor tafonomice (Buikstra, Ubelaker, 1994, p. 95-106; Schotsmans *et alii*, 2017); estimarea vârstei biologice în momentul decesului pentru subadulți (copii și adolescenți) (Maresh, 1955; 1970; Moorrees *et alii*, 1963; Jeanty, 1983; Ubelaker, 1988; Schaefer *et alii*, 2009); estimarea vârstei biologice în momentul decesului pentru adulți (Todd, 1920; Périer, 1949; Smith, Knight, 1984; Ubelaker, 1988; Buikstra, Ubelaker, 1994, p. 21-38; Schmitt, 2005; Latham, Finnegan, 2010); determinarea sexului în cazul adulților (18/20-x ani) (Ubelaker, 1988; Buikstra, Ubelaker, 1994, p. 16-21; Bruzek, 2002; Walrath *et alii*, 2004; Blanchard, 2010, p. 6-27); prelevarea datelor biomorfometrice craniene și postcraniene (Martin, 1928; Martin, Saller, 1957-1966; Buikstra, Ubelaker, 1994, p. 69-84); calcularea staturii scheletice după lungimea oaselor lungi ale membrelor (Trotter, 1970); aprecierea tipului antropologic/fenotipic (Boev, 1972); analiza traumatismelor, patologiilor, anomaliilor și trăsăturilor epigenetice dentare și osoase (Barnes, 1994; 2012; Aufderheide, Rodriguez-Martin, 1998; Mays, 1998, p. 102-181; Ortner, 2003; Mann, Hunt, 2005; Roberts, Manchester, 2005; Brickley, Ives, 2008; Waldron, 2009; Mann *et alii*, 2016); localizarea indicatorilor musculo-scheletici/ ocupaționali, a entezopatiilor mecanice ce indică stilul de viață și intensitatea efortului fizic (Pálfi, Dutour, 1996; Robb, 1998; Molnar, 2006; Molleson, 2007; Myszk, Piontek, 2012; Villotte *et alii*, 2016).

Stratigrafie

Din punct de vedere stratigrafic, în suprafața cercetată s-au conturat mai multe niveluri, după cum urmează (fig. 11, 12):

1. strat vegetal cu grosimea de 0,04-0,08 m;

2. nivel de depunere din perioada contemporană (secolele XX-XXI), cu grosimea de 0,04-0,10 m;
3. sediment de culoare neagră, corespunzător epocilor premodernă și modernă (secolele XVII-XX), cu fragmente de piatră, cărămidă și mortar în compoziție, cu grosimea de 0,02-0,06 m;
4. nivel de depunere cu pigmenți de mortar, cu grosimea de 0,12-0,16 m;
5. sediment de culoare cenușie, corespunzător paleosolului medieval (secolele XIV-XVII), cu grosimea de 0,10-0,16 m; nivelul prezintă în compoziție sporadice materiale caracteristice culturii Sântana de Mureș;
6. nivel cu materiale și complexe din epoca bronzului, specifice culturii Noua, cu grosimea de aproximativ 0,10 m;
7. nivel de argilă de culoare gălbuie, steril din punct de vedere arheologic.

Vestigii arheologice

În urma cercetărilor noastre au rezultat vestigii arheologice (complexe și artefacte) ce aparțin epocii bronzului (cultura Noua), epocii migrațiilor (cultura Sântana de Mureș), evului mediu (secolele XIV-XVII), epocilor premodernă și modernă (secolele XVII-XX) și perioadei contemporane (secolele XX-XXI).

Epoca bronzului (cultura Noua)

Acestei perioade îi corespund vatra 1 (V. 1) (fig. 9, 10, 13/1, 2) și câteva fragmente ceramice (fig. 26/1-9).

Cele din urmă sunt modelate manual și arse oxidant, de culoare cărămidie. Unele dintre ele provin de la vase-borcan cu pereții drepecți, decorate cu brâu alveolat; cești cu toartele supraînălțate; castroane cu proeminențe sub buză, iar altele sunt decorate prin tehnica *Besenstrich* (fig. 26/1-9).

Vatra 1 (V. 1)

Aceasta a fost descoperită parțial în extremitatea estică a Casetei A (Cas. A), continuându-se în profil. Ea are forma relativ rectangulară, cu colțurile rotunjite, și laturile de 0,25-0,30 m. Resturile sale, cu o consistență de aproximativ 0,30 m, constau într-o aglomerare de pietre arse și chirpici arși, de culoare roșie-cărămidie și cenușie-negricioasă (fig. 9, 10, 13/1, 2).

Epoca migrațiilor (cultura Sântana de Mureș)

Din această perioadă datează câteva fragmente ceramice, modelate la roată, din pastă grosieră, arse reducător, de culoare cenușie (fig. 27/1-3).

Evul mediu (secolele XIV-XVII)

Acestei perioade îi aparține groapa 3 (G. 3) (fig. 9, 10, 14, 15), precum și câteva fragmente ceramice (fig. 28/1-3).

Acestea din urmă fac parte din categoria ceramicii de uz comun, distingându-se profiluri de vase cu buze scunde, rășfrânte, îngroșate, rotunjite la exterior și prevăzute cu șanțuire pentru capac (fig. 28/1-3).

Groapa 3 (G. 3)

Aceasta a fost descoperită spre mijlocul Casetei A (Cas. A). Ea avea forma circulară, cu diametrul de 1 m și adâncimea păstrată de aproximativ 0,20 m, cea inițială fiind semnificativ mai mare. Umplutura sa consta în argilă de culoare gălbuie amestecată cu sediment de culoare neagră (paleosol medieval), iar inventarul era compus din câteva fragmente ceramice (fig. 9, 10, 14, 15).

Epocile premodernă și modernă (secolele XVII-XX)

Acestor perioade le aparțin necropola plană de înhumăție marcată de mormintele 1-7 (M. 1-7) (fig. 9, 10, 15, 16/1; 17/1; 18/1; 19/1; 20/1; 21/1; 22/1), complexul 1 (C. 1) – alcătuit din gropile 1 și 2 (G. 1, 2) (fig. 9-12, 23, 24/1, 2) –, fragmente ceramice descoperite în interiorul și în exteriorul complexelor, o cahlă fragmentară, o monedă (denar de argint din anul 1698), o cataramă și un cui (fig. 29/1-3). În cuprinsul gropilor 1 și 2 (G. 1, 2) ale complexului 1 (C. 1) au fost identificate inclusiv fragmente ceramice medievale.

Necropola plană de înhumăție

Cimitirul a fost identificat parțial în jumătatea vestică a Casetei A (Cas. A), acesta fiind reprezentat de mormintele 1-7 (M. 1-7), dintre care patru au fost descoperite integral (M. 1, 3-5), iar trei au fost cercetate parțial (M. 2, 6, 7) (fig. 9, 10, 15, 16/1; 17/1; 18/1; 19/1; 20/1; 21/1; 22/1). Acestea li se adaugă craniul unui alt individ, identificat în interiorul unei gropi menajere contemporane – Groapa 4 (G. 4) (fig. 25/1-3).

Mormântul 1 (M. 1)

Acesta a fost descoperit integral înspre colțul de nord-vest al Casetei A (Cas. A), la 1,10 m adâncime. Mormântul era orientat relativ pe direcția VNV-ESE, avea forma trapezoidală, lungimea de 2,10 m și lățimea de 0,60-0,85 m (fig. 10, 15, 16/1).

Umplutura gropii consta în sediment de culoare cenușie, cu pigmenți și fragmente de mortar în compoziție.

Scheletul avea lungimea de 1,60 m și lățimea de 0,55 m. Acesta a fost depus pe spate, capul avea privirea îndreptată spre înainte, iar membrele superioare aveau palmele aduse pe piept, antebrațul drept fiind alunecat spre bazin. Oasele au fost deranjate în zona pieptului și a membrelor inferioare de rădăcinile arborilor.

Date antropologice (fig. 16/2-9):

Vârsta biologică la deces: între 50 și 55 de ani (adult bătrân sau *maturus III*). Uzura coroanelor dentare și cea a suprafețelor articulare, inclusiv pubiene, indică vârsta de peste 50 de ani, în timp ce vârsta suturală (supusă unei variabilități mai ridicate) este de doar 25-30 ani.

Sexul: feminin.

Starea de conservare: bună.

Gradul de reprezentare: prezente peste 75% dintre elementele scheletice.

Caracteristici generale: osatură robustă; statură scheletică cuprinsă în intervalul 157-162 cm (categoria feminină supramijlocie spre mare); elemente tipologice europoides (fig. 16/2, 3).

Anomalii / trăsături epigenetice dentare: absența congenitală bilaterală a M³ și M₃.

Patologii dentare: uzură avansată de tip atriție; tartru supragingival depus în strat masiv și aderent pe coroanele masticatorilor; trei carii ($C^{\#}$ și M^1 de pe partea stângă și M^1 de pe partea dreaptă); șapte dinți căzuți *antemortem* (P^1 , P_2 și M_1 de pe partea stângă și M^2 , P_1 , M_1 și M_2 de pe partea dreaptă); parodontoză incipientă (fig. 16/4-6).

Patologii osoase: granulații arahnoide pe parietalul stâng; osteoartrită degenerativă, manifestată mai sever la nivelul articulațiilor scapulo-claviculară (fig. 16/7) și coxo-femurală (fig. 16/8); degenerări accentuate pe coxale, cu precădere în regiunile dorsală (fig. 16/9) și ventrală ale simfizei pubiene; modificări / reacții periosteale pe diafizele tibiilor, inactive în momentul decesului.

Indicatori ocupaționali / entezopatii: inserții musculare moderate pe humerusuri și tibii (pe femure nu pot fi apreciate, din cauza exfolierii); fațete de hiperdorsiflexie pe epifizele distale ale ambelor tibii.

Date tafonomice: schelet în conexiune anatomică; distrugeri în zonele spongioase ale scheletului (vertebre, coaste), dar și în cele ale palmelor și plantelor, toate produse *postmortem*.

Inventarul mormântului 1 (M. 1) consta într-o monedă descoperită sub palma stângă și deasupra palmei drepte a defunctului, aflată în stare precară de conservare, cu următoarea legendă (fig. 29/3)⁴:

AR; (perforată rotund), bătută descentrat pe avers; ruptă la margini, f.s.c, 15 mm, 0,35 g, nr. inv. 4255 F.

Av. [...]EOPOL[...]R[...]EX•; Scut cu bază curbată, despicat, încadrat într-un cerc, timbrat de o coroană, cu următoarele partițiuni: în primul cartier – fasciile arpadienice, în al doilea – crucea patriarhală ungară; la dreapta și la stânga scutului, marca monetăriei: [...] – B.

Rv.•PAT[...]JONA•HVNGAR•[...]698; Fecioara Maria încoronată și glorificată (fără raze), șezând și ținând în partea dreaptă pruncul Iisus și un sceptru în cea stângă.

Sfântul Imperiu Roman: Regatul Ungariei, Leopold I (1657-1705), denar, Nagybánya (Baia Mare), siglele N – B, 1698 (Huszár, 1979, p. 229, nr. 1511 var.; Unger, 2000, p. 220, nr. 1115).

Mormântul 2 (M. 2)

Acesta a fost descoperit parțial spre colțul de nord-vest al Casetei A (Cas. A), la 1,25 m adâncime. El este tăiat parțial pe latura de vest de groapa 4 (G. 4). Mormântul era orientat relativ pe direcția vest-est, avea forma relativ trapezoidală, lungimea de 1,25 m și lățimea de 0,55-0,65 m (fig. 10, 15, 17/1).

Umplutura gropii mormântului consta în sediment de culoare cenușie, cu pigmenți și fragmente de mortar în compoziție. În cuprinsul său a fost descoperită o cataramă de fier, aflată în stare precară de conservare, aceasta fiind lipsită de ac. Dimensiunile artefactului sunt următoarele: lungimea – 29 mm, lățimea – 20 mm, greutatea – 3,25 g.

Scheletul s-a păstrat parțial (partea dreaptă a trunchiului și membrele inferioare), având lungimea de 0,70 m și lățimea de 0,25 m. Defunctul a fost depus pe spate, iar membrul superior drept – singurul păstrat – avea palma adusă în zona abdomenului. Partea superioară a scheletului a fost deranjată de rădăcinile arborilor.

⁴ Analiza numismatică a fost realizată de Andrei Baltag, de la Institutul de Arheologie din Iași al Academiei Române, căruia îi mulțumim și pe această cale.

Date antropologice (fig. 17/2-5):

Vârsta biologică la deces: cca. 3 ani (copil de vârstă mică, *infans I*), estimată după lungimea singurului os lung întregibil – humerus (143 mm) și după stadiul erupției dentare (M^1 și M_1 neerupți, cu coroanele calcificate și rădăcinile încă neformate) (fig. 17/4).

Sexul: nedeterminabil.

Starea de conservare: bună.

Gradul de reprezentare: incomplet, prezente între 50-75% dintre elementele scheletice. Segmentul cranian este reprezentat prin: frontal, fragmente din parietale, *pars basilaris ossis occipitalis*, zigomate, temporalul stâng, fragmente din sfenoid, maxilarul superior și mandibula (fig. 17/2). Din segmentul postcranian lipsesc oasele membrului superior stâng și elementele spongioase (diafizele oaselor membrelor, vertebrele și unele coaste).

Caracteristici generale: diafiza humerusului este de 143 mm lungime.

Patologii osoase: porozitate pe parietale, *pars basilaris ossis occipitalis* (fig. 17/3), bolta palatină (fig. 17/4) și simfiza mandibulei (fig. 17/5), activă în momentul decesului; probabil scorbut infantil.

Date tafonomice: schelet în conexiune anatomică; distrugerii produse *postmortem*.

Mormântul 3 (M. 3)

Acesta a fost descoperit integral în partea central-vestică a Casetei A (Cas. A), la 1,30 m adâncime. El era orientat relativ pe direcția VNV-ESE, avea forma trapezoidală, lungimea de 2 m și lățimea de 0,55-0,85 m (fig. 10, 15, 18/1).

Umplutura gropii mormântului constă în sediment de culoare cenușie, cu pigmenți și fragmente de mortar în compoziție. În cuprinsul său a fost descoperit un fragment de cahlă, care aparține tipului IX D (Batariuc, 1999, p. 90, 197, fig. 1-35). Acesta este prevăzut cu un picior de montare scurt, un chenar și un decor în relief, geometric sau floral, smălțuit, de culoare verde (fig. 29/1).

Scheletul, cu lungimea de 1,55 m și lățimea de 0,50 m, a fost deranjat de rădăcinile arborilor atât în zona toracelui, cât și în zona membrelor inferioare. Craniul era alunecat spre umărul stâng, în timp ce membrele inferioare au avut palmele aduse pe piept, cu precizarea că antebrățul drept nu se mai păstra în conexiune anatomică.

Date antropologice (fig. 18/2-9):

Vârsta biologică la deces: 50-55 de ani (adult bătrân sau *maturus III*). Vârsta suturală (fig. 18/3-5) și textura simfizei pubiene indică o vârstă cuprinsă în intervalul 40-50 de ani, în timp ce uzura dentară (fig. 18/8, 9) și gradul de degenerare articulară indică o vârstă biologică trecută de 60 de ani.

Sexul: masculin.

Starea de conservare: bună.

Gradul de reprezentare: prezente peste 75% dintre elementele scheletice.

Caracteristici generale: osatură robustă; statură scheletică cuprinsă în intervalul 164-170 cm (categoria masculină mijlocie spre supramijlocie); elemente tipologice europoide (fig. 18/2-5).

Anomalii / trăsături epigenetice dentare: rotație dentară a I_2 de pe partea dreaptă; $C_{\#}$ de pe dreapta biradicular (fig. 18/9).

Patologii dentare: uzură avansată de tip atriție; numeroase pierderi dentare produse *antemortem* (șapte pe arcada superioară și trei pe cea inferioară); două carii pe dinții mandibulari; patru abcese (unul extins la nivelul radicular al I², C[#] și P¹ de pe partea dreaptă și altul la apexul radicular al I₂ de pe partea stângă; inflamație alveolară; parodontoză (fig. 18/8, 9).

Anomalii / trăsături epigenetice osoase: osicul suplimentar de mari dimensiuni (18 x 14 mm) pe brațul stâng al suturii lambdoide (fig. 18/8); apofiză stiloidă supradimensionată bilateral (pe partea stângă are 18 mm, pe partea dreaptă are 29 mm) (fig. 18/7); asimilarea procesului xifoid la mezostern.

Patologii osoase: osteoartrită degenerativă avansată, manifestată pe aproape toate articulațiile responsabile de mobilitate, mai sever pe coxo-femurală, scapulo-claviculară și coloana vertebrală; porozitate la nivelul coxalelor (pe ischium și pubis), femurelor (distal și proximal, în zonele metafizelor), tibiilor (în zona metafizei proximale) și humerusurilor (pe diafize); modificări / reacții periosteale pe diafizele femurelor și tibiilor.

Traumatisme: leziune produsă *antemortem* cu un obiect tăios, penetrantă, localizată pe osul nazal drept (fig. 18/2, 6).

Indicatori ocupaționali / entezopatii: inserții musculare extrem de accentuate și modificări entezopatie pe toate oasele centurilor și membrilor, cu precădere pe cele ale centurii scapulare și membrilor superioare; asimetrie de reliefare a inserțiilor musculare de pe humerusuri (cel de pe partea dreaptă este mult mai bine marcat comparativ cu cel de pe partea stângă).

Date tafonomice: schelet în conexiune anatomică; câteva distrugerii la segmentele coloanei vertebrale, produse *postmortem*; modificări de tip „macaroni” pe *tabula externa ossis cranii*, produse de rădăcinile plantelor.

Mormântul 4 (M. 4)

Acesta a fost descoperit integral spre mijlocul Casetei A (Cas. A), la 1,20 m adâncime. El era orientat relativ pe direcția VNV-ESE, avea forma trapezoidală, lungimea de 1,35 m și lățimea de 0,55-0,70 m (fig. 10, 15, 19/1).

Umplutura gropii mormântului constă în sediment de culoare cenușie, cu pigmenți și fragmente de mortar în compoziție.

Scheletul, cu lungimea de 0,50 m și lățimea de 0,20 m, a fost deranjat în partea superioară de rădăcinile unui arbore, oasele sale fiind identificate la adâncimi variabile. O parte dintre vertebre și coaste s-au corodat din cauza vârstei fragede și patologiilor individului.

Date antropologice (fig. 19/2-10):

Vârsta biologică la deces: 5-6 ani (copil de vârstă mare, *infans I*). Vârsta a fost estimată după stadiul erupției dentare și după lungimea diafizelor oaselor lungi ale membrilor. M¹ și M₁ erau în prag de erupție în momentul decesului (fig. 19/6).

Sexul: nedeterminabil.

Starea de conservare: bună.

Gradul de reprezentare: prezente aproximativ 50% dintre elementele scheletice. Din craniu lipsește temporalul drept și câteva unități dentare.

Caracteristici generale: copil subdimensionat statural.

Anomalii / trăsături epigenetice osoase: metopism (fig. 19/2); osiculi suplimentari pe sutura lambdoidă (unul pe brațul stâng, altul pe cel drept).

Patologii osoase: scorbut infantil, prezent prin toate semnele de manifestare – porozitate pe oasele calotei craniene (inclusiv pe *tabulla interna ossis cranii*) (fig. 19/3), aripile sfenoidului (fig. 19/5), *pars basilaris ossis occipitalis* (fig. 19/4), maxilarul superior (fig. 19/6, 7), mandibulă (fig. 19/8, 9), periostul oaselor membrelor (cu precădere pe femure) (fig. 19/10).

Date tafonomice: schelet în conexiune anatomică; câteva distrugerii produse *postmortem*.

Mormântul 5 (M. 5)

Acesta a fost descoperit integral în partea central-sudică a Casetei A (Cas. A), la 1,20 m adâncime. El era orientat relativ pe direcția VNV-ESE, avea forma trapezoidală, lungimea de 2,15 m și lățimea de 0,60-0,80 m (fig. 10, 15, 20/1).

Umplutura gropii mormântului consta în sediment de culoare cenușie, cu pigmenți și fragmente de mortar în compoziție. În cuprinsul său a fost descoperit un cui de fier.

Scheletul avea lungimea de 1,70 m și lățimea de 0,50 m. Defunctul a fost depus pe spate, cu craniul alunecat spre umărul stâng, iar membrele superioare aveau palmele aduse pe abdomen.

Date antropologice (fig. 20/2-10):

Vârsta biologică la deces: între 40 și 50 de ani (adult de vârstă mijlocie spre bătrână sau *maturus II-III*). Gradul de obliterare suturală și uzura dentară indică cca. 45-50 de ani (fig. 20/3, 4), în timp ce uzura suprafețelor articulare (fig. 20/7-9), cu precădere cea a simfizei pubiene, indică intervalul 40-45 ani.

Sexul: masculin.

Starea de conservare: bună.

Gradul de reprezentare: prezente peste 75% dintre elementele scheletice.

Caracteristici generale: osatură robustă; statură scheletică cuprinsă în intervalul 167-174 cm (categoria masculină supramijlocie spre mare); elemente tipologice europoides (fig. 20/2-4).

Patologii dentare: uzură avansată de tip atriție; tartru supragingival depus în strat subțire pe fețele vestibulare ale dinților; carii (P^1 , M^1 , $C_\#$ și M_1 de pe partea stângă); abces (P^2 de pe partea stângă) (fig. 20/3); dinți căzuți *antemortem* (P_2 , M_2 și M_3 de pe partea stângă și P_2 , M_1 , M_2 și M_3 de pe partea dreaptă); parodontoză (porozitate activă pe bolta palatină și inflamație alveolară în regiunea frontală a mandibulei).

Anomalii / trăsături epigenetice osoase: apofiză stiloidă supradimensionată (pe partea stângă are 33 mm, pe partea dreaptă este doar ușor schițată) – sindrom Eagle / stilalgie (fig. 20/5, 6); sinostoză prematură a brațului drept al suturii lambdoide; sinostoză prematură a suturii temporo-parietale de pe partea dreaptă (fig. 20/4); foramen supraorbital lărgit pe partea dreaptă; sulcus supraorbital pe partea stângă; foramen zigomatic dublu (bilateral); foramen infraorbital dublu pe partea stângă; foramen parietal absent pe partea stângă; hiperplazia procesului xifoid (supradimensionare); spină ischiatică supradimensionată (bilateral).

Patologii osoase: hiperostoză porotică inactivă în proximitatea suturilor craniene (pe parietale și pe occipital); *cribra orbitalia* inactivă (bilateral); osteoartrită degenerativă, manifestată sever la nivelul articulațiilor genunchilor (mai accentuată pe partea dreaptă) (fig. 20/9) și mai puțin sever pe suprafața celorlalte articulații, de exemplu coxo-femurală (fig. 20/8); vertebre toracice (segmentul inferior) și lombare cu modificări patologice avansate (osteofite de mari dimensiuni, anchiloză pe partea ventrală între T12 și L1) (fig. 20/7); ușoare modificări / reacții periosteale pe diafizele tibiilor, peroneelor și femurelor.

Traumatisme: fractură produsă *antemortem*, localizată pe cubitusul stâng, în regiunea epifizei distale (procesului stiloid).

Indicatori ocupaționali / entezopatii: inserții musculare extrem de accentuate și modificări entezopatice pe toate oasele centurilor și membrelor (fig. 20/8, 10); fațete de hiperdorsiflexie pe ambele tibii; femure cu placă foarte bine profilată.

Date tafonomice: schelet în conexiune anatomică; puține distrugerii, toate produse *postmortem*.

Mormântul 6 (M. 6)

Acesta a fost descoperit parțial (jumătatea sa estică) la intersecția profilurilor de vest și de nord ale Casetei A (Cas. A), la 1,30 m adâncime. El era orientat relativ pe direcția vest-est, avea forma trapezoidală, lungimea de 0,70 m și lățimea de 0,50-0,60 m (fig. 10, 15, 21/1).

Umplutura gropii mormântului consta în sediment de culoare cenușie, cu pigmenți și fragmente de mortar în compoziție.

Scheletul era deranjat de rădăcinile arborilor, oasele fiind găsite la adâncimi variabile.

Date antropologice (fig. 21/2):

Vârsta biologică la deces: cca. 9 luni postnatale (copil de vârstă mică, *infans I*).

Vârsta a fost estimată după lungimea diafizelor femurelor și tibiilor.

Sexul: nedeterminabil.

Starea de conservare: bună.

Gradul de reprezentare: prezente cca. 25% dintre elementele scheletice. Craniul lipsește. Din postcraniu sunt prezente doar iliumul stâng, femurele, tibiile și două metatarsiene incomplete (fig. 21/2).

Date tafonomice: schelet în conexiune anatomică parțială; câteva distrugerii produse *postmortem*.

Mormântul 7 (M. 7)

Acesta a fost descoperit parțial (jumătatea estică a sa) înspre colțul de nord-vest al Casetei A (Cas. A), la 1,25 m adâncime. Acesta era orientat relativ pe direcția vest-est, avea forma trapezoidală, cu laturile de aproximativ 0,50 m (fig. 10, 15, 22/1).

Umplutura gropii mormântului consta în sediment de culoare cenușie, cu pigmenți și fragmente de mortar în compoziție.

Scheletul, reprezentând partea inferioară a defunctului, a fost deranjat de rădăcinile arborilor.

Date antropologice (fig. 22/2, 3):

Vârsta biologică la deces: cca. 2,5-3 ani (copil de vârstă mică, *infans I*). Vârsta a fost estimată după lungimea diafizelor oaselor membrilor.

Sexul: nedeterminabil.

Starea de conservare: bună.

Gradul de reprezentare: prezente cca. 30% dintre elementele scheletice. Craniul lipsește. Segmentul postcranian este reprezentat prin: femure (incomplete), tibii, peroneul stâng, un fragment dintr-un ischium, calcanee, un astragal, două corpuri vertebrale, două arcuri de la vertebre lombare și patru metatarsiene (fig. 22/2).

Patologii osoase: reacții / modificări periosteale active pe latura internă a diafizelor tibiilor (fig. 22/3) și pe diafiza peroneului.

Date tafonomice: schelet în conexiune anatomică parțială; câteva distrugerii produse *postmortem*.

Complexul 1 (C. 1)

Acesta a fost descoperit parțial în colțul de sud-est al Casetei A (Cas. A), fiind reprezentat de gropile 1 și 2 (G. 1, 2), aliniate la o distanță de aproximativ 1 m și în cuprinsul cărora s-au găsit resturi de lemn (fig. 9-12, 23, 24/1, 2).

Probabil că în această zonă a existat o construcție-anexă de suprafață, realizată din lemn, ce a deservit lăcașul de cult, a cărei formă și dimensiuni nu pot fi determinate. Resturile structurii se continuă în profilurile de est și de sud ale Casetei A (Cas. A).

Groapa 1 (G. 1)

Aceasta a fost identificată parțial la intersecția dintre profilurile de est și de sud ale Casetei A (Cas. A), la aproximativ 1 m distanță spre est față de groapa 2 (G. 2). Ea avea probabil forma circulară, cu adâncimea de cca. 0,90 m. Umplutura sa consta în sediment de culoare cenușie cu pigmenți de mortar în compoziție și fragmente de pietre. În groapă au fost identificate resturi de lemn de la structura de rezistență a construcției-anexă, materialul lemnos fiind recuperat după dezafectarea structurii (fig. 9-12, 23, 24/1).

Groapa 2 (G. 2)

Aceasta a fost identificată în partea de sud-est a Casetei A (Cas. A), la aproximativ 1 m spre vest de groapa 1 (G. 1). Ea avea probabil forma circulară, cu adâncimea de cca. 1 m. Umplutura sa consta în sediment de culoare cenușie cu pigmenți de mortar în compoziție. În groapă au fost identificate resturi de lemn de la structura de rezistență a construcției-anexă, materialul lemnos fiind recuperat după dezafectarea structurii (fig. 9-12, 23, 24/2).

*

Din punct de vedere arheologic, intervențiile asupra bisericii, produse la sfârșitul secolului al XVIII-lea, se regăsesc în prezența nivelului 3, care avea în compoziție fragmente de mortar, piatră și cărămidă. Acesta suprapune gropile mormintelor din cuprinsul necropolei plane de înhumare (fig. 9, 11, 12).

În legătură cu el trebuie pusă și umplerea gropilor 1 și 2 (G. 1, 2) care aparțin complexului 1 (C. 1) (fig. 9-12, 23, 24/1, 2), ce reprezenta probabil o construcție-anexă de lemn, de suprafață, ce a deservit lăcașul de cult. În acest caz s-au observat atât gropile

inițiale în care au fost dispuse elementele portante, cât și cele practicate în timpul dezafectării construcției și a recuperării materialului lemnos. În suprafața cercetată nu au fost observate urmele unor amenajări interioare sau exterioare. De asemenea, practicarea înhumărilor în această zonă a fost probabil condiționată de existența respectivei construcții, în jumătatea estică a Casetei A (Cas. A) nefiind identificate morminte.

Perioada contemporană (secolele XX-XXI)

Acestei perioade îi corespunde un nivel cu consistența de 0,15-0,20 m, aflat sub stratul vegetal, în care a fost descoperită groapa 4 (G. 4) (fig. 25/1).

Groapa 4 (G. 4)

Aceasta a fost descoperită parțial în extremitatea vestică a Casetei A (Cas. A), continuându-se în profil. Ea avea probabil forma rectangulară, cu lățimea și adâncimea de aproximativ 1 m. Umplutura sa consta într-un sediment de culoare cenușie, cu resturi menajere recente. Groapa taie parțial extremitatea vestică a mormântului 2 (M. 2) (fig. 25/1).

Complexul a distrus probabil – cel puțin parțial – un mormânt din cuprinsul necropolei plane de înhumăție, în inventarul acesteia regăsindu-se și un craniu uman.

Date antropologice (fig. 25/2, 3):

Vârsta biologică la deces: în intervalul 7-14 ani (copil mare, *infans II*), estimată după dimensiunea arcului și coardei parietalelor (*b-l*).

Sexul: nedeterminabil.

Starea de conservare: satisfăcătoare.

Gradul de reprezentare: sunt prezente până în 25% dintre elementele scheletice și doar din segmentul cranian – occipitalul, parietalele și temporalul drept (fig. 25/2).

Anomalii / trăsături epigenetice osoase: sutură mastoidă pe partea dreaptă (fig. 25/3).

Patologii osoase: hiperostoza porotică inactivă pe un fragment de occipital, în proximitatea suturii lambdoide.

Date tafonomice: resturi scheletice fără conexiune anatomică.

Concluzii

Cercetarea arheologică, realizată în premieră la biserica din Cîrligi, chiar dacă a fost lipsită de amploare, aduce câteva elemente de noutate. Pe de o parte, au fost consemnate vestigii arheologice de vârste mai vechi, materialul ceramic descoperit aici indicând locuri specifice epocii bronzului (cultura Noua) și epocii migrațiilor (cultura Sântana de Mureș). Pe de altă parte, au fost identificate atât urmele unei prezențe medievale anterioare ridicării actualei biserici, dar și mai multe complexe ce se înscriu într-un interval cronologic posterior anului 1660 și anterior anului 1796, care reflectă principalele activități desfășurate în această zonă în secolele XVII-XVIII.

Având în vedere stratigrafia sitului, prezența fragmentelor de mortar în umpluturile gropilor mormintelor și inventarul (inclusiv o monedă din mormântul 1 – denar de argint emis de Leopold I pentru Regatul Ungariei la 1698), din punct de vedere cronologic cimitirul este posterior momentului ridicării actualului lăcaș de cult (1660).

În pofida seriei scheletice restrânse, la Cîrligi se conturează un tablou antropologic care se încadrează în limitele epocilor premodernă și modernă.

Starea de sănătate dentară a indivizilor studiați este precară. Uzura coroanelor – destul de avansată, conformă cu vârsta biologică la deces –, este produsă prin procesul fiziologic de masticatie. Au fost identificate toate categoriile de boli dentare. Tartrul supragingival, care stă la originea cariilor și tuturor afecțiunilor țesuturilor parodontale, este prezent în două cazuri (M. 1, 5). Cariile apar în toate cele trei cazuri de vârstă adultă (minim două / maxim cinci carii) (M. 1, 3, 5). Au fost identificate inclusiv procese patologice care au la bază caria dentară și sunt considerate complicații ale acestora. Ne referim la abcesul apical / radicular (M. 3 – patru abcese; M. 5 – un abces) și căderile / pierderile dentare produse în timpul vieții (M. 1 – șapte dinți; M. 3 – 10 dinți, M. 5 – șapte dinți). Pentru că pierderile dentare sunt cel mai frecvent consecința bolii parodontale, care presupune în stadiul incipient inflamația gingivală / alveolară, parodontoza apare – așa cum era de așteptat – la toți cei trei adulți.

Referitor la componentele osoase, acest segment populațional poartă o încărcătură patologică foarte ridicată. Boala articulară degenerativă, cauzată de mișcare, efort fizic și vârsta biologică avansată, este prezentă la toți adulții, pe toate articulațiile implicate în mobilitate, prin toate manifestările sale – coroziune, formarea de osteofite, anchiloză vertebrală și deformarea conturului articular.

Indicatorii bolilor infecțioase active și a celor care ne semnalează deficiențe alimentare severe apar la toți indivizii analizați, indiferent de vârsta biologică. În patru cazuri am înregistrat porozități localizate la nivelul oaselor craniene (*cribra cranii* și *cribra orbitalia*). La copilul din groapa contemporană și la bărbatul din mormântul 5 (M. 5) acestea erau inactive în momentul decesului, ceea ce se traduce prin depășirea episoadelor de stres fiziologic. La copiii din mormintele 2, 4 și 7 (M. 2, 4, 7) porozitățile erau active, extinse pe toate oasele neurocraniului (pe ambele tăblii, internă și externă), dar și pe *pars basilaris ossis occipitalis*, aripile sfenoidului, bolta palatină și mandibulă, însoțite de reacții periosteale severe pe diafizele oaselor membrelor, care sunt dovezi ale hemoragiilor subperiosteale. Toate acestea sunt caracteristici ale scorbutului infantil, denumit și boala Möller-Barlow, cauzat de deficiența acidului ascorbic / vitamina C. Factorii care favorizează dezvoltarea scorbutului infantil sunt dieta inadecvată, subnutriția sau malnutriția. Chiar dacă inactive în momentul decesului, modificările / reacțiile periosteale apar și la cei trei adulți, fiind dovada unor episoade de stres fiziologic, cauzat fie de alimentația inadecvată (în special de avitaminoze), fie de unele procese infecțioase.

Pe unele elemente scheletice (dentare și osoase) au fost observate abateri care sunt încadrate în categoria anomaliilor sau în cea a trăsăturilor epigenetice. Anomaliile sunt abateri de la structura normală osoasă și apar sub influența unor factori exogeni, genetici sau teratogeni. Trăsăturile epigenetice sunt expresii ale variațiilor observate pe structurile osoase, fiind într-o oarecare măsură ereditare, folosite ca instrument în măsurarea afinității biologice în interiorul unei comunități / populații. Frecvența acestora este foarte ridicată în seria analizată, ceea ce poate fi un indiciu al gradului ridicat de endogamie. Pe dentiție am identificat absența congenitală a unor unități dentare (M. 1), rotația dentară (M. 3) și variații ale numărului de rădăcini (M. 3). Pe componentele osoase menționăm stilalgia / sindromul Eagle (M. 3, 5), sinostoza prematură a unor suturi craniene (M. 5), hiperplazia

procesului xifoid (M. 5), osiculi suplimentari (M. 3, 4), metopismul (M. 3) și sutura mastoidă (craniul din G. 4). Am identificat și abateri corelate cu îmbătrânirea articulațiilor, respectiv a cartilajelor, cum ar fi asimilarea procesului xifoid la mezostern (M. 3), dar și indicatori ai mediului de viață, cum ar fi multiplicarea sau lărgirea foramenelor oaselor craniene (M. 1, 3, 5), care sunt locașuri ale pachetelor neuro-vasculare și suferă modificări atunci când mediul de viață este rece și umed.

Unele modificări se corelează pozitiv cu anumite activități fizice. De exemplu, fațetele de hiperdorsiflexie (M. 1, 5), localizate pe suprafața de articulație dintre tibie și astragal. Acestea pot indica preferința pentru poziția chircită / hiperdorsiflexată în timpul activităților cotidiene. Un alt exemplu este placa femurală reliefată și rugoasă (M. 5), care împreună cu inserțiile musculare accentuate și modificările articulare și entezopatie de pe oasele coxale și femure, poate fi asociată cu călăritul. De altfel, la adulții analizați inserțiile musculare la nivelul componentelor centurilor și membrelor sunt accentuate.

Amintim de două traumatisme *antemortem* identificate la adulți, respectiv cel al bărbatului din mormântul 3 (M. 3), care este penetrant, produs cu un obiect tăios, indicând astfel violență interpersonală, precum și cel al bărbatului din mormântul 5 (M. 5), care are o fractură a procesului stiloid ulnar – un accident de tip domestic.

În linii mari, indicatorii musculo-scheletici arată că efortul fizic cotidian al acestui grup era intens și constant, iar alături de frecvența abaterilor structurale dentare și osoase și încărcătura patologică ridicată, indică o comunitate relativ închisă din punct de vedere demografic, cu activități cotidiene suprasolicitante, prestate în condiții de viață precară, cu numeroase lipsuri.

Bibliografie

- DIR** – *Documente privind istoria României, A. Moldova, veacul XVII, volumul I (1601-1605)*, redactori: **Ionașcu, I.; Lăzărescu-Ionescu, L.; Câmpina, B.; Stănescu, E.; Prodan, D.**, Editura Academiei Române, București, 1952.
- DIR** – *Documente privind istoria României, A. Moldova, veacul XVII, volumul II (1606-1610)*, redactori: **Ionașcu, I.; Lăzărescu-Ionescu, L.; Câmpina, B.; Stănescu, E.; Prodan, D.**, Editura Academiei Române, București.
- DRH** – *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, coordonatori: **Bolovan, I.; Caproșu, I.; Cîndea, I.; Cristea, O.; Pop, I.-A.; Spinei, V.**, volumul IV (1505-1526), întocmit de: **Caproșu, I.**, Editura Academiei Române, București, 2019.
- DRH** – *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, coordonatori: **Mureșanu, C.; Ștefănescu, Șt.; Caproșu, I.**, volumul VIII (1585-1592), întocmit de: **Caproșu, I.**, Editura Academiei Române, București, 2014.
- DRH** – *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, coordonatori: **Berza, M.; Cihodaru, C.; Mioc, D.; Pall, Fr.; Pascu, Șt.; Ștefănescu, Șt.**, volumul XXI (1632-1633), întocmit de: **Cihodaru, C.; Caproșu, I.; Șimanschi, L.**, Editura Academiei Române, București, 1971.
- DRH** – *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, coordonatori: **Pascu, Șt.; Ștefănescu, Șt.; Elian, Al.; Mioc, D.; Caproșu, I.; Cihodaru, C.; Răduțiu, A.; Șimanschi, L.**, volumul XXVIII (1645-1646), întocmit de: **Zahariuc, P.; Chelcu, M.; Văcaru, S.; Chelcu, C.**, Editura Academiei Române, București, 2006.

INP – Institutul Național al Patrimoniului, fond Arhiva Comisiunii Monumentelor Istorice, dos. nr. 1118.

- Aufderheide, A.C.; Rodriguez-Martin, C. (1998), *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Balș, Gh. (1933), *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București.
- Barnes, E. (1994), *Developmental defects of the axial skeleton in paleopathology*, University Press of Colorado, Niwot.
- Barnes, E. (2012), *Atlas of Developmental Field Anomalies of the Human Skeleton: A Paleopathology Perspective*, Wiley-Blackwell, Hoboken.
- Batariuc, P.-V. (1999), *Căle din Moldova medievală (secolele XIV-XVII)*, Editura Istros, Suceava.
- Blanchard, B.K. (2010), *A study of the accuracy and reliability of sex estimation methods of the human pelvis*, Master Thesis, Faculty of California State University, Chico, California, http://hdl.handle.net/10211.3/10211.4_188.
- Boev, P. (1972), *Die Rassentypen der Balkanhalbinsel und der Ostagaischen Inselwelt und deren Bedeutung für die Herkunft ihrer Bevölkerung*, Verlag der Bulgarischen Akademie der Wissenschaften, Sofia.
- Brickley, M.; Ives, R. (2008), *Bioarchaeology of metabolic bone disease*, Elsevier, Oxford, <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-370486-3.X0001-7>.
- Bruzek, J. (2002), *A method for visual determination of sex, using the human hip bone*, în *American Journal of Physical Anthropology*, 117, p. 157-168, <https://doi.org/10.1002/ajpa.10012>.
- Buikstra, J.E.; Ubelaker, D.H. (1994), *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains*, Arkansas Archaeological Survey Research Series, 44, Fayetteville, <https://doi.org/10.1002/ajhb.1310070519>.
- Codrescu, Th. (1895), *Uricarul sau colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, vol. XXV, Iași.
- Connel, B. (2008), *Preservation and archaeological data*, în Powers, N. (Ed.), *Human osteology method statement*, London, p. 9-11.
- Donat, I.; Papacostea, Ș. (2015), *Ținuturile dintre Carpați și Siret într-o descriere austriacă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, Editura Istros, Brăila.
- Huszár, L. (1979), *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*, Corvina Verlag - Battenberg Verlag, Budapest – München.
- Ignat, S. (1995), *Biserica Sf. Gheorghe - Șerbești, com. Ștefan cel Mare, jud. Neamț*, în *Revista Monumentelor Istorice*, LXIV, 1-2, p. 95-108.
- Iorga, N. (1908), *Inscripții din bisericile României*, vol. II, București.
- Jeanty, P. (1983), *Fetal limb biometry*, în *Radiology*, 147, p. 601, 602, <https://doi.org/10.1148/radiology.147.2.6836145>.
- Latham, K.E.; Finnegan, M. (2010), *Age estimation of the human skeleton*, Springfield.
- Mann, R.W.; Hunt, D.R. (2005), *Photographic Regional Atlas of Bone Disease: A Guide to Pathologic and Normal Variation in the Human Skeleton*, Springfield.

- Mann, R.W.; Hunt, D.R.; Lozanoff, S. (2016), *Photographic regional atlas of non-metric traits and anatomical variants in the human skeleton*, Springfield.
- Maresh, M.M. (1955), *Linear growth of long bones of extremities from infancy through adolescence*, în *American Journal of Diseases of Children*, 89, p. 725-742, <https://doi.org/10.1001/ARCHPEDI.1955.02050110865010>.
- Maresh, M.M. (1970), *Measurements from roentgenograms*, în McCammon, R.W. (Ed.), *Human growth and development*, Springfield, p. 155-200.
- Marinescu, I. (1929), *Copii de documente din diferite arhive (1557-1853). VI Acte moldovenești felurite*, în *Buletinul Comisiei Istorice a României*, VIII, p. 69-150.
- Martin, R. (1928), *Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung*, 2nd ed., Jena, 3 vol.
- Martin, R.; Saller, K. (1957-1966), *Lehrbuch der Anthropologie, in systematischer Darstellung*, Stuttgart, 3 vol.
- Mays, S. (1998), *The archaeology of human bones*, Routledge, London - New York.
- Molleson, T. (2007), *A method for the study of activity related skeletal morphologies*, în *Bioarchaeology of the Near East*, 1, p. 5-33, <https://doi.org/10.31826/9781463222505-002>.
- Molnar, P. (2006), *Tracing prehistoric activities: Musculoskeletal stress marker analysis of a stone-age population on the Island of Gotland in the Baltic Sea*, în *American Journal of Physical Anthropology*, 129 (1), p. 12-23, <https://doi.org/10.1002/ajpa.20234>.
- Moorrees, C.F.A.; Fanning, E.A.; Hunt, E.E. (1963), *Age variation of formation stages for ten permanent teeth*, în *Journal of Dental Research*, 42, p. 1490-1502, <https://doi.org/10.1177/00220345630420062701>.
- Myska, A.; Piontek, J. (2012), *Variation of musculoskeletal stress markers in the Medieval population from Cedynia (Poland) – proposal of standardized scoring method application*, în *Collegium Anthropologicum*, 36 (3), p. 1009-1017.
- Ortner, D.J. (2003), *Identification of pathological conditions in human skeletal remains*, Elsevier, <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-528628-2.X5037-6>.
- Pálfi, Gy.; Dutour, O. (1996), *Activity-induced skeletal markers in historical anthropological material*, în *International Journal of Osteoarchaeology*, 11 (1), p. 41-55, <http://dx.doi.org/10.1007/BF02442202>.
- Périer, A.L. (1949), *Usure, abrasion, érosion*, în *Pratique Odonto-Stomatologique*, 140, p. 1-7.
- Robb, J.E. (1998), *The interpretation of skeletal muscle sites: a statistical approach*, în *International Journal of Osteoarchaeology*, 8 (5), p. 363-377, [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-1212\(1998090\)8:5%3C363::AID-OA438%3E3.0.CO;2-K](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-1212(1998090)8:5%3C363::AID-OA438%3E3.0.CO;2-K).
- Roberts, Ch.; Manchester, K. (2005), *The Archaeology of Disease*, 3rd ed., Sutton Publishing, Gloucestershire.
- Schaefer, M.; Black, S.; Scheuer, L. (2009), *Juvenile osteology*, Elsevier, London - New York, <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-374635-1.X0001-X>.

- Schmitt, A. (2005)**, *Une nouvelle méthode pour estimer l'âge au décès des adultes à partir de la surface sacro-pelvienne iliaque*, în *Bulletin et Mémoire de la Société d'Anthropologie de Paris*, 17 (1-2), p. 1-13, <https://doi.org/10.4000/bmsap.943>.
- Schotsmans, E.M.J.; Márquez-Grant, N.; Forbes, S.L. (2017)**, *Taphonomy of Human Remains: Forensic Analysis of the Dead and the Depositional Environment*, 1st ed., Chichester.
- Smith, B.G.; Knight, J.K. (1984)**, *An index for measuring the wear of teeth*, în *British Dental Journal*, 156, p. 435-438, <https://doi.org/10.1038/sj.bdj.4805394>.
- Stoicescu, N. (1974)**, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București.
- Székely, M.M. (2002)**, *Sfetcicii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.
- Todd, T.W. (1920)**, *Age changes in the pubic bone: I. The male White pubis*, în *American Journal of Physical Anthropology*, 3, p. 285-334.
- Trotter, M. (1970)**, *Estimation of stature from intact long limb bones*, în **Stewart, Th.D. (Ed.)**, *Personal identification in mass disasters*, Washington, p. 71-84.
- Ubelaker, D.H. (1988)**, *Human skeletal remains: Excavation, analysis, interpretation*, 2nd ed., Taraxacum, Washington DC, <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330800217>.
- Unger, E. (2000)**, *Magyar Éremhatározó, II. kötet (1526-1740)*, Ajtósi Dürer Könyvkiadó, Budapest.
- Villotte, S.; Assis, S.; Alves Cardoso, F.; Henderson, Ch.Y.; Mariotti, V.; Milella, M.; Pany-Kucera, D.; Speith, N.; Wilczak, C.A.; Jurmain, R. (2016)**, *In search of consensus: Terminology for enthesal changes (EC)*, în *International Journal of Paleopathology*, 13, p. 49-55, <https://doi.org/10.1016/j.ijpp.2016.01.003>.
- Waldron, T. (2009)**, *Palaeopathology*, Cambridge University Press, Cambridge - New York, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511812569>.
- Walrath, D.E.; Turner, P.; Bruzek, J. (2004)**, *Reliability test of the visual assessment of cranial traits for sex determination*, în *American Journal of Physical Anthropology*, 125, p. 132-137, <https://doi.org/10.1002/ajpa.10373>.
- White, T.D.; Black, M.T.; Folkens, P.A. (2012)**, *Human Osteology*, 3rd ed., Academic Press, Amsterdam - Boston, <https://doi.org/10.1016/C2009-0-00102-0>.

Sitografie

<https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey/> – accesat la 17.01.2022.

**THE RESCUE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH
AT „SFINȚII TREI IERARHI” CHURCH IN CÎRLIGI
(ȘTEFAN CEL MARE COMMUNE, NEAMȚ COUNTY)**

Keywords: *rescue archaeological research, Cîrligi, Bronze Age, Noua culture, age of migrations, Sântana de Mureș culture, Middle Age, Pre-Modern Age, Modern Age, Contemporary Period, church, cemetery, boyar court.*

Abstract

The rescue archaeological research in Cîrligi (Ștefan cel Mare commune, Neamț County) was carried out as a result of the construction of a mortuary chapel close to the church built in 1660 by the great treasurer Iordache Cantacuzino.

In the vicinity of the Orthodox Church, to the north, is the Dimitrie Sturza Mansion, dating from the XVII-XVIII centuries.

All these buildings constituted at one time a single ensemble, respectively a boyar's court, with houses and church.

The excavated area covered a surface of 48 m². During the research were identified vestiges belonging to the Bronze Age (Noua culture), Age of Migrations (Sântana de Mureș culture), as well as seven burial tombs in a cemetery dated to a period after the year 1660, the skeletons being investigated from anthropological point of view. Also, four pits were identified, one of them dates from the Middle Age (XIV-XVII centuries), two pits from the Pre-Modern Age and the Modern Age (XVII-XX centuries) and the last one from the Contemporary Period (XX-XXI centuries).

Faunal remains, potsherds, a fragmentary tile, a coin (silver denarius issued by Leopold I for the Kingdom of Hungary in 1698), a buckle and a nail were found from these ages.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. Historical monuments: 1 – „Sfinții Trei Ierarhi” Church; 2 – Dimitrie Sturza Mansion; 3 – Caragea Inn (orthophotomap: Google Earth, 2021).*

Fig. 2. *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. Archaeological site: 1 – „Sfinții Trei Ierarhi” Church; 2 – Dimitrie Sturza Mansion (orthophotomap: Google Earth, 2021).*

Fig. 3. *Cîrligi village with the boyar court on the Austrian military map of Hora von Otzellowitz from 1790 (<https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey/> – accessed: 17.01.2022).*

Fig. 4. *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. General view from the south on the archaeological site (photo: C. Preoteasa, 2020).*

- Fig. 5.** *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. General view from the south-west on the „Sfinții Trei Ierarhi” Church (photo: C. Preoteasa, 2020).*
- Fig. 6.** *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. General view from the south-east on the Dimitrie Sturza Mansion (photo: C. Preoteasa, 2020).*
- Fig. 7.** *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. General view from the south on the Caragea Inn (photo: C. Preoteasa, 2020).*
- Fig. 8.** *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. Plan of the „Sfinții Trei Ierarhi” Church and of the Surface A (drawing: S.-C. Ceașu, 2021).*
- Fig. 9.** *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. General view from the north-west on the Surface A with the archaeological structures (foto: C. Preoteasa, 2020).*
- Fig. 10.** *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. Plan of the Surface A with the archaeological structures (drawing: S.-C. Ceașu, 2021).*
- Fig. 11.** *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. General view from the north on the southern stratigraphic profile of the Surface A (photo: C. Preoteasa, 2020).*
- Fig. 12.** *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. Southern stratigraphic profile of the Surface A (drawing: S.-C. Ceașu, 2021).*
- Fig. 13.** *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. Hearth 1: 1 – plan; 2 – profile (1, 2 – photo: C. Preoteasa, 2020).*
- Fig. 14.** *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. Pit 3: plan (photo: C. Preoteasa, 2020).*
- Fig. 15.** *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. General view from the east on the Surface A with the graves of the flat burial necropolis (photo: C. Preoteasa, 2020).*
- Fig. 16.** *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. Grave 1 – woman, 50-55 years: 1 – in situ; 2 – skull viewed from the front / face; 3 – skull viewed from the side; 4 – upper dental arch, pathologies (caries, antemortem teeth loss, inflammation); 5 – upper molar, supragingival tartar and abscess; 6 – mandible, antemortem teeth loss; 7 – clavicle, scapular end, degeneration; 8 – coxal, acetabular cavity, degeneration; 9 – coxal, pubic region, degeneration (1 – photo: C. Preoteasa, 2020; 2-9 – photo: A. Simalcsik, 2022).*
- Fig. 17.** *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. Grave 2 – indeterminate sex, ca. 3 years: 1 – in situ; 2 – facial skeleton viewed from the front / face; 3 – pars basilaris ossis occipitalis, active porosity; 4 – upper dental arch, M1 not erupt; 5 – mandibular symphysis, active porosity (1 – photo: C. Preoteasa, 2020; 2-5 – photo: A. Simalcsik, 2022).*
- Fig. 18.** *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. Grave 3 – man, 50-55 years: 1 – in situ; 2 – skull viewed from the front / face, antemortem nasal fracture and dental abscess; 3 – skull viewed from the side, abscess and antemortem teeth loss; 4 – skull viewed from vertical; 5 – skull viewed from the occipital, additional ossicle; 6 – antemortem nasal fracture on the right side (detail); 7 – oversized styloid apophysis; 8 – upper dental arch, antemortem teeth loss, inflammation, periodontitis; 9 – lower dental arch, abnormalities (C# right biradicular) and pathologies (caries and antemortem teeth loss) (1 – photo: C. Preoteasa, 2020; 2-9 – photo: A. Simalcsik, 2022).*

- Fig. 19.** *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. Grave 4 (M. 4) – indeterminate sex, 5-6 years: 1 – in situ; 2 – skull viewed from the front / face, metopism; 3 – tabula interna ossis cranii, active porosity; 4 – pars basilaris ossis occipitalis, active porosity; 5 – sphenoid wing, active porosity; 6 – permanent dentition not erupted; 7 – right upper jaw, active porosity; 8 – mandibular body, active porosity; 9 – mandibular ramus, internal side, active porosity; 10 – femur, diaphysis, newly formed bone tissue, active periosteal inflammation (1 – photo: C. Preoteasa, 2020; 2-10 – photo: A. Simalcsik, 2022).*
- Fig. 20.** *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. Grave 5 – man, 40-50 years: 1 – in situ; 2 – skull viewed from the front / face, enlarged foramina; 3 – skull viewed from the left side, abscess; 4 – skull viewed from the right side, premature synostosis of the temporo-parietal suture; 5 – skull viewed from basilar, asymmetric styloid processes; 6 – styloid apophysis, detail (underdeveloped on the right side, oversized on the left side); 7 – lower vertebral segment, ankyloses between T12 and L1; 8 – left femur, proximal extremity, entesopathic changes; 9 – right femur, distal extremity, degenerative changes (osteoarthritis of the knee); 10 – right tibia, distal extremity, entesopathic changes (1 – photo: C. Preoteasa, 2020; 2-10 – photo: A. Simalcsik, 2022).*
- Fig. 21.** *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. Grave 6 – indeterminate sex, ca. 9 postnatal months: 1 – in situ; 2 – preserved postcranial elements (1 – photo: C. Preoteasa, 2020; 2 – photo: A. Simalcsik, 2022).*
- Fig. 22.** *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. Grave 7 – indeterminate sex, 2.5-3 years: 1 – in situ; 2 – preserved postcranial elements; 3 – active periosteal reactions (1 – photo: C. Preoteasa, 2020; 2, 3 – photo: A. Simalcsik, 2022).*
- Fig. 23.** *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. Complex 1 with the pits 1 and 2 (photo: C. Preoteasa, 2020).*
- Fig. 24.** *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. Complex 1: 1 – Pit 1; 2 – Pit 2 (1, 2 – photo: C. Preoteasa, 2020).*
- Fig. 25.** *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. Pit 4: 1 – plan and profile; 2, 3 – child skeleton, indeterminate sex, 7-14 years (2 – preserved cranial elements; 3 – right temporal, mastoid suture) (1 – photo: C. Preoteasa, 2020; 2, 3 – photo: A. Simalcsik, 2022).*
- Fig. 26.** *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. Potsherds of the Noua culture (1-9) (1-9 – photo: A. Gafincu, 2021).*
- Fig. 27.** *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. Potsherds of the Sântana de Mureș culture (1-3) (1-3 – photo: A. Gafincu, 2021).*
- Fig. 28.** *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. Potsherds from the Middle Age (1-3) (1-3 – photo: A. Gafincu, 2021).*
- Fig. 29.** *Cîrligi village, Ștefan cel Mare commune, Neamț County. Artefacts from the Pre-Modern Age and the Modern Age: 1 – fragmentary tile; 2 – buckle; 3 – coin (silver denarius issued by Leopold I for the Kingdom of Hungary in 1698) (1-3 – photo: A. Gafincu, 2021).*

Fig. 1. *Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț.
Monumente istorice: 1 – Biserica „Sfinții Trei Ierarhi”;
2 – Conacul Dimitrie Sturza; 3 – Hanul Caragea
(ortofotoplan: Google Earth, 2021).*

Fig. 2. *Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț.*
Situl arheologic: 1 – Biserica „Sfinții Trei Ierarhi”; 2 – Conacul Dimitrie Sturza
(ortofotoplan: Google Earth, 2021).

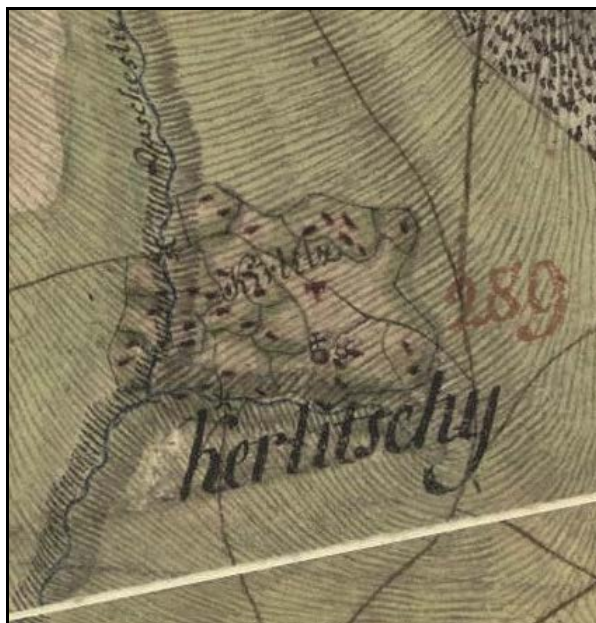

Fig. 3. *Satul Cîrligi cu ansamblul boieresc cartografiat în harta militară austriacă*
a lui Hora von Otzellowitz din anul 1790
(<https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey/> – accesat: 17.01.2022).

Fig. 4. *Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț.
Vedere generală dinspre sud asupra sitului arheologic
(foto: C. Preoteasa, 2020).*

Fig. 5. *Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț.
Vedere generală dinspre sud-vest asupra Bisericii „Sfinții Trei Ierarhi”
(foto: C. Preoteasa, 2020).*

Fig. 6. *Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț.
Vedere generală dinspre sud-est asupra Conacului Dimitrie Sturza
(foto: C. Preoteasa, 2020).*

Fig. 7. *Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț.
Vedere generală dinspre sud asupra Hanului Caragea
(foto: C. Preoteasa, 2020).*

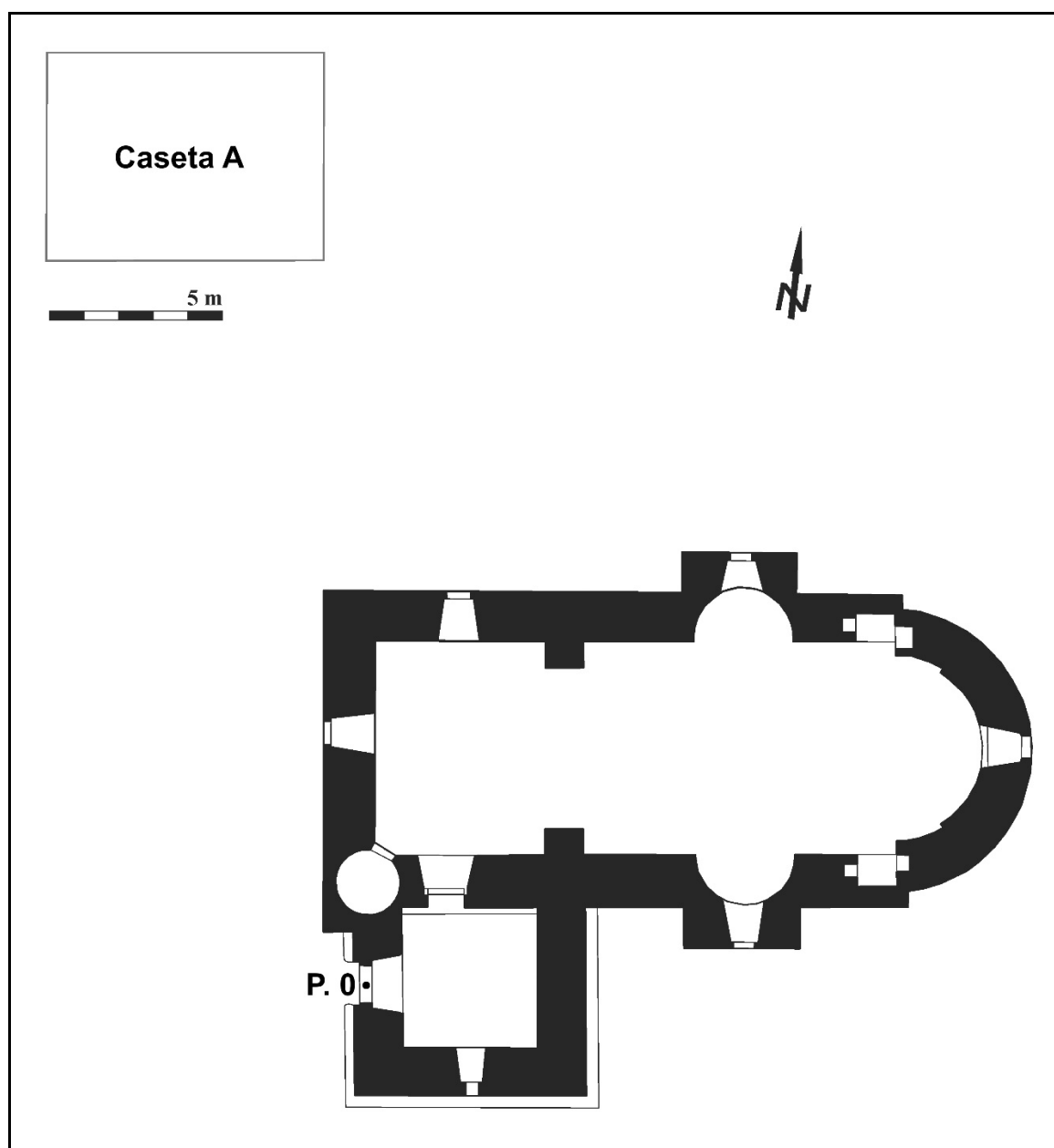

Fig. 8. *Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț.*
Planul de situație al Bisericii „Sfinții Trei Ierarhi” și al Casetei A (Cas. A)
(desen: S.-C. Ceașu, 2021).

Fig. 9. *Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț.*
Vedere generală dinspre nord-vest asupra Casetei A (Cas. A) cu complexele arheologice
 (foto: C. Preoteasa, 2020).

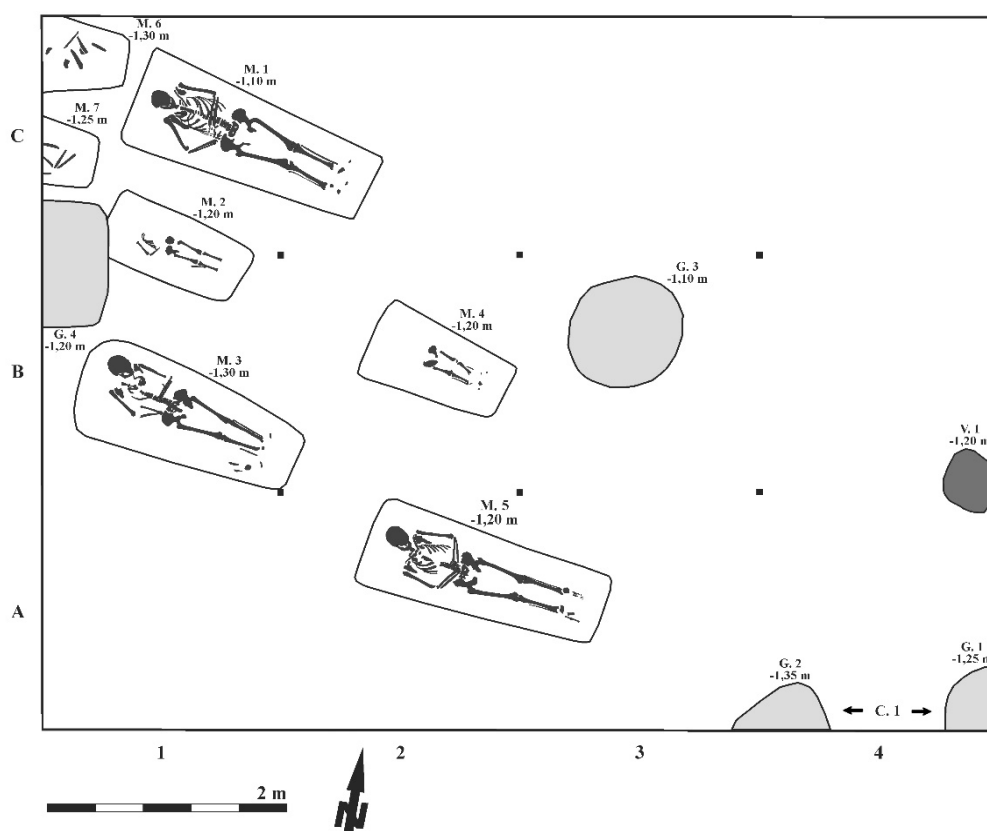

Fig. 10. *Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț.*
Planul Casetei A (Cas. A) cu complexele arheologice
 (desen: S.-C. Ceașu, 2021).

Fig. 11. *Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț.*
Vedere generală dinspre nord asupra profilului stratigrafic sudic al Casetei A (Cas. A)
 (foto: C. Preoteasa, 2020).

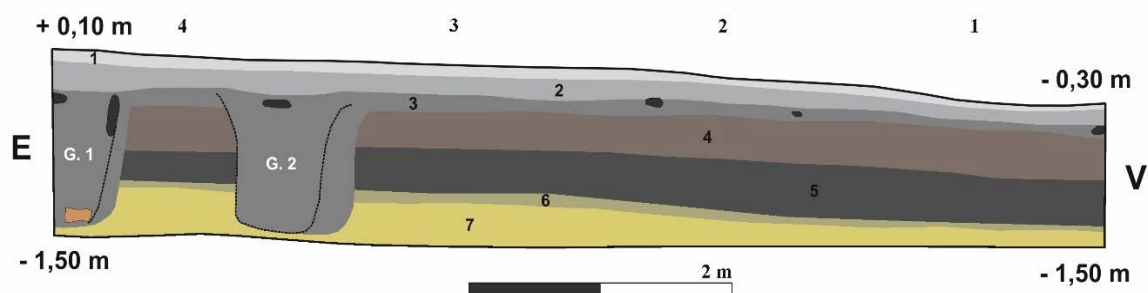

Fig. 12. *Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț.*

Profilul stratigrafic sudic al Casetei A (Cas. A):

- 1 – strat vegetal; 2 – nivel de depunere din perioada contemporană (secolele XX-XXI);
 3 – sediment de culoare neagră, corespunzător epocilor premodernă și modernă (secolele XVII-XIX), cu fragmente de piatră, cărămidă și mortar în compoziție;
 4 – nivel de depunere cu pigmenți de mortar; 5 – sediment de culoare cenușie, corespunzător paleosolului medieval (secolele XIV-XVII), cu sporadice materiale caracteristice culturii Sântana de Mureș în compoziție;
 6 – nivel cu materiale și complexe din epoca bronzului, specifice culturii Noua;
 7 – nivel de argilă de culoare gălbuie, steril din punct de vedere arheologic
 (desen: S.-C. Ceaușu, 2021).

1

2

Fig. 13. *Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț.
Vatra 1 (V. 1): 1 – plan; 2 – profil
(1, 2 – foto: C. Preoteasa, 2020).*

Fig. 14. *Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț.
Groapa 3 (G. 3): plan
(foto: C. Preoteasa, 2020).*

Fig. 15. *Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț.
Vedere generală dinspre est asupra Casetei A (Cas. A)
cu mormintele necropolei plane de înhumăție
(foto: C. Preoteasa, 2020).*

Fig. 16. Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț.
 Mormântul 1 (M. 1) – femeie, 50-55 ani: 1 – in situ; 2 – craniul văzut din plan frontal / facial;
 3 – craniul văzut din plan lateral; 4 – arcada dentară superioară, patologii
 (carii, pierderi antemortem, inflamație); 5 – molar superior, tartru supragingival și abces;
 6 – mandibula, pierderi dentare antemortem; 7 – clavicule, capăt scapular, degenerare;
 8 – coxal, cavitatea acetabulară, degenerare; 9 – coxale, regiunea pubiană, degenerare
 (1 – foto: C. Preoteasa, 2020; 2-9 – foto: A. Simalcsik, 2022).

1

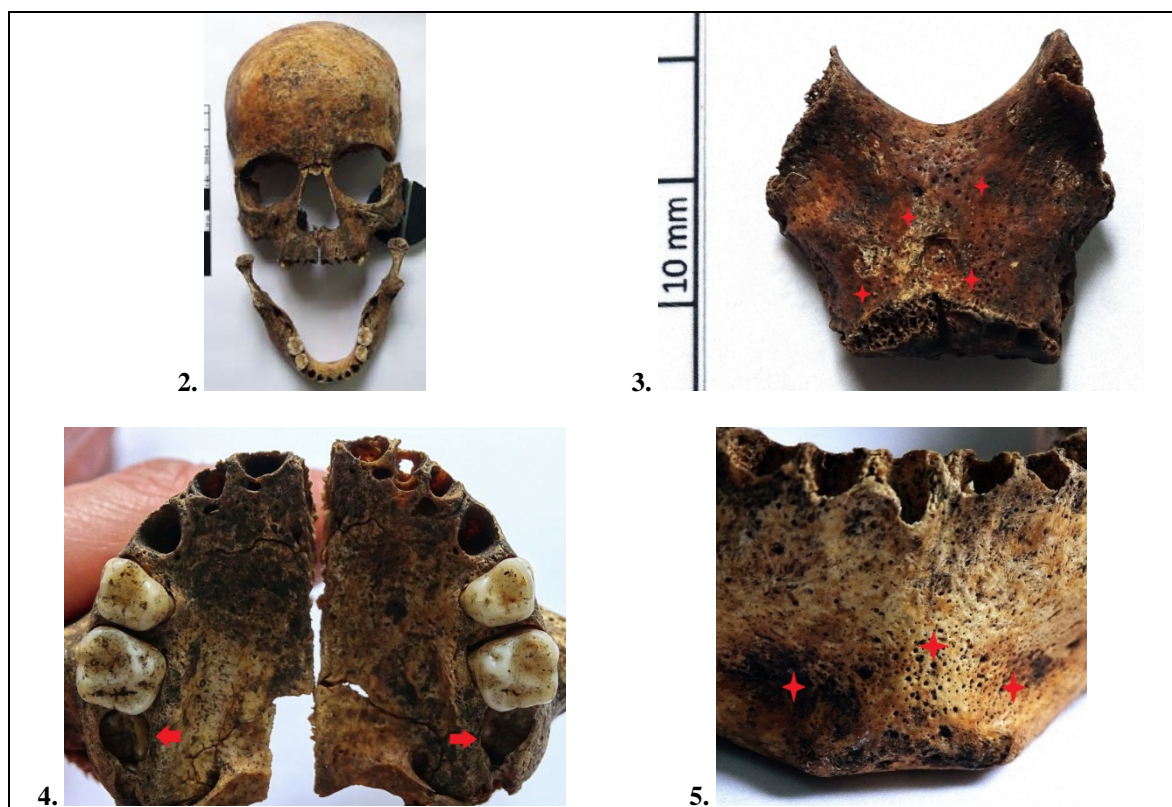

Fig. 17. Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț.

Mormântul 2 (M. 2) – sex nedeterminabil, cca. 3 ani:

1 – in situ; 2 – scheletul facial văzut din plan frontal / facial;

3 – pars basilaris ossis occipitalis, porozitate activă;

4 – arcada dentară superioară, M1 neerupți; 5 – simfiza mandibulară, porozitate activă
(1 – foto: C. Preoteasa, 2020; 2-5 – foto: A. Simalcsik, 2022).

Fig. 18. Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț.
 Mormântul 3 (M. 3) – bărbat, 50-55 ani: 1 – in situ; 2 – craniul văzut din plan frontal / facial, fractură nazală produsă antemortem și abces dentar; 3 – craniul văzut din plan lateral, abces și pierderi dentare antemortem; 4 – craniul văzut din plan vertical; 5 – craniul văzut din plan occipital, osicul suplimentar; 6 – fractură produsă antemortem pe nazalul de pe partea dreaptă (detaliu); 7 – apofize stiloide supradimensionate; 8 – arcada dentară superioară, căderi dentare produse antemortem, inflamație, parodontoză; 9 – arcada dentară inferioară, anomalii (C# drept biradicular) și patologii (carii și căderi dentare antemortem)
 (1 – foto: C. Preoteasa, 2020; 2-9 – foto: A. Simalcsik, 2022).

Fig. 19. Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț.

Mormântul 4 (M. 4) – sex nedeterminabil, 5-6 ani: 1 – in situ

- 2 – craniul văzut din plan frontal / facial, metopism; 3 – tabula interna ossis cranii, porozitate activă; 4 – pars basilaris ossis occipitalis, porozitate activă;
 5 – aripa sfenoidului, porozitate activă; 6 – dentiție definitivă neeruptă;
 7 – maxilarul superior drept, porozitate activă; 8 – corpul mandibular, porozitate activă;
 9 – ramul mandibular, latura internă, porozitate activă;
 10 – femur, diafiză, țesut osos nou-format, inflamație periosteală activă
 (1 – foto: C. Preoteasa, 2020; 2-10 – foto: A. Simalcsik, 2022).

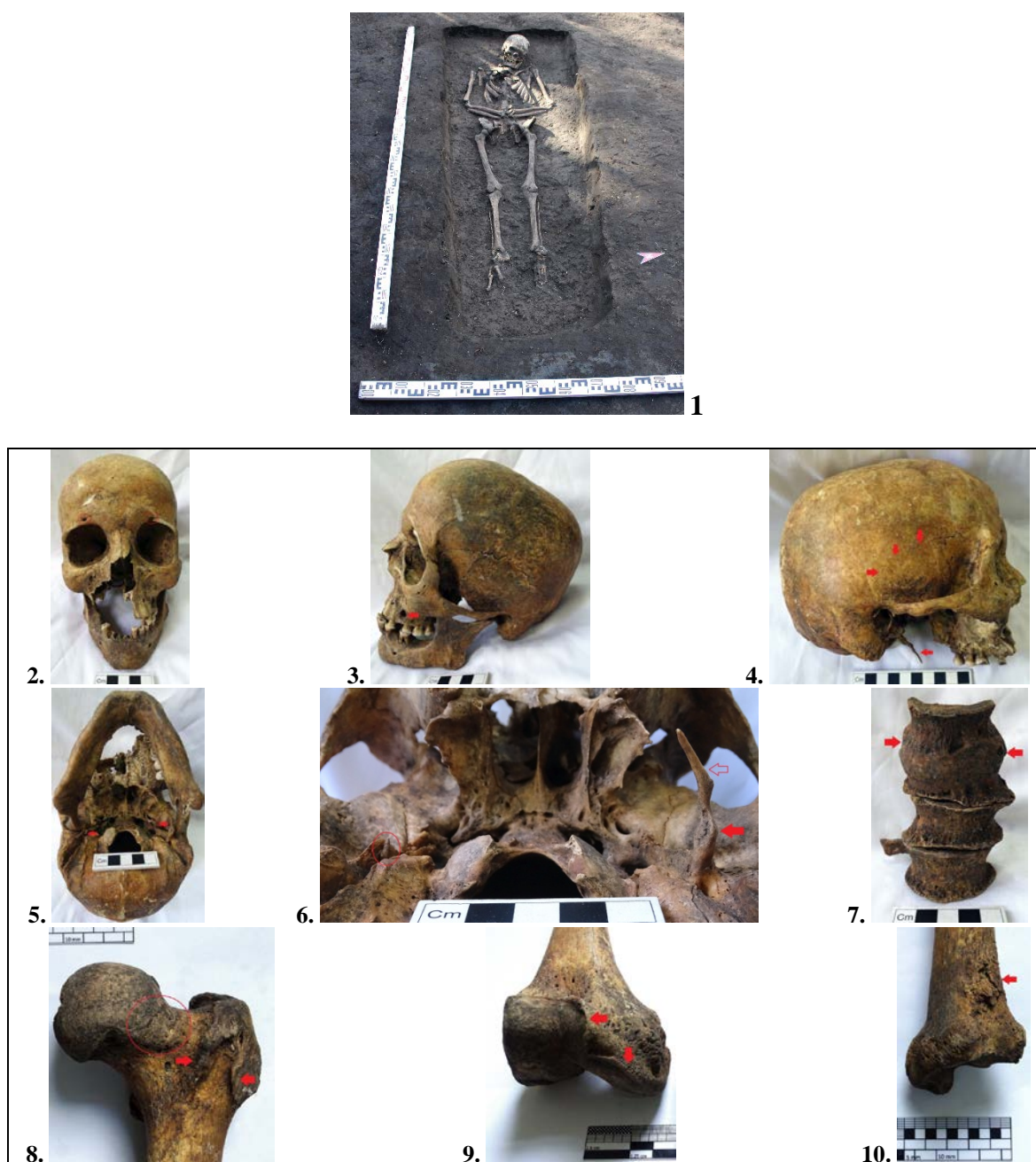

Fig. 20. Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț.

- Mormântul 5 (M. 5) – bărbat, 40-50 ani: 1 – in situ; 2 – craniul văzut din plan frontal / facial, foramene lărgite; 3 – craniul văzut din plan lateral stânga, abces; 4 – craniul văzut din plan lateral dreapta, sinostoză prematură a suturii temporo-parietale; 5 – craniul văzut din plan bazilar, apofize stiloide asimetrice; 6 – apofize stiloide, detaliu (subdezvoltată pe partea dreapta, supradimensionată pe partea stânga); 7 – segment vertebral inferior, anchiloză între T12 și L1; 8 – femur stâng, extremitatea proximală, modificări entezopatice; 9 – femur drept, extremitatea distală, modificări degenerative (osteoartrita genunchiului); 10 – tibie dreaptă, extremitatea distală, modificări entezopatice (1 – foto: C. Preoteasa, 2020; 2-10 – foto: A. Simalcsik, 2022).

Fig. 21. *Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț.
Mormântul 6 (M. 6) – sex nedeterminabil, cca. 9 luni postnatale:
1 – in situ; 2 – elementele postcraniene conservate
(1 – foto: C. Preoteasa, 2020; 2 – foto: A. Simalcsik, 2022).*

3.

Fig. 22. Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț.

Mormântul 7 (M. 7) – sex nedeterminabil, 2,5-3 ani:

*1 – in situ; 2 – elementele postcraniene conservate; 3 – reacții periosteale active
(1 – foto: C. Preoteasa, 2020; 2, 3 – foto: A. Simalcsik, 2022).*

Fig. 23. *Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț.
Complexul 1 (C. 1) cu gropile 1 și 2 (G. 1, 2)
(foto: C. Preoteasa, 2020).*

Fig. 24. *Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț.
Complexul 1 (C. 1): 1 – groapa 1 (G. 1); 2 – groapa 2 (G. 2)
(1, 2 – foto: C. Preoteasa, 2020)*

1

2.

3.

Fig. 25. Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț.
 Groapa 4 (G. 4): 1 – plan și profil; 2, 3 – schelet de copil, sex nedeterminabil, 7-14 ani
 (2 – elementele craniene păstrate; 3 – temporalul drept, sutură mastoidă)
 (1 – foto: C. Preoteasa, 2020; 2, 3 – foto: A. Simalcsik, 2022).

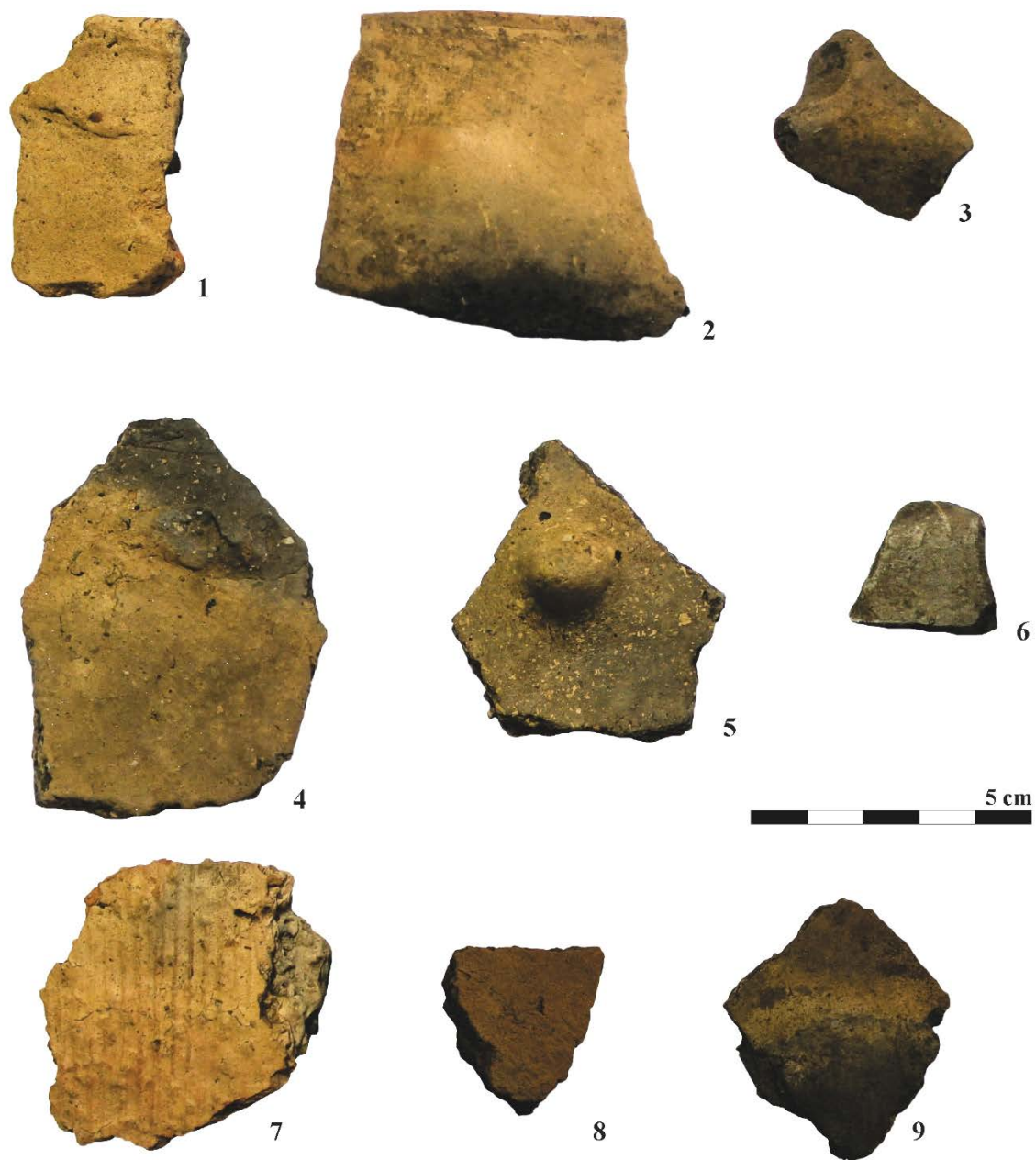

Fig. 26. *Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț.
Fragmente ceramice aparținând culturii Noua (1-9)
(1-9 – foto: A. Gafincu, 2021).*

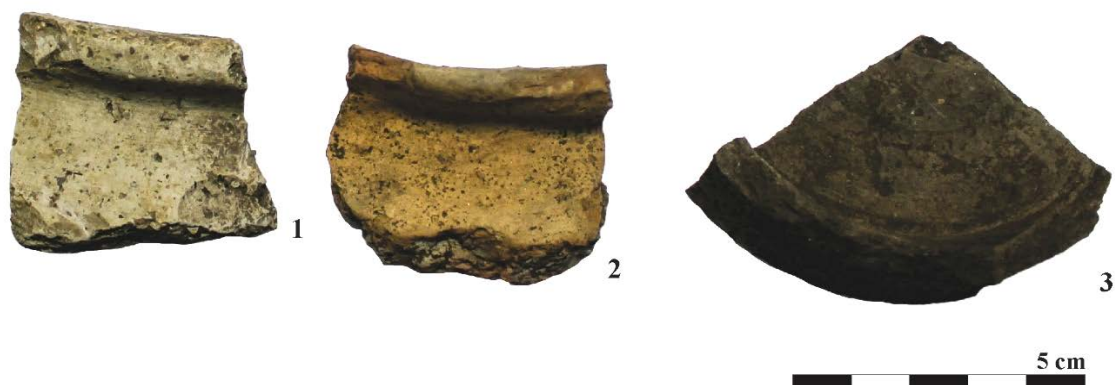

Fig. 27. *Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț. Fragmente ceramice aparținând culturii Sântana de Mureș (1-3) (1-3 – foto: A. Gafincu, 2021).*

Fig. 28. *Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț. Fragmente ceramice aparținând evului mediu (1-3) (1-3 – foto: A. Gafincu, 2021).*

Fig. 29. *Satul Cîrligi, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț.*

Artefacte aparținând epocilor premodernă și modernă:

1 – fragment de cahlă; 2 – cataramă;

3 – monedă (denar de argint emis de Leopold I pentru Regatul Ungariei la 1698)

(1-3 – foto: A. Gafincu, 2021).

UN CTITOR UITAT.

EPISCOPUL ROMANULUI IOANICHIE HASAN

Aurel Florin Țuscanu

Cuvinte-cheie: Episcopia Romanului, Mitropolia Moldovei, Schitul Pocrov, Mănăstirea Neamț, Biserica „Precista Mare”, Roman.

Preliminarii

În rândul marilor ierarhi ce au păstorit Episcopia Romanului, la jumătatea secolului al XVIII-lea, în plină epocă fanariotă, se profilează personalitatea episcopului Ioanichie, care prin viața și activitatea sa rodnică, deține un loc de cinste în galeria celor peste șaptezeci de ierarhi, ce au ocupat de-a lungul celor șase secole de slujire arhierescă acest scaun vlădicesc.

De la episcopul cronicar Macarie, contemporan cu Petru Rareș și împreună ctitori ai catedralei episcopale „Sf. Parascheva” din Roman, în Cronica acestei eparhii nu este consemnat un alt ierarh cu o păstorie atât de îndelungată, de peste două decenii, ca aceea a episcopului Ioanichie (1747-1769).

În contextul comemorării sale, cu ocazia împlinirii a 250 de ani de la trecerea sa în veșnicie, considerăm potrivit momentul să redescoperim acest mare chip al trecutului Bisericii noastre, care s-a risipit generos în multe lucrări pastoral-misionare, social-filantropice, dar și pentru nenumăratele sale ctitorii, puse în slujba lui Dumnezeu și a semenilor, aducându-l acum „în lumina făcliilor de pomenire, înaintea unora care nu au auzit de dânsul, sau a altora care l-au uitat!”.

Repere biografice

Episcopul Ioanichie s-a născut în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea, în localitatea Țuțcani¹, comuna Bahna, județul Neamț, în familia preotului „ierei Tudor și a prezbiterii Ioana”, descendenți din neamul Hăsăneștilor². Într-un document datat 3 iulie

¹ Astăzi sunt două sate ce poartă acest nume: Țuțcani în Deal și Țuțcani în Vale, situate la circa 25 km de Roman, ambele pe teritoriul comunei Bahna, județul Neamț.

² Episcopul Melchisedec menționează că într-o „hotarnică” a lui Vasile Buhăiescu, din 13 iulie 1755 (7263), reiese că „Părintele episcop de Roman, sfinția sa Kir Ioanichie s-au aflat neamu bătrânului Hasan, o veche familie răzășească din satul Țuțcanii, de la ținutul Neamțului” (Ștefănescu, 2008, p. 344). Pr. Prof. I. Zugrav

1758, episcopul Ioanichie al Romanului stabilea următoarele: „Toate moșiile ce am avut și baștină părintească și cumpărături părintești și osebite câteva cumpărăturile mele și dania ce am avut de la unu și altu din răzeși...la satele Oprișeștii de Sus și Oprișeștii de Jos ... le-am dăruit nepoților fratelui nostru celui mai mare preotului Ursu și feciorii fratelui nostru preotului Tarasie și feciorii surorii noastre Safta, pe care a ținut-o preotul Mihai” (Porcescu, 1984, p. 223 *apud* Codrescu, 1888, p. 234-235).

Crescut în atmosfera acestei familii preotești, în duhul evlaviei ortodoxe, încă de tânăr, viitorul episcop a avut vocație spre viața monahală, pe care a cunoscut-o chiar în satul natal Țuțcani, acolo unde exista un schit de călugări cu hramul „Sf. Nicolae”, iar la câțiva kilometri distanță se afla mănăstirea Runcu³. Părintele Scarlat Porcescu emite ipoteza că viitorul episcop ar fi putut viețui în tinerețe la schitul Țuțcani pentru o vreme, după care s-a îndreptat spre marea lavră de la Neamț, unde a descoperit locuri de profundă sihăstrie și trăire monastică situate în preajmă, cum ar fi schitul Pocrov, ctitorie a episcopului Romanului Pahomie și schitul Slătioru (mai târziu Vovidenia).

În calitate de ieromonah și mai apoi egumen al Mănăstirii Neamț, Ioanichie s-a remarcat prin calitățile sale, formându-se ca un bun „cărturar de slavonie” (Corfus, 1974, p. 119-120), continuând duhul înnoitor al episcopului Pahomie, care era socotit la Neamțu „întemeietor al sihăstriilor de munte”, cel care „a renăscut monahismul autohton cu pronunțată nuanță isihastă” (Corfus, 1974, p. 120).

Din această demnitate de egumen (stareț) al mănăstirii Neamț, Ioanichie a fost ales episcop al Romanului la 15 septembrie 1747, unde va păstori Țara de jos a Moldovei până la sfârșitul vieții (30 ianuarie 1769) (Ștefănescu, 2008, p. 344). În pomelnicul din Catastiful breslei meseriașilor din Roman, el apare ca „Ioanichie ot Neamțu”, fiind ultimul stareț al Neamțului care a ocupat scaunul vlădesc de la Roman⁴.

Este bine-cunoscut faptul că secolul al XVIII-lea se caracterizează prin instaurarea domniilor fanariote în ambele țări române (la 1711 în Moldova și 1716 în Țara Românească), o perioadă de tristă amintire, în care domnitorii erau simpli executori ai Porții Otomane, cu misiunea de a menține cele două principate sub asuprirea turcească. În cei aproape 22 de ani (15 septembrie 1747 - 30 ianuarie 1769), cât episcopul Ioanichie a păstorit Eparhia Romanului, pe tronul Moldovei s-au succedat 11 domni, dintre care unii au domnit de trei sau patru ori⁵.

consideră, conform unui document din 3 iulie (7266) / 1758, că părinții episcopului se numeau „Ierei Tudor și Ioana”. Acesta avea un frate mai mare „ierei Ursu”, un alt frate Nicolae care s-a călugărit la Mănăstirea Neamț cu numele Tarasie și o soră Safta care s-a căsătorit cu preotul Mihai (Zugrav, 1961, p. 674-682). Elena Lința consideră că episcopul Ioanichie a mai avut și alți frați în afară de cei menționați în documentul amintit anterior, de la 3 iulie 1758, și anume: „Ieromonahul Nicolae, Anița, Tofana” (Lința, 1967, p. 428, 442).

³ Prezența unui schit cu hramul „Sf. Nicolae” la Țuțcani este consemnată și de Nicolae Stoicescu, schitul fiind atestat documentar într-o însemnare pe un Minei, de la 13 iulie 1755 (Stoicescu, 1974, p. 886-887). Amintesc aici, că din același sat era originar și vlădica Inochentie, contemporan cu Ioanichie, fost episcop al Hușilor vreme de treizeci de ani (1752-1782). Poate că amândoi au făcut noviciatul la schitul „Sf. Nicolae” Țuțcani, după care au pornit către Mănăstirea Neamț, iar Inochentie a mers la Mănăstirea Putna. Ambii au ajuns ierarhi în mitropolia Moldovei la jumătatea secolului al XVIII-lea și au călătorit la Kiev și Petersburg „pentru închinarea la moaște și cu alte trebi”.

⁴ Păcurariu, 1975, p. 336. În secolul al XVIII, alți trei egumeni de la Mănăstirea Neamț au fost aleși episcopi de Roman: Pahomie (1707-1714), Gheorghe (1718-1725) și Teofil (1743-1747).

⁵ Ioanichie își începe arhipăstoria sa în timpul lui Ioan Mavrocordat (1743-1747) și își încheie activitatea sa sub Grigore Calimachi (1767-1769). În această perioadă în Moldova s-au succedat următoarele domnii:

Așa se face că păstoria episcopului Ioanichie nu a fost una comodă, în plină epocă fanariotă, când cadrul social politic avea influențe negative sub toate aspectele în rândul maselor populare. În această perioadă domniile erau scurte, iar domnii se schimbau des, în funcție de „peșcheșurile” oferite Porții Otomane, astfel că în perioada 1711-1821, în Moldova s-au succedat 36 de domni fanarioți, iar în Țara Românească 40 de domni (Giurescu, Giurescu, 1971, p. 709-711).

Pustiirea tătarilor din 1758, ca și războaiele ruso-turce din octombrie 1768 și iulie 1774, care s-au desfășurat pe teritoriul Moldovei, sunt evenimente istorice ce caracterizează acest veac de dominație fanariotă. Influențele și presiunile politice ale domnitorilor au făcut în așa fel încât episcopul Ioanichie a fost nedreptățit de două ori pentru a ocupa scaunul mitropolitan al Moldovei (Grigoraș, 1958, p. 800). Prima dată în noiembrie 1750 când „paretisindu-se” mitropolitul Nichifor greul, a fost ales Iacob, episcopul Rădăuților (Putneanul) și a doua oară în februarie 1760, când a fost adus de la Salonic mitropolitul Gavriil Calimachi, fratele domnului Ioan Calimachi. Aceste treceri cu vederea s-au tăinuit sub enigmatică formulă „...Domnul cel nou voiește astfel!” (Iorga, 1909, p. 88).

Osteneli chiriarhale

Crescut și educat într-o familie de preoți în mediul rural, cu tradiții răzășești, Ioanichie avea să fondeze din început o conștiință a slujirii și a muncii, conștiință care avea să capete noi valențe, prin disciplina monahală pe care și-a însușit-o la Neamț, pe fondul de spiritualitate isihastă adusă de Pahomie, pe care câteva decenii mai târziu avea să se sedimenteze curentul paisianist, adus de Sf. Paisie Velicovschi.

Spiritul său nativ de răzeș și bun gospodar se reflectă în conștiința cu care avea să apere nu doar moștenirea primită de la părinții săi, ci și modul cum a administrat averea și bunurile Episcopiei Romanului după venirea sa în scaunul episcopal, ridicând nenumărate ctitorii și nu numai altare și locașuri sfinte, ci și instituții de caritate (azilul pentru bătrâni și mișei, bolnița pentru bolnavi „Precista Mare” Roman), precum și o școală catehetică ce a funcționat sub oblăduirea sa la Episcopie.

În vremea arhipăstoririi sale a apărut curentul iluminist, de redeșteptare națională, care sprijinea culturalizarea norodului, emanciparea socială, pregătirea clerului, punându-se bazele învățământului în limba maternă, dar și traducerea, tipărirea și copierea de cărți în limba română, acțiuni pe care episcopul Ioanichie le-a sprijinit și dezvoltat, mai întâi la Centrul Eparhial de la Roman, apoi în toată Episcopia Romanului, care se întindea până la Galați pe atunci. Deși țările române erau dominante pe atunci de spiritul și mentalitatea fanariotă greacă, potrivit într-o oarecare măsură procesului de înnoire și redeșteptare națională a poporului român, au fost înființate școli publice și așezăminte de asistență socială din inițiativa domnului Grigore Ghica, la care a subscriș și episcopul Ioanichie.

Ca un părinte și dascăl luminat, episcopul Ioanichie a încurajat învățământul, înființând pe lângă Episcopie o școală de limbă română, potrivit „Așezământului pentru școli”, din 25 decembrie 1747, care statornicea acest lucru, a cumpărat multe cărți pe care

Grigore II Ghica (a patra domnie, 1747-1748), Constantin Mavrocordat (a treia domnie, 1748-1749), Constantin Racoviță (1749-1757), Scarlat Ghica (1757-1758), Ioan Teodor Calimachi (1758-1761), Grigore Calimachi (1761-1764), Grigore III Ghica (1764-1767) și Grigore Calimachi (1767-1769) (Giurescu, Giurescu, 1971, p. 709-711).

le-a „afierosit” ctitoriilor sale, „întărindu-le cu afurisenii și blesteme” pentru a nu fi înstrăinate (Porcescu, 1984, p. 224-225).

Acest ierarh a respectat întru totul regulile canonice și dispozițiile ierarhilor, rânduite de predecesorii săi. Amintesc doar „cartea” semnată de episcopul Ioanichie la 4 septembrie 1755, prin care acesta „face știre” despre dorința ctitorului schitului Pocrov, episcopul Pahomie, cel ce a rânduit ca „viețuitorii de aici să fie lăsați în pace, să nu fie stingheriți” în viața lor isihastă de conducerea și viețuitorii Mănăstirii Neamț, sub oblăduirea căreia se afla schitul Pocrov.

Respectarea testamentară a ctitorului privind netulburarea sihăștrilor de la Pocrov constituie o dominantă a conștiinței episcopului Ioanichie, care el însuși trăise și se formase aici, în duhul pahomian. Sensibilitatea sa față de sihăstrie l-a însoțit pe tot parcursul vieții sale, ca o dovadă în acest sens, pe una din stâncile din jurul schitului Sihla, acolo unde a viețuit Sf. Teodora, se poate vedea și astăzi o inscripție săpată în stâncă: „Ioanichie episcop Romanschi 7282 (1764)” (Porcescu, 1984, p. 233).

Cu aceeași conștiință, vlădica Ioanichie a apărut drepturile preoților din Eparhia sa, fiind drept și exigent în respectarea rânduielilor canonice de către aceștia, lucru ce se poate vedea într-o carte canonică acordată de chiriarh unui diacon pe nume Mihail, în luna martie 1764, în care se precizează că: „la cercetarea cu amănuntul” și „luând încredințare de la duhovnicul său” la hirotonit pe acesta dându-i voie și „blagoslovenie a sluji toate câte se cuvin diaconiei”, având pecetea „Sfintei Episcopii a Romanului și Galaților” (Ștefănescu, 2008, p. 384).

În perioada domniilor fanariote limba greacă era considerată o limbă cultă, fiind folosită în administrație, în biserică și chiar în puținele școli, pentru educația tinerilor dornici de carte. Domnitorul Constantin Mavrocordat în a doua și a treia sa domnie în Moldova (1741-1743) și (1748-1749), promovează învățământul, contribuind astfel la ridicarea nivelului cultural al clerului. Prin „Așezământul” din anul 1741 „toți slujitorii bisericii erau scutiți de dări, însă erau îndatorați să învețe carte timp de 40 de zile la vlădicie (mitropolie sau episcopie), pentru a învăța și pe alții”, iar după examinare, cei necorespunzători „să fie canonisiți”, iar ierarhilor nu le mai era îngăduit să hirotonească diaconi și preoți fără știință de carte, iar „cei neștiutori și nesilitori a învăța să fie tunși și puși la bir, în rând cu țaranii” (Păcurariu, 1980, p. 352).

La 25 decembrie 1747, domnitorul Grigore II Ghica, împreună cu divanul domnesc al Moldovei din care făceau parte și vlădicii țării, au hotărât înființarea de școli slavonești și românești la Mitropolie și la cele trei episcopii (Roman, Rădăuți și Huși). Episcopul Ioanichie, ca semnatar al acestui document s-a evidențiat și pe această cale în eparhia sa. Atunci a fost înființată o școală publică lângă Episcopia Romanului „pentru ca să se împărtășească toți de această milă și mai vărtos cei săraci fără putință a-și trimite copiii lor la școlile de la Iași” (Păcurariu, 1980, p. 352).

Aceasta este prima școală publică înființată pe lângă Episcopie, la inițiativa, cu binecuvântarea și sub îndrumarea Episcopului Ioanichie, care poate fi considerat astfel primul ctitor al învățământului public la Roman, de care s-a îngrijit, căutând „dascăli învățați de slovenie și romanie”. Pe un perete din pridvorul catedralei episcopale „Sf. Cuv. Parascheva” din Roman se păstrează până astăzi un grafit care amintește: „Toader Tichie, vătaf la școala Romanului vleat 7272 apr. 20 (1764)” (Porcescu, 1984, p. 113).

Însemnarea aceasta confirmă existența și funcționalitatea școlii pe vremea episcopului Ioanichie, care s-a îngrijit de întreținerea ei cu cele necesare, fapt confirmat de plângerea pe care ierarhul o adresează domnitorului, că preoții de la bisericile domnești și boierești „nu vor să dea banii școlilor” așa cum se hotărâse prin hrisovul domnesc din 1747 „ba unii din boieri s-au ispitit să bată pe slugile sfinției sale” însărcinate a aduna acești bani, la care domnitorul a dat episcopului „volnicie să apuce cu mare tărie pe popii domnești și boierești”, iar aceștia „numaidecât să plătească banii școlilor, într-alt chip să nu fie” (Urechia, 1892, p. 23).

Tot sub episcopul Ioanichie se pune în aplicare și hrisovul domnesc emis de Scarlat Ghica la 12 iunie 1757, prin care preoții din Moldova „sunt scutiți de dajdia domnească și de ploconul vlădicesc...în schimb ei vor plăti dajdia școlilor” (Ștefănescu, 2008, p. 34).

Despre școala publică înființată de episcopul Ioanichie la Roman nu avem documente care să consemneze activitatea acesteia, dar știm că urmașii săi în scaun au mers pe aceeași linie, din dorința luminării clerului și norodului. Spre exemplu, episcopul Leon Gheucă (1769-1786), succesorul său în scaunul vlădicesc, ca reprezentant al noului curent iluminist din Moldova, a trimis trei tineri la studii în străinătate, a înființat o bibliotecă, a tradus și tipărit multe cărți de învățătură dar și pentru cultură generală (Porcescu, 1984, p. 235-243); iar Veniamin Costachi pe timpul arhipăstoriei sale la Roman (1796-1803) a acordat o mare atenție activităților social-filantropice, înființând spitalul „Precista Mare”, o spițerie (farmacie) numită Minerva, dar și o școală catehetică pe lângă episcopie (Porcescu, 1984, p. 253-257).

Ca ierarh pământean, episcopul Ioanichie s-a afirmat pe plan cultural-spiritual, prin dorința de recuperare și apărare a unor bunuri aparținând patrimoniului național al Moldovei, care, așa cum reiese dintr-o însemnare mai târzie făcută pe un manuscris păstrat la Mănăstirea Neamț, a trimis în Polonia câțiva monahi de la această mănăstire de „au scos cu multă cheltuială de la leși hrisoavele și documentele mănăstirii cele răpite de ei, însă... numitele scrisori ale lui Ioan Paleologul, privind autocefalia Mitropoliei Moldovei și Sucevei la începutul secolului al XV-lea, atât de actuale pentru secolul al XVIII-lea, nu le-au găsit călugării” (Porcescu, 1984, p. 227).

Conformându-se hrisovului domnesc emis de Grigore II Ghica la 12 iunie 1757, episcopul Ioanichie „a purtat grijă a găsi dascăli învățați în slovenie ori la romanie, ori din cei ieșiți de la școlile din Iași, ori dintr-alții...care să fie datori a se sili cu învățătura copiilor” (Păcurariu, 1980, p. 467). Într-o etapă istorică plină de frământări, în care biserica avea un rol major, vlădica Ioanichie s-a risipit generos pe multiple laturi ale slujirii semenilor, nu doar ca păstor de suflete și învățător, ca misionar și predicator, ci și ca bun administrator și ctitor de locașuri sfinte.

Cu toate că țările române își păstrau autonomia, tributul față de Poarta Otomană sporea neîncetat în vremea sa, poporul ajungând la capătul puterilor datorită domniilor fanariote, care anual sporeau obligațiile bănești ale norodului pentru menținerea domniei, la care se adăugau obligațiile în natură, constând în grâu, oi, cai, miere etc., cea mai exploatată fiind țărâtimea. Regimul fiscal excesiv, precum și marii proprietari de pământ, supuneau pătura de jos la o cruntă exploatare „care a condus la multiple procese ca cele de la Iași, Piatra Neamț, Vaslui, Herța, Roman, între țărani și boierii care-și întindeau proprietățile și în aria urbană și chiar unele răzmerițe locale, ca cele de la Focșani, Iași, Dorohoi

(Păcurariu, 1980, p. 347), iar războiul dintre ruși și turci, precum și năvălirile tătare obligau poporul „să-și lase casele și să fugă în munți în bejenie” (Păcurariu, 1980, p. 347).

„Suspînul Moldovei” din această tristă etapă istorică este consemnat de către cronicarul Ion Neculce: „Ce vremuri cumplite am ajuns și la ce cumpănă a căzut săraca țara Moldovei! Ce nenorocire de stăpân că aceștie ai avut! Ce sorți de viață ți-a căzut! Cum a mai rămas om trăitor în tine!”⁶.

Cu toate că în perioada de dominație fanariotă un mare număr de mănăstiri din Moldova au fost „închinat” la Locurile Sfinte, fiind conduse de egumeni greci care îndreptau toate veniturile spre diaspora. Totuși, în ierarhia Moldovei nu s-au putut impune ierarhi greci, așa cum s-ar fi dorit, decât cu două excepții: mitropolitul Nichifor la Iași (1740-1750) și pentru câteva luni, episcopul Iacob la Episcopia Romanului (martie-octombrie 1786).

În aceste împrejurări clerul de mir, dar mai ales cel monahal s-a îndreptat spre biserica pravoslavnică rusă. Au fost trimise delegații bisericești la curtea țarinei Ecaterina a II-a, în aceste delegații s-au numărat și episcopul Romanului Ioanichie și episcopul Hușilor Inochentie.

În acest context istoric episcopul Ioanichie a purtat o grijă deosebită față de vetrele monahale unde a viețuit (Neamțu, Pocrov, Vovidenia), dar cu priceperea și cheltuiala sa a ridicat noi așezăminte de trăire monahală dar și de ocrotire socială⁷.

Documentele păstrate la Academia Română din perioada 1747-1768 pun în lumină vrednicia acestui ierarh, ca bun gospodar, administrator al averii bisericii, apărător al privilegiilor acesteia, pentru care a apelat în mai multe rânduri la autoritatea domnească și la forurile de judecată, pentru apărarea moșiei târgului, care pe atunci aparținea Episcopiei, pentru a stabili hotărnicii, pentru a obține cărți de întărire asupra unor sate, pentru scutirea de dări ș.a.⁸.

Ctitor de locașuri sfinte

Având rădăcini străvechi răzășești în ținutul Neamțului, crescut și educat într-o familie de clerici, episcopul Ioanichie își va concretiza inițiativele și calitățile de bun gospodar și competența de bun administrator al bunurilor episcopiei prin autoritatea cu care a coordonat vreme de peste două decenii activitatea clerului din Țara de Jos a Moldovei, dar mai ales prin ctitoriile sale, lăsate posterității ca mărturii ale credinței și semne ale destoiniciei sale.

Cea mai importantă ctitorie a sa este fără îndoială Mănăstirea „Precista Mare” din târgul Romanului, ridicată din temelii de dânsul, pe vechile fundații ale bisericii

⁶ Neculce, 1942, p. 106. Constantin Mavrocordat, în cele două domnii succesive în Moldova (1741-1743) și (1748-1749), a adus unele scutiri păturii de jos, țăranimii, prin reformele sale fiscale și administrative, cum ar fi desființarea birului numit „vecinie”, la 6 aprilie 1749.

⁷ *Pomelnicele ctitoricești*, păstrate în biblioteca Mănăstirii Neamț, amintesc cu recunoștință numele său între marii ctitori ai lavrei: Manuscris chirilic, cota 172; „Pomelnic ctitoricesc”, f. 11 v; *Idem* cota 195. „Sinodicul...”, f. 12 v – 14 v; Manuscris, cota 161; „Storia fondării mănăstirii Neamț – Secu”, cota 190; „Pomelnic ctitoricesc” 1846, f.23, manuscris, cota 200. „Condica cu documentele mănăstirii Neamțu”, între nr.1864-1902; înscrie acte de moșii, acareturi ale schitului Vovidenia începând cu anul 1721, cele mai multe fiind din vremea lui Ioanichie (total 37 documente), manuscris, cota 148.

⁸ Porcescu, 1984, p. 224 *apud* Cristea, 1911, Anexă, p. I-XVI, care enumeră câteva zeci de documente în legătură cu episcopul Ioanichie, date între 1747-1768, care se păstrează la Academia Română.

ridicată de doamna Ruxanda Lăpușneanu și fiul său Bogdan, așa cum reiese din pisană votivă așezată la intrare: „Cu osârdie și cu zeloasă dorință a zidit acest hram întru numele Adormirii Preacinstitei Stăpânei noastre de Dumnezeu Născătoarea, pentru sănătatea ei și pentru mântuirea a celor întru bună cinstire adormiții părinților ei și s-au pus temelia zidirii la 23 ale lunii mai și s-au săvârșit în luna septembrie 15 zile în anul 7077 (1569)” (Ștefănescu, 1874, p. 194-195).

După aproape două secole, biserica se afla în ruină, iar episcopul Ioanichie a rezidit din temelii acest sfânt locaș, la anul 1753, devenind astfel al doilea ctitor, căruia i se va alătura cu donații, cu proprietăți (vii, moșii), obiecte de cult ș.a. generosul domn al Moldovei Constantin Cehan Racoviță. Domnitorul a poposit la Roman, în drumul său spre Iași, pentru a prelua cea de-a doua domnie, asistând la slujbă în ziua de Buna Vestire, pe 25 martie 1756 în noua biserică „Precista Mare” din Roman, unde a oficiat episcopul Ioanichie, bucurându-se de ospitalitatea ierarhului, cu care va lega o frumoasă și rodnică prietenie.

Sub patronajul episcopului această biserică va primi statut de mănăstire, iar călugării viețuitori aici, sub îndrumarea acestuia au început o frumoasă lucrare caritabilă, înființând aici o „bolniță a mișeilor”, unde erau îngrijiți bolnavii, bătrânii, străinii, cu alte cuvinte o infirmerie a sărmanilor.

La 12 ianuarie 1755 episcopul Ioanichie cumpără moșia Stornești, din ținutul Cărligătura, „având sfîntenia sa trebuință ca să se închine zidirii sale, mănăstirea nouă, ce se numește hramul Adormirea Precistei din târg din Roman”⁹.

Cu toate că „Precista Mare” a fost zidită din temelii cu cheltuiala sa, așa cum reiese dintr-un protest al episcopului Ioanichie împotriva hrisovului domnesc emis de Grigore Alexandru Ghica la 20 noiembrie 1764, Mănăstirea Precista cu metoacele ei, Bodeștii și „Profetul Samuil” din Focșani au fost închinat de Constantin Cehan Racoviță, Mănăstirii și Spitalului „Sf. Spiridon” din Iași, ale căror construcții au început în timpul domniei sale¹⁰.

Din păcate din complexul monahal ridicat de episcopul Ioanichie la „Precista Mare” nu se mai păstrează astăzi decât turnul clopotniță, căruia i s-au adăugat după anul 1826 patru contraforți pentru rezistență, iar în 1885 i s-a reconstruit etajul al doilea și acoperișul, antreprenor fiind Dimitrie Gheorghiu.

Clopotnița adăpostește două clopote mari, care potrivit inscripțiilor au fost „făcute cu cheltuiala Preasfinției Sale Chiriu Chir Ioanichie episcopul Romanului la anul 1754 aprilie 17, care au fost returnate la anul 1889 de către egumenul Mănăstirii arhimandritul Gheorghe Stamatin, cu fonduri de la Epitropia Sf. Spiridon Iași” (Cozărescu, 1965, p. 642-643). Cel de-al treilea clopot din turnul clopotniță al „Precistei Mari” a fost adus la anul 1840 pe vremea egumenului Macarie Baltag, iar cel de-al patrulea clopot nu este datat (Cozărescu, 1965, p. 643).

Episcopul Ioanichie a venit la Episcopia Romanului cu o bogată experiență de la Mănăstirea Neamț, acolo unde a fost viețuitor și stareț. El și-a dorit o vatră monahală în

⁹ Ștefănescu, 1875, p. 194-195, p. 57. La 15 mai 1755, satul Stornești (moșia afierosită Mănăstirii Precista Mare din Roman) a fost dată de către episcopul Ioanichie Mitropoliei din Iași, în schimbul moșiei Ungurași, de pe apa Orbicului.

¹⁰ Porcescu, 1984, p. 229 *apud* Codrescu, 1889, p. 384. Domnitorul Mihail Sturza confirmă dependența Mănăstirii Precista din Roman de Spiridonie, printr-o scrisoare existentă în arhiva Epitropiei „Sf. Spiridon”, din anii 1832-1842.

preajma Episcopiei, poate cu gândul de a avea același mediu duhovnicesc chinovial în care a trăit și s-a format spiritual. Ctitoria sa de la Roman, Precista Mare, a fost înzestrată cu chilii pentru călugări, cu 17 odăi despărțite prin patru sălițe în care erau adăpostiți „oameni străini și săraci”, precum și „calicii și mișei tîrgului” (Cozărescu, 1965, p. 643). În aceste chilii, între anii 1777-1798, sub egumenul Gherasim Putneanul avea să funcționeze bolnița Mănăstirii Precista Mare.

Două din cele șase odăi ale casei egumenești, construite de episcopul Ioanichie în anul 1763, aveau să fie transformate în paraclis. Mănăstirea a fost înconjurată cu ziduri împrejmuitoare de protecție, dându-i aspect de fortăreață. Din păcate chiliile, casa egumenească, beciurile, atenansele și zidurile înconjurătoare nu se mai păstrează astăzi decât în documentele istorice din arhive și în evidențele arheologice¹¹.

Mănăstirea Precista Mare, deși a fost ridicată din temelii de către episcopul Ioanichie, poate fi considerată și ctitorie domnească, pentru că generosul domn Constantin Cehan Racoviță, a făcut importante donații acestei biserici, cronicarul său Enaki Kogălniceanu înscriindu-l în rândul ctitorilor „dăruind și Domnul multe lucruri; veștminte, candelă, moșii, vii, țigani și altele” (Kogălniceanu, 1874, p. 229).

În luna martie 1756, domnitorul venea de la București, după prima sa domnie (1753-1756), îndreptându-se spre Iași, pentru a prelua a doua oară tronul Moldovei¹². Ziua de „Buna Vestire” a petrecut-o la Roman, participând la slujba oficiată de episcopul Ioanichie în ctitoria sa, Precista Mare. După serviciul liturgic gândul domnitorului s-a îndreptat spre vrednicia acestui ierarh, iar în memoria soției sale, Sultana Doamna, trecută la cele veșnice cu trei ani înainte (ianuarie 1753) la Iași, pe un fond sufletesc plin de evlavie și de umanism, Domnul Moldovei a făcut mai multe daruri acestui sfânt locaș, zidit pe temelii ctitoriei Doamnei Ruxanda Lăpușeanu, devenind el însuși ctitor.

Din păcate frumoasa ctitorie vlădicească și domnească de la Roman a avut o viață scurtă, poate datorită terenului pe care a fost zidită, a deficiențelor de ordin tehnic și de proiectare, poate datorită marelui cutremur din 26 septembrie 1781, care așa cum îl descrie Andreas Wolf „către miezul nopții, după o furtună care a ținut trei ceasuri s-a cutremurat pământul foarte tare timp de cinci minute și a făcut nu puține pagube în Iași, precum și în alte locuri (Cozărescu, 1969, p. 224).

Avariată grav, biserica „Precista Mare” va fi rezidită pentru a treia oară din temelii de către arhimandritul Gherasim Putneanul, fost dician al Episcopiei Romanului, iar mai apoi stareț al Mănăstirii „Precistei Mari”¹³.

¹¹ Cozărescu, 1965, p. 636-637 *apud* von Oztellovitz (1790), precum și harta ing. Iosif von Braun, realizată în anul 1819.

¹² Prima domnie a lui Constantin Cehan Racoviță la Iași a fost între 31 august 1749-3 iulie 1753.

¹³ Se păstrează pisană ce a fost așezată la intrarea în biserică care consemnează evenimentele: „Această sfântă biserică unde se prăznuiește Adormirea Precistei întâi a fost zidită de Doamna Ruxanda, maica lui Bogdan Voievod la 1569. A doua oară s-au zidit de isnoavă de episcopul Romanului chir Ioanichii cu ajutorul domnului Constantin Cehan Racoviță Voievod, la 1753 și s-au dat de ctitorii săi mitoc Sf. Spiridon din Iași. A treia oară iarăși s-au zidit din temelie din veniturile Mănăstirii, fiind egumen Gherasim Putneanul, la anul 1787. Din dosul pietrei acesteia iaste scrisu de ctitoria cea dintâi”. Ultima restaurare și consolidare integrală a acestei biserici s-a făcut cu binecuvântarea episcopului Eftimie Luca, sub directă coordonare a arhiereului vicar Ioachim Vasluiianul, în perioada 1986-1989, fiind resfințită în ziua hramului, la 15 august 1989, având statut de biserică parohială.

Calitățile de iscusit gospodar ale episcopului Ioanichie sunt confirmate și de alte importante ctitorii ale sale, cum ar fi biserica „Sf. Prooroc Samuil” din Focșani, pe care episcopul a ridicat-o din încredințarea și cu sprijinul material al domnitorului Constantin Cehan Racoviță¹⁴.

O altă ctitorie a sa din zona Romanului este biserica „Sf. Spiridon” din satul Vulpășești, situată la aproximativ 15 km de Episcopia Romanului, acolo unde Mănăstirea „Precista Mare” avea câteva proprietăți, așa cum reiese dintr-o însemnare făcută de episcopul ctitor, pe o Evanghelie dăruită de dânsul acestei biserici (Brătulescu, 1967, p. 418).

Legătura sufletească și duhovnicească pe care episcopul a avut-o cu mănăstirea sa de metanie, Neamțu, pe care a condus-o o vreme ca egumen, a cultivat-o și păstrat-o constant și în perioada arhieriei sale la Roman, poate și cu gândul că aici se va retrage în anii bătrâneților sale, și tot aici potrivit tradiției, urma să-și găsească liniștea somnului de veci, alături de predecesorii săi în scaunul vlădicesc al Romanului.

Așa se face că împreună cu fratele său, ieromonahul Nicolae de la schitul Vovidenia, probabil și cu sprijinul domnitorului Constantin Cehan Racoviță, episcopul Ioanichie a ridicat o biserică de lemn la acest Schit „care s-au făcut și s-au săvârșit cu a domniei mele voințe”¹⁵.

Printr-un document datat la 15 august 1751 se menționează că „am făcut o sfântă biserică în preajma Sfintei Mănăstiri a Neamțului unde se cinstește și se proznuiește Intrarea în biserică a Prea Sfintei noastre de Dumnezeu Născătoarea și Pururea Fecioara Maria întru a noastră veșnică pomenire și a părinților noștri”, pe care ctitorul a înzestrat-o „cu cărți și obiecte de cult, ce sunt de trebuință bisericii din lăuntru” cu terenuri situate în Vităneștii Putnei, dintre care: 14 pogoane de arătură, 3 pogoane și jumătate de vii, cu livezi, cu vite și case, cu pivnița cea în siliștea Gemeneștilor, aproape de Grumăzești și altele, toate acestea fiind făcute „din dreapta osteneală și agonisita noastră și am avut mai înainte vreme până a nu veni în scaunul Episcopiei Romanului” (Ștefănescu, 1875, p. 39).

Amintesc faptul că vlădica Ioanichie este cel de-al treilea episcop al Romanului care a ctitorit un schit lângă mănăstirea de metanie, după Pahomie ctitorul Schitului Pocrov și Ghedeon ctitorul Schitului Sihăstria Secului. La Mănăstirea Neamț, acolo unde a fost călugărit, episcopul Ioanichie a ridicat un corp de chilii pe latura de nord-est „despre altar” și un paraclis în cinstea „Nașterii Sf. Ioan Botezătorul” (probabil protectorul său de la botez), apoi schimbă vechea catapeteasmă a bisericii ștefaniene, donează un clopot mare de 1800 oca, un policandru confecționat la Lwov, o cruce ferecată, donează un număr mare de cărți de cult și alte daruri, spre veșnica sa pomenire¹⁶. Mănăstirea Neamț a primit de la vlădica Ioanichie „stupi, cinci chilii într-un acoperemânt, câteva pogoane de vie la Vitănești în ținutul Putnei, cumpărate cu bani” (Ștefănescu, 1875, p. 53, 86).

¹⁴ Kogălniceanu, 1874, p. 229. „Luând a doua oară domnia în Moldova, Constantin Cehan Racoviță la leat 1755, după mazilirea lui Matei Ghica Vodă și ajungând la Focșani merse și la o biserică a Măriei Sale „Proorocul Samuil” de a auzit Liturghia”, iar după preluarea domniei, acesta „a pus de s-a zidit o biserică de piatră în locul celei de lemn, însărcinând pe episcopul Ioanichie cu supravegherea lucrărilor” (Ștefănescu, 1875, p. 51).

¹⁵ Porcescu, 1984, p. 229 *apud* Ștefănescu, 1875, p. 81. Se redă aici textul hrisovului domnesc emis de Constantin Cehan Racoviță, la 5 februarie 1757.

¹⁶ Ivan, Porcescu, 1981, p. 122. Acestui clopot i se zice „clopotul mare” sau „clopotul cel nou”. Clopotul lui Ioanichie s-a topit în incendiul din 1862 și a fost returnat în anul 1875, având următoarea inscripție: „Este din materialul episcopului Ioanichie” și are circa 3.000 kg.

Pr. Scarlat Porcescu și diaconul Ioan Ivan amintesc câteva cărți și manuscrise păstrate în biblioteca Mănăstirii Neamț și la Schitul Vovidenia, donate de episcopul Ioanichie: Psaltirea, Iași, 1766; Penticostarion, București, 1743; Evanghelia, București, 1750; Antologhion, Râmnic, 1725; Cazanie în Vinerea Mare (manuscris); Psaltire cu tâlcuire și Varlaam și Ioasaf (manuscrise) (Porcescu, 1984, p. 231).

Egumenul mănăstirii Bogdana (pe nume Ioanichie) consemna la anul 1816 că episcopul Ioanichie a cumpărat niște case la Iași, situate la poarta bisericii „Sf. Spiridon” și le-a hărăzit Mănăstirii Neamțului ca să-i fie de metoc (Ștefănescu, 1875, p. 55-56).

Respectul ce-l purta vlădica Ioanichie mitropolitului Moldovei Iacob Putneanul, precum și cinstirea ce o purta nemuritorului domn și ctitor Ștefan cel Mare, se confirmă prin ajutorul substanțial acordat de dânsul la restaurarea Mănăstirii Putna (Grigoraș, 1958, p. 793), care a „făcut multă milă” și a înnoit și fântâna lui Petriceicu Vodă de la Mănăstirea „Sf. Onufrie” de lângă târgul Siret (Zugrav, 1961, p. 678).

Printre ctitoriile episcopului Ioanichie se numără și biserica cu hramul „Sf. Apostoli Petru și Pavel” din satul Opriștești de Sus, ținutul Tecuci, care pe atunci se afla sub jurisdicția canonică a Episcopiei Romanului, biserica fiind construită în anul 1761 (Porcescu, 1984, p. 232).

La 1 septembrie 1755 episcopul Ioanichie scrie Schitului Pocrov o „carte” prin care confirmă că acest schit a fost fondat și înzestrat cu toate cele necesare de către episcopul Romanului Pahomie, iar independența sa față de Mănăstirea Neamț este întărită prin „cărți chiriarhicești și patriarhicești” (Ștefănescu, 1875, p. 63).

Vrednicul ierarh a început lucrări de consolidare și la Catedrala Episcopală din Roman, cum sunt cele de la turla bisericii și bolta absidei răsăritene, refăcute în forma actuală¹⁷; a înzestrat Catedrala cu obiecte de cult, între care se păstrează și astăzi un disc ce poartă următoarea inscripție: „Ioanichie episcop Romanschi din Neamț 7265 (1757) aprilie 4” (Porcescu, 1984, p. 59).

La începutul secolului al XIX-lea, pe vremea episcopului Gherasim Clipa (1803-1826) exista în incinta Episcopiei de la Roman o casă arhierască, zidită probabil tot de episcopul Ioanichie, cunoscut a fi un ierarh gospodar și întreprinzător (Porcescu, 1984, p. 106).

Părinte duhovnicesc al preoților și fiilor săi duhovnicești

Printr-o hotărâre a sa din martie 1757, când s-a desființat „văcăritul”¹⁸, episcopul pune monopolul pentru ceara de albine și lumânări, în vederea obținerii de venituri pentru întreținerea bisericilor și a clerului.

Ca un adevărat părinte duhovnicesc al clerului și credincioșilor Episcopiei Romanului, pe fondul de aleasă cinstire pe care domnitorul Constantin Cehan Racoviță o

¹⁷ Ștefănescu, 1875, p. 63. Se păstrează o însemnare făcută la baza turlei bisericii care menționează: „Toader feciorul Orsului Tichie leat 7275 (1767)”.

¹⁸ Kogălniceanu, 1874, p. 230-231. Mitropolitul Iacob Putneanul împreună cu episcopii țării (Ioanichie al Romanului, Dositei al Rădăuților și Inochentie al Hușilor) au semnat desființarea „văcăritului”, „stricând cu mare blestem această dajdie” așa încât „nu putem arăta câtă bucurie a luat toată țara după ce a auzit, scriind și cărți pe la toți locuitorii de mila ce au făcut Măria Sa cu țara” (Porcescu, 1984, p. 226).

arăta față de acest distins ierarh, vlădica Ioanichie a intervenit în nenumărate rânduri la domnitor pentru a acorda „scutiri de dajdie și alte angajări oricâte ar fi pe preoți”¹⁹.

Receptiv la apelul făcut de episcopul Romanului, evlaviosul domn, prin „cartea” sa din 26 martie 1750, iartă de dajdie „pe toți preoții ce vor fi de slujbă în Sfânta Episcopie” și poruncește târgoveților din Roman, să nu-i amestece „la nici o havalea comunală” (Ștefănescu, 1875, p. 34).

Din aceleași considerații față de episcopul Ioanichie, domnitorul Constantin Racoviță prin scrisoarea sa din 12 februarie 1752, poruncește: „copilului de casă, sau altor zapcii ce vor merge la Episcopia de Roman pentru banii hătișerifului, ca să lase pe episcop în pace...” (Porcescu, 1984, p. 95).

Dacă hrisoavele amintite anterior vorbesc despre unele scutiri acordate preoților slujitori de la Episcopia Romanului, sau din târgul Romanului, considerăm că datorită prestigiului de care se bucura episcopul Ioanichie în fața domnitorilor Moldovei, acesta a reușit să obțină unele scutiri de dări și pentru toți slujitorii de la sate, fapt consemnat într-un hrisov din 12 mai 1756, în care se menționează că preoții de la sate aveau astfel de privilegii, ba chiar au fost înlăturate și oprite anumite abuzuri ale boierilor și slujitorilor domnești, care în călătoriile lor, cel mai adesea erau adăpostiți și găzduiți de preoți la casele lor, și musafirii nu se purtau cu toată buna cuviință, fapt pentru care domnitorul poruncește: „Am socotit domnia mea că este necuviincios și fără de cale și fără de orânduială și nu este cu dreptul a fi casele preoților și a diaconilor gazdă boierilor și altor slujbași și a se supăra cu cai de olac, cu podvezi, cu trăsurile de vite și cu alte asemenea”, arătând în continuare că preotul „este vas ales, slujitor Domnului și Împăratului a toată făptura și jertfitor de cele sfinte” (Ștefănescu, 1875, p. 76).

Episcopul Ioanichie, judecător și făcător de dreptate

Potrivit tradițiilor româno-bizantine, episcopii aveau privilegiul de a judeca clericii din jurisdicția lor canonică, precum și locuitorii satelor ce făceau parte din domeniul Episcopiei. Acest drept era „întărit” prin cărți domnești, sau hrisoave, iar ierarhii își exercitau această latură judecătorească prin protopopii, sau delegații lor.

Ștefan cel Mare printr-un hrisov datat 12 aprilie 1458 întărea „mitropolitului din târgul Romanului” autoritatea asupra satelor Leucușani și Dragomirești de a judeca și de a lua „gloabă” de la locuitorii acestor sate (Porcescu, 1984, p. 134).

La cererea episcopului Ioanichie din 1 ianuarie 1751, domnitorul Constantin Cehan Racoviță a poruncit autorităților administrative din târgul Romanului „să nu se amestece în afacerile satului poslușnicilor Episcopiei, ci să lase toată administrarea și judecata lor Episcopiei, după vechile documente ce-i dau acest drept”²⁰.

La 5 aprilie 1750, același domn Constantin Cehan Racoviță a emis o carte domnească prin care împuternicește pe episcopul Romanului Ioanichie să judece clerul din Eparhia sa și toate „cestiunile de căsătorie” (Ștefănescu, 1875, p. 34), iar câțiva ani mai

¹⁹ În secolul al XVI-XVII unii domnitori, precum Antioh Cantemir, prin „cartea” sa din 23 octombrie 1706; Mihail Racoviță prin „cartea” sa din 20 aprilie 1718; Grigore Ghica la 19 ianuarie 1727; Constantin Mavrocordat în anul 1742, au acordat, confirmat și reînnoit unele scutiri slujitorilor bisericii „de la Episcopie și de la toate bisericile din târg din Roman” (Porcescu, 1984, p. 94).

²⁰ Ștefănescu, 1875, p. 34. Același drept se confirmă printr-o carte domnească emisă la solicitarea episcopului Ioanichie, de către Matei Ghica Voievod, datată la 29 mai 1754.

târziu, Scarlat Ghica Voievod prin cartea sa din 27 martie 1758 confirmă dreptul episcopului de a judeca clericii, limitându-i atribuțiile la unele abateri de la rânduielile canonice (Porcescu, 1984, p. 136).

Și în această latură a misiunii sale arhieresti episcopul Ioanichie s-a arătat a fi un bun părinte duhovnicesc, un om al dreptății, un păstor vrednic care a obținut drepturi și scutiri pentru păstoriții săi, dar a impus totodată și o disciplină administrativă, canonică și morală în Eparhia sa, aceasta constituind un merit în plus al rodnicei activități pastoral misionare depuse de acest mare ierarh, care și-a înscris numele cu cinste în *Cartea de aur* a Episcopiei Romanului.

În loc de concluzii

De-a lungul celor peste două decenii de activitate sacerdotală, ca arhipăstor al Episcopiei Romanului, episcopul Ioanichie s-a remarcat prin virtuțile și calitățile sale administrativ gospodărești, social filantropice, cultural misionare, prin disciplina morală pe care a impus-o clerului și credincioșilor cu înțelepciune și dragoste părintească, fapt pentru care și-a câștigat în epoca sa respectul și prețuirea mai marilor vremii, de la supușii săi, până la domnul țării.

Venerabilul mitropolit al Moldovei, Iacob Putneanul, recent canonizat de Biserica Ortodoxă Română, serbat la 15 mai, „primea sfaturile și îndrumările” vlădicului Ioanichie pe care îl prețuia mult „avându-l pentru bătrânețile sale ca pe un stareț (duhovnic)” (Porcescu, 1984, p. 234), după retragerea din scaunul mitropolitan la Putna (în anul 1760), rânduindu-l prin „diată” în anul 1762, ca împreună cu ceilalți ierarhi ai Moldovei și cu starețul Putnei (Sila) să fie plinitori ai testamentului său²¹.

Vrednicia episcopului Ioanichie a fost răsplătită atât de mitropolit cât și de domnitor. Constantin Cehan Racoviță „l-a îmbrăcat cu ferege blănită cu samur” în semn de mare cinste, iar mitropolitul Iacob, printr-o gramată mitropolitană dată la 13 aprilie 1756 i-a conferit o mare cinste în rândul ierarhilor, de a purta sacos și mitră (însemne ale mitropolitului la acea vreme): „L-am cinstit pe frăția sa cu acest dar, care alții din episcopi nu l-au avut, adică cu sacos, ca să-l poarte și am dat blagoslovenie să poarte frăția sa mitră și sacosul și aici și la scaunul domniei și la Eparhia frăției sale, însă această cinste s-a dat ca să aibă numai frăția sa, cât va fi în viață în cinstea Episcopiei, iar după moartea sfinției sale alți episcopi să nu aibă a cuprinde cu obicei ca să urmeze că nu s-a dat această cinstire scaunului episcopal ci numai frăției sale pentru vredniciile și nevointele sale ce sunt știute obștii... și prin care cu lucrarea sa au covârșit pe toți alți episcopi ce au fost mai înainte”²².

Gramata mitropolitană a fost întărită în aceeași zi printr-o carte domnească emisă de Constantin Cehan Racoviță, care era un bun cunoscător al activității rodnice a vlădicului de la Roman, căruia domnitorul personal îi încredințase unele misiuni, precum ridicarea bisericii domnești „Sf. Prooroc Samuil” din Focșani, sau aplanarea unor conflicte dintre

²¹ Bulat, 1964, p. 606-607. Episcopul Ioanichie al Romanului și episcopul Ierotei al Hușilor au fost cei care în anul 1750 l-au ales pe Iacob Putneanu, pe atunci episcop la Rădăuți, în scaunul mitropolitan vacant al Moldovei.

²² Păcurariu, 1980, p. 469; Porcescu, 1984, p. 69-70. Această distincție bisericească acordată de mitropolitul Iacob, în aprilie 1756, episcopului Ioanichie al Romanului, dându-i cinstea să poarte sacos și mitră la slujbe, deși a fost o cinstire a persoanei și nu a scaunului episcopal, demnitatea aceasta a fost preluată de către toți urmașii acestuia în scaunul Episcopiei Romanului.

proprietarii de moșii, știind că deciziile înțelepte și drepte ale episcopului nu puteau fi contestate de nimeni²³.

La 1 iunie 1749 la biserica „Sf. Trei Ierarhi” din Iași, episcopul Ioanichie a participat alături de ceilalți ierarhi la „desființarea veciniei”; la 13 noiembrie 1750 a participat la alegerea mitropolitului Moldovei – Iacob Putneanul; la 1 ianuarie 1752 a participat la Soborul de reformă bisericească privind „alegerea ierahilor țării numai dintre pământeni”; la 14 septembrie 1758 a participat la actul de intervenție întocmit față de tătari prin care se cerea ca aceștia să nu mai jefuiască țara; în anul 1764 a participat la întocmirea pastorală „cu blestem” împotriva celor care ar vrea să introducă abuzurile care decurgeau din birul numit „vădrărit”; la 25 decembrie 1747 a fost prezent alături de ceilalți ierarhi la întocmirea „Așezământului” pentru înființarea de școli pe lângă cele trei episcopii din Moldova (Roman, Rădăuți și Huși); la 2 iunie 1750 a făcut un memoriu către domnul țării împotriva celor care au bătut pe trimișii ierarhului să adune banii cuveniți pentru întreținerea școlilor (Ștefănescu, 1875, p. 43).

Un alt moment cu totul special pentru Mitropolia Moldovei s-a consemnat la 1 ianuarie 1752, când Sinodul Mitropolitan întrunit la Iași, având în frunte pe mitropolitul Iacob, a discutat și declarat „autocefalia Bisericii Moldovei” (Ștefănescu, 1875, p. 43).

Clerul Episcopiei Romanului îl respecta și îl cinstea pe episcopul Ioanichie atât pentru demnitatea de ierarh, de părinte duhovnicesc, dar și pentru exemplul dat de dânsul fiilor săi duhovnicești, luptând pentru drepturile și bunăstarea acestora. Datorită autorității și influenței sale, prin scrisoarea pastorală de la 12 februarie 1750, prin cartea domnească din 26 martie 1750, prin hrisovul din 12 mai 1756, clerul romașcan „a scăpat de plata haraciului și a altor gloabe ce apăsau pe umerii lor” (Ștefănescu, 1875, p. 43-44).

Fiind crescut și educat în duhul pahomian de la Pocrov și Neamț, episcopul Ioanichie, ca un vizionar, a prevăzut în starețul Paisie de la Dragomirna o reînnoire și desăvârșire a vieții monahale din Moldova. În acest scop, la 30 septembrie 1764, vlădica Ioanichie adresa o pastorală clerului și credincioșilor săi cu îndemnul „de a milui, după cum se va îndura fiecare” pe starețul Paisie de la Dragomirna cu toată mulțimea ucenicilor săi, „neputându-se aciua acolo de îmbulzeala și supărările păgânilor”, iar la chemarea sa, poporul a arătat milă și solidaritate.

Toate aceste mărturii prezentate anterior, adunate din epoca sa, sunt grăitoare despre virtuțile și vrednicia acestui ierarh, de respectul și prețuirea pe care și-a dobândit-o, prin truda, credința, jertfelnicia cu care a încununat cei aproape 22 de ani de arhipăstorire pe scaunul vlădicesc al Romanului (1747-1769).

După o îndelungată activitate dedicată slujirii Bisericii și neamului din care își trăgea seva, vlădica Ioanichie s-a stins din viață în ziua de 30 ianuarie 1769²⁴, fiind

²³ În toată perioada cât a fost episcop de Roman, vlădica Ioanichie a fost membru al Divanului Moldovei, participând la întrunirile acestui înalt for administrativ, dar și la Soboarele țării, unde se luau decizii importante pentru viața socială, culturală și spirituală a Moldovei.

²⁴ Episcopul Melchisedec Ștefănescu a descifrat și a publicat pentru prima dată inscripția de pe mormântul episcopului Ioanichie de la Mănăstirea Neamț: „Chir Ioanichie episcop Romanschi citor sfintei monastiri Neamțu care s-a prestăvit la anul 7277 (1769) februarie 15, s-au săpat și înfrumusețat după 33 de ani a răposării Preasfinției Sale cu cheltuiala mănastirii prin silința starețului Dorotheiu în zilele Prea înălțatului domn Alexandru Nicolai Șuțu Voievod la anul 1802 iunie 20” (Ștefănescu, 1985, p. 6-7). Părintele diacon Ioan Ivan menționează faptul că piatra de mormânt a episcopului Ioanichie a fost dislocată de la locul ei inițial și a fost așezată în pridvorul bisericii mari de la Neamț, cu ocazia pardosirii bisericii cu plăci de

înmormântat în biserica „Înălțarea Domnului” de la Mănăstirea Neamț, alături de alți episcopi ai Romanului: Pavel (+1616), Teofil (+1747).

Memoria acestui mare ierarh este vie, după două secole și jumătate de la trecerea sa în veșnicie, pretutindeni pe unde a slujit și a lăsat nemuritoare ctitorii, locașuri de cult înzestrate de dânsul cu odore de preț, făcând astfel ca istoria nepărtinitoare să-l așeze în galeria marilor slujitori ai Bisericii, iar noi putem învăța de la dânsul un lucru esențial și anume că omul, chiar dacă este efemer, are șansa să se înveșnicească prin faptele sale.

Bibliografie

- Brătulescu, V. (1967),** *Însemnări pe carte veche și icoane din biserica Vulpășești, raionul Roman, regiunea Bacău*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XLIII, nr. 5-6, p. 418-419.
- Bulat, T.Gh. (1964),** *Diata mitropolitului Iacob I Putneanul*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XL, nr. 11-12, p. 603-609.
- Codrescu, Th. (1888),** *Uricariul*, vol. X, Tipografia Buciumul Român, Iași.
- Codrescu, Th. (1889),** *Uricariul*, vol. XII, Tipografia Buciumul Român, Iași.
- Corfus, I. (1974),** *Câteva însemnări privind Biserica Moldovei*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, nr.1-2, p. 117-123.
- Cozărescu, E. (1965),** *Istoricul Bisericii Precista Mare din orașul Roman*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XLI, nr. 11-12, p. 636-654.
- Cozărescu, E. (1969),** *Istoricul Bisericii Precista Mare din orașul Roman*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XLI, nr. 3-4, p. 224-231.
- Cristea, Al. (1911),** *Episcopia Romanului*, București.
- Giurescu, C.; Giurescu, D. (1971),** *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Editura Albatros, București.
- Grigoraș, N. (1958),** *Mitropolitul Iacob I Putneanul (20 ianuarie 1719-15 mai 1778)*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XXXIV, nr. 9-10, p. 791-810.
- Iorga, N. (1909),** *Istoria Bisericii Românești*, vol. II, Vălenii de Munte.

marmură a monumentului ștefanian între anii 1862-1872. Până la restaurarea monumentului din anii 1959-1962 exista scris pe o strană în pronaos numele episcopului Ioanichie, în dreptul fostului său mormânt ca și pentru episcopii Pavel și Teofil. Vezi Ivan, Porcescu, 1981, p. 58-59 *apud* Crețulescu, *Manuscris cota 171*, p. 230 (Biblioteca Mănăstirii Neamț). Arhiereul Narcis Crețulescu consemnează în Manuscrisul său, intitulat: *Inscripțiile mănăstirilor Neamțu - Secu și a Schiturilor dimprejur. Pomelnicul ctitorilor mănăstirii Neamțu. Note pentru câteva persoane notabile...*, (mss. rom., nr.171, 382 file), că data morții episcopului Ioanichie este la anul 7277 (1769) ghenarie (ianuarie) 15. De la dânsul toți biografilor episcopului Ioanichie au preluat ca dată a morții 15 ianuarie 1769. Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu propune aceeași dată a morții episcopului Ioanichie – 15 ianuarie 1769 (Păcurariu, 1972, p. 336). De asemenea, pr. Scarlat Porcescu preia aceeași dată a morții episcopului Ioanichie: 15 ianuarie 1769 (Porcescu, 1984, p. 235). Conform unei însemnări, descoperită recent pe un Penticostar, tipărit la Iași, în anul 1753, (cota BER III, 303), la f. 118 este făcută o însemnare cu caractere chirilice importantă pentru noi. Cartea se păstrează în biblioteca eparhială de la Roman, și menționează detalii despre data, ba chiar și ora morții episcopului Ioanichie: „Să se știe de când s-au pristăvit pre(a)milostivul meu stăpân Preosfinția Sa părintele chirio chir Ioanichie arhiepiscop Romanului, ghenarie 30 dni, vineri spre sâmbătă, la șasă ceasuri de noapte, în zilele Preainălțatului domn(ului) nostru Grigorie Ioan Calimah Vv. Fiind eu ucenic Preosfinției Sale de călugărie, când m-am călugărit eram de treispezece ani de vârstă și Preosfinția sa au fost episcop la Roman 22 de ani. 7277 ghenar 30 dni (30 ianuarie 1769 n.n.)...slăvita Mănăstire Neamțul” (Mihăescu, 2007, p. 78).

- Ivan, I.; Porcescu S. (1981), *Mănăstirea Neamț*, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași.
- Kogălniceanu, M. (1874), *Cronicele României sau letopisețele Moldaviei și Valahiei*, ediția a II-a, tom. III, Imprimeria națională, București.
- Lința, E. (1967), *Pomelnicul de la Bisericiani*, în *Romanoslavica*, XIV, p. 413-454.
- Mihăescu, D. (2007), *Episcopia Romanului – 600 de ani de istorie*, Editura Academiei Române, București.
- Neculce, I. (1942), *Cronica*, ediția a treia revăzută și întregită, îngrijită de Al. Procopovici, Editura „Scrișul românesc”, Craiova.
- von Oztellovitz, H. (1790), *Brouillon ader Original Aufnahme der fonf Moldauischen Districten, nemlich des Sutschawaer, Roman, Niamtz, Bakeu und Puttnaer Bezirkes*, Viena (<https://maps.arcanum.com/en/map/europe-18century-firstsurvey/>, accesat la 12.09.2021).
- Păcurariu, M. (1972), *Listele cronologice ale ierarhilor*, în *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, Sibiu.
- Păcurariu, M. (1975), *Listele cronologice ale ierarhilor*, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul XCIII, nr. 3-4, p. 322-355.
- Păcurariu, M. (1980), *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București.
- Porcescu, S. (1984), *Episcopia Romanului*, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1984.
- Stoicescu, N. (1974), *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București.
- Ștefănescu, M. (1874), *Chronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, partea I, București.
- Ștefănescu, M. (1875), *Chronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, partea II, București.
- Ștefănescu, M. (1885), *Note istorice și arheologice adunate de pe la 48 de mănăstiri și biserici antice din Moldova*, București.
- Ștefănescu, M. (2008), *Chronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, ediția a II-a, Editura Mușatinia, Roman.
- Urechia, V.A. (1892), *Istoria Școlii de la 1800-1864*, tom. I, Imprimeria Statului, București.
- Zugrav, I. (1961), *Un pomelnic manuscris*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XXXVII, nr. 9-12, p. 674-682.

A FORGOTTEN FOUNDER. IOANICHIE HASAN, BISHOP OF ROMAN

Keywords: *The Diocese of Roman, the Metropolis of Moldavia, Pocrov Hermitage, Neamț Monastery, „Precista Mare” Church, Roman.*

Abstract

In the line of the Hierarchs of Roman, unbroken for centuries till today, a unique place is that of the all-worthy Bishop Ioanichie Hasan, who lead the Church of the Lower Moldavia between the years 1747 and 1769. It is known about him that he was born in the village of Țuțcani (part of the Bahna commune), in the land of Neamț, at the end of the seventeenth century, to a priest named Tudor and his wife, presbytera Ioana, of the great family of Hasan. He had several siblings in the clergy: Fr. Ursu, hieromonk Nicolae, presbytera Safta. In his native village there was, in the time of his life, a hermitage dedicated to St. Nicholas, where the Bishop got acquainted with monasticism. He left his native village for the Neamț Monastery and, after spending a while in the hermitages of Pocrov and Slătioru, it was decided that he should become the prior of the great Neamț Monastery. He traveled to Kiev” to worship the Holy Relics there and to also mind other matters”.

On September 15th 1747, being deemed worthy by merits, prior Ioanichie of Neamț was elected Bishop in Roman, thereafter distinguishing himself as a fine administrator of diocese estate and a fine manager. As a Bishop of Roman, Ioanichie had a lengthy and prolific activity of 22 years, under 11 Phanariot rulers. His attention was drawn in particular towards the administrative matters of his diocese. The yeoman structure of his personality was made evident by his preoccupations, initiatives and also his industriousness, all of which lead him to found and donate to several churches and other institutions.

He founded many churches: Precista Monastery in Roman, „St. Spiridon” Church of Vulpășești, the Oprișești Church in Tecuci, the Vovidenia Hermitage in Neamț, „Prophet Samuel” Church in Focșani. He established the first catechetical school in the Diocese of Roman (1747) and the first infirmary (hospital) of Roman, near the Precista Mare Monastery (1756). He built an Archbishop`s house near the Diocesan cathedral, and gave many gifts and donations to those churches and institutions.

On April 13th 1756, upon official recognition of his valuable activity, he was awarded by the Metropolitan Iacob Putneanul (assisted by the ruler of the country, Constantin Cehan Racoviță) with a high Church honor, namely the dignity of wearing the Metropolitan dress and headpiece.

Since some documents of the Diocese of Roman at that time: ”royal epistles, deeds and certificates” etc. were at peril of getting lost, Ioanichie the Bishop determined to keep orderly records and duplicates of the documents within the Diocese and to copy all documents in a special Register, calling to Roman, to that end, the ”humble Hieromonk Grigorie, prior of Neamț Monastery”, who completed this task on Oct.10th 1756, ”by the ardour and all disbursement of His Sanctity Kir Ioanichie”.

The Register is currently in the custody of the State Archives in Iași, and it has been consulted by the illustrious Hierarch Melchisedec Ștefănescu upon composing and editing his well-known work "The Chronicle of Roman and of the Diocese of Roman".

After a ministry of nearly 22 years, Bishop Ioanichie stepped into the Afterlife on the day of the 30th of January 1769 and was entombed according to his wish in the "Ascension of the Lord" Church at Neamț Monastery, by the side of other Bishops of Roman (Tarasie, Teoctist, Pavel and Teofil). We have a wonderful thing to learn from this great benefactor of our Church – namely that, though of such evanescence, man can attain eternal life by his own deeds.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. *1– The seal of the Roman Episcopate in the time of Bishop Ioanichie; 2 – Church built by Bishop Ioanichie Graphics, Dr. Epifanie Cozărescu collection, the History Museum Roman.*

Fig. 2. *1, 2 – Gospel printed in Moscow (1702) given (donated) by Constantin Cehan Racoviță to the Precista Mare Monastery from Roman town in 1756 with the signature and seal of the voivode.*

1

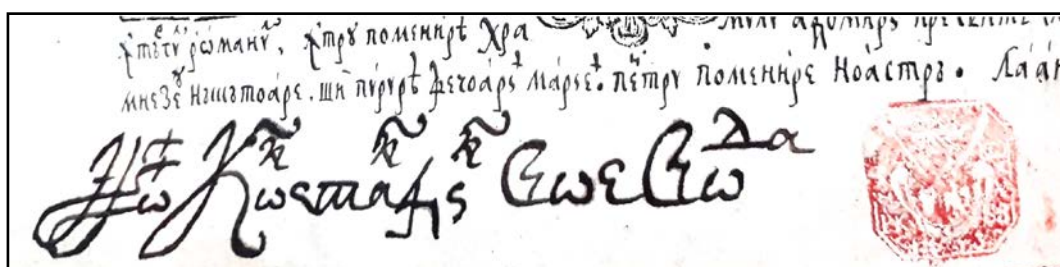

2

Fig. 1. 1 – Sigiliul Episcopiei Romanului în vremea Episcopului Ioanichie;
2 – Căminul episcopului Ioanichie. Grafică, colecția Dr. Epifanie Cozărescu,
Muzeul de Istorie Roman.

1

2

Fig. 2. 1, 2 – *Evangelie tipărită la Moscova (1702) dăruită (donată) de domnul Constantin Cehan Racoviță mănăstirii Precista Mare din târgul Romanului la anul 1756 cu dedicația și sigiliul voievodului.*

COLECȚIILE DE ARTĂ ALE DOMNITORULUI MIHAIL STURDZA. RECONSTITUIRI DOCUMENTARE

Corina Cimpoeșu

Cuvinte-cheie: Mihail Sturdza, colecții de artă, vase decorative, porțelan, cristal, pictură, sculptură.

Arhivele statului din Iași păstrează un dosar din 30 aprilie/13 mai 1884 deschis de Tribunalul Iași ca urmare a morții fostului domnitor Mihail Sturdza. Acesta decedase la 25 aprilie/8 mai 1884 în Franța¹. Autoritățile fuseseră anunțate de tragicul eveniment de către fiul răposatului domn, Grigore M. Sturdza, prin intermediul lui Ioan C. Barozzi, avocatul său (SJIAN, 1884, f. 1a). Potrivit legii au fost începute procedurile de inventariere și sigilare a bunurilor pe care fostul domnitor le deținea în locuință sa din Iași, aflată în palatul de pe strada Lozonschi².

În palat locuia la aceea vreme Grigore M. Sturdza, fiul din prima căsătorie a răposatului domnitor. Prin urmare se face inventarierea separată a lucrurilor aflate în zona în care acesta locuia. Se fac două inventare și în ceea ce privește arhiva de documente. Primul inventar al documentelor cuprinde acte găsite în două lăzi aflate într-una din camerele de la parterul palatului, iar al doilea inventar al documentelor enumeră tot ceea ce s-a găsit în cancelaria domnească³. Inventarierea lucrurilor aflate în zona locuită de Grigore M. Sturdza s-a oprit la numărul 33 menționându-se că: *celelalte mobile, lucruri și obiecte de artă au fost declarate de Principe ca fiind proprietatea sa personală*.

Urmărind obiectele descrise în inventar am întrezărit urmele colecțiilor de artă pe care domnitorul Mihail Sturdza le adunase în perioada anterioară ieșirii sale din domnie

¹ Datele referitoare la deschiderea dosarului de succesiune și la moartea domnitorului Mihail Sturdza sunt cele găsite în dosar.

² Ioan Barozzi se adresează judecătorului de caz, informându-l că doi dintre moștenitori, respectiv Dna Gorceacov, fiica din a doua căsătorie a fostului domnitor, și Dimitrie M. Sturdza, erau plecați în străinătate; de asemenea anunță că principele Grigore M. Sturdza nu recunoaște *valabilitatea și existența* testamentul tatălui său; prin urmare prezența lui Barozzi la efectuarea inventarului nu trebuia privită ca o recunoaștere a testamentului.

³ Din inventarierea arhivei de documente înțelegem că aceasta cuprinde corespondența diplomatică a domnitorului Mihail Sturdza, acte emise de acesta în timpul guvernării sale, dar și documente referitoare la administrarea averii sale.

(1834-1849). Astfel, la palatul de pe strada Lozonschi din Iași existau multe obiecte de artă decorativă: argintărie, vase decorative, porțelan, cristaluri, piese de mobilier, piese de orologie, dar și tablouri și piese de sculptură.

De altfel, inventarul începe cu secțiunea intitulată *obiecte de artă* (SJIAN, 1884, f. 24). În aceasta încă de la început sunt descrise numeroase *vasoane mari*. Am căutat să înțelegem ce tip de vas denumea acest termen. *Vasoanele* sunt descrise astfel: *două vasoane mari, porțelanuri japoneze; un vason de alabastru în formă de pahar mare; un vason mare de marmură reprezentând o urnă*. Recunoaștem, datorită formelor descrise, că prin termenul de *vazon* au fost denumite vase decorative. De altfel, atunci când sunt menționate serviciile de porțelan de masă, așa numitul porțelan utilitar, în text este folosit cuvântul *vas* în sensul său propriu.

În artele decorative europene vasele decorative încep să fie produse în Renaștere având ca prototip ceramica greacă antică, în mod special amforele. Este bine cunoscută colecția de vase din pietre semiprețioase prinse în monturi din argint placat pe care o avea Piero de Medici la Florența (Riley, 2004, p. 30). Și regele Franței, Ludovic al XIV-lea, a avut o colecție de 800 de vase decorative lucrate în minerale prețioase precum agat, ametist, lapis lazuli, jad sau cristale de rocă expuse astăzi la Luvru, în Galeria Apolo, alături de bijuteriile coroanei franceze. Urnele funerare antice devin și ele motive decorative și intră în repertoriul ornamental al stilului Louis XVI (Bedel, 2002, p. 475). Vasul decorativ a fost un motiv esențial al artei decorative Neoclasice. Noutatea acestui stil a fost numărul mare de vase decorative lucrate în porțelan. Modul de decorare al acestor vase era sofisticat și aflat într-o permanentă evoluție și de aceea nu vom intra în amănunte. Un alt element important al vaselor decorative era monumentalitatea dată de dimensiunile mari ale acestora și de faptul că aveau postamente. Marile manufacturi europene de porțelan Sevrés, Wedgwood, Meissen produc asemenea obiecte, acestora li se adaugă vasele venite din China și Japonia.

În inventarul palatului Lozonschi sunt enumerate circa 40 de vase decorative, lucrate din materiale precum: argintul, bronzul, alabastrul, marmura neagră, marmura albă și porțelanul. Sunt, de asemenea, făcute sugestii ale formelor lor: *două ibrice de alabastru cu suporturi, vazoane; un vazon de alabastru alb imitând un sfeșnic; un vazon de bronz dore suportat de două figuri; un vazon de alabastru în formă de pahar mare; un vazon mare de marmură reprezentând o urnă; una ceașcă cu marca țării având postament*. Aceste vase au decorat palatul Lozonschi din Iași, l-au înfrumusețat și i-au dat aerul de mare reședință nobiliară.

În palatul Lozonschi s-a inventariat o mare cantitate de porțelan utilitar. Sunt enumerate șase servicii de porțelan și un număr de peste 250 de tot felul de vase din acest material folosite în principal la servirea mesei (SJIAN, 1884, f. 24 r-26a).

Astfel, este descris un serviciu de porțelan cu bordura aurită și decorat cu stema domnească. Era compus din 189 de piese, dintre care 163 erau farfurii întinse. Remarcăm serviciul de cafea pentru șase persoane enumerat printre porțelanurile acestui mare serviciu de masă.

Un alt serviciu de porțelan avea bordura aurită fără un alt fel de decor. Cuprindea 50 de piese descrise ca fiind supiere, șase compotiere și 32 farfurii pentru înghețată. Al treilea serviciu de masă avea bordura aurită și era ornamentat cu o floare. Conținea 26 de

piese: supiere, platouri, salatiere, compotiere și patru farfurii cu marginile lucrate ajur pentru servirea mezelicurilor. Urmează serviciul de porțelan decorat cu o dungă albastră și cu o marcă, fără să se menționeze care anume era aceasta, care avea 36 de farfurii de diferite feluri.

Alt serviciu era ornamentat cu inițialele domnești și cu ghirlande și conținea 15 piese.

Ultimul serviciu de porțelan menționat era decorat cu flori verzi. Inventarierea acestuia continuă cu tot felul de vase de porțelan necesare servirii mesei în număr de peste 250, care de cele mai multe ori nu mai au descrieri de decor.

Cristalul inventariat cuprinde 240 de piese dintre care 155 erau diferite feluri de pahare, apoi carafe, chisele, forme de servit înghețata, farfurii de servit prăjituri și diverse platouri (SJIAN, 1884, f. 24r).

Este evidentă abundența de porțelan și cristal din palatul Lozonschi unde existau sute de piese reprezentând resturi de mari servicii de porțelan și cristal folosite pe vremea domnitorului Mihail Sturdza. În studiul documentelor de arhivă care au aparținut marilor familii boierești din Moldova, mai ales în catagrafii de avere, am întâlnit aceeași abundență a serviciilor de porțelan, cristal și argintărie necesare servirii mesei.

Marea boierime din Moldova, în perioada primei jumătăți a secolului al XIX-lea, a parcurs un proces de modernizare, având drept model aristocrațiile europene. Acesta a produs transformări în mentalitatea și în stilul de viață al boierimii, printre care și un nou fel de locuințe și de locuire. Palatele au fost transformate sau construite având la exterior forma arhitecturii Neoclasică sau Neogotice, curente artistice ce dominau Europa, și la interior spații de locuit cu destinații precise: marele salon, saloanele mici, sufrageria, camera de dormit, biroul, sera, paraclisul. Acest interior reflectă noul mod de viață în care primirea vizitatorilor în salon, organizarea balurilor și servirea mesei după reguli precise devin modalități de socializare importante. Rangul, noblețea familiei se reflectau atât în arhitectura locuinței, în felul în care aceasta era mobilată, decorată, cât și în modul în care se socializa. Servirea mesei, dar mai ales organizarea de baluri, la care participa un număr mare de persoane, explică necesitatea serviciilor mari de porțelan, de cristaluri și de argintărie.

Dincolo de această integrare în modul de viață al aristocrațiilor europene se poate observa existența unor mode locale. Una dintre acestea este cea legată de personalizarea serviciilor de porțelan, cristal și argint. Marile familii boierești din Moldova precum Roznovanu, Cantacuzino, Sturdza, Rosetti comandau în străinătate servicii de porțelan decorate cu stema țării, cu blazonul familiei sau cu inițiale ale membrilor acesteia. Erau servicii de porțelan, care puteau ajunge la sute de piese, care presupuneau costuri pe măsură, fiind comenzi speciale făcute la marile manufacturi franceze sau germane (Cimpoeșu, 2013, p. 250-252).

C. Gane, care a citit corespondența lui Mihail Sturdza cu profesorul Lincourt, consideră că domnul avea gusturi rafinate și o avere mare pe care se putea baza pentru a și le satisface (Gane, 1914, p. 141). Profesorul Lincourt fusese însărcinat să îi însoțească pe fiii lui Mihail Sturdza, trimiși la studii la Lunéville, în Franța. La întoarcere a trebuit să treacă prin Paris și Viena pentru a rezolva diverse comisioane ce îi fuseseră încredințate. Astfel, angajează bucătari și grădinari francezi. Caută cameriste vieneze. Cumpără vinuri, o trăsură, hamuri, dar și servicii de masă din porțelan și cristal. Acestea din urmă i-au dat mare bătaie de cap. Într-o scrisoare Lincourt povestește că a căutat prin toată Viena

cristaluri așa cum domnul și-ar fi dorit. A trebuit să dea comandă și pentru aceasta s-a consultat cu dl. Popp, negustor din Craiova stabilit la Viena. Acesta din urmă îi recomandă cristalul aurit pentru că era la modă. După consultări cu familia Sturdza de la Iași, în septembrie 1834, se comandă un serviciu de cristal de Boemia compus din 48 de piese: carafe, pahare, vase pentru fructe și pentru dulceață, care urma să fie livrat în ianuarie anul următor (Gane, 1914, p. 142).

Mobilierul palatului Sturdza cuprindea piesele obișnuite: scrinuri, canapele, fotolii, scaune, mese, oglinzi cu consolă. Era de bună calitate, valora destul de mult pentru a fi trecut în testamentul lui Mihail Sturdza așa cum vom vedea mai târziu. Există de multe ori mențiunea că materialul tapițeriei, de obicei damascul, este vechi și degradat. Ținând cont că acest mobilier era anterior anilor 40 ai secolului al XIX-lea și inventarul se face în 1884 este firesc ca, după patruzeci de ani de întrebuințare, tapițeria să fie degradată. Remarcăm printre piesele de mobilier un Bahut, numit ca atare în inventar, și jilțul domnesc.

Rafinamentul decorării interioarelor palatului este demonstrat de mobilierul salonului. Acesta cuprindea două canapele, patru fotolii, patru scaune, toate cu tapițerie de damasc, trei oglinzi mari cu rame aurite, un ceas de masă de bronz aurit decorat cu două figuri alegorice feminine aflate sub un glob de sticlă, două vase decorative japoneze, o statuie mare de marmură reprezentându-l pe Paris, o tablă de șah de mahon. În birou, *odaia de lucru* cum este numită în testament, erau inventariate o statuie de marmură reprezentând *un bă(i)et care-și caută piciorul*, un bust de marmură al lui Napoleon portretizat drept Cezar pentru că avea coroana de lauri pe cap, o masă mare de nuc acoperită cu postav verde, o oglindă mare cu rama aurită având consola din mahon, un ceas de bronz ornamentat cu statuia lui Napoleon călare aflată sub un glob de sticlă (SJIAN, 1884, f. 32a).

În podul atenanselor palatului au fost descoperite 265 bucăți de parchet nou. Depozitat necorespunzător mult timp, acesta se stricase. Fusesse probabil cumpărat de răposatul domn care nu a mai apucat să îl folosească. De asemenea, sunt menționate 28 rulouri de tapet verde, vechi, și patru rulouri de tapet galben, vechi, care nu a mai fost așezat pe pereți. Aceste investiții, chiar dacă nu au fost finalizate, arată grija pentru redecorarea locuinței și menținerea acesteia permanent în pas cu noutățile din domeniul decorării interioarelor.

Pe pereții palatului Lozonschi au fost găsite opt tablouri. Patru dintre acestea sunt doar enumerate, fără nici un fel de descriere, apoi este menționat un tablou mare *al lui Vodă*. În sufrageria folosită de Grigore M. Sturdza se afla un tablou mare, lucrat în ulei, care reprezenta *un arhanghel care strivește un om*. Sunt menționate apoi, două tablouri unul cu portretul *împăratului N. Pavlovici*, iar al doilea cu portretul generalului Kiseleff.

Mihail Sturdza era colecționar de artă, a deținut prima colecție de pictură europeană cunoscută la Iași despre care vorbește consulul francez M. Cochelet. Aflat în vizită la Iași, în 1835, acesta menționează că în palatul principelui Mihail Sturdza: *Am admirat frumoasa galerie de tablouri care împodobesc locuința domnitorului. Se spune că a fost cumpărată cu un preț mic de la un evreu care a adus-o din Polonia, în urma ultimei revoluții care a devastat toate palatele* (Vărzaru, 1984, p. 57). Tabloul mare din sufragerie care reprezenta un arhanghel ce strivește un om, descriere în care recunoaștem tema biblică a luptei lui Iacob cu îngerul, ar fi putut să facă parte din această colecție.

În ceea ce privește tabloul mare cu portretul lui Vodă considerăm că acesta ar putea fi portretul pictat de Iosef August Schoefft în 1837, pe când acest artist era în trecere prin Iași. Știm că Iosef August Schoefft a pictat două portrete ale domnitorului Mihail Sturdza, de fapt un portret și o replică de autor a acestuia. Replica a fost diferențiată prin faptul că în partea dreaptă a tabloului, spre mijloc, are o însemnare în limba latină care amintește de înființarea Academiei Mihăilene. Acest tablou a fost donat de domnitor Academiei pentru ca gestul ctitorului să fie amintit prin prezența portretului său în instituție. Un tablou în mărime naturală pictat tot de Josef August Schoefft a fost donat Academiei de celălalt ctitor al acesteia, mitropolitul Veniamin Costachi. Ambele portrete se găsesc astăzi în patrimoniul Muzeului de Artă din Iași unde au fost transferate de la Academia Mihăileană (Muzeul de Artă Iași, inv. 99, respectiv inv. 98). Revenind la portretul păstrat în palatul Lozonschi, dacă acesta era tabloul pictat de Schoefft, atunci știm că a rămas în posesia familiei. Unul dintre membrii acesteia, contemporan cu noi, istoricul Mihail D. Sturdza, l-a donat Muzeului Național de Artă al României (Muzeul Național de Artă al României, inv. 4462).

Portretele țarului Rusiei și al generalului Kiseleff erau o prezență obișnuită în locuințele marilor familii boierești din Moldova, multe dintre acestea fiind rusofile. Generalul Kiseleff petrecuse o perioadă destul de îndelungată în Țările Române, sub conducerea sa se elaboraseră Regulamentele organice, și lăsase o bună impresie. Despre prezența portretului său în locuințele din Principatele Române scrie în jurnalul călătoriei sale din 1837 Anatol de Demidov: *Salonul în care furăm primiți n-avea altă împodobire decât portretul generalului Kiseleff, un om de bine și de inimă, al cărui portret venerat se întâlnește pe cele mai umile ca și pe cele mai nobile ziduri* (de Demidov, f. a., p. 18-19).

Piese de sculptură se găseau în număr mare în palatul Lozonschi. Sunt enumerate câteva piese decorative mici: o coloană Vandom; un obelisc din marmură neagră; doi lei din marmură, mici, cu suporturi; o Madona mică, din bronz; cele trei grații, din bronz; Venus ieșind din scoică, din marmură; o statuie din marmură reprezentând un copil dormind; Venus, statuie din ivoir.

Sunt enumerate apoi în spațiul anterior încăperii biroul, statui de marmură cu postament din marmură unele reprezentând zeiță ale lumii antice precum: Venus, Apollo, Hebe și cele trei grații. Una dintre statuile enumerate iese din spațiul antic pentru că o reprezintă pe Magdalena, artistul găsindu-și de această dată inspirația printre personajele Noului Testament. În biroul se aflau două statui. Una descrisă ca reprezentând *un bă(i)et care-și caută piciorul*, lucrată în marmură și un bust, din același material, cu portretul lui Napoleon având coroana de lauri pe cap. În salon se găsea statuia lui Paris lucrată din marmură. În odaia de lângă sufragerie sunt menționate două statui de marmură cu pedestal de lemn, reprezentând filozofi ai antichității.

Sculpturile din palatul Sturdza sunt menționate în cartea lui Constantin Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, în capitolul intitulat *Mihail-Vodă Sturdza și nevestele sale*. În cadrul acestuia autorul prezintă un tabel cu masa succesorală a răposatului domnitor. La numărul 28 sunt menționate mobilierul, argintăria și *statuele de marmoră* de la palatul din Iași în valoare de 200 000 lei. Pentru a avea un indiciu al valorii acestei sume în acea perioadă putem spune că palatul din Iași a fost evaluat la 435 000 lei, palatul din Paris, Rue Varenne, nr. 73, valora 21 739 533 lei, iar mobilierul din acesta din urmă 2 740

233 lei (Gane, 1914, p. 182). Menționarea statuiilor în testament ne indică faptul că acestea aveau o valoare mare.

Noutatea adusă de dosarul de arhivă pe care îl studiem este aceea că indică titlurile lucrărilor de sculptură și dimensiunile lor. Privitor la acest din urmă aspect credem că statuile aveau dimensiuni mari pentru că au fost inventariate separat de sculptura mică și pentru că ocupau un spațiu mare amplasat în anticamera biroului fostului domnitor. În această încăpere, sau poate un hol, au fost enumerate doar câteva piese de mobilier: o canapea îmbrăcată în rips roșu, două scaune și un Bahut, în rest spațiul era ocupat de cele cinci statui, cea care o reprezenta pe Magdalena și cele patru cu subiect antic. Din seria acestora din urmă doar statuia lui Paris fusese așezată în salon.

Prezența unor piese de sculptură lucrate în marmură în palatul Sturdza este surprinzătoare, deși știm că Mihail Sturdza fusese interesat de sculptură și de sculptori atunci când ridicase, în 1842, mausoleul tatălui său, Grigore Sturdza, la Mănăstirea Frumoasa, ctitorie a familiei (Ispir, 1984, p. 95). Acesta a comandat un monument de marmură albă, în stil neoclasic, pentru realizarea căruia a optat pentru sculptorul Francesco Vernetta, un artist format în școala de sculptură a lui Antonio Canova. Alegerea lui Vernetta, care lucrase la Odessa și în Basarabia, la Chișinău, a fost făcută la sugestia lui Alexandru Scarlat Sturdza (1791-1854), vărul domnitorului stabilit la Odessa (Popișteanu, Matei, 1995, p. 204). Mai târziu, în 1863, Mihail Sturdza va construi capela familiei sale de la Baden-Baden, o comandă de prestigiu european, apelând la serviciile celui mai important arhitect al Bavariei, Leon von Klenze (1784-1864), și la cele ale sculptorilor Rinaldo Rinaldi (1793-1873, din Roma, elev al lui Canova, și Gabriel Thomas (1824-1905), parizian (Beldiman, 2005, p. 258-263). Nici gustul pentru clasicism nu este surprinzător dat fiind faptul că Mihail Sturdza avusese parte de o bună educație bazată în primul rând pe studiul clasicilor. Dimitrie C. Moruzi povestește că elev fiind la Paris îi face în 1864 o vizită fostului domnitor. Acesta consideră că cea mai bună conversație cu tânărul său oaspete constă în a-i recita pagini întregi din *Eneida* lui Virgilius și din Xenofon. Tânărul Moruzi a fost impresionat de performanța bătrânului domn. Mai târziu va afla că era un fapt știut de contemporanii săi că fostul domnitor al Moldovei, pe lângă erudiție, era înzestrat cu o foarte bună memorie (Gane, 1914, p. 185).

În lipsa unor documente este greu de presupus de unde a achiziționat fostul domn al Moldovei aceste sculpturi. Știm că la Iași au venit pentru a-și vinde marfa sculptori și negustori de sculptură aflați, probabil, în drum spre Odessa ori spre Sankt-Petersburg.

În *Albina Românească* din aprilie 1835 a apărut următorul anunț: *Le Sieur F. Franzoni sculpteur et propriétaire des Carrières de marbre de Carara en Italie, vient d'arriver dans cette ville avec un choix de statues et d'ornemens d'architecture du meilleur goût. Il a l'honneur de se recommander à la haut noblesse et invite les amateurs des beaux arts de visiter son atelier qui est établi au Han Turc* (Albina Românească, 1835, p. 104).

Un alt anunț făcut în același cotidian apare în septembrie 1847: *Nicolo Brunetti des Florence fait savoir à la haute noblesse qu'il vient d'arriver dans cette capitale avec une collection de travaux en marbre et alabastre, tel que vases, bustes, tables fruits &c. &c. travaillés par les premiers artistes d'Italie. Son magasin est placé dans les boutiques de la Métropole vis-à-vis du palais de M. le Log. de Rosnovan. Son séjour dans cette ville ne sera qu'un mois* (Albina Românească, 1847, p. 298).

Din primul anunț aflăm că sculptorul F. Franzoni se stabilise la Hanul turcesc unde îi invita pe ieșeni să îi viziteze atelierul. Acest anunț ne duce cu gândul la Roma, care, între 1770 și 1825, a fost considerată capitala sculpturii europene. În această perioadă, sculptura se dezvoltă în acest oraș cu o efervescență extraordinară, care nu putea fi egalată de Paris, Londra sau alte orașe culturale ale timpului. Acest fapt se datorează contextului istoric pentru că Roma a fost un punct de destinație al elitelor cultivate ale Europei dornice să viziteze vestigiile antichității romane. Muzeele Capitoline, care înmagazinau colecțiile papale de sculptură antică restaurate timp de decenii și expuse în clădiri somptuoase, au stimulat fascinația pentru sculptura antică împărtășită de artiști, dar și de vizitatori deopotrivă. Încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea a început o adevărată vânătoare a statuiilor antice din marmură în care erau prinse atât aristocrațiile europene, cât și călătorii obișnuiți. Între 1750-1780 agenți și călători au obținut un număr mare de antichități (incluzând și multe falsuri) de la negustori precum Thomas Jenkins ori sculptori-restauratori ca Bartholomeo Cavaccepi. Datorită creșterii cererii de sculpturi, atelierele locale au ieșit de sub dependența pieței locale și de sub patronajul aristocrației locale. Astfel că elita sculptorilor din Roma, Antonio Canova, Johann Tobias Sergel, Alexander Trippel, John Flexman și Bertel Thorvaldsen, au putut să se concentreze asupra stilului clasic. Exista o clientelă itinerantă formată din vizitatori, colecționari și *ambasadori culturali* care mergeau în atelierele sculptorilor, purtau discuții erudite făcând un tur al acestora. Între vizitatorii obișnuiți se regăseau și iubitori de artă care purtau titlul de rege, Ludovic I al Bavariei vizitează Roma în 1815, sau pe cel de prinț sau prințese, cum au fost August Frederik de Hanovra sau Sofia-Alberta a Suediei. Iată că în timp ce Neoclasicismul ni se prezenta ca un fenomen internațional, multă sculptură neoclasică depindea de Roma. Și în acest fenomen cultural Roma mai are un mare avantaj față de Paris sau alte capitale și anume acela al marmurei de Carrara care se găsea la îndemână, în apropiere. Au fost câțiva sculptori care s-au mutat la Carrara. În 1796, Maria Teresa d'Este a înființat o Academie în Carrara în vederea îmbunătățirii relațiilor cu arhitecți și negustori din alte orașe (Mascoty, 2017, p. 2-10).

Din acest mediu cultural venea la Iași în 1832 sculptorul F. Franzoni, proprietar de carieră de marmură la Carrara, care, potrivit obiceiului din țara natală, îi invită pe iubitorii de artă din Iași să îi viziteze atelierul. Trebuie să fi aparținut familiei de sculptori Franzoni, originară din Carrara. Dintre membrii acesteia în literatura de specialitate i-am regăsit pe Francesco Antoni Franzoni (1734-1818) și pe fratele său, Giuseppe Franzoni, care sunt cunoscuți și pentru activitatea lor de restauratori aflați în serviciul suveranului pontif de la Vatican (Thomson de Grummond, 1996, p. 464; Folelman *et alii*, 2002, p. 322-329).

Nicolo Brunetti, negustor florentin, a stat numai o lună la Iași și avea spre vânzare busturi, vase decorative, platouri lucrate în marmură și alabastru. Mihail Sturdza ar fi putut achiziționa câteva piese de la cei doi italieni ce vindeau sculptură în Iași.

Dar lucrarea statuiilor mari de marmură din palatul Lozonschi *Venus, Apolo, Magdalena, Phebe, Cele trei grații* și *Paris* a necesitat o cantitate mare de muncă și de aceea credem că au fost realizate într-un atelier de sculptură european, probabil într-unul roman, în care lucrau echipe mari de așa-numiți artizani.

De asemenea, statuile puteau fi copii după originale antice sau după sculpturi contemporane lucrate la începutul secolului al XIX-lea. Este greu de presupus că se apropiau de mărimea originalelor după care au fost copiate, fiind mai degrabă niște reduții.

A existat o preocupare continuă a nobilimii europene de a colecționa copii în marmură după statui antice pe parcursul secolului al XIX-lea. Modelele se găseau cu precădere în Italia, la Roma, Florența și Napoli (Bright, 2015, p. 72-75). De aceea creșterea cererii de sculptură decorativă în secolul al XIX-lea a dus la multiplicarea de statui după model. Copie după copie a celor mai populare statui antice sau moderne, incluzând multe de Canova, erau cioplite de artizani competenți. Acest lucru se întâmpla mai ales în Italia, la Roma și Carrara, sursa celei mai bune marmure albe (Honour, 2002, p. 3; Frederiksen, Marchand, 2010, p. 49-81, p. 269-289). Colecția de copii după statui de marmură a lui Mihail Sturdza se încadrează în acest fenomen cultural european.

Căutând modele pentru statuile ce s-au aflat în palatul Lozonschi din Iași am fost nedumeriți de faptul că pe lângă *Venus*, *Apolo*, *Paris*, *Hebe* și *Cele trei grații*, personaje mitologice, exista și o *Magdalena*. O statuie cunoscută care să o reprezinte pe Magdalena, din prima jumătate a secolului al XIX-lea, există în opera lui Antonio Canova (1757-1822). Am constatat cu surprindere că de fapt toate statuile pe care le căutam fac parte din opera lui Canova, inclusiv Hebe, al cărui model antic nu am reușit să îl descoperim. Să fi fost statuile de la Iași copii după Antonio Canova? Este greu de spus. Sculptorul a fost faimos în timpul vieții sale. A lucrat pentru capetele încoronate ale Europei și pentru aristocrații europeni (Johnes, 1998).

Desigur răspunsul la întrebarea referitoare la modelul statuiilor din palatul Lozonschi și la cea referitoare la atelierul în care au fost lucrate copiile îl vor da cercetările ulterioare asupra acestui subiect⁴. Prezența acestora în Iași, anterioară anului 1849, devine un punct de reper pentru studierea dezvoltării gustului pentru sculptură în capitala Moldovei, dat fiind faptul că acest domeniu artistic, spre deosebire de pictură, părea mai greu accesibil în spațiul cultural românesc din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Privind în ansamblu colecțiile de artă ale domnitorului Mihail Sturdza ce se păstrau în fosta sa reședință de la Iași remarcăm diversitatea acestora și gustul clasic în spiritul căruia au fost achiziționate.

Bibliografie

Albina Românească (1835), nr. 29, 14 aprilie, p. 104.

Albina Românească (1847), nr. 71, 7 septembrie, p. 298.

SJIAN (1884), Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale, Fond *Tribunalul Iași*, Secția a III-a, dosar 313.

Beldiman, I. (2005), *Sculptura franceză în România (1848-1931). Gust artistic, modă, fapt de societate*, Editura Simetria, București.

Bedel, J. (2002), *Dictionnaire des antiquités*, Larousse, Paris.

Bright, B. (2015), *Essays in Honours of David Brindmann*, UCLPRESS, London.

Cimpoeșu, C. (2013), *Artă, modă, cultură europeană în Moldova între 1830-1860. Elemente ale procesului de modernizare culturală*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

⁴ Am încercat să aflu dacă prin colecțiile muzeelor din țară se află statui de marmură care să se asemeze cu cele studiate de noi. Din păcate până în momentul de față nu am găsit nimic în acest sens.

- de Demidov, A. [f.a.]**, *O călătorie în Principatele Române*, în *O călătorie în Rusia de miazăzi și Crimeea, prin Ungaria, Valahia și Moldova*, traducere de V. Ghibaldan, București.
- Fogelman, P.; Fusco, P.; Cambareri, M. (2002)**, *Italian and Spanish sculpture. Catalogue of the J. Paul Getty Museum*, J. Paul Getty Trust.
- Frederiksen, R.; Maechand, E. (2010)**, *Plaster Casts. Making, Collecting and Displaying from the Classical Antiquity to the Present*, The Henry Moore Foundation.
- Gane, C. (1941)**, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. III, Editura „Ziarul Universul”, București.
- Ispir, M. (1984)**, *Clasicismul în arta românească*, Editura Meridiane, București.
- Johnes, Ch.M.S. (1998)**, *Antonio Canova and the politics of patronage in revolutionary and Napoleonic Europe*, University of California Press, Los Angeles.
- Honour, H. (2002)**, *Prefața*, în **Carradori, F.**, *Elementary Instructions for Students of Sculpture*, J. Paul Getty Museum, Los Angeles.
- Mascotay, Th. (2017)**, *Roma, travel and the sculpture capital, c. 1770-1825*, Routledge, New York.
- Popișteanu, C.; Matei, D. (1995)**, *Sturdzești: din cronică unei familii istorice*, Fundația Culturală Magazin Istoric, București.
- Riley, N. (2004)**, *Grammaire des arts decoratifs de la Renaissance au Postmodernisme*, Flammarion, Paris.
- Thomson de Grummond, N. (1996)**, *Encyclopedia of the History of Classical Archaeology*, Routledge, New York.
- Vărzaru, S. (1984)**, *Călători străini din secolul al XIX-lea*, Editura Sport-Turism, București.

LES COLLECTIONS D'ART DE PRINCE MIHAIL STURDZA. DES RECONSTITUTIONS DOCUMENTAIRES

Mots-clés: Mihail Sturdza, collections d'art, récipients décoratifs, porcelaine, cristal, peinture, sculpture.

Résumé

L'étude fait référence aux collections d'art que le souverain de Moldavie Mihail Sturdza a laissées dans son palais de Jassy en 1849, année où il a quitté son règne et s'est installé définitivement en France. L'information provient du dossier d'archives concernant la succession de l'ancien souverain, ouvert en 1884, l'année de sa mort. À travers ce document, nous avons l'opportunité de «pénétrer» à l'intérieur du Palais Lozonski à Jassy, fait qui nous donne la possibilité d'avoir une image d'ensemble en ce qui concerne le mode de vie de la famille Strudza. Notre intérêt s'est porté sur l'étude des objets d'art décoratif, peintures et sculptures en marbre. Leur style témoigne du goût pour l'art classique de Mihail Sturdza. La collection d'objets d'art a également un intérêt pratique, à savoir celui de différencier la famille Sturdza, qui détenait le trône, des grandes familles boyards de Moldavie. Dans ce sens, un bon exemple est la galerie de peintures, puis une galerie de sculptures en marbre placées dans l'antichambre de son bureau.

Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale,
Fond Tribunalul Iași, secția a III-a, dosar 313/1884⁵

f. 24a

Inventariu

De lucrurile aflate în odăile în rândul de jos și dependențele Palatului Sturdza din Iași

Argintăria

1. Optú vazoane mari
2. Două feșnice mari
3. Cinci spre dece mânere de perete cu fofezile lor
4. Patru flori pentru pus de asupra feșnicelor
5. Două fofezi stânghere
6. Una floare de feșnic stinghere

Obiecte de artă

7. Două vasoane mari porțelenă japoneze, din care unul stirb sus
8. Două vasoane, idem, japoneze mai mici
9. Un vazon mare albastru poleit cu pedestal
10. Două ibrice de alabastru cu suporturi, vasoane
11. Două vazoane marmură neagră cu torțile stricate
12. Un vazon alabastru poleit
13. Un vazon numai pedestalu
14. Un vazon de alabastru alb imitând un fesnic
15. Două vazoane bronzú cu portilena aurită
16. Una colonă Vandom de bronzú
17. Un obeliscú de marmură neagră
18. Doi lei de marmură mici cu suportele lor
19. Una madonă mică, bronzú, cu postamentul de marmură
20. Una coloană oțel cu altă colonu în vârș
21. Două coloane marmură neagră montate cu bronzú
22. Una coloană de bronz reprezentând cele trei grații
23. Un vazon de bronzú dore suportat de două figuri
24. Două vazoane marmură albă pentru fructe
25. Două vazoane smălțuite ros în diverse colori
26. Un suport de marmură neagră
27. Una Venere de marmură eșind din scoică
28. Un vazon de alabastru în formă de pahar mare
29. Un vazon alabastru aurit

⁵ În transcrierea documentului am optat pentru o formă cât mai apropiată de text, fără a interveni cu interpretări proprii. Există pe parcursul documentului situații în care același cuvânt este scris în forme diferite, de exemplu: stânghere/stingher; vasoane/vazoane; neagră/négră.

30. *Una candelă de porțelenă*
31. *Una candelă de porțelan, suspendat, legat cu siemi stricat*
32. *Un vazon porțelan pentru flori*
33. *Un feșnic de mase de alabastru pentru parfum*
34. *Una candelă într-un picior*
35. *Un paravanaș mic de lemn în crustat*

f. 24r

36. *Una statuie de marmură reprezentând un copil dormind*
37. *Un vazon mare de marmură reprezentând o urnă*
38. *Un paravan mic reprezentând biserica invalizilor*
39. *Un fânar mare*
40. *Una cească cu marca țerei având postament*
41. *Una marcă a familiei Sturdza în alamă*
42. *Un trichel bronz cu 6 fofeze vechi*
43. *Patru tablouri*
44. *Un tablou mare a lui Vodă*
45. *Una statuie de ivory stricată reprezentând pe Venus*
46. *Un pupitru pentru închinăciune, vechi*
47. *Un candelabru de bronz cu fofeze*
48. *Un etajer de perete căptușit cu materie roșe, vechi*
49. *Două portofele de perete, vechi*
50. *Un termometru stricat*
51. *Un scaun pentru note*

Sticlăria

52. *Una chise de cristal pentru desert*
53. *Trei vazoane cristal pentru dulceațe la mase*
54. *Un potir cristal alb*
55. *Un vazon cristal alb*
56. *Un glob de sticlă*
57. *Două vazoane pentru fructe de cristal în lăuntru aurit*
57. *Opt globuri sticlă pentru ceasornice, diferite mărimi*
58. *Șase deci și cinci pahare de șampanie de cristal, de 13 soiuri*
59. *Trei-deci și una pahare pentru apă de cristal, de 7 soiuri*
60. *Nouă deci și trei pahare de cristal pentru vin, de 13 feluri*
61. *Șase spredece pahare cristal pentru rachiu, de 4 feluri*
62. *Nouă pahare cristal pentru vin, stinghere*
63. *Trei pahare cristal de apă, stinghere*
64. *Trei „ „ de rachiu, stinghere*
65. *Un vazon cu o chise, 12 păhăruțe și tabla de cristal*
66. *Trei gărafi cristal pentru apă*
67. *Trei „ „ pentru vin*
68. *Una „ „ pentru vin*
69. *Trei solniți cristal*

70. Șapte chisele de cristal din care una fără capac
 71. Una chise mai mică cu capacul ei
 72. Șapte spre dece stecle pentru înghețată
 73. Șase stecluți verzi pentru apă
 74. Cinci farfurii cristal albe pentru prăjituri
 75. Trei capace de cristal de acoperit la mese mezelele
 76. Șapte vase sticlă verzi de spălat în gură după mase
Porțilena cu margini aurii și marca Domnească
 77. Un vas pentru supă cu capacu
 78. Două farfurii bucate rotunde
 79. Trei farfurii ovale pentru pește
 80. Una sută șase deci și trei farfurii de mase întinse
- f. 25a
81. Două farfurii adânci
 82. Unu servis de cafe cu sase cești
 83. Dece compotiere
 84. Două vazoane pentru unt proaspăt
Portilena cu marginile aurite fără marcă
 85. Două vase pentru supă cu capace și postamente
 86. Șase compotiere
 87. Patru sosiere
 88. Trei deci și șapte farfurioare pentru înghețată
 89. Două sosiere mici
 90. Două farfurii
 91. Una farfurioară
 92. Una farfurie cu postament pentru fructe
Portilena cu marginile aurite având și o floare
 93. Două vase pentru supă cu capace și postamente
 94. Cinci farfurii pentru bucate, ovale
 95. Două „ „ „ rotunde, din care una mai mică
 96. Două compotiere
 97. Una salatiere
 98. Opt farfurii
 99. Două compotiere cu capace
 100. Patru farfurii lucrate ajur pe margine pentru mezele
Porțilena cu dunga albastră marcată
 101. Optu farfurii de mase⁶ adânci
 102. Două deci și opt farfurii de mase late
Porțilena cu ghirlandă și inițialele domnești
 103. Dece farfurii
 104. Două spre dece farfurii fără inițiale
 105. Două salatiere

⁶ Cuvântul se referă, desigur, la masă.

106. *Unú castronaș*

Portilena cu flori verzi

107. *Trei farfurii mari de bucate*

108. *Șapte farfurioare oval de mezele*

109. *Patru farfurioare asemenea, mai mici*

110. *Una farfurioară de mesele⁷ rotundă*

111. *Optú farfurii de mase*

112. *Două salatiere*

113. *Două sosiere*

114. *Patru tablete strecurătoare*

115. *Cinci farfurii cu ghirlante, pentru mase*

116. *Una salatiară cu capacú*

117. *Două farfurii de bucate rotunde*

118. *Cinci farfurii pentru mase*

119. *Două vase pentru supă cu marginile albastre*

120. *Două „ „ „ mai mici*

121. *Patru salatiere din care două fără capacú*

122. *Două sosiere*

123. *Trei spre dece farfurii mezelicuri rotunde*

124. *Șase deci farfurii de mase*

f. 25r

125. *Două farfurioare mezilicuri cu colțuri*

126. *Trei farfurii de bucate mari*

127. *Patru lighene*

128. *Două sosiere*

129. *Cinci farfurii în colțuri*

130. *Unú salatiar în colțuri*

131. *Două tablete strecurători*

132. *Una lingură pentru supă*

133. *Opt farfurii albe proaste*

134. *Două vase pentru supă cu ghirlanda frunză vie*

135. *Un vas pentru supă cu alt fel de ghirlandă*

136. *Două cește cu farfuriile lorú*

137. *Patru sosiere cu ghirlandă frunză vie*

138. *Opt cește cu farfurioară aceeași ghirlandă*

139. *Cinci spre dece cește marginea dore*

140. *Două deci și una farfurioare, asemenea*

141. *Patru cește fără farfurioare, idem*

142. *Patru sosiere.*

143. *Două farfurii ovale lucrate ajur pentru fructe*

144. *Una tabletă strecurătoare cu floare pe ea*

⁷ Mesele sau mezele, cum este scris mai sus, se referă la mezelicuri, adică aperitivele ușoare care se serveau la începutul mesei.

145. Patru panerașe porțelena cu farfuriile lor lucrate ajur marginile
146. Două castroane mari albastre
147. Un port fructe
148. Trei farfurioare de marmură pentru vazoane
149. Două ceainice jmulțuite
150. Șase chisele, idem
151. Un lighean de porțilenă cu flori
152. Cinci cocotiere
152. Șase cește pentru șocolată fără farfurii
153. Patru „ „ cafe cu lapte cu farfurioare
154. Două ciubărășe pentru unt fără capace și farfurioare
155. Una strecurătoare portilenă
156. Două globuri de prins muște
157. Una sosieră verde cu farfurioară
158. Una obide
159. Trei vase de noapte
160. Trei vase de noapte, încă
161. Un stacoj de faians cu farfuria lui
162. Două stecle în capăt cu strecurătoare
163. Patru ibrice de alamă cu lighenele lorú
164. Patru pres-papier de marmură
165. Trei idem mai mici
166. Un lighean vechi de alamă cu ibric
167. O oală flori de bronzú/jardinieră/
168. Una tablă de jardinieră
169. Două postamente bronzú pentru lampe
170. Două încălzitori de patú
171. Una cutie cu piele pentru o tigare de drumú

f. 26a

172. Un reșof pentru încălzit cu trăsură
173. Două fânare de trăsură
174. Șase spre dece bronzarii pentru perdele
175. Trei cutii câte cu două epolete domnești
176. Două deci și opt găitane de matase înpletite gros pentru perdele
177. Șase, idem, mai mici și vechi
178. Un paravan pentru sobă vechi
179. Una ladă fier mică cu moneda vechi
180. Una cutie de lemnú cu sticle/venduze/
181. Două oglinzi mari cu ramurile dore
182. Nouă postamente lemnú pentru globurile de sticlă ale orinicilor⁸
183. Dece fețe pentru bonete
184. Un ibric de alamă fără toartă

⁸ Credem că acesta era pluralul folosit pentru cuvântul ornic.

- 224. *Un ibric de alamă fără toartă, idem*
- 225. *Un dulap prost albu, idem*
- 226. *Douăzeci și una perne pentru scaune cu fața ruptă, idem*
- 227. *Una spre dece taburele stricate, idem*
- 228. *Patru perne de scaune înbrăcate cu matase, rupte, idem*
- 229. *Trei perne tapiserie vechi, idem*
- 230. *Una perină de piele, idem*
- 231. *Cincizeci și șase table de alamă vechi de pus sub fesnice, idem*
- 232. *Dece fețe pentru tapiserii rupte, idem*
- 233. *Șase bucăți mici covoraș vechi, idem*
- 234. *Un mănier de sofa, idem*
- 235. *Una perină de perete veche, idem*
- 236. *Douăzeci și optuloulouri de tapet verde, idem*
- 237. *Patru rulouri de tapet galben, idem*
- 238. *Douăzeci și opt înbrăcăminți pânză pentru fotele vechi, idem*
- 239. *Douăzeci și trei asemenea pentru scaune, idem*
- 240. *Opt fețe pernă de lina alb vechi, idem*
- 241. *Treizeci bucăți perdele albe din care dece rupte cu totul, idem*
- 242. *Douăzeci și opt draperii albe de perdele, vechi și rupte, idem*
- 243. *Cinci petece în formă de secușoare, idem*
- 244. *Șapte găitane bumbac alb pentru perdele, vechi, idem*
- 245. *Trei perdele adamască de matase, vechi, idem*
- 246. *Douăzeci ceapreaguri diferite culori și lucru, vechi, idem*
- 247. *Patru bucăți mici matase veche, idem*
- 248. *Trei bucăți draperii bumbac vechi, idem*
- 249. *Un leagăn mahon vechi, idem*
- 250. *Două lădițe mahon pentru lemne, vechi, idem*
- 251. *Una ladă albă proastă cu broasca stricată, idem*
- 252. *Două lăzi pentru argintării stricate, idem*
- 253. *Un sipet bun, idem*
- 254. *Un sipet vechi, idem*
- 255. *Un sipet vechi mic, idem*
- 256. *Trei lăzi de trăsură, vechi, idem*
- 257. *Un sipețel stricat, idem*
- 258. *Nouă lăzi de lemnú, proaste, de marfă, idem*
- 259. *Una mase albă, próstă, idem*
- 260. *Una ladă de fier, foarte veche, idem*

f. 27a

- 261. *Una lavița de lemnú négră cu spetéză, idem*
- 262. *Una galerie perde veche, idem*
- 263. *Un vatrar mare de fer, idem*
- 264. *Una jardinieră cu totul stricată, idem*
- 265. *Una fața mase de ipsos în bucăți, idem*

266. *Una mesute ca de inginerie stricată, idem*
267. *Una canape de nuc, veche, idem*
268. *Trei mese proaste, idem*
269. *Unú lanțu de fer, idem*
Lucruri sricate cu totul, tot în acea odaie.
270. *Șase policandre de lemnú aurite, în bucăți*
271. *Nouă spre deuce trichele de lemnú, aurite*
272. *Una jardinieră în bucăți*
273. *Trei spre deuce capace castroane portilenă diferite forme*
274. *Unú vas de cristal pembe*
275. *Una salatiară fără capacu*
276. *Una sosieră*
277. *Un vasú pentru fructe fără postament*
278. *Trei vasoane pentru fructe de porțelenă, aurite*
279. *Un vas pentru fructe fără postament*
280. *Un castron*
281. *Șase fofeze bronzú fără pedestal*
282. *Șase rosete de perde*
283. *Patru mașini, lampe ordinare*
284. *Doi saci cu cafe străveche*
285. *Două deți și una pahare*
286. *Două gărăfi*
287. *Trei globuri de lampă*
288. *Două vase de sticlă pentru fructe*
289. *Un glob de sticlă pentru ornicú*
290. *Șase spre deuce dopuri gărăfi*
291. *Patru farfurii mari de bucate*
292. *Trei castroane*
293. *Un sosier*
194. *Un ibric cu lighean și oală de noapte*
295. *Două cește*
296. *Un feșnic*
297. *Unú compotier*
298. *Un sosier*
299. *Un fer lung*
300. *Dece cozi de păun pentru aparat de muște*
301. *Două vazoane de marmură albe*
302. *Una coloană alabastru în formă de feșnic*
303. *Un stâlp mahon*
304. *Un muner bucăți mașină*
305. *Una mașină de adus oule de la cuhne*
306. *Trei fofeze de alamă*
307. *Cinci spre deuce verigi de alamă*

f. 27r

308. *Unú lanțu la un capitel de policandru*

309. *Trei bucăți marmură de la coloni formând o colonă*

310. *Unú camforaș mic*

311. *Una flane mică mîncată de molii*

312. *Două bucăți postav verde de la draperie*

313. *Una peatră de cișme, de marmură, de la un basen mic ce stă în kuhne în stare bună*

314. *Două dulapuri vechi din care unul cu lucrurile D. Teron Tasiadi și al doilea cu lucrurile secretarului lui bezede Grigori*

315. *Un dulap negru luat de Berla pentru hârtiile lui bezede Grigori*

316. *Un dulap ce servește de pat în bucătăria D. Vangheli*

317. *Un dulap alb idem*

318. *Una mase mare próstă la bucătăria curții*

Lucrurile găsite în podul atenanselor

319. *Doi stâlpi de ipsos așezați în odaea N. 2*

320. *Două statui aurite de lemnú stricate, idem*

321. *Șase țeci și cinci parhete nouă, dar stricate, idem*

322. *Două sute parchete vechi stricate, idem*

323. *Un teasc pentru șervete, idem*

324. *Optú fânare de trăsură, vechi, idem*

325. *Trei spre țece cercevele vechi puse în beci*

326. *Două țeci și cinci obloane vechi, idem*

327. *Patru bețe prizave, mari, de oglindă, vechi, idem*

328. *Una albie stricată, idem*

329. *Patru țeci doage balerci vechi, idem*

330. *Lucrurile găsite în basca de sub paraclis care a remas tot acolo și care sunt: mai multe paturi, policandre, scaune, stecle, gavanoase, parchete, toate vechi și stricate.*

Fiind pentru care sau dresat acest inventar în trei esemplare astăzi 5 Iulie anul 1886, dînduse în primirea Dl. Georges A. Crupenski procuratorele general al Principelui Dimitrie M. Sturza.

N. 3 Se mencionează că din eroare sau omis(greșeală) de a se trece în prezentul inventar suma de 350 butelci aflate în pivniță și conținând diverse vinaturi ce mai mare parte stricate în totul; de asemenea sa omis a se trece din scăpare din vedere și o icoană de argint mică Maica Domnuli aflătoare în odaia Dl. Vangheli.

Judecător Keriak¹¹

Georges Krupenski, procutator Principelui Dim. M. Sturdza

B. Borozz,i proc. Princ. Gr. M. Sturdza

¹¹ Semnăturile sunt olografe.

f. 32a

Inventaru

De lucrurile defunctului Principe Mihail Sturdza Voevod, aflate în odăile Palatului Sturza ocupate astăzi de Principile Grigori M. Sturza și care lucruri sunt astăzi proprietate Prințului Dimitrie M. Sturdza

1. Un Bahú/dulăpașú/ cu două uși, vechi
2. Două scaune vechi
3. Una canape înbrăcată cu rips roș vechi
4. Una statue de marmură reprezentând pe Venus, cu postament de marmură
5. Idem, reprezentând pe apolon
6. Idem, reprezentând pe Madelena
7. Idem, reprezentând pe Phebe
8. Idem, reprezentând cele trei grații
În odaea de lucru
9. O statue de marmură cu postamentul ei reprezentând un băet careși caută piciorul
10. Un bust de marmură albă cu postamentul lui reprezentând pe Napoleon cu corona de lauri pe cap
11. Una mase mare de nucu cu postav verde
12. Un ciasornic de bronzú poleit avînd de asupra statue lui Napoleon calare, cu clobul de stecă
13. Una oglindă mare cu ramă poleită și cu o consolă de lemnú mahon
În salon
14. Două canapele vechi îmbrăcate cu adamască
15. Patru jâlțuri vechi, idem
16. Patru scaune, idem
17. Trei oglinzi mari poleite
18. Un ceasornic de bronzú de mase cu globu lui avănd de asupre două figuri de femee
19. Două vase japoneze
20. Una statue mare de marmură, cu postamentul de marmură, reprezentând pe Paris
21. Una made¹² de șah, mahon

f. 32r

Biblioteca

22. Patru dulapuri cu uși cu stecă, din care două formează un colțar; în aceste dulapuri care au mai multe geamuri stricate se găsesc ca la 1400-1500 volume cărți, așazate pe 61 polițe, și pe care sau aplicat trei deci și una sigilie. Se notează că rafturile unde sunt cărțile și care sau sigilat au steclele întregi.

Antretu

23. Un jâlțu stricat
24. Un bacu, idem
25. Un dulap mare negru

¹² Desigur, este vorba de cuvântul masă.

Sufragirica

26. Un tablou mare în oloi reprezentând un arhanghel care strivește un om

27. Un scaun vechi

În odaea a doua alături cu sofregiria

28. Un statue de marmură, cu pedestal de lemnú, reprezentând pe un filosof al antichității

29. O altă statue, asemine, de marmură, cu pedestal de lemnú, reprezentând acelaș lucru

30. Un jâlțu de lemnú negru cu spătar și mânerele în forma unei canapeleuțe mici de modă

31. Două tablouri în oloi, de perete, reprezentând unul pe înparatu N. Pavlovici și altul pe general Kiselef

32. Un dulap cu ceasornic și muzică

33. Un birou mare de mahon, vechi dar bun, cu capacu vualu

33. Una sută până la una sută cinci deci volume, cărți vechi legate, aflate în o cămăruțe din podú și care cărți sau mutat în una din odăile de gios.

Celelalte lucruri, mobile, obiecte de artă și alte aflătoare în odăile Palatului ocupate de Principele Grigori M. Sturza, declarându-se de Domnia sa ca proprietate a sa particulari nu sau trecut în inventar; iar lucrurile prevăzute prin acest inventar au rămas tot în conservarea Principelui

f. 33a

Grigori M. Sturza până la strămutarea sa din Palat.

Finit pentru care sau dresat acest inventar în două esemplare astăzi în 5 Iulie anul 1886.

Judecător Keriak¹³

George Krupenski, porc. Principelui Dim. M. Sturdza

B Barozzi, proc. Prinsip. Gr. M. Sturdza

¹³ Semnături olografe.

RECEPTAREA INFLUENȚELOR EXTERNE ÎN ARMATELE PRINCIPATELOR DIN TIMPUL REGULAMENTELOR ORGANICE

Mihai Tudosă

Cuvinte-cheie: Regulamentele Organice, influența străină, armatele fanariote, armata română, miliția pământească, uniformologie, ocupații militare, instructori străini, Dimitrie Ghițescu, Grigore Lăcusteanu, revolte contra recrutărilor.

Studiul de față are în vedere evidențierea influențelor străine asupra armatelor române aflate în plin proces de modernizare în timpul Regulamentelor Organice și a modului în care acestea au fost receptate de către contemporanii lor, astfel încât se subscrie, în cea mai mare parte, domeniului istoriei militare, cuprinzând totodată și interpretări ce țin de istoria socială și a mentalităților. Cu scopul de a obține o imagine cât mai cuprinzătoare asupra perioadei, am studiat o serie de surse de epocă (memorii, corespondență, legislație), pe care le-am corelat cu lucrări generale și speciale publicate sub diferite regimuri, care tratează perioada de interes din punct de vedere politic, militar și/sau socio-cultural.

Izvorâtă din necesitatea imperioasă a înființării și dezvoltării unei armate moderne în toate structurile sale în contextul salturilor tehnologice succesive ale secolului al XIX-lea, alegerea modelului de urmat, respectiv a partenerilor externi pentru instructori și cumpărarea de material de război din cauza lipsei industriei de profil din Principate a presupus adeseori alegeri subiective. Stabilirea unor constante în aceste relații a condus la construcția în mentalul colectiv, cel puțin în cadrul militarilor de carieră și al elitei cultural-politice, a unei imagini asupra aliaților, partenerilor și inamicilor românilor, cu stereotipurile, defectele și calitățile specifice fiecăruia. Construcția unei imagini asupra celuilalt, fie el aliat sau inamic, potențial sau real, necesită, de regulă, o perioadă îndelungată de formare și poate suferi nuanțări sau schimbări. Raportarea militarilor români la omologii lor străini și gradul de acceptare sau respingere a modelelor acestora pot oferi indicii prețioase despre gradul de autonomie dorit, alături de dorința de schimbare corelată cu imaginea despre celălalt. Nu în ultimul rând, refuzul constant al unui model

poate fi privit ca un semn al identificării inamicului, respectiv drept o primă măsură de apărare prin limitarea influenței sale.

După cum reiese din analiza lui Dimitrie Cantemir, oastea Moldovei decăzuse odată cu autonomia statului (Cantemir, 1978, p. 127-128), un proces asemănător desfășurându-se și în Țara Românească. Aspectele perioadei fanariote au fost adeseori exagerate negativ în istoriografia autohtonă, pentru a evidenția contrastul renașterii naționale din perioadele ulterioare. Spre exemplu, Iorga afirma că ultimele lupte ale trupelor moldo-valahe sub drapel propriu avuseseră loc la mijlocul secolului al XVII-lea (Iorga, 1930, p. 141-179). Afirmatia nu este reală, trupele celor două principate având acțiuni de luptă și în perioada fanariotă, obținând chiar unele succese militare; astfel, în 1716-1717, moldovenii, ajutați de tătari, au distrus, atât în luptă în câmp deschis, cât și de asediu, armatele imperiale habsburgice și chiar au depășit granițele Moldovei, intrând în Valahia și Ardeal pentru alungarea inamicilor, prinderea boierilor uzurpatori și pentru jaf (Pogăciaș, 2016a, p. 32-36). În iarna dintre 1727-1728, armata moldovenească, care avea în compoziție inclusiv artilerie, a ajutat la stingerea unei rebeliuni a tătarilor din Bugeac (Pogăciaș, 2015, p. 57-59), iar în 1737, profitând de retragerea austrieșilor și contraofensiva otomană, oastea valahă înfrânge și alungă trupele habsburgice din Valahia, recucerind practic Oltenia.

Cu toate acestea, armatele fanariote au suferit și destule înfrângeri, fiind adeseori folosite drept carne de tun. Extrem de variate, totalizând aproximativ 27 de tipuri de militari (Pogăciaș, 2016b, p. 40-43), cu armament și tactici anacronice (arcași călare, securi și ciocane de luptă folosite inclusiv în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea), conduse de către ofițeri-boieri cu pregătire la fața locului sau din familie, acestea au constituit o continuare palidă a tradiției militare medievale românești, ceea ce a crescut și mai mult decalajele față de armatele moderne. După cum o arată deopotrivă documentele, memoriile românilor și scrierile călătorilor străini, armatele fanariote aveau aspectul unor miliții care se achitau onorabil de îndatoririle interne (gardă și ceremonie, paza frontierelor și drumurilor, vânarea briganzilor și a boierilor răzvrățiți, curierat și reparații etc.), dar care nu se puteau ridica la statutul unei forțe militare capabile de războiul acelor vremuri. Trebuie menționat că mercenarii erau o constantă a armatelor epocii, astfel încât armatele fanariote cuprindeau și cazaci, balcanici, turci și chiar germanofoni, iar românii erau la rândul lor angajați ca mercenari de către state precum Rusia, Austria sau Suedia.

În concluzie, fie ele alcătuite din români sau mercenari străini, trupele fanariote nu contribuiseră la dezvoltarea artei militare românești (Lăcusteanu, 1991, p. 14). Situația era agravată și de efectele revoluției industriale asupra artei războiului, prin inovațiile aduse asupra armelor de foc, logisticii și medicinei militare, cât și de apariția armatelor naționale, recrutate pe sistemul contingentelor. Constituirea unei armate române moderne care să permită atingerea obiectivelor naționale necesita recuperarea decalajelor față de statele europene și era imposibilă în lipsa unui important ajutor extern.

Construcția armatei naționale nu viza doar dotarea și pregătirea propriu-zisă a militarilor, ci și crearea sau modernizarea unor arme, instituții și specializări noi, inexistente sau organizate rudimentar în armatele Principatelor și necesare războiului epocii moderne (topografie, stat-major, telegraf, spionaj/contraspionaj, geniu, medicină militară etc.), îmbunătățirea organizării și a instrucției și crearea, în limita posibilităților, a

unei industrii proprii, care să furnizeze măcar o parte din materialele necesare armatei, reducând costurile și dependența față de furnizorii externi. De asemenea, era necesară trimiterea unor ofițeri români în străinătate, pentru studii și chiar participarea la campanii militare cu scopul de a căpăta experiență de front, de mare necesitate în contextul schimbărilor constante datorate efectelor industrializării asupra tacticii și strategiei.

Constituirea statului român modern și a instituțiilor sale a avut drept modele principale Franța și Prusia/Germania, iar armata nu făcuse excepție, cu toate că bazele sale de organizare, instrucție și dotare au fost rusești. De altfel, multe dintre obiceiurile vestice, precum și francofonia/francofilia, au ajuns în Moldova și Valahia pe filieră rusă, odată cu ocupațiile militare, care au dus la contacte între ofițerimea rusă și aristocrația românească (Djuvara, 2004, p. 101). Nu în ultimul rând, armata rusă abunda în ofițeri angajați voluntar din state vestice, mai ales germani, cu o viziune modernă asupra profesiei lor. După etapa de imitație nefiltrată a tuturor practicilor non-orientale, atracția pentru Occident nu a fost suprapusă în totalitate cu cea față de occidentalii cu care militarii români aveau contact; de exemplu, atitudinea și pretențiile unor instructori germani cu grade de subofițeri sau ofițeri inferiori din armata rusă, care comandau unități românești, deși gradul nu le recomanda această funcție, au aprins conflicte cu tinerii ofițeri români și au generat primele cereri de demisie din oștirile regulamentare, dovezi ale încolțirii spiritului militar și al onoarei specifice ofițerimii (Lăcusteanu, 1991, p. 27). Rezolvarea conflictului pe cale ierarhică din partea armatei ruse arată atât îndrăzneala militarilor români, încrezători în valoarea gradelor deținute, dar mai ales în instituția armatei naționale.

Retrospectiv, se poate afirma că influența rusă a avut un efect benefic prin modernizările aduse. De altfel, acestea nu sunt contestate nici măcar în cazul celor mai critici contemporani. Totuși, în epocă, rusofobia constituia un sentiment generalizat și adânc împământenit în mentalul colectiv al ambelor principate. Cu ocazia războiului ruso-turc din 1828-1829 și al profundelor sale consecințe, rușii au emis mai multe documente de propagandă prin care doreau să demonstreze binefacerile și bunăvoința lor către cele două țări române (Sturdza, 2004, p. 546). De fapt, ofensiva cultural-politică rusă în Principate avea un scop precis: asigurarea graniței pe Dunăre prin anexarea pașnică și cu costuri mult reduse față de o campanie militară clasică a celor două principate. Creșterea influenței pe toate ramurile statului, care presupunea folosirea instructorilor militari, precum și ai funcționarilor publici ruși sau dedicați cauzei lor era primul pas al procesului gândit chiar de Kiseleff (Bezviconi, 1947, p. 210). Desființarea carantinelor de pe Prut și întărirea celor de pe Dunăre erau tot o parte din acest proces, deoarece distrugeau ultimul impediment în legătura dintre cele două maluri ale sale și îi familiarizau pe turci cu ideea unei noi granițe (Iorga, 1930, p. 249).

Pentru populația autohtonă, războaiele ruso-austro-turce desfășurate pe teritoriul național deveniseră o obișnuință. Pentru familiile boierești implicate în politică, războaiele și dezechilibrele de putere duceau la refugieri repetate, astfel încât românii nu cunoscuseră mai mult de jumătate de veac de liniște, „fiind totdeauna în băjenii ca ovreiu rătăcit” (Lăcusteanu, 1991, p. 1). Rușii, care se erijau în „pravoslavnicii apărători ai creștinătății”, erau adeseori trădați de comportamentul față de populația civilă, care includea distrugeri, jafuri și rechiziții fără plată, denumite „multe și grele havale” (Xenopol, 1910a, p. 3-4), în formularea memorialistului Dimitrie Ghițescu. Amestecurile în interiorul ierarhiei

bisericești interne și rechizițiile, încartiruirile și celelalte obligații inerente tranzitului sau ocupației militare care nu excludeau bunurile Bisericii au făcut ca rusofobia să încolțească inclusiv în rândul clerului românesc (Mârza, 2005, p. 85). Chiar și unele boieroaice, atrase natural de obiceiurile vestice aduse de ofițerimea țaristă, împărtășeau sentimentele rusofobe ale soților lor, încercând chiar să se coalezăze în acest sens.

Pentru o mare parte din boieri, îndeosebi cei de ranguri mici și medii, implementarea Regulamentelor Organice a amplificat rusofobia și a necesitat o adaptare rapidă la noile realități (Sturdza, 2004, p. 540). În schimb, pentru alți membri ai aristocrației, îndeosebi cei tineri, natural mai deschiși ideilor noi, noua ordine în stat putea constitui o modalitate de creștere a prestigiului pe principii meritocratice, armata națională constituind una dintre cele mai populare mijloace, chiar și cu posturile ofițerești limitate impuse de mărimea sa „microscopică” (Lăcusteanu, 1991, p. 37). Un caz de manual poate fi constituit din cariera lui Grigore Lăcusteanu, al cărui *cursus honorum* a surprins înaintări succesive de la sublocotenent la colonel, care reprezentau toate gradele ofițerești existente practic în Principate la acea dată, gradul de general fiind rezervat Domnului țării. Deși suferise în urma ocupației ruse, fiind obligat să renunțe la studii pentru a intra în slujba armatei țariste, punându-și în pericol viața din cauza condițiilor de pe front și din spatele liniilor, greu de suportat pentru un adolescent, memoriile sale abundă în descrieri ale binefacerilor Rusiei, în opinia sa aceasta fiind singura putere europeană care se gândise la soarta românilor. Totodată, se remarcă menținerea sentimentelor pe tot parcursul memoriilor sale; cu toate că avea cunoștințe despre implicarea rușilor în acțiuni de destabilizare a Valahiei, memorialistul mulțumește „Blagoslovnicei și de Dumnezeu blagoslovitei Rusii [căreia] datorim multele și nenumăratele faceri de bine și milostiviri” (Lăcusteanu, 1991, p. 22).

Influența rusă a determinat apariția unui handicap de imagine a armatelor regulamentare în rândul populației care suferise în urma războaielor și ocupațiilor țariste. În ceea ce privește uniformele armatelor române renăscute sub forma *Miliției pământenești*, respectiv a *Străzii pământene*, numite de contemporani mai ales prin termenul tradițional *oștire*, istoriografia din perioada comunistă ezită să numească exact influențele străine prin afirmații laconice conform cărora uniformele tuturor armatelor acelei perioade se asemănau (Vlădescu, 1977, p. 12). În mod evident, sursa de inspirație a primelor uniforme din armatele Moldovei și Țării Românești o constituia armata țaristă, sub coordonarea căreia s-a realizat organizarea, dotarea și instruirea primelor unități românești din Epoca Modernă. Pentru tinerii de familie bună, cu perspectiva unei cariere militare, imaginea uniformelor armatei naționale putea părea atractivă, dar nu și pentru părinții lor, care purtau amintirea încă proaspătă a suferințelor provocate de ruși (Xenopol, 1910a, p. 4).

Cea de a șasea invazie rusească, urmată de ocupație și protectorat (Arnăutu, 1996, p. 74), a avut efecte nedorite pentru autoritatea țaristă inclusiv în domeniul militar. Astfel, în locul creării unei copii fidele a armatei ruse, se pot observa încercări de autonomizare a armatelor celor două state românești. De altfel, eliberarea treptată de sub *catiheția străină*, chiar și prin prisma alegerii modelului de urmat, a constituit o condiție *sine qua non* pentru participarea activă la acțiuni pentru dezideratele naționale (Rosetti, 1930, p. I). Astfel, organizarea armatei române a fost inspirată din sistemul prusac bazat pe *landwehr* și

landsturm, care presupune împărțirea în trupe permanente și nepermanente, ultimele cuprinzând formațiuni teritoriale.

La rândul său, moda militară a împrumutat elemente diverse de inspirație, conforme cu preferințele conducătorilor celor două principate; în Moldova, influența rusă a fost mai puternică, uniformele oștirii urmărind cu fidelitate evoluția celei ruse, inclusiv prin adoptarea căștii cu țui, denumită *chivară* în limbajul epocii (Vlădescu, 1977, p. 34), pe model rus, în formă de grenadă cu flacăra și marginile cozorocului rotunjite. Comportamentele armatei ruse de la începutul Războiului Crimeii și ieșirea de sub protectoratul rusesc în urma Păcii de la Paris l-au determinat pe caimacamul Nicolae Vogoride, deși conservator și antiunionist radical, să ia măsuri de modificare a uniformelor mai multor arme pe model francez. În ceea ce privește uniforme din Țara Românească, modelul rusesc a fost cizelat cu influențe prusiene, inclusiv cu casca specifică (*Pickelhaube*), diferită de cea rusă prin țiul ascuțit și colțurile cozoroacelor în unghi (Vlădescu, 1977, p. 21). Cele două încercări de modificare uniformologică arată dorința de a se îndepărta cât mai mult de modelul rusesc, înlocuindu-l cu unul de inspirație vestică. Diferențele de abordare dintre cele două armate, înaintea generalizării transformărilor pe model francez în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, se pot observa în litografia întâlnirii regimentului 3 infanterie muntean cu regimentul de vânători din Moldova la Socola, la 14/26 aprilie 1859 (Scafeș, 2003, p. 8).

La nivel organizatoric, influența rusească nu a reușit să cuprindă în totalitate nou-înființatele armate, astfel încât termenii folosiți în epocă au cuprins un amestec original de termeni de inspirație rusă modernă: parucic-locotenent (Xenopol, 1910a, p. 6), zvod-pluton (*Istoria militară a poporului român*, 1987, p. 202), vestică: cadet-francez, pe filieră rusă, efreiter-caporal, din germanul *Gefreiter* (Xenopol, 1910a, p. 6), iuncăr-german (Șuța, 1977, p. 123), unterofițer-german (Vlădescu, 1977, p. 12) sau tradițional-medievală, cu influențe multiple: roate-companii, polcovnic-colonel, hatman (Șuța, 1977, p. 122-123). În ceea ce privește echipamentul, textul Regulamentelor prevedea ca echiparea milițiilor se făcea de la Petersburg (Filitti, 1915, p. 473). Armamentul individual de infanterie era compus din puști cu cremene și baionetă, săbii și pistoale de proveniență rusească (Șuța, 1977, p. 128). Primele loturi de arme, alături de mai multe corturi turcești de captură au fost dăruite de către ruși, încă un motiv de laudă către aceștia din partea ofițerului Lăcusteanu (Lăcusteanu, 1999, p. 23-29). În pofida influenței ruse, achizițiile occidentale au început să apară relativ rapid în Principate, ceea ce poate fi considerat un alt semn de autonomie în fața puternicei influențe ruse. Astfel, pentru proiectarea de cazărmi și școli militare din Muntenia s-au contractat arhitecți austrieci, iar școala militară din București a folosit profesori austrieci pentru natație și gimnastică (*Istoria militară a poporului român*, 1987, p. 239). De asemenea, între 1846 și 1848 au fost achiziționate din Austria puști, carabine și săbii-pumnale fabricate la Viena, modele identice cu cele folosite și în armata austriacă (*Istoria militară a poporului român*, 1987, p. 213). Printre furnizorii de armament, chiar dacă episodici, s-a aflat și Piemontul, mai multe tunuri navale pentru nou-înființata flotă fluvială fiind turnate în Torino special pentru armata moldavă, cu stema și pisană specifică epocii aplicată pe fiecare dintre ele (Ciuchi, 1906, p. 81).

Imagina și stereotipurile negative referitoare la renașterea armatei naționale aveau surse multiple, amintirea trecutului reprezentând doar baza de fecundare a ideilor.

Alegerea ofițerilor din rândul fiilor de boieri și gradarea lor după titlurile deținute în viața civilă în locul pregătirii și capacităților personale, folosirea limbii ruse în predarea procesului de instrucție și folosirea pedepselor corporale, alături de alte practici de inspirație rusă duceau adeseori la abrutizarea soldaților și la crearea unei imagini negative asupra armatei, mai ales prin prisma recruților (Șuța, 1977, p. 121). Sistemul s-a îmbunătățit după completarea inițială a efectivelor dorite, astfel încât inclusiv fiii de mari boieri începeau cariera în armată ca iuncări, urmând să fie gradați în continuare, cel puțin la nivel teoretic, după competențe. În demonstrația sa asupra introducerii sistemului meritocratic, colonelul Lăcusteanu dă exemplul prințului Scarlat Ghica, fiul Domnului Grigore Vodă Ghica (Lăcusteanu, 1999, p. 24). Inaccesibilitatea practică a gradului de general până la reformele armatei din timpul lui Cuza generase o altă problemă; militarii ajunși la gradul de colonel considerau că perspectivele lor s-au încheiat, preferând pensionarea, fapt care priva armata de cele mai vechi și experimentate elemente (Lăcusteanu, 1991, p. 123).

Înainte de apariția armatelor naționale, cei care doreau o carieră în sistemul militar puteau opta pentru a intra ca voluntari în slujba armatelor altor state, obținând totodată protecție sau chiar cetățenie din partea lor. Cazurile, mai mult singulare și continuate chiar și după 1831, sunt caracterizate de varietate și pot oferi indicii asupra opțiunilor politice ale actanților. Nicolae Bibescu, fiul domnului Gheorghe Bibescu, a fost ofițer în cadrul armatei franceze, decorat cu Legiunea de Onoare¹. Din convingere, sentiment rusofob sau oportunism, unii români s-au înrolat în armata otomană cu ocazia Războiului Crimeii. În cadrul acesteia, Grigore, unul din fiii lui Mihail Sturdza, a obținut gradul de general de divizie (Iorga, 1985, p. 59).

Românii pământeni înrolați ca voluntari în armata rusă au jucat un rol important în încercarea de anexare treptată, prin menținerea unei puternice influențe ruse după retragerea trupelor de ocupație. De exemplu, spătarul C. Ghica fusese cadet în armata rusă, ofițerul Ioan Odobescu trecuse din slujba rusească în cea valahă odată cu retragerea ocupantului, iar comanda cavaleriei moldave era deținută de un anumit Dabija, maior în armata țaristă (Filitti, 1915, p. 22-23; Xenopol, 1910a, p. 5). În aceeași perioadă, a început politica școlarizării militare în străinătate, cu predilecție în Rusia, încurajați direct de autoritățile ruse, ca parte a programului lor de anexare pașnică, dar și în Franța sau Prusia (Otu, 2009, p. 13).

Pentru fiii de boieri, înrolarea sau scutirea de serviciu militar putea fi mediată direct sau prin scrisori adresate persoanelor cu putere de decizie. Dimitrie Ghițescu s-a înrolat personal, direct de la hatman, căruia „i-s dragi tinerii bine făcuți și chipeși” (Xenopol, 1910a, p. 4) pentru a anula efectul scrisorilor mamei sale, care încerca să îl scutească de serviciu militar. Recrutarea țăranilor era cu mult mai brutală, astfel încât aceștia erau luați în armată adeseori cu forța, denumită în popor *luare cu arcanul*. Locuitorii satelor pot fi caracterizați prin frica față de asperitățile serviciului militar de tip rus și considerarea armatei ca un instrument represiv al puterii. Din păcate, scutirile de dări temporare sau chiar definitive dacă recrutul alegea să stea înregimentat de trei ori durata serviciului militar obligatoriu, păstrarea efectelor militare, alegerea cu știrea proprietarului

¹ Informații despre arborele genealogic al familiei Bibescu se pot găsi la <https://gw.geneanet.org/pierfit?lang=en&n=bibesco&oc=0&p=nicolas>, accesat la 23.11.2021.

sau scutirile pentru anumite categorii sociale și familii nu au fost suficiente și la timp pentru preîntâmpinarea revoltelor (Filitti, 1915, p. 217-218).

Nemulțumirile lor față de sistemul de recrutare pentru straja pământească introdus de Kiseleff în 1831 (*Reglementul Organic al Prințipatului Moldovei*, 1846, p. 16) a provocat o răscoală de proporții în zona Moldovei Centrale și de Nord, răsculații, în număr de 60.000 (după Xenopol, 1910b, p. 150), amenințând chiar că vor da foc Iașilor dacă sistemul se va menține. Îngrijorările boierilor referitoare la scăderea forței de muncă și posibil la continuarea creșterii influenței țariste prin armată au generat, la rândul lor, răscoale țărănești, înăbușite de către armata rusă (Xenopol, 1910a, p. 8). Faptul poate fi explicat prin neîncrederea acestora în armata română, din cauza lipsei de pregătire sau a temerilor de pactizare cu răsculații. Atitudinea locuitorilor orașelor față de armata națională era sensibil diferită, Grigore Lăcusteanu, sublocotenent la momentul povestirii, relatează impresia frumoasă pe care populația Bucureștilor o avea față de militarii din primele unități românești care terminaseră instrucția și defilau sau se plimbau pe străzile orașului (Lăcusteanu, 1991, p. 27).

Promovarea prea rapidă a ofițerilor către gradele de vârf ale ierarhiei militare după criterii subiective, cu apogeul în timpul căimăcămiei lui Nicolae Vogoride – de exemplu, Alexandru Ioan Cuza a fost avansat în 1857 de la sublocotenent la colonel (Crîșmaru, 2017, p. 58), a continuat și după Unire. Această practică a generat un număr prea mare de cadre superioare în raport cu locurile și funcțiile necesare, și a diluat noțiunea de elită militară, „răpind uniformei orice prestigiu și orice considerație” (Crîșmaru, 2017, p. 19). Reorganizarea școlilor militare, efectuarea sau completarea studiilor în străinătate și creșterile exigențelor pentru ofițeri au condus la solidificarea prestigiului uniformei militare, apogeul atingându-se în timpul lui Carol I, cu toate că nu au lipsit cazurile de înaintări în carieră bazate pe autopromovare prin încercări de a ieși în evidență cu orice preț în fața comandanților sau pe ajutorul unor rude sau superiori cu putere decizională sau de influență (Crîșmaru, 2017, p. 137-168).

Practicile cu efecte negative, considerate învechite încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, s-au dovedit a fi deosebit de greu de schimbat. Astfel, într-o lucrare referitoare la armata română din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, autorii au specificat că întregul efort al instructorilor francezi nu a fost îndeajuns pentru a schimba „multe dintre problemele de organizare și de mentalitate ale oștenilor din Principatele Unite” (Scafeș, 2003, p. 15). Una dintre aceste probleme viza pedepsele corporale aplicate soldaților, de influență specific rusă. Cunoscând originea și diferențele de abordare dintre sistemul de instrucție rus și cel vestic, fie el britanic, francez sau german, ofițerii progresiști de la finalul secolului al XIX-lea considerau lovirea recruților drept degradantă pentru onoarea militară, însă bătaia încă se practica pe scară largă (Rosetti, 1940, p. 119). În cazul armatei române, acestea au fost schimbate cu greu de către instructorii misiunii militare franceze în 1916-1917, ceea ce a constituit, de altfel, primul efect vizibil al influenței acestora (Dimitrescu, 1920, p. 120-121). Cu toate acestea, unii gradați români au continuat să le folosească, deoarece le considerau importante în formarea unor buni militari (Plopu, 1928, p. 6).

Deși au generat și politici neadaptate corespunzător realităților românești, ceea ce a oferit premisele teoriei formelor fără fond, contactul cu Apusul a arătat diferențele dintre cele două civilizații, schimbând iremediabil speranțele românilor către modelele Europei de Vest (Schifirneț, 2007, p. 14-15). Îmbunătățirile aduse de ruși societății moldo-valahe

cu scopul strângerii relațiilor cu aceștia și a creșterii prestigiului lor prin propagandă au fost folosite de autohtoni în scopuri naționale și anti-ruse și nu au putut opri curentul rusofob, ba chiar au reușit să producă „roade primejdioase pentru stăpânirea rusească” (Xenopol, 1910b, p. 173). Astfel, în anii 1840, rușii aveau un număr considerabil de inamici în Principate, în parte tocmai din cauza gestionării greșite a poziției de dominație, materializată adeseori prin acțiuni brutale sau chiar înjositoare pentru pământeni (Jelavich, 2004, p. 39). Revoluțiile de la 1848 pot fi considerate cea mai importantă formă de manifestare a acestui curent de opinie.

Volumele de memorii și corespondență oferă informații despre imaginea asupra inamicului din zilele revoluțiilor, atât a celui intern cât și a celui extern. Pentru Grigore Lăcusteanu, partizan al vechii orânduiri, revoluționarii care au ars textele Regulamentelor erau priviți drept „crai și descreierați” deoarece urmăreau să le înlocuiască cu „legile lor cele desfrânate” (Lăcusteanu, 1991, p. 23). Revoluționarii-dușmanii interni în opinia sa, atrăgători de crime, jafuri și noi ocupații militare, erau denumiți în termeni deosebit de duri: *crai de uliță, golănime armată, ștregari, nebuni, vagabonzi* (Lăcusteanu, 1991, p. 71-91). Din perspectiva revoluționarilor, forțele conservatoare sau reacționare erau desemnate ca „ciocoi” (Bălcescu, 1964, p. 96), iar cei care pactizaseră cu ei pe parcurs pentru a nu fi arestați, apoi fugiseră din țară sau schimbaseră tabăra erau numiți „de două ori trădători” (Bălcescu, 1964, p. 97).

Imaginea inamicului extern respectă tiparul celui intern, criteriul de departajare fiind constituit de caracterul revoluționar sau reacționar. Revoluționarul Alexandru Peliman îl descrie pe Jean de Blaremborg, francez emigrant încă din timpul terorii iacobine și ajuns în slujba Rusiei drept un „francez degenerat în rus” (Sturdza, 2004, p. 556), ceea ce arată imaginea Franței ca etalon de putere revoluționară, respectiv cea a Rusiei ca model al conservatorismului reacționar. De altfel, rușii se temeau de influența franceză și recomandau domnilor pământeni să-i trimită pe ofițeri români la studii în Rusia sau la Berlin, ultimul considerat un centru mai sigur din punct de vedere al ideilor insuflate tinerilor decât cel francez (Florescu, 2014, p. 33). Speranțele revoluționarilor munteni se îndreptau către Prusia, atât ca furnizor de armament, cât și pentru potențialii instructori care puteau fi angajați dintre militari aflați în spațiul românesc cu misiuni de curierat, care i-ar fi putut ajuta în desfășurarea războiului de partizani (Bălcescu, 1964, p. 96). Otomanii nu au fost priviți inițial drept inamici, fiind întâmpinați călduros de către populația civilă. Trupele de panduri și voluntari strânse în tabăra de lângă Râmnicu-Vâlcea și comandate de Gheorghe Magheru nu au opus rezistență otomanilor pe linia Dunării, nici în drumul către București, după cum plănuise Nicolae Bălcescu, iar ciocnirea de la Dealul Spirii (numită uneori *bătălie* pentru a-i augmenta rolul și a-i justifica pierderile pe altarul interesului național) nu fusese dorită și/sau planificată de niciuna dintre tabere, ci a fost mai degrabă rezultatul unui incident (Berindei, 2003, p. 301).

Ocupația rusă din 1853-1854 a surprins repetarea abuzurilor armatei țariste, precum și eșecul parțial al rolului proiectat de aceștia către armatele Principatelor. Cu toate că rușii promisese că nu vor provoca daune materiale sau știrbirea autonomiei celor două state, abuzurile nu au întârziat să apară. Unitățile valahe de artilerie au luat parte, alături de ruși, la luptele cu otomanii de pe linia Dunării, apoi, în retragere, armata țaristă a cerut ca milițiile moldo-valahe să li se alăture dincolo de Prut pentru a lupta împotriva coaliției

pro-otomane, formarea unei armate auxiliare fiind de altfel între scopurile instituirii lor. Refuzul românilor a dus la confiscarea armelor, chesoanelor și a cailor de artilerie ai ambelor armate și la luarea de prizonieri dintre ofițerii care se împotriveau, deși unii dintre ei fuseseră chiar școliți în Rusia. La întoarcerea din exil, căpitanul Filipescu a fost privit ca un erou și sărbătorit cum se cuvine de „elementele patriotice” (Iorga, 1930, p. 253).

Între 1711 și 1856, Moldova și Valahia au suferit 22 de invazii; forțele invadatoare au fost compuse din turci, uneori secondăți de tătari, austrieci și ruși (Văcărescu, 1886, p. 19-20), însă rușii s-au ales cu cea mai proastă reputație, în parte din cauza caracterului duplicitar care a înșelat așteptările celor care îi vedeau la început drept reprezentanți ai unei puteri creștine eliberatoare. După aceste experiențe, sentimentul rusofob, respectiv conturarea imaginii inamicului natural de la Răsărit deveneau tot mai clare. Treptat, pentru politicieni, atitudinile proruse, fie ele și evocatoare a beneficiilor perioadei protectoratului, au devenit un tabu, afișarea lor având capacitatea de a submina poziția și influența celui în cauză, dacă era exploatată la potențialul potrivit de către un oponent (Kolarz, 2003, p. 142). Astfel, chiar și în cazurile de bunăvoință din partea vecinului de la Răsărit, liderii români acționau cu prudență. Deși depășește intervalul cronologic propus în titlu, consider un exemplu bun cazul din 1859 în care rușii recunoscuseră rapid Unirea, cu o atitudine asemănătoare celei franceze, dar Cuza recomandase prudență diplomaților săi vizavi de bunăvoința rusească: „să ne prefacem că îi credem” (Boldan, 1980, p. 425).

Alegerea modelului a presupus, încă de la început, exersarea limitelor autonomiei, cu atitudini mai mult sau mai puțin fățișe contra puterii sau puterilor suzerane; alegerile aliaților și implicit a potențialilor inamici au urmat direcția stabilită în prealabil sau în paralel de către elita politică și culturală. Atitudinile latente, manifestate rezervat sau limitat la adresa potențialului inamic pe timp de pace, s-au manifestat augmentat în timpul crizelor, odată cu concretizarea imaginii sale și trecerea la acțiuni violente, respectiv represive de către părțile implicate. Deși se pot identifica exemple de atitudini contra fiecărui imperiu limitrof, imputabile de altfel statutului vulnerabil al Principatelor, Rusia a constituit principala sursă a temerilor și atitudinilor refractare a românilor, implicit mobilul și subiectul principal al politicilor de apărare prin limitarea influențelor sale și alegerea modelului vestic. Rusofobia a avut efecte vizibile pe întregul spectru al societății românești, de la agravarea acuzației de rusofilie pentru politicieni până la purificarea lingvistică prin înlocuirea slavismelor (Kolarz, 2003, p. 137). Viziunea antitetică despre Rusia și Franța, manifestată în forma sa pură în timpul revoluțiilor din 1848, poate fi considerată un exemplu de manual pentru cazul gândirii dihotomice, în care aliații și inamicii sunt priviți drept exemplificări ale binelui și răului, cu merite, calități și defecte augmentate.

Bibliografie

- ***, *Istoria militară a poporului român (1987)*, vol. IV, *Epoca revoluțiilor de eliberare națională și socială. De la revoluția populară din 1784 la cucerirea independenței depline, 1877-1878*, Editura Militară, București.
- ***, *Reglementul Organic al Prințipatului Moldovei (1846)*, Tipografia Institutul Albinei, Iași.
- Arnăutu, N.I. (1996), *Douăsprezece invazii rusești în România*, Editura Saeculum IO, București.
- Bălcescu, N. (1964), *Opere*, vol. IV, *Corespondență*, Editura Academiei Române, București.
- Berindei, D. (2003), *Sfârșitul regimului revoluționar din Țara Românească*, în Berindei, D. (coord.), *Istoria Românilor*, vol. VII, Tom I, *Constituirea României Moderne*, Editura Enciclopedică, București.
- Bezviconi, G.G. (1947), *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, Institutul de istorie națională din București, București.
- Boldan, E. (1980), *Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri - Corespondență*, Editura Minerva, București.
- Cantemir, D. (1978), *Descrierea Moldovei*, Editura Ion Creangă, București.
- Ciuchi, C. (1906), *Istoria Marinei Române în curs de 18 secole. De la Împăratul Trajan până în al 40-lea an de domnie a Regelui Carol I*, Tipografia „Ovidiu” H, Constanța.
- Crîșmaru, D.D. (2017), *Elita militară românească în timpul lui Carol I (1866-1914)*, Editura Militară, București.
- Dimitrescu, I.M. (1920), *Jertfă și biruință. În războiul cu Regimentul 50 Infanterie*, Editura Librăriei N. Leon, Focșani.
- Djuvara, N. (2004), *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne (1800-1848)*, Editura Humanitas, București.
- Filitti, I.C. (1915), *Domniile române sub Regulamentul Organic*, ediția Academiei Române, Librăriile Socec&Comp și C. Sfetea, Leipzig, Otto Harrassowitz, Viena, Geroldg Comp, București.
- Florescu, R.R. (2014), *Generalul Ioan Emanoil Florescu, organizator al armatei române moderne*, Editura Militară, București.
- Iorga, N. (1930), *Istoria armatei românești*, vol. II, *De la 1599 până în zilele noastre*, ediția a II-a, Editura Ministerului de Războiu, București.
- Iorga, N. (1985), *Locul românilor în istoria universală*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Jelavich, B. (2004), *Russia and the formation of the Romanian National State 1821-1878*, New Rochelle, Melbourne, Sydney, Cambridge University Press, Cambridge, New York.
- Kolarz, W. (2003), *Mituri și realități în Europa de Est*, Editura Polirom, Iași.
- Lăcusteanu, G. (1991), *Amintirile colonelului Lăcusteanu*, Editura Porto-Franco, Galați.
- Mârza, R. (2005), *Rusia și Principatele Române în epoca regulamentară. O perspectivă culturală*, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, IX, 1, p. 83-91.
- Otu, P. (2009), *Reforma militară și societatea în România (1878-2008). Relaționări externe și determinări naționale*, Editura Militară, București.
- Plopu, I. (1928), *Bărbierul lui Vodă*, în *România eroică*, anul al IX-lea, nr. 9, septembrie, p. 6.

- Pogăciaș, A. (2015)**, *Campania anti-tătară din 1727-1728 și armatele fanariote*, în *Astra*, Serie Nouă, anul VI, nr. 3-4, p. 55-60.
- Pogăciaș, A. (2016a)**, *Imperiali contra fanarioți - campaniile din Moldova în anul 1717 (Imperials against Phanariotes - The Moldavian Campaigns of 1717)*, în *Revista de Istorie Militară*, nr. 1-2, p. 32-36.
- Pogăciaș, A. (2016b)**, *Armatele uitate. Trupele Țărilor Române în lungul secol fanariot*, în *Historia special*, anul V, nr. 14, p. 37-43.
- Rosetti, R.R. (1930)**, *Cuvânt înainte*, în *Uniformele armatei române 1830-1930*, Muzeul Militar Național, București, p. I.
- Rosetti, R.R. (1940)**, *Mărturisiri*, vol. I, Colecția „Convorbiri Literare”, București.
- Scafeș, C.I.; Andonie, C.M.; Șebănescu, H.V. (2003)**, *Armata Română în vremea lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866)*, Total Publishing, București.
- Schifirneț, C. (2007)**, *Formele fără fond, un brand românesc*, Editura Comunicare.ro, București.
- Sturdza, M.D. (2004)**, *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. I, Editura Simetria, București.
- Suța, I. (1977)**, *Infanteria română. Contribuții la istoricul armei*, vol. I, *De la începuturi până la primul război mondial*, Editura Militară, București.
- Văcărescu, T.C. (1886)**, *Luptele românilor în Resbelul din 1877-1878*, vol. I, Editura Typographiei Curții Regale, F. Göbl Fiii, Bucuresci.
- Vlădescu, C.M. (1977)**, *Uniformele armatei române de la începutul secolului al XIX-lea până la victoria din mai 1945*, Editura Meridiane, București.
- Xenopol, A.D. (1910a)**, *Din amintirile unui boier moldovean din jumătatea întâi a veacului XIX. Dimitrie Ghițescu, 1814-1889*, extras din *Analele Academiei Române*, Seria II, Tom XXXII, Memoriile secțiunii istorice, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, p. 1-12.
- Xenopol, A.D. (1910b)**, *Istoria partidelor politice în România*, vol. I, *Dela origini până la 1866*, Albert Baer, București.

Sitografie

Nicolas Bibesco Family Tree, <https://gw.geneanet.org/pierfit?lang=en&n=bibesco&oc=0&p=nicolas>, accesat la 23.11.2021.

THE RECEIVING OF FOREIGN INFLUENCES IN THE ARMIES OF THE ROMANIAN PRINCIPALITIES DURING THE ORGANIC REGULATIONS

Keywords: *The Organic Regulations, foreign influences, Phanariote armies, Romanian army, the Romanian militia, military uniforms, military occupations, foreign military instructors, Dimitrie Ghițescu, Grigore Lăcusteanu, revolts against recruitment.*

Abstract

Constantly declining since the 17th century, the armies of the Romanian Principalities of Moldavia and Wallachia, as well as their other official institutions, felt the urge of rapid modernisation since 1830, when the „protector” Russian Empire organised the two states in a modern fashion, partially putting an end to their old, Medieval-like structures. After a short period of imitating everything Western (as the Russian army was partially westernised and had many foreign employees), the Romanians started to see their protectors as enemies who didn’t keep their word, didn’t respect them and even had hidden annexation plans, those being the beginnings of the image of the Russian as the natural enemy of the Romanian people. After the construction of this new perspective, the Romanian princes sought for a larger autonomy, trying to limit the Russian influence by military, trade and diplomatic contacts with Western powers like France, Germany and Piedmont. Even the most Russophile princes like Nicolae Vogoride were annoyed by the Russian abuse and started to limit their influence by replacing it with Western models.

O CARTE POȘTALĂ MILITARĂ DIN 1917

PE SCOARȚĂ DE MESTEACĂN

Ana Honcu

***Cuvinte-cheie:** Primul Război Mondial, carte poștală militară, cenzură militară, corespondență militară, mesteacăn.*

Scoarța de mesteacăn, ca material pentru scris, a fost utilizată încă din cele mai vechi timpuri în diferite regiuni, folosirea sa fiind atestată pe scară largă în India și regiunea Kashmirului încă din secolul al V-lea a. Chr. Potrivit pandiților din Kashmir, scoarța de mesteacăn era folosită pe scară largă pentru corespondență (Esipova, 2011, p. 121). Alte informații datează de pe vremea campaniilor în India a lui Alexandru cel Mare, notate în scrierile istoricilor săi. În castrul roman de la Vindolanda, arheologii au descoperit sute de texte scrise pe tăblițe din lemn de mesteacăn, arin sau stejar, datate între 90-120 p. Chr. În același timp, există 77 de documente (majoritatea fragmente) pe același material, descoperite la Carlisle și datate între secolul I – începutul secolului al II-lea p. Chr. Alte scrieri pe scoarță de mesteacăn au fost descoperite în 1951, în Rusia, la Novgorod. Până în prezent au fost găsite peste 1000 de scrisori în mai multe orașe rusești, ucrainene și bieloruse (Staraya Rusa, Torzhok, Tver, Pskov etc.), dar cele de la Novgorod sunt cele mai numeroase: peste 900 dintre cele cunoscute până acum. Datarea acestora este cuprinsă începând cu prima jumătate a secolului al IX-lea până la mijlocul secolului al XV-lea (Gimon, 2018, p. 62).

Utilizarea scoarței de mesteacăn în calitate de material pentru scris este confirmată și în perioade mai târzii, mai ales în timpul Primului Război Mondial, atunci când lipsa hârtiei s-a reflectat și în corespondența cu cei de acasă, ajungându-se ca veștile să fie scrise pe coajă de copac¹.

Din multitudinea de documente referitoare la anul 1917, vom prezenta în cele ce urmează informații despre corespondența de război și modul în care aceasta a reflectat viața cotidiană a celor de pe front.

¹ Lipsa unor materiale necesare în diverse activități ale armatei, a dus la emiterea unor ordonanțe prin care se interzicea exportul acestora, printre care și a materialelor de scris (Constantin, 2020, p. 55).

Primele corespondențe poștale militare române cunoscute datează din perioada 1831-1858 (Marinescu, 2009, p. 639). Încă de atunci, au fost impuse o serie de cutume care s-au păstrat până târziu, în secolul al XX-lea. În anul 1900 a fost editat pentru prima dată în România un „Regulament al poștei militare” însoțit de „Instrucțiunile tehnice asupra serviciului telegrafo-poștal militar” (Marinescu, 2009, p. 641), ambele stând la baza activității poștale și de telegrafie militară până în anul 1913. În condițiile declanșării primei conflagrații mondiale, la 25 iulie 1914 a fost publicat „Regulamentul asupra serviciului de corespondență militară telegrafopoștală” care, însă, nu a fost considerat suficient pentru buna organizare și funcționare a serviciului pe timp de pace și de război. În acest sens, la sfârșitul anului 1914, a fost întocmit și aprobat, de către Marele Stat Major, un regulament mai complex, intitulat „Instrucțiuni asupra Organizării și Funcționării Serviciului Poștal, Telegrafic și Telefonice în Campanie” (Marinescu, 2009, p. 643). În timpul campaniilor militare, fiecare armată aflată în conflict și-a luat toate măsurile de siguranță necesare. Acest demers avea la bază, pe de o parte, controlul asupra informațiilor care circulau atât în zona de conflict, cât și între aceasta și zonele aflate în spatele frontului, iar pe de altă parte se urmărea ca populația civilă să nu fie alarmată de condițiile grele de pe front, de starea fizică sau psihică a semnatărilor corespondenței sau, mai grav, de acțiunile trupelor aflate în beligeranță. Instrucțiunile vremii în materie de corespondență militară prevedeau, în mod cât se poate de clar, că militarii de orice grad aflați *în zona armatei de operațiuni și în zona etapelor* puteau trimite în interiorul țării, către familii sau terțe persoane, numai cărți poștale militare care aveau un model acceptat de Marele Cartier General. Prima carte poștală militară română a fost introdusă în 1913, la 19 iulie, și a circulat până în 1916. Din 1913 până în 1918, armata română a utilizat cărți poștale militare gratuite, cu ștampile fixe fără valoare nominală (Mărmureanu, 2010, p. 51). În cazul cărților poștale tipărite se pot distinge mai multe tipuri și subtipuri – cu marcă fixă – efigia lui Carol I și Ferdinand, sau fără marcă. Aceste cărți poștale aveau tipărite pe față sau pe verso *nu se scrie nimic privitor la armată, nici data nici localitatea*. Pentru corespondența privată erau tipărite și cărți poștale obișnuite, folosite între civili (Săvoiu, Dobrescu, 2014, p. 82-86).

Corespondența combatanților nu trebuia să conțină informații referitoare la armată, mișcări de trupe, localități ocupate, aprecieri asupra situației de pe front. Aceasta nu putea fi cifrată, nu se puteau folosi cerneluri speciale, redactarea în altă limbă decât cea română era interzisă, cu excepția cazului în care erau adresate membrilor misiunilor străine (Mărmureanu, 2010, p. 51). Așa cum am văzut, nici data, nici locul expedierii nu puteau fi trecute în text. Motivul pentru care nu puteau indica localitatea din care scriau este lesne de înțeles – în condițiile în care, pentru reușita acțiunilor militare, amplasarea trupelor trebuia să fie cunoscută doar de comandamentele armatei române. Rațiunea pentru care nu se trecea data poate fi mai greu înțeleasă, probabil din motive de ordin psihologic, pentru ca eventualele întârzieri să nu ducă la căderea moralului. Cert este că termenul în care birourile de cenzură județene trebuiau să controleze corespondența combatanților din armata română nu putea depăși 23 de ore de la data primirii. De asemenea, curierul însărcinat cu colectarea și distribuirea poștei trebuia să se prezinte zilnic la fiecare cancelarie de unitate (Mărmureanu, 2010, p. 53-54). Ștampila de cenzură aplicată pe cartea poștală este un indicator al faptului că aceasta nu conține informații despre armată, însă ne-ar putea oferi, în limita lizibilității, o încadrare spațială a documentului. Ștampila indică, de

asemenea, faptul că autorul făcea parte dintr-o unitate operativă, care ar fi putut participa direct la luptă. Unele contingente militare aveau atunci și o parte sedentară, care rămânea în garnizoana de reședință, unde erau pregătiți viitorii soldați sau care îndeplinea misiuni locale (Coșoreanu, 2018, p. 43). Însă toate aceste reguli erau respectate doar în cazul în care corespondența privată a combatanților era supusă controlului cenzurii, deci era expediată prin intermediul poștei militare, și aceasta numai în cazul soldaților, căci în cazul ofițerilor, puteau exista excepții (Mărmureanu, 2010, p. 53).

Correspondența de război este reprezentată în anul 1917, în cea mai mare parte, de cărți poștale (Mărmureanu, 2010, p. 49-50). Cărțile poștale artizanale, confecționate din hărți, coajă de copac sau chiar scândură din aripă de aeroplan, au circulat prin intermediul poștei militare, deoarece poartă ștampilele unității militare sau ale oficiilor poștale județene.

Scrisoarea care face obiectul de referință al acestui articol face parte din inventarul Institutului de Arheologie Iași. Documentul inedit a fost scris, în anul 1917, de către tânărul Râbu. Cartea poștală artizanală păstrează fidel mărimile celor oficiale: 13,7x9,5x1,8 cm. Distingem utilizarea cernelii de culoare albastră și aplicarea a două ștampile circulare suprapuse, greu lizibile. Recto: *Domniei sale, Domnului Iordache Râbu, Județul Neamț, comuna Bicaz, la Bicaz.* Verso: *Iubiți părinți, mai întâi de toate, doresc în mica mea scrisoare să vă găsească(ilizibil)...cei mai fericiți...din partea mea veți ști că sunt sănătos...dar aș dori să știți să-mi trimiteți 10 lei... (2 cuvinte ilizibile).*

Textul cărții poștale reprezintă doar o parte a dialogului purtat între expeditor și destinatar, iar atunci când îl analizăm, trebuie să ținem seama de relația dintre ei. Scopul este de a comunica vești, nu de a face descrieri ample. Scrisorile expediate de combatanți familiei cuprind, în general, informații referitoare la starea lor de sănătate și la dorul de cei ramași acasă (Mărmureanu, 2010, p. 198). Nu conțin însă diverse expuneri asupra vieții de zi cu zi de pe front. Fapt explicat prin restricțiile menționate anterior. Correspondența cu familia era condiționată de gradul de alfabetizare al combatantului. În cazul soldatului Râbu, ne-am putea imagina, dacă analizăm caligrafia, un tânăr absolvent al școlii, fapt trădat de mica stângăcie a scrisului. Care ar fi însă necesitatea celor 10 lei, ceruți de acesta? Soldații își puteau procura hrană, țigări, obiecte de igienă cu banii primiți prin mandat poștal. O activitate cu scop de relaxare o constituia fumatul. Vasile Svel amintește că și cei care niciodată *n-au pus țigara în gură fumează, toți fumează* (Mărmureanu, 2010, p. 134). O țigară atinge prețuri de neînchipuit. Subloc. Gh. Bredan consemna faptul că *luptă mare se dă pentru țigări*, care veneau regulat, însă în cantități reduse, ceea ce făcea pe unii să-și dea pâinea pentru *buruiana dracului* (Mărmureanu, 2010, p. 134). O altă scrisoare menționează suma de 20 de lei, dar nici în acest caz nu se specifică necesitatea banilor (Mărmureanu, 2010, p. 133). O altă informație pe care o putem desprinde din textul scrisorii face referire la statutul civil al soldatului. Considerăm că ar fi vorba de un tânăr necăsătorit, de vreme ce se adresează părinților, și nu face referire la soție sau copil. O altă ipoteză privind restabilirea identității expeditorului ar fi identificarea acestuia cu un elev al școlilor de ofițeri, care erau trimiși pe front, chiar dacă nu aveau studiile încheiate și nu puteau fi avansați încă în grad de ofițer. Drept exemplu, putem oferi cele patru cărți poștale scrise pe scoarță de mestecăn și semnate de elevul-plutonier Emil Popescu din Regimentul 37 infanterie „Alexandru cel Bun” (Coșoreanu, 2018, p. 44). Textele sunt semnate de aceeași persoană – Emil Popescu – și sunt adresate fie mamei, fie surorii

Elenuța și fratelui Toader. Aceste exemplare sunt întocmite cu mai mult profesionalism, respectând cu strictețe modelul oficial.

Concluzionând, scrisoarea soldatului Răbu sugerează o atmosferă de calm și ne familiarizează, în același timp, cu restricțiile la care erau supuși cei din serviciul militar sau din școlile militare în vreme de război. Măcinați de dorul celor dragi, combatanții scriu acasă, pe cărți poștale clasice sau, atunci când acestea se termină, pe orice găsească la îndemână, improvizând epistole din coajă de copac. Nu uită, însă, niciodată, să-i asigure pe cei aflați acasă că „...sunt sănătos...”. Concepute astfel încât să nu îngăduie deducerea unor amănunte legate de loc, dată, ele atrag atenția cititorului prin afectivitatea și grija pentru cei rămași acasă – „...să vă găsească fericiți...”

Conștiente de situația în care se găsea armata și întreaga țară, autoritățile militare au acceptat orice fel de model de carte poștală, toate epistolele având ștampila de liberă expediție din partea poștei militare. Documentele sunt autentice prin semnătura olografă și prin prezența ștampilelor oficiale, prin conținutul textelor-manuscris, dar îndeosebi pentru suportul lor neobișnuit – coaja de mestecăn prelucrată manual, suport de scris original și, cu siguranță, unicat. Elevul Popescu, spune, într-unul dintre textele adresate mamei „... În timpul liber mai fac cărți poștale de felul acesta Ce zici, nu-i așa că-i drăguță cartea asta poștală, când voi veni acasă am să aduc mai multe ca să le am ca amintire...”. Tot după spusele elevului Emil, suportul de scris prezintă unele inconveniente prin faptul că estompează culoarea cernelii, neconferindu-i stabilitate cromatică, iar uscarea scoarței de copac determină răsucirea și ruperea ei.

Toate aceste aspecte ne determină să privim cu simpatie și ne ajută să reconstruim un crâmpei din viața soldaților, dar și portretul moral al combatanților din Primul Război Mondial.

Bibliografie

- Constantin, C. (2020)**, *Sfârșitul Primului Război Mondial în documente din patrimoniul Muzeului Militar Național „Regele Ferdinand I”*, în *Revista de istorie militară*, 3-4, p. 50-66.
- Coșoreanu, I. (2018)**, *Scrisori cenzurate*, în *Acta Musei Tutovenssis*, 3, p. 40-47.
- Esipova, V.A.; Kuklina, T.E.; Dancenکو, A.M. (2011)**, *Rukopisi nabereste, problemy opisania i terminologii*, în *Vestnik TGU*, 13, p. 121-127.
- Gimon, T.V. (2018)**, *Berestjanye gramoty: v poiskah istoriceskih analogii*, în *Pismo i povsedevnost*, 4, p. 61-69.
- Marinescu, C. (2009)**, *Poșta militară*, în *Enciclopedia Armatei României*, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, București.
- Mărmureanu, B. (2010)**, *Viața pe front la 1917 reflectată în scrierile cu caracter memorialistic și în corespondența privată a combatanților din armata română*, teză de doctorat, Iași.
- Rîșnoveanu, I. (2015)**, *Cenzura corespondenței militare în timp de campanie la începutul secolului al XX-lea*, în *Document*, XVIII, p. 18-22.
- Săvoiu, E.; Dobrescu, D.N. (2014)**, *Cărți poștale militare (1913-1918)*, în *Philatelica* 31-32, p. 82-86.

UNE CARTE POSTALE MILITAIRE DE 1917 SUR ECORCE DE BOULEAU

Mots-clés: Première Guerre mondiale, carte postale militaire, censure militaire, correspondance militaire, bouleau.

Résumé

La correspondance privée des combattants de la Première Guerre mondiale se réalisait par lettres, télégrammes, mais aussi par cartes postales, cette dernière catégorie étant représentative pour 1917. En l'absence des cartes postales militaires émises par l'État, mais aussi par manque de papier, ont été fabriquées des cartes postales artisanales. Un exemple en ce sens est cette carte postale unique, en écorce de bouleau, adressée par un soldat à son père, Iordache Râbu de Bicz. Rédigée en 1917, le message reconstitue le dialogue entre l'expéditeur et le destinataire, évoquant d'abord la vie du combattant de première ligne. Entre autres, seront abordées des questions liées à l'histoire de la poste militaire.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Carte postale sur écorce de bouleau. Dimensions: 13,7 x 9,5 x 1,8 cm; Recto.

Fig. 2. Carte postale sur écorce de bouleau. Dimensions: 13,7 x 9,5 x 1,8 cm; Verso.

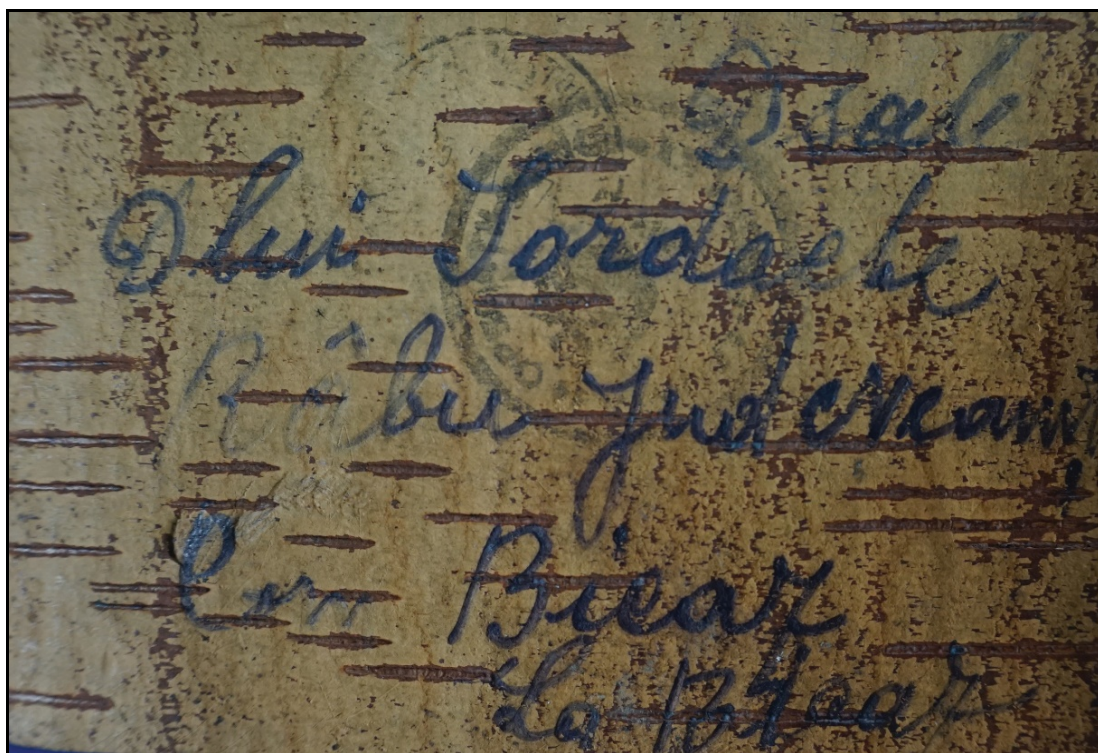

Fig. 1. Carte poștală pe scoarță de mesteacăn.
Dimensiuni: 13,7 x 9,5 x 1,8 cm; Recto.

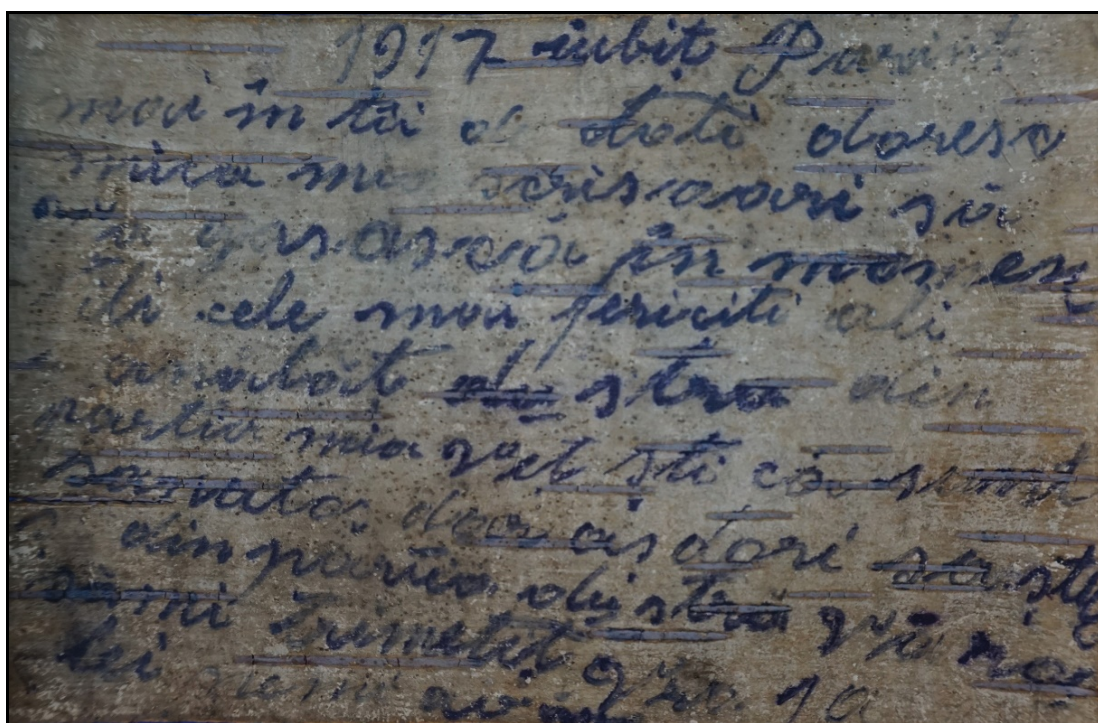

Fig. 2. Carte poștală pe scoarță de mesteacăn.
Dimensiuni: 13,7 x 9,5 x 1,8 cm; Verso.

SERBĂRILE RESTAURAȚIEI ÎN JUDEȚUL NEAMȚ

Mihai-Andrei Nica

Cuvinte-cheie: restaurație, regele Carol al II-lea, cultul personalității, ceremonial public, județul Neamț.

Monarhii au acordat dintotdeauna o atenție deosebită ceremonialului regal, fastul acestuia fiind văzut de către Toma D'Aquino ca o dovadă a bunei guvernări, iar luxul expus era o concretizare vizuală a puterii țării (Mihalache, 2007, p. 17). În cazul regelui Carol al II-lea, ritualul din cadrul ceremoniilor nu avea doar rolul de a oferi spectacol pentru cetățeni, ci oferea și un cadru formal care îndreptățea schimbarea prilejuită de revenirea sa în țară pe 6 iunie 1930.

Legitimarea revenirii sale era necesară, în condițiile în care Carol renunțase la prerogativele de principe moștenitor, decizie consfințită prin actul din 4 ianuarie 1926, care îl desemna moștenitor pe fiul său, Mihai (Scurtu, 2001, p. 83). Moartea regelui Ferdinand în data de 20 iulie 1927 și instaurarea Regenței Regale l-a făcut pe fostul principe să revină asupra deciziei, iar argumentele sale făceau referire la nevoia pe care o avea poporul român de el în acele momente: „Port în inima mea dorința nestrămutată de a sluji țării mele și de a nu pricinui dezordini, dar niciodată n-aș putea pregeta de a mă supune poporului meu și de a răspunde chemării sale, când ea s-ar îndrepta spre mine” (Scurtu, 1996, p. 118). Această idee, conform căreia nu dorea să dezbine, ci să unească poporul român, s-a regăsit în majoritatea interviurilor pe care le-a acordat publicațiilor din străinătate în perioada „crizei dinastice” (Quinlan, 2008, p. 131). De altfel, „criza dinastică”, generată de faptul că regele Mihai era minor la moartea regelui Ferdinand, a fost o altă temă folosită ca argument de către Carol, care își justifica dorința de a prelua tronul prin faptul că dorea să vină în ajutorul fiului său Mihai, prea mic pentru a-și îndeplini atribuțiile de rege. Toate acestea, coroborate cu eșecul tot mai evident al Regenței Regale și incapacitatea guvernului național-țărănist de a gestiona situația dificilă prin care trecea țara, au făcut ca revenirea fostului principe și preluarea de către acesta a coroanei regale să fie văzută de către majoritatea oamenilor ca fiind cea mai bună soluție.

Carol a fost ajutat în demersurile sale de către un grup de susținători, numiți *carliști*, printre care se numărau Mihail Manoilescu, Constantin (Puiu) Dumitrescu, Barbu Ionescu, Mircea Mihail, Ioseph Bogdan sau Hugo Backer (Țurlea, 2010, p. 62). Revenirea în țară a lui Carol la 6 iunie 1930 și proclamarea sa în Parlament ca rege al României la 8

iunie 1930 a stârnit inițial confuzie în rândul populației, însă așteptările mesianice ale venirii unui prinț salvator, inspirate de mesianismul creștin, mai ales cel popular, au alimentat speranțele colective, așa că venirea lui Carol în țară a fost în cele din urmă primită cu entuziasm de populație (Nicoară, 2009, p. 165). Mihail Manoilescu, contemporan cu evenimentele, nota în memoriile sale că „din ziua armistițiului de la 11 noiembrie 1918, Bucureștiul nu mai cunoscuse o asemenea frenezie” (Manoilescu, 1993, p. 189). La rândul ei, elita politică a consfințit această revenire, deși anumiți politicieni s-au împotrivit inițial¹. Momentul critic prin care trecea țara, coroborat cu criza instituțională și modul spectaculos prin care a revenit în țară², au făcut din Carol al II-lea un erou național, ce venise să salveze țara.

În aceste condiții, ziua de 8 iunie, când Carol al II-lea a fost proclamat rege al României, a devenit cea mai importantă sărbătoare națională în deceniul al patrulea al secolului XX, fiind celebrată în toată țara sub numele de „Ziua Restaurației”. Necesitatea și primordialitatea organizării unor manifestații publice grandioase cu ocazia „Zilei Restaurației” pretutindeni pe cuprinsul țării deriva din mai multe motive.

În primul rând, prin participarea populației din întreaga țară la manifestații, suveranul avea aprobarea tacită a românilor pentru actul „restaaurației”. Ceremoniile publice grandioase prilejuite de acest eveniment transmiteau și un mesaj subliminal prin intermediul discursurilor dedicate regelui, prin care era preaslăvit Carol al II-lea. De asemenea, splendoarea manifestațiilor avea și un efect psihologic pentru populație, care prin participarea an de an la „Serbările Restaurației” și prin promovarea intensă a acestui eveniment de către autorități, ajungea nu numai să accepte „restaurația”, ci și să o vadă drept o bornă esențială în istoria românilor.

Un alt motiv pentru organizarea „Zilelor Restaurației” în toată țara este de natură propagandistică. În timpul domniei lui Carol al II-lea, propaganda a jucat un rol extrem de important, mai ales după instaurarea dictaturii regale în 1938, când cultul personalității ajunsese la apogeu. Ceremoniile publice aveau o importanță deosebită în construcția legitimității regimului, alături de instrumente indirecte precum presa și radioul³. Manifestațiile prilejuite de „Zilele Restaurației” aveau avantajul integrării active a indivizilor, orice român participând direct, în condițiile în care era obligatoriu în fiecare sat să fie organizate ceremonii care să celebreze „restaurația carlistă”.

Nu în ultimul rând, „Serbările Restaurației” își aveau originea și în pasiunea pe care Carol al II-lea o avea pentru fastul ceremoniilor publice și pentru ținutele de ceremonie. Astfel, de-a lungul domniei, regele s-a folosit de orice prilej pentru a organiza

¹ Referitor la momentul revenirii lui Carol în țară, I.Gh. Duca declara că preferă să i se taie mâna „decât să o întindă aventurierului” (Bodea, 2000, p. 247). De asemenea, Nicolae Iorga declara inițial: „Nu voi putea servi niciodată pe regele Carol III!” (Universul, 1930). Ulterior, istoricul și-a schimbat atitudinea, fiind chiar prim-ministru între 1931-1932.

² Principele Carol a revenit în țară conspirativ în seara zilei de 6 iunie 1930 la bordul unui avion, după două aterizări forțate. Aceste elemente au fost folosite ulterior pentru a evidenția pericolele prin care a trecut pentru a reveni alături de poporul său.

³ Odată cu instaurarea dictaturii regale în februarie 1938, ziarul „România” a devenit principalul instrument de propagandă a regimului. De asemenea, radioul era și el un instrument de propagandă, fiind rostite discursuri cu ocazia aniversării „restaaurației”. Toate fabricile din țară erau obligate să monteze radiouri, unde toți muncitorii trebuiau să asculte discursurile înălțătoare despre rege (Adeverul, 1934).

manifestații publice, unde era mereu în centrul atenției. „Serbările Restaurației” aveau însă o importanță aparte pentru Carol al II-lea, care devenea în acele zile elementul central al societății. De aceea, suveranul dorea ca „Serbările Restaurației” să fie celebrate în fiecare localitate. În acest mod, Carol al II-lea era prezent simbolic în mijlocul tuturor românilor, care se adunau în jurul său cu ocazia aniversării proclamării sale ca rege. Astfel, era o reiterare a monarhului ca factor central al puterii în societate.

Prima ediție a „Zilelor Restaurației” a avut loc între 6-8 iunie 1931 la București, cu ocazia aniversării unui an de la „restaurație” (Adeverul, 1931). Evenimentul a avut un succes deosebit în rândul populației, care l-a aclamat minute în șir pe rege (Universul, 1931), reacție ce dovedea faptul că scopul manifestațiilor fusese atins. Fastul „Serbărilor Restaurației” în capitală a crescut de la an la an, iar entuziasmul populației s-a păstrat, cu atât mai mult cu cât organizatorii aduceau elemente inovatoare în fiecare an. În provincie, „Zilele Restaurației” nu au avut inițial același fast. Spre exemplu, în Piatra-Neamț, cu ocazia aniversării unui an de la „restaurație” a fost organizat un simplu serviciu religios, la care au participat autoritățile locale (SJNAN, 1931, f. 42). În județul Neamț, tiparul simplist s-a păstrat în prima jumătate a domniei noului rege, până în 1935, când a avut loc prima ediție oficială a „Serbărilor Restaurației”, cu prilejul aniversării a cinci ani de la „restaurație”. Rațiunile fastului relativ redus la nivel local sunt multiple. În primul rând, poate fi vorba despre faptul că Bucureștiul avea tradiția organizării unor manifestații somptuoase. Astfel, în primii ani de la „restaurație” s-au organizat manifestații doar în capitală. Un alt motiv ar putea fi legat de absența unor persoane care să se ocupe de organizarea unor astfel de ceremonii. Dacă în București, organizarea „Serbărilor Restaurației” se lega de prezența și acțiunea lui Gabriel Marinescu, un astfel de personaj nu a existat în județul Neamț. La acestea se adăuga lejeritatea și chiar indiferența autorităților locale. În lipsa unor ordine clare de la Centru, reprezentanții guvernului în teritoriu nu au organizat din proprie inițiativă manifestații fastuoase, mai ales în condițiile în care acestea necesitau fonduri suplimentare.

Odată cu mijlocul deceniului al patrulea, în condițiile stabilizării regimului lui Carol al II-lea și a formelor sale de expresie a puterii, autoritățile locale au intrat într-o veritabilă concurență în a organiza la Piatra-Neamț „Serbările Restaurației”. Era o formă de a-și crește vizibilitatea în cadrul comunității, dar și de a-și proiecta fidelitatea și disponibilitatea față de puterea centrală. În competiția pentru dobândirea meritelor de inițiator și organizator al Serbărilor, Prefectura județului Neamț a avut formal câștig de cauză în fața Primăriei din orașul reședință.

Conform ordinului venit de la minister (SJNAN, 1931, f. 70), Prefectura era instituția ce avea obligația organizării manifestațiilor privitoare la „Zilele Restaurației”. Motivația acestei alegeri este destul de simplă. În sfera de competență a Prefecturii intra coordonarea tuturor primăriilor dintr-un județ, astfel că prefectul trebuia să comunice cu toți edilii pentru buna organizare a manifestațiilor în teritoriul arondat. În condițiile în care Piatra-Neamț era capitală de județ, primăria orașului ar fi reușit cu siguranță să organizeze manifestații la nivel local. Totuși, având în vedere că trebuiau organizate „Zilele Restaurației” în fiecare comună, sarcina coordonării tuturor primăriilor a revenit Prefecturii. Din aceste considerente, prefectul trebuia să rămână în localitatea de reședință pentru a veghea la buna desfășurare a manifestațiilor pe teritoriul întregului județ. Sarcina organizării

serbărilor a revenit unui comitet condus de către prefect, reprezentanții administrației locale, Poliției, Serviciului Sanitar, Bisericii și cel al pompierilor (SJNAN, 1938, f. 1). Odată cu înființarea „Străzii Țării” în 1935, un rol activ în comitetul de organizare a căpătat și comandantul de legiune județeană de jandarmi (SJNAN, 1935, f. 69).

Organizarea „Serbărilor Restaurației” necesita un important efort organizatoric, dar mai ales financiar. Cheltuielile necesare pentru organizarea „Serbărilor Restaurației” erau suportate de către prefecturi, municipii și comune, iar asistența (paza militară, poliție, serviciu sanitar, pompieri etc.) se acorda în mod gratuit (SJNAN, 1936, f. 53). Astfel, efortul financiar era susținut de către toate structurile locale, în acest fel dorind să se illustreze mobilizarea tuturor autorităților publice. Conform ordinelor de la București, organizatorii trebuiau să decoreze orașul cu drapele, iar clădirile publice să fie iluminate și decorate cu ghirlande, flori, chiar și covoare. Pentru a oferi o atmosferă de sărbătoare indiferent de ziua în care se sărbătorea „restaurația”, toate activitățile erau suspendate, iar toate instituțiile publice erau închise (SJNAN, 1935, f. 55). În schimb, deși nu se făceau ore, profesorii și învățătorii trebuiau să țină în școli cuvântări despre semnificația și importanța evenimentului, respectiv despre personalitatea și faptele mărețe ale regelui, care constituia un exemplu pentru elevi. Totodată, se solicita ca pe pereții unde sunt tablouri cu familia regală să nu mai existe alte tablouri sau fotografii. Prin această directivă, se dorea ca portretul regelui Carol al II-lea să fie evidențiat în raport cu celelalte, iar în acele zile suveranul să devină elementul central al societății. De asemenea, această măsură era o formă de propagandă pentru promovarea cultului personalității lui Carol al II-lea, ce a atins un nivel foarte ridicat, mai ales în a doua parte a domniei.

Ceremoniile publice erau la rândul lor o formă de propagandă, astfel că trebuiau pregătite în detaliu. Din acest motiv, organizatorii de la București trimiteau Prefecturilor indicații clare cu privire la modul de desfășurare al „Serbărilor Restaurației”, ce reprezentau principalul eveniment public al anului. Astfel, autoritățile locale începeau pregătirile pentru manifestații cu câteva săptămâni înainte, întrucât neorganizarea sau eșecul „Serbărilor Restaurației” ar fi atras sancțiuni. În afara presiunilor din partea autorităților centrale, prefectul conștientiza și efectul mediatic pe care îl putea obține în urma unor manifestații fastuoase. Chiar dacă populația orașului Piatra-Neamț era mult mai mică decât cea a Bucureștiului, se aștepta participarea cetățenilor în număr mare la manifestațiile publice. Participarea masivă a populației la manifestațiile locale putea să aibă efectele scontate atât pentru promovarea cultului personalității lui Carol al II-lea, cât și pentru afirmarea județeană a autorităților locale (prefecturi sau primării). Acest lucru depindea însă foarte mult de modul în care erau organizate serbările și inclusiv de promovarea evenimentului.

Promovarea „Serbărilor Restaurației” într-un oraș mic precum Piatra-Neamț se putea face în mai multe moduri. După modelul capitalei, evenimentul era anunțat în presa locală, reprezentată de publicațiile „Avântul”, „Reformatorul” și „Ecoul” (Ecoul, 1937). Evident, impactul acestor ziare era semnificativ mai scăzut față de publicațiile bucureștene „Universul”, „Adevărul” și „Dimineața”, iar începând cu 1938, „România”. Publicațiile bucureștene aveau un impact mult mai mare în rândul populației, având în vedere tirajul acestora. În schimb, publicațiile locale din județul Neamț aveau un tiraj foarte scăzut, iar numărul celor care citeau presa locală era de asemenea relativ mic. Din acest motiv, într-un

oraș de provincie redus ca mărime și populație, precum Piatra-Neamț, trebuiau găsite alte metode de promovare a evenimentelor importante.

Un mijloc eficient de anunțare a „Serbărilor Restaurației” este reprezentat de afișele cu programul manifestațiilor, ce erau expuse la avizierele instituțiilor publice, în magazine sau pe diverse clădiri din zone circulate. Mediatizarea evenimentului în acest mod era eficientă mai ales la oraș, unde numărul cititorilor de carte era mai ridicat în comparație cu mediul rural. Promovarea evenimentului la sat prin intermediul celor două moduri enumerate mai sus era mai dificilă, în condițiile în care foarte puțini săteni erau abonați la ziar, iar afișele aveau un efect la fel de scăzut. De aceea, promovarea „Serbărilor Restaurației” în mediul rural se făcea mai ales cu ajutorul preoților, în condițiile în care majoritatea sătenilor erau prezenți la Biserică în fiecare duminică.

Programul oficial al „Serbărilor Restaurației” din județul Neamț avea numeroase similitudini cu cel din capitală. Acest lucru se datora indicațiilor venite de la Ministerul de Interne, ce descriau amănunțit programul care trebuia realizat în toată țara. Bineînțeles, autoritățile locale respectau tiparul impus de la București în măsura posibilităților specifice, existând diferențe în funcție de zonă, de buget și chiar de resurse umane. Spre deosebire de „Serbările” din capitală, unde manifestațiile durau trei zile (între 6 și 8 iunie), manifestațiile din țară erau restrânse doar la o zi: 8 iunie. „Serbările Restaurației” din județul Neamț constau în două părți principale. Programul de dimineața era denumit „Ziua Tineretului”, când erau organizate manifestații la care participa „Straja Țării”, în timp ce programul de după-amiază era denumit „Ziua Sportului”, când erau programate demonstrații sportive ale asociațiilor sportive locale.

Imitând ceremonialul bucureștean, serbarea era anunțată în Piatra-Neamț de 21 de lovituri de săcălușe, trase în zorii zilei de secția de Pompieri de la Cercul de Gospodine din parcul Cozla (Avântul, 1939). Acest gest avea în primul rând natură simbolică, însă avea și rolul de a anunța populația că din acel moment se dădea startul sărbătorii, iar cetățenii începeau să împânzească în scurt timp străzile orașului. Serviciul religios, ce era oficiat în dimineața zilei de 8 iunie, la care participau atât autoritățile civile și militare, cât și oamenii de rând, constituia un element comun național. În conformitate cu ordinul nr. 1467 din 17 mai 1939, cât și a dispozițiilor art. 18 din Legea pentru regimul general al Cultelor, toate cultele trebuiau să officieze servicii religioase la sărbătorile naționale ale Familiei Domnitoare la ora fixată de către Prefectură. La serviciile religioase ale bisericilor ortodoxe luau parte toți șefii autorităților de stat, județ sau comună și ai instituțiilor ce depindeau de acestea, precum și comandantul celei mai mari unități de garnizoană (SJNAN, 1939, f. 253). În Piatra-Neamț, Biserica Sf. Ioan (SJNAN, 1934, f. 97) a fost până în 1935 locația predilectă pentru organizarea serviciilor religioase prilejuite de serbările naționale. Din acel an, semn al extinderii spațiului public și al integrării întregii comunități, s-a renunțat la *te-deumul* de la catedrala domnească, serviciul religios fiind mutat pe stadionul Borzoghean, unde era organizată „Ziua Tineretului”.

De asemenea, un rol însemnat în Piatra-Neamț îl avea și comunitatea evreiască. Dar integrarea în Sărbătoare nu îi viza pe toți membrii comunității. Diferențele confesionale, dar mai ales cele etnice, au afectat de-a lungul timpului și orașul Piatra-Neamț. În perioada interbelică, capitala județului a fost măcinată de tensiuni între populația românească și populația evreiască. Conform unui recensământ efectuat în anul 1930, în Piatra-Neamț erau

înregistrați în total 30.650 de locuitori, din care 20.801 români și 7.606 evrei (Dieaconu, 2009, p. 272). Având în vedere proporția numerică a comunității evreiești și importanța economică a acesteia, *te-deum*-ul efectuat la sinagoga din oraș beneficia de toată atenția organizatorilor, fiind inclus în programul oficial, iar reprezentanți ai autorităților locale participau la serviciul religios oficiat cu ocazia diverselor sărbători naționale.

Restul programului era stabilit conform directivelor de la Ministerul de Interne. Organizatorii „Serbărilor Restaurației” din Piatra-Neamț au numit prima parte a programului „Ziua Tineretului”, ce era dedicată activităților străjerești. Urmărind să atragă tineretul de partea sa, Carol al II-lea a decis să fie înființată Straja Țării, o organizație de tineret cu profil de cercetășie, care cuprindea obligatoriu toți băieții între 7-18 ani și fetele între 7-21 de ani (Cosma, 1998, p. 264), organizați în legiuni, centuri și stoluri (Regele Carol al II-lea al României, 1995, p. 259). Comandantul Suprem era regele („Marele Străjer”), căruia toți trebuiau să îi jure credință, întreaga activitate a organizației fiind axată pe proslăvirea instituției monarhice și a lui Carol al II-lea (Sandache, 1998, p. 70). Straja Țării avea organizații de tineret în fiecare județ, fiind coordonate pe plan local de către un comandant județean. În afara activităților specifice cercetașilor (educație sportivă, educație morală, gimnastică), străjerii erau de asemenea angrenați în procesul de formare a cultului personalității lui Carol al II-lea, astfel că unitățile străjerești erau o prezență constantă la manifestațiile prilejuite de „Serbările Restaurației”.

În condițiile în care la manifestațiile din cadrul programului din prima parte a zilei participau numeroase personalități locale, pe terenul Borzoghean a fost amenajată o tribună de aproximativ 200 de locuri pentru invitații oficiali. Prezența în tribuna oficială la „Ziua Tineretului” era un privilegiu ce indica statutul social, iar, în afară de prestigiu, persoanele din tribuna oficială își consolidau chiar locul în comunitatea orașului. Numărul celor ce beneficiau de acest privilegiu era destul de mic, în condițiile în care accesul la tribuna oficială se făcea numai pe baza invitațiilor oferite de către prefect unor personalități locale: primarul orașului, comandantul garnizoanei, președintele tribunalului, prim-procurorul, judecătorul de instrucție, comandantul Legiunii de Jandarmi, Subinspectorul Poliției, Comandantul Legiunii Străjerești, comandantul Frontului Renașterii Naționale (din 1939), decanul Baroului, președintele Colegiului Medical al județului Neamț, președintele Camerei de Comerț și Agricultură etc. (SJNAN, 1939, f. 71). Așa cum se poate observa, erau invitați șefi locali din diferite domenii, la care se adăugau de obicei și soțiile sau rudele acestora, ce participau și la recepția organizată de către Prefectură după manifestații.

În afara personalităților locale de la tribuna oficială, în jurul terenului se adunau o mulțime de oameni (părinți, rude sau prieteni ai străjerilor) (Avântul, 1939). Prezența fiului sau fiicei în rândul străjerilor era o mândrie pentru fiecare părinte, astfel că aceștia erau prezenți încă de la primele ore ale dimineții la stadion pentru a putea prinde un loc cât mai bun pentru a-și vedea copilul. Dacă pentru inițiatorii organizației, toți cercetașii formau un grup unitar, pentru părinții prezenți la manifestații, copilul lor ocupa un loc aparte în „Straja Țării” și inclusiv în manifestațiile din cadrul „Serbărilor Restaurației”. În afara invitaților oficiali și a cunoștințelor străjerilor, erau prezenți la manifestații și o mulțime de oameni ce veneau din pură curiozitate la „Serbările Restaurației”, mai ales în condițiile în care nu se percepea nicio taxă pentru intrare.

Instruirea organizațiilor străjerești dura tot anul, însă „Serbările Restaurației” necesitau pregătiri speciale, ce începeau cu câteva săptămâni înainte de eveniment. Acest lucru era datorat exercițiilor dificile ce trebuiau executate și a numărului mare de străjeri ce trebuiau să execute sincron mișcările. Numărul străjerilor de la manifestațiile din Piatra-Neamț era de aproximativ 3000 persoane (Avântul, 1939), mult mai mic față de cel de la București. Cu toate acestea, presiunea pusă de organizatori pe comandanții de cohorte străjerești era foarte mare, iar reușita programului era foarte importantă. De asemenea, pregătirea cât mai temeinică a unităților străjerești mai avea o miză importantă. Conform unei directive de la Ministerul Educației, din județul Neamț trebuiau să participe 25 de cercetași la manifestațiile de la București cu ocazia „Serbărilor Restaurației” (SJNAN, 1935, f. 74). Astfel, unitățile de străjeri din județul Neamț făceau tot posibilul să se evidențieze prin rezultate deosebite, fiecare dintre străjeri dorind să participe la manifestațiile din capitală.

Din 1936, unitățile străjerești au organizat „Săptămâna străjerească”, premergătoare zilei de 8 iunie, în care străjerii participau la tot felul de lucrări sociale de utilitate publică pentru ridicarea satelor (repararea gardurilor, podețelor, drumurilor, fântânilor din sat, îngrijirea bisericilor, cimitirelor, troițelor, monumentelor, curățarea pomilor, ajutor în gospodăria celor săraci, bătrâni și orfani, concursuri pentru cele mai bune gospodării și grădini, pompieri, sanitari, coruri, porturi etc.). „Săptămâna străjerească” semnifica adaptarea lumii satești la manifestațiile fastuoase din cadrul orașelor. De asemenea, prin aceste activități, se dorea promovarea lui Carol al II-lea în toată țara, așa cum reiese dintr-un document trimis prefectului în 1936 de către Ministerul de Interne: „Dorim ca acest program să se execute până în cel mai mic cătun și să intre în tradiția poporului nostru, de aceea vă rugăm a lua îndată măsurile necesare și de ordine și vă rugăm ca până la 10 iunie să ne raportați cum au decurs serbările în județul dumneavoastră” (SJNAN, 1936, f. 51).

„Săptămâna străjerească” se încheia pe 8 iunie, când erau premiați cei mai buni străjeri din această săptămână, dar și cei care s-au făcut remarcați în timpul anului. În acest sens, era alcătuită o comisie la nivel județean, coordonată de către prefect, care trimitea tuturor primarilor din județ o scrisoare prin care le solicita să aleagă străjerii și străjerițele care s-au distins prin lucrări sau fapte, pentru a fi premiați (SJNAN, 1938, f. 12). Prin această măsură, regele Carol al II-lea, în calitate de „Mare Străjer al țării”, dorea ca cei mai buni străjeri să primească răsplata în această zi specială, arătând faptul că suveranul susținea și răsplătea pe cei care ajutau la ridicarea satului românesc și implicit a țării. Desfășurarea efectivă a manifestației străjerești nu se deosebea prea mult de cea din capitală, în condițiile în care era același program. Serbarea începea la ora 9 dimineața cu decernarea premiilor pentru străjeri și străjerițe pentru activitatea străjerească la diferite concursuri de gospodărie, agricultură, dansuri naționale, cântece etc. (Avântul, 1938). La ora 10, după un scurt serviciu religios, începea ceremonia înălțării pavilionului național, ce cuprindea Imnul Regal, Tatăl nostru, un text din Sfânta Scriptură (cu aplicare la viața străjerilor), deviza străjerilor, respectiv cuvântarea comandantului. După această ceremonie, urmau exerciții de gimnastică în masă efectuate de tineretul străjeresc, urmate de defilarea acestuia prin fața autorităților locale.

Din anul 1938 a fost introdusă obligatoriu festivitatea „Zilei Sporturilor” în toată țara, ce se desfășura în după-amiaza zilei de 8 iunie, în prezența autorităților statului și a reprezentanților Străzii Țării și a tuturor conducătorilor sportivi din localitate (SJNAN, 1938, f. 183). În capitală, „Ziua Sporturilor” a fost organizată încă din 1932, tot pe data de 8 iunie, la inițiativa lui Gabriel Marinescu, un apropiat al regelui Carol al II-lea. Asocierea „Zilei Restaurației” cu „Ziua Sporturilor” nu era întâmplătoare, astfel fiind accentuată ideea că regele era promotorul sportului românesc și „sufletul conducător al tineretului românesc” (Universul, 1932). În aceeași măsură se aducea și un omagiu lui Carol al II-lea, care era unul dintre promotorii mișcării sportive din România. De asemenea, această manifestație sportivă avea ca scop înfățișarea vitalității și disciplinei sportive la care să nu existe învingători și învinși, singurul câștigător pe termen lung fiind sportul românesc. Serbarea avea loc pe stadion sau pe unul dintre terenurile de sport cele mai adecvate pentru astfel de activități. În Piatra-Neamț, stadionul „Borzoghean” era ales pentru ambele manifestații din ziua de 8 iunie, în timp ce în satele din județ se organizau aceste festivități pe terenurile de sport din localitate.

Programul debuta cu o cuvântare ținută de un conducător sportiv, prin care se arăta importanța „Zilei Sporturilor”, iar șefii autorităților locale țineau și ei discursuri omagiale cu privire la importanța acestor manifestații și a lui Carol al II-lea pentru dezvoltarea sportului românesc. La fel ca și manifestațiile de la București, programul continua cu o defilare a tuturor sportivilor, îmbrăcați în costume sau accesorii specifice sportului pe care îl practicau (mănuși de box, crose, rachete, patine, schiuri, arme, popice, florete) (SJNAN, 1938, f. 184). Conform instrucțiunilor organizatorilor, defilarea se făcea cu salutul roman, ridicând brațul drept, iar celălalt braț era purtat în ritmul mersului. Ultima parte a programului era urmată de un ansamblu de demonstrații sportive, la care participau toate asociațiile sportive din localitate cu elemente de gimnastică, exerciții ritmice, demonstrații ale diferitelor sporturi, jocuri de oină, fotbal, handbal, dansuri etc. (SJNAN, 1938, f. 187).

Indicațiile primite de la centru conțineau chiar și elementele vestimentare ale celor ce trebuiau să defileze. Astfel, conducătorii trebuiau să poarte o bască de culoare albastru închis, cravată neagră, haină neagră sau albastru închis, plus decorațiile sportive. La rândul lor, sportivii trebuiau să poarte costumul sportului respectiv sau o bască de culoare albastru închis, cămașă albă, guler moale, cravată neagră, cordon, pantaloni lungi albi, în timp ce campionii naționali purtau o bandă tricoloră (SJNAN, 1938, f. 186). Programul de seară începea cu adunarea străjerilor în Piața Catedralei, de unde se pleca într-un cor de cântece patriotice în diferite puncte din oraș: liceul Petru Rareș, Primăria și Prefectura. De acolo urma retragerea cu torțe spre șezătoarea de foc „Peste vale”, unde urma un program executat de toate stolurile și trupele de premilitari (SJNAN, 1937, f. 41-42).

În 1940, în condițiile situației internaționale dificile în care se afla țara, Carol al II-lea a cerut să nu mai fie organizate „Serbările Restaurației”. Cu toate acestea, în județul Neamț, în fiecare școală s-a vorbit elevilor despre însemnătatea „Marelui Străjer M. S. Regele Carol II-lea” și despre realizările făcute de acesta în cei zece ani de domnie. De asemenea, nu s-a renunțat la ceremonialul ridicării Pavilionului Național al Străjerilor, deschis printr-o ceremonie religioasă (SJNAN, 1940, f. 157-159).

Sfârșitul domniei lui Carol al II-lea la 6 septembrie 1940 a dus și la dispariția „Serbărilor Restaurației”. În fond, spre deosebire de celelalte ceremonii regale, care au dăinuit indiferent de suveranul aflat la conducere, „Serbările Restaurației” au avut ca principal scop legitimarea revenirii lui Carol în țară pe 6 iunie 1930 și proclamarea sa ca rege al României pe 8 iunie 1930. În timp, aceste serbări au devenit un simbol al domniei lui Carol al II-lea, fiind folosite în a doua parte a domniei și ca instrument de promovare a cultului personalității.

Întrucât reprezenta o noutate în ceea ce privește ceremonialul public din România, organizatorii „Serbărilor Restaurației” au fost nevoiți să aducă inovații ce aveau menirea, într-un final, să așeze aceste serbări în prim-planul ceremonialul regal. Astfel, complexitatea activităților dedicate actului restaurației a crescut de la o ediție la alta, fastul fiind însă cel mai vizibil în București. Totuși, odată cu accentuarea cultului personalității lui Carol al II-lea în a doua parte a domniei, „Serbările Restaurației” au căpătat o importanță aparte și în restul țării.

Manifestațiile organizate cu acest prilej în județul Neamț au fost o provocare pentru autoritățile locale și județene, care au încercat să transforme serbările într-o mare manifestare a comunității nemțene. Numărul mare de oameni prezenți la aceste activități îndeplinea în principal funcția socială a ceremonialului public, însă organizatorii au intuit imediat și capitalul politic pe care îl puteau aduce aceste acțiuni dedicate „Serbărilor Restaurației”. Spre deosebire de capitală, unde regele ocupa rolul central în acele zile, oamenii politici din provincie acaparau spațiul public prin prezența lor, regele fiind evocat doar în discursurile organizatorilor. Desigur, „Serbările Restaurației” confereau o vizibilitate aparte doar oamenilor politici locali aflați la putere în acel moment, opoziția fiind trecută în plan secund. De asemenea, într-o anumită măsură, ceremonialul public avea și rolul de a oferi proiecția statutului în societate a fiecărui participant. Dacă pentru elita locală, participarea la „Serbările Restaurației” era un prilej de afirmare socială, pentru omul de rând era un prilej de ieșire din rutina zilnică, însă rolul său la aceste manifestări a rămas în continuare unul secundar, rezumându-se la calitatea de spectator.

Deși fastul ceremoniilor a fost mai redus față de capitală, participarea populației s-a făcut în număr mare, mai ales în Piatra-Neamț, iar impactul asupra opiniei publice a avut efectul scontat de către organizatori, „Serbările Restaurației” transformându-se într-o sărbătoare a comunității nemțene.

Bibliografie

- Adeverul (1931)**, *Un an de la întoarcerea Regelui în țară*, în *Adeverul*, 10 iunie 1931.
Adeverul (1934), *Conferința la radio a d-lui Ion Nistor*, în *Adeverul*, 10 iunie 1934.
Avântul (1938), *Ziua Tineretului*, în *Avântul*, 11 iunie 1938.
Avântul (1939), *Ziua Tineretului*, în *Avântul*, 11 iunie 1939.
Bodea, Gh. (2000), *Regele Carol al II-lea. Destinul unui pribeag*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2000.
Dieaconu, D. (2009), *Evreii din Moldova de Nord. De la primele așezări până în anul 1938. Cu privire specială asupra județului Neamț*, Editura Cetatea Doamnei, Editura Universitară, Piatra-Neamț – București.
Ecoul (1937), *Manifestația străjerilor*, în *Ecoul*, 13 iunie 1937.

- Manoilescu, M. (1993)**, *Memorii*, Editura Enciclopedică, București.
- Mihalache, A. (2007)**, *Mănuși albe, mănuși negre. Cultul eroilor în vremea dinastiei Hohenzollern*, Editura Limes, Cluj-Napoca.
- Neagu, C. (1998)**, *Culisele Palatului Regal*, Editura Globus, București.
- Nicoară, S. (2009)**, *Istoria și miturile. Mituri și mitologii politice moderne*, Editura Accent, Cluj-Napoca.
- Quinlan, P. (2008)**, *Regele Playboy. Carol al II-lea al României*, Editura Humanitas, București.
- Regele Carol al II-lea al României (1995)**, *Însemnări zilnice (1937-1951)*, vol. I, Editura Scripta, București.
- Sandache, C. (1998)**, *Viață publică și intimă a lui Carol al II-lea*, Editura Paideia, București.
- Scurtu, I. (1996)**, *Criza dinastică din România (1925-1930)*, Editura Enciclopedică, București.
- Scurtu, I. (2001)**, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*, vol. III, *Carol al II-lea*, Editura Enciclopedică.
- SJNAN (1931)**, Serviciul Județean Neamț al Arhivelor Naționale, fond *Prefectura Piatra-Neamț*, dosar nr. 25/1931, *Serbări naționale, școlare și religioase*.
- SJNAN (1934)**, Serviciul Județean Neamț al Arhivelor Naționale, fond *Prefectura Piatra-Neamț*, dosar nr. 27/1934, *Serbări naționale, școlare și religioase*.
- SJNAN (1935)**, Serviciul Județean Neamț al Arhivelor Naționale, fond *Prefectura Piatra-Neamț*, dosar nr. 26/1935, *Serbări naționale, școlare și religioase*.
- SJNAN (1936)**, Serviciul Județean Neamț al Arhivelor Naționale, fond *Prefectura Piatra-Neamț*, dosar nr. 31/1936, *Serbări naționale și religioase*.
- SJNAN (1937)**, Serviciul Județean Neamț al Arhivelor Naționale, fond *Prefectura Piatra-Neamț*, dosar nr. 30/1937, *Serbări naționale și religioase*.
- SJNAN (1938)**, Serviciul Județean Neamț al Arhivelor Naționale, fond *Prefectura Piatra-Neamț*, dosar nr. 364/1938, *Sărbătorirea zilei de 8 iunie 1938 și Comitetul Județean pentru primirea celor mai buni străjari*.
- SJNAN (1939)**, Serviciul Județean Neamț al Arhivelor Naționale, fond *Prefectura Piatra-Neamț*, dosar nr. 28/1939, *Serbări naționale și religioase*.
- SJNAN (1940)**, Serviciul Județean Neamț al Arhivelor Naționale, fond *Prefectura Piatra-Neamț*, dosar nr. 26/1940, *Serbări naționale și religioase*.
- Țurlea, P. (2010)**, *Carol al II-lea și Camarila Regală*, Editura Semne, București.
- Universul (1930)**, *După sosirea principelui Carol în capitală. O declarație a d-lui N. Iorga*, în *Universul*, 9 iunie 1930.
- Universul (1931)**, *Manifestația din fața Palatului Regal*, în *Universul*, 10 iunie 1931.
- Universul (1932)**, *Ziua Națională a sportului român sub înaltul patronaj al M. S. Regelui*, în *Universul*, 28 mai 1932.

RESTAURATION FESTIVITIES IN NEAMT COUNTY

Keywords: *restauration, King Carol II of Romania, cult of personality, public ceremony, Neamț County.*

Abstract

The royal solemnity has been an object of interest of each of the Romanian monarchs, however, it did gain a new dimension during the reign of King Carol II of Romania by using innovative elements which augmented the overall luxury. The importance assigned by the sovereign to public ceremonies has several causes. First and foremost, there is a certain tradition regarding solemnity and the royal family. Such public manifestations that were upheld during King Carol I and the future king's attendance thereto have certainly placed a certain influence over the latter. Furthermore, Carol also attended public solemnities as heir prince, and the coronation of King Ferdinand on October 15, 1922 is a landmark for royal ceremonies in Romania. Public manifestations in other European countries during the interwar period, even for totalitarian states, have also exerted an influence on Carol. Passionate about the ceremonial luxury and parade uniforms and as such, he closely followed such events.

Once returned to the country in June 1930, Carol II has taken upon himself to pose as a saviour, due to the crisis of the monarchy as an institution, corroborated with the economic crisis and the decline of political life. This particular stance has been promoted in the next years in various ways and this aspect has also been apparent during public ceremonies. The Restauration Jubilees have quickly become the most representative royal ceremonies during Carol II's reign. Such manifestations had the purpose to legitimize Carol's return on the 6th of June, 1930 and his proclamation as a king of Romania on the 8th of June, 1930, given that the reigning royal at that time was his underage son, Michael. In his conception, the Restauration Jubilees had to be prioritized against other royal ceremonies, therefore the protocol of the manifestations for the anniversary of the restauration would gradually be augmented year by year, against other national holidays.

Despite the heightened importance that the sovereign has imposed on the Restauration Jubilee, public manifestations that were dedicated to this event have only been held in Bucharest, however, as of 1935, they became mandatory on a national level. The Restauration Jubilee also gained a special place in Neamț County, setting a lower scale representation of the capital's festivities.

RESTAURAREA UNUI PISTOL CU CAPSE APARTINÂND ÎNCEPUTULUI DE SECOL XIX

Constantin Aparaschivei,
Florin Havreliuc

Cuvinte-cheie: pistol cu capse, probleme de conservare, coroziune, restaurare, Tula.

Introducere

Deoarece în literatura de specialitate din România nu există studii care să prezinte etapele restaurării unui pistol rusesc cu capse, am considerat necesară detalierea pașilor parcurși de noi pentru salvarea unui astfel de bun cultural. Am avut în vedere și faptul că la finalul intervențiilor piesa a putut fi datată precis, iar locul de producere a fost devoalat.

Astfel, studiul de caz al acestui articol este reprezentat de o armă de foc portativă, care face parte din colecțiile Muzeului Național al Bucovinei, Suceava, având numărul de inventar 92.929 (fig. 1, 2). Anterior restaurării, la o analiză sumară, pistolul putea fi datat într-un interval cronologic mai larg, cuprins între anii 1810-1850.

Din punct de vedere tehnologic, obiectul a fost confecționat prin forjare, turnare și sculptare, părțile componente fiind realizate din oțel, alamă și lemn, având o lungime totală de 430 mm, iar calibrul de 19 mm. Separate pe segmente, situația pieselor componente se prezintă, astfel:

- țeava de oțel este poligonală la culată și lisă la interior;
- mecanismul de dare a focului este confecționat din oțel;
- contraplatina, bulbul patului, garda trăgaciului și cuiul cătării sunt de alamă;
- pe mâner a fost atașat un medalion de alamă, având un blazon gravat;
- mânerul și ulucul fac corp comun și au fost confecționate din lemn de nuc, care se încadrează în categoria esențelor tari, fiind decorate cu motive geometrice.

Descrierea stării de conservare a bunului cultural

La începutul oricărui proces de restaurare a unui bun cultural, restauratorul, împreună cu investigatorul, încearcă să determine principalele problemele de conservare pe care acesta le are. Astfel, pe baze reale se pot propune măsuri care să le contracareze și să

contribuie la însănătoșirea și prelungirea vieții obiectului (Mourey, 1998; Sandu, 2008). În situația de față, principalele probleme determinate au fost următoarele:

- pistolul era acoperit cu patină vulgară și depuneri de murdărie aderentă;
- mecanismul de dare a focului era incomplet și defect;
- lipseau suportul de capsă și colierul de fixare a țevii de uluc, acesta fiind înlocuit cu un inel de sârmă de fier;
- elementele de fier ale pistolului prezentau produși de coroziune specifici: oxihidroxid feric – rugină, și oxid feros de culoare neagră;
- piesele de alamă prezentau produși de coroziune specifici cuprului: oxid cupros roșu-brun și pete verzi de carbonat bazic de cupru;
- mânerul și ulucul erau, de asemenea, acoperite de patină vulgară, fragilizate, fiind fracturate transversal, fisurate longitudinal, iar în zona culatei exista o reparație anterioară, inestetică;
- pe mâner se putea observa o pată de vopsea albă sub forma unor cifre (un posibil număr de inventar anterior) (fig. 1, 2).

Materiale și metode aplicate pentru restaurarea pistolului

Deoarece piesa era compozită, intervențiile de restaurare au fost efectuate de cei doi autori ai articolului, specializați în restaurarea bunurilor culturale de metal și lemn. Etapele parcurse de fiecare vor fi prezentate separat.

Elementele metalice

În vederea restaurării pieselor metalice am efectuat următoarele operațiuni:

- **Demontarea** subansamblelor pistolului cu capse în părți metalice și lemn, folosind ustensile mecanice și un spray de tip WD-40 cu soluție pentru deblocarea șuruburilor corodate și blocate (fig. 3);
- **Degresarea** subansamblelor metalice cu ajutorul acetonei, toluenului, petrosinului și a alcoolului etilic absolut;
- **Tratamentul chimic** de curățare a produșilor de coroziune s-a efectuat în băi de Complexon III cu pH 4,5 pentru piesele de fier și 10,5 pentru cele de alamă. Periodic au fost îndepărtați produșii reziduali rezultați în urma acțiunii chimice prin periere cu ajutorul unor perii de oțel și nylon sau prin polisare umedă cu lână de oțel. Pentru scurtarea timpului de ședere a elementelor de fier în baia chimică am folosit și metoda sablării.
- **Baia de clătire** a tuturor subansamblelor de metal a avut loc după finalizarea procesului de curățare a produșilor de coroziune și a constat în utilizarea mai multor băi de apă distilată, pentru îndepărtarea tuturor urmelor de produși chimici folosiți la curățare. Această etapă a fost considerată ca fiind încheiată în momentul în care pH-ul apei de clătire era asemănător cu cel al apei distilate, inițiale.
- **Uscarea** subansamblelor metalice după baia de clătire s-a făcut în două etape. Într-o primă fază toate subansamblele metalice au fost imersate într-un amestec de solvenți organici, alcool etilic absolut și acetonă, în proporție de 1/1. Apoi, în etapa a doua, după scoaterea pe rând a pieselor de fier din baia de solvenți, acestea au fost uscate prin tamponare cu hârtie absorbantă și aplicare unui jet de aer cald, generat de o suflantă electrică.

- **Curățarea fizică** a subansamblelor în această etapă a avut rolul de a îndepărta urmele de produși de coroziune și lustruirea suprafețelor prin periere și polisare uscată. Am folosit lână de oțel cu granulația 000 și perii de oțel sau de alamă. La final am efectuat o nouă clătire a pieselor de metal într-o soluție compusă din alcool etilic absolut și acetonă, în proporție de 1/1, iar cele de fier au fost uscate, suplimentar cu ajutorul suflantei cu aer cald.

- **Pasivarea** pieselor de fier, mai puțin cele din componența mecanismului de dare a focului (lame și arcuri de presiune) s-a realizat într-o baie de acid ortofosforic, având o concentrație de 20%, timp de trei minute. La finalul etapei am lăsat piesele la scurs timp de câteva minute, apoi am șters surplusul prezent pe suprafețe.

- **Peliculizarea de protecție** a subansamblelor metalice este întotdeauna necesară pentru a asigura o protecție suplimentară în fața acțiunii potențial dăunătoare a factorilor de mediu (Rădoi, 1982; Sandu *et alii*, 2002; Mircea, 2010). Am folosit o soluție formată din Paraloid B72, dizolvat în toluen, având o concentrație de 10 %. Uscarea pieselor a avut loc pe hârtie sugativă (fig. 4).

- **Reasamblarea** pistolului cu capse s-a făcut cu ajutorul ustensilelor mecanice, în ordinea inversă demontării. Problema lipsei colierului de fixare a țeavii de uluc, a cărui loc era la gura țeavii, am rezolvat-o prin atașarea de țeavă și uluc a două bucăți de pânză de fibră de sticlă cu ajutorul rășinii epoxidice bicomponente de tip *Bison*. După polimerizarea adezivului am aplicat câte un strat de poliacetat de vinil pe cele două suprafețe și le-am unit. La final s-a efectuat un retuș al stratului de protecție cu Paraloid B72, deoarece pelicula inițială a suferit diverse agresiuni în timpul manipulării și reasamblării subansamblelor (fig. 11, 12) (procedura de restaurare se aseamănă cu cea aplicată și de Ciacăru, 1980-1982; Moraru, 2016; Popa, 2018).

Componentele de lemn: mânerul și ulucul

- **Curățarea umedă** a elementelor de lemn a început cu demontarea părții superioare a mânerului care prezenta crăpături multiple, fiind fixată cu cuie metalice (fig. 7). A doua etapă a constat în curățarea umedă a tuturor fragmentelor lemnoase, proces ce s-a efectuat diferențiat, cu ajutorul unor bastoncini în zonele greu accesibile, cu bisturiul și sagomatul pe restul suprafețelor, care, în prealabil, fuseseră îmbibate cu o soluție de alcool etilic absolut, amoniac, apă distilată și o picătură de ulei de in pentru a preveni albirea zonelor tratate (fig. 8).

- **Reasamblarea** fragmentelor de lemn în poziția originală s-a făcut cu ajutorul adezivului de tip PAV-D4. Pentru fixarea lor am folosit prese și bacuri de lemn adecvate. Am consolidat ulucul în zona concavă prin armare cu fibră de sticlă și Paraloid B72. Fisurile zonei superioare a mânerului pistolului au fost chituite cu chit pentru lemn cu nuanță de tip nuc. Zonele chituite au fost șlefuite atent cu un abraziv având granulația de 220.

- **Integrarea cromatică** s-a efectuat cu baie având o nuanță de tip nuc, diluat în alcool etilic absolut (amestec format din 50 ml de esență de baie și 300 ml de alcool etilic absolut), aplicarea realizându-se prin ștergere cu ajutorul unui tampon textil. După uscare piesa a fost peliculizată cu ceară de antichizare pe toate suprafețele (fig. 9)¹.

¹ Datele prezentate pot fi regăsite în dosarul de restaurare cu numărul 3.345, aflat în arhiva Laboratorului Zonal de Restaurare, aparținând Muzeului Național al Bucovinei, Suceava.

Rezultate și discuții

La finalul procesului de restaurare putem spune că am reușit stoparea proceselor de degradare active și îndepărtarea produșilor de coroziune și a depunerilor inestetice, existente pe pistolul cu capse prezentat (fig. 11, 12). În acest mod am reușit atingerea unui alt țel foarte important al restaurării, acela de a prelungi viața bunurilor culturale (Mourey, 1998; Sandu, 2008; Mircea, 2010).

În același timp au ieșit la iveală detalii necunoscute anterior și care elucidează mai multe aspecte de ordin istoric și tehnologic. Vom face o scurtă prezentare a acestora:

- locul de proveniență pentru acest pistol poate fi stabilit astăzi cu precizie, datorită inscripțiilor prezente pe elementele metalice. Astfel, știm că această armă de foc a fost produsă în marele centru industrial de la Tula, din cadrul Imperiului țarist, în perioada războaielor napoleoniene (fig. 5);

- în ceea ce privește datarea armei, după restaurare, putem fixa ca moment cert al producerii sale anul 1813 (fig. 5);

- pe medalionul oval, confectionat din alamă, amplasat pe patul pistolului a fost gravată monograma țarului Alexandru I al Rusiei (fig. 6);

- există câteva inscripții poansonate pe elementele de metal: pe exteriorul platinei **ТЪЖА 1813**, iar pe fața interioară **A00** și **HE**; pe contraplatină **TH**; pe capătul dinspre culată a țevei este imprimată cifra **15**.

- pe lângă turnare, unele piese de metal au fost obținute prin forjare la cald;

- lipirea elementelor metalice între ele s-a făcut cu ajutorul cuprului topit (fig. 10).

Concluzii

Ținând cont de faptul că unele piese din ansamblul pistolului nu se potrivesc în locul în care au fost montate (cocoșul) sau au fost înlocuite (șurubul care fixează cocoșul) (fig. 11), conchidem că pistolul, în varianta primară a fost dotat cu mecanism de dare a focului cu cremene, dar el a fost transformat în timp în unul care folosea capse.

Bibliografie

- Ciacăru, M.R. (1980-1982)**, *Restaurarea unui pistol cu petițe din secolul al XIX-lea în Laboratorul Muzeului Județean de Istorie din Piatra Neamț*, în *Memoria Antiquitatis*, XII-XIV, p. 289-309.
- Mircea, O. (2010)**, *Conservarea pieselor arheologice*, Editura Mușatinia, Roman.
- Moraru, C. (2016)**, *Restaurarea și conservarea a două pistoale cu cremene, din secolul XIX și a unei cutii muzicale marca „Mira”, de la începutul secolului XX, în Danubius*, XXIV, p. 501-510.
- Mourey, W. (1998)**, *Conservarea antichităților metalice, de la săpătură la muzeu*, Editura Tehnică, București.
- Popa, I.A. (2018)**, *Restaurarea-conservarea puștii Tančice-Arnautke din colecția Muzeului Național de Istorie a României*, în *Muzeul Național*, 30, p. 375-383.
- Rădoi, I. (1982)**, *Introducere în coroziunea și protecția metalelor și aliajelor*, Editura Facla, Timișoara.

Sandu, I. (2008), *Deteriorarea și degradarea bunurilor de patrimoniu cultural – bunuri din materiale anorganice*, vol. I, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

Sandu, I.G.; Sandu, I.; Dima, A. (2002), *Restaurarea și conservarea obiectelor din metal*, Editura Corson, Iași.

*** Dosarul de restaurare, numărul 3.345, arhiva Laboratorului Zonal de Restaurare, Muzeul Național al Bucovinei, Suceava.

THE RESTORATION OF A CAPLOCK PISTOL FROM THE BEGINNING OF THE XIX CENTURY

Keywords: caplock pistol, conservation issues, corrosion, restoration, Tula.

Abstract

In this presentation the authors intend to introduce in the scientific circuit a caplock pistol recently restored in the Restoration Laboratory belonging to the Bukovina National Museum, Suceava. In this case, by restoration new and very interesting information could be obtained regarding the origin, the production technology and its dating.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. *The pistol before restoration. View from the right flank.*

Fig. 2. *The pistol before restoration. View from the left flank.*

Fig. 3. *Metal elements before restoration.*

Fig. 4. *Pistol subassemblies after cleaning.*

Fig. 5. *Detail: place and year of production.*

Fig. 6. *Monogram of Tsar Alexander I of Russia.*

Fig. 7. *Grip and handguard after dismantling.*

Fig. 8. *Grip and handguard during cleaning.*

Fig. 9. *Grip and handguard after reassembly and consolidation.*

Fig. 10. *Welding detail of steel elements.*

Fig. 11. *The pistol after restoration. View from the right side.*

Fig. 12. *The pistol after restoration. View from the left side.*

Fig. 1. Pistolul înainte de restaurare. Vedere din flancul drept.

Fig. 2. Pistolul înainte de restaurare. Vedere din flancul stâng.

Fig. 3. *Elementele metalice înainte de restaurare.*

Fig. 4. *Subansamblele pistolului după curățare.*

Fig. 5. *Detaliu: locul și anul de producție.*

Fig. 6. *Monograma țarului Alexandru I al Rusiei.*

Fig. 7. *Mânerul și ulucul după demontare.*

Fig. 8. *Mânerul și ulucul în timpul curățării.*

Fig. 9. *Mânerul și ulucul după reasamblare și consolidare.*

Fig. 10. *Detaliu de lipire a elementelor de oțel.*

Fig. 11. *Pistolul după restaurare. Vedere din flancul drept.*

Fig. 12. *Pistolul după restaurare. Vedere din flancul stâng.*

A successful woman in the field of Archaeology.

Interview with Professor Eszter Bánffy

(German Archaeological Institute, Frankfurt am Main)

Vasile Diaconu

Although archaeology was considered for many years as being a masculine profession, this perception started to change nearly a century ago, as more and more women have brought serious contributions in this field, approaching to a gender equality situation in our times.

A respectable feminine presence in the European scientific field nowadays is Professor Eszter Bánffy from the German Archaeological Institute, who made several essential contributions in contemporary archaeology.

Born, raised and educated in Hungary, Eszter Bánffy had a spectacular career progression due to her intensive work. Specialising in Neolithic and Eneolithic of Central Europe, she coordinated many important archaeological excavations, which brought solid novelty elements for understanding the behaviour and evolution of the first agricultural communities from the Carpathian Basin. Moreover, alongside her scientific fields of studies, we could point out her academic interest in the subject of ritual contexts, landscape and bioarchaeology, as well as her more recent studies regarding genetics applied to prehistorical communities.

Thanks to her professional credentials and acquired competencies, Professor Bánffy held several important offices, among which we mention: head of the scientific department at the Institute of Archaeology of the Hungarian Academy of Sciences (2001-2008); deputy (scientific) director of the Institute of Archaeology of the Hungarian Academy of Sciences (2008-2011); scientific advisor at the Institute of Archaeology of the Hungarian Academy of Sciences (2005-); honorary professor at Szeged University, school of Geoarchaeology (2009-); director, Romano-Germanic Commission, German

Archaeological Institute, Frankfurt am Main (2013-); president of European Association of Archaeologists (2020-).

Professor Bánffy is a member of many national and international scientific societies, like the European Association of Archaeologists (president since 2020), Society for American Archaeology, European Academy of Sciences and Arts (Salzburg), and Archaeological Commission of Hungarian Academy of Science.

Her prolific scientific activity included her involvement in organizing numerous international conferences, alongside holding lectures and presentations at many academic locations as research institutes and universities: (Ljubljana - 1994, 2000; Vienna - 1994; Prague - 1996; Frankfurt/Main - 1999, 2014; Heidelberg - 1989, 1994, 2007, 2011; Harvard University Cambridge MA - 2008), MIT Cambridge MA - 2008; Madison, Wisconsin - 2008; New York University - 2010; Buffalo, SUNY - 2011; Paris, Sorbonne - 2013; Cambridge, Berlin - 2014; Regensburg, Bonn - 2015; Edinburgh, Leiden: the Dean's lecture, Oxford - 2016; Kiel, Tübingen - 2017; Mainz, Leiden - 2018; Cambridge, McDonalds Institute, Garrod Seminar - 2019; Montelius lecture, Bochum - 2021). She is also a member of the editorial boards of several scientific journals such as: *Journal of World Prehistory*; *Hungarian Archaeology online*; *Proceedings of the Prehistoric Society*; *Germany*; *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission Series editing – Monographs*; *EAA - Themes in contemporary archaeology*; *RGK - Confinia et Horizontes*.

Professor Eszter Bánffy is the author or co-author of 13 books and over 150 articles of great scientific value, many of them published in high-impact journals.

1. For starters, please tell us how your interest in archaeology emerged. Was there a particular character in the field of archaeology who inspired you to pursue this career?

I have been interested in the ways of thinking in the past since I was a schoolchild. When it turned out that in the year when I left grammar school, there was no possibility to study literature, I immediately remembered the fascination of my early years. Yet, I have to confess, the first semester at university did not prove my expectations right. The themes and periods in teaching archaeology were rotating, so I had the chance to listen to European Bronze Age culture names distinguished exclusively by their pottery types and decorations. I nearly stopped studying archaeology before the first exams. But then I had a second thought and meanwhile began to read on my own. My first excavation was that of a Roman site in S-W Hungary, and then I participated in several medieval field projects. Soon, I was suggested that I attend some prehistoric excavations in order to learn how to dig properly. So I did, and that proved to be my fate...

2. We know that, among your concerns, a common topic is the research of the Neolithic period. Beyond the general features of this chronological interval, which we all know, how do you define the European Neolithic?

I began my career with Late Neolithic tell settlements, a dream of any prehistoric archaeologist. Soon after, I got a new task, to work with Central European – much less spectacular – sites in Western Hungary. As it turned out, these were no less breath-taking, giving me the chance to clear some problems that had not been solved previously, not to speak of finding the missing link between south-east European first farmers and the

Linearbandkeramik people, at the Balaton region. Over the years, I have become more and more impressed by the profound change of mankind choosing to irreversibly change nature by cultivating plants, keeping animals and turning to sedentary life. This can be seen as one of the most important tipping points in human history, with both positive and concerning outcomes. This inference will not at all be altered by the fact that the Neolithic was by no means a unified or even – as it was earlier called – a revolutionary historical process.

3. *You have coordinated many research projects and archaeological excavations in Neolithic sites. Please give us a brief overview of some of the most important sites that you have researched. What are the elements that individualize them at a regional level?*

After working in the Great Hungarian Plain, my first larger task was the Late Neolithic Lengyel culture in Transdanubia, especially its late phase connected to the slow „Chalcolithisation” in terms of Post-Vinča, Lasinja groups mingling northwards to the Balaton region and further. Sites like Balatonmagyaród and Zalaszentbalázs, bound to two microregional research projects highlight the research question and the attempts to an interpretation.

The third microregion I headed close to the Slovenian border brought the surprising discovery, that the already known first farmers (the Starčevo culture in Transdanubia) had a temporal and spatial overlap with the earliest *Linearbandkeramik*. I could describe the ways of the encounters that led to the spread of the oldest Neolithic groups that proved to determine the prehistory of Central Europe for over a millennium. The excavation and the monograph of the Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb settlement shed new light on further similar sites in the broader region. The latest bioarchaeological investigations are a splendid cross-reference to these theses.

In the latest years, I have had to carry the responsibility of new strands on a European scale in my research institute in Frankfurt. The RGK focuses on the NW-SE axis of Europe, both for the prehistoric and Roman periods, while we have achieved much in terms of developing non- or minimally invasive methods in fieldwork. I organised intensive RGK-campaigns in order to discover more about Neolithic and Bronze Age gathering places in the Boyne Valley, Ireland – and we joined the Irish-Scottish “Boyne to Brodgar” project by also extending our research to one of the Orkney Islands, Rousay.

Most recently, we have started to revisit tell sites and their networks in the eastern Carpathian basin, also in connection with the beginnings of the Cucuteni and Tripolye mega-sites eastwards.

4. *One of your areas of interest is Landscape Archaeology. What are the latest trends in this domain? How can we relate prehistoric man to the occupied environment?*

Earlier archaeological activity has mostly concentrated on excavating sites. The space between two sites remained empty and meaningless in this aspect. Landscape archaeology drew attention to areas in between sites first. Archaeologists had to expand their scopes to more than just spots on the map: landscape assessment is thus both a scientific challenge as well as a vital avenue for archaeological heritage studies. In my first Annual meetings at EAA, I thought that the several sessions focusing on landscape studies were organised by poor people who failed to find good sites to excavate...I could not be

more wrong! I realised it soon enough, and this was, for me, a personal start of a new way of sensing past people in their environment. I had to learn that landscape is not a thing but a perception that constantly changes, and each human generation adds elements to it (while destroying others).

5. Because we talked about the environment and the landscape, we also have to think about the resources that prehistoric man would have benefited from, and one of the most important was salt. Have you written on this subject, and please tell us what role do you think salt has played for the Neolithic communities in the Carpathian Basin?

The idea of looking for salt came to my mind first when I scrutinised the route of the first farmers moving west along the Danube valley: the contact between Transdanubia and, e.g., the Wetterau region in North-west Germany, remained endured over many centuries afterwards, reflected also by Transdanubian lithic raw material in a distance of more than 1000 km. When looking for a rationale for a possible exchange, the salt region rich in surface sources became apparent. Especially since the western Carpathian basin is bereft of own sources of salt, this essential material for farming subsistence. This is how my interest in salt began, and in spite of its invisible nature, it can be traced back sometimes.

6. You also have very good skills regarding bioarchaeology. I would like you to tell us how important do you think genetics is in contemporary archaeology?

When talking about the latest, groundbreaking achievements of bioarchaeology: the DNA and the stable isotopic investigations, there are two poles of reactions. One extremity thinks that the absolute facts will rule over the archaeological objects and interpretations, where the latter cannot compete with natural scientific data. Another group is extremely sceptical: they vision the return of the legacy of Gustav Kossinna and the diffusionism with genetic data in prehistory and along with this judgment discard the whole area.

I think that these methods are but brilliant tools that enrich our scope of cognition. In some cases, they seem to underpin the current state of archaeological research. Sometimes, though, they seem to be contradictory. In both cases, archaeologists have the major task of posing (pre-)historical research questions and trying to interpret bioarchaeological data together with all other kinds of archaeological data. If, for instance, genetics can be embedded in the historic strands, if geneticists work closely together with anthropologists and archaeologists, it may open up a new chapter in our understanding of the past.

7. Since 2020, you have been the new president of the European Association of Archaeologists. What challenges does such a position entail? What are your plans for the future of this association?

Since I started, I began to realise more and more what an important possibility EAA for European archaeology is and can be in future. It brings together the many faces of archaeology in Eastern and Western Europe. EAA transcends any modern political formation. With almost 3000 members, we have started to lift our structure and organisation to make us even more transparent, effective, strong and relevant: newly established advisory committees, a lively community life will enhance the intensive work

and visibility. Second, EAA has a strong vision. It needs to take its place at the table when the future direction of archaeology and the role of archaeologists are debated and discussed. We need to make it clear how much archaeology is a superb tool with which to explore the past in order to understand the construction of modern identities. Analysing the past helps us to map the future. EAA strives to actively protect heritage, archaeology, and sometimes even archaeologists! This can be achieved through full engagement with European institutions. This is an honourable responsibility, triggering solidarity for our community values. I need to add, it is a huge work, even larger than I thought before starting. But I am convinced that this is something really worth working for.

8. *Because you also have an outstanding career in teaching, please tell us: what do you think is the perception of the young generation about archaeology?*

In my career, which has primarily been a researcher's one and not a university career, I cannot say that I spent decades with lectures and seminars for generations of students. Yet, I tend to think that tutoring, mentoring, helping students, young archaeologists, the early career colleagues have accompanied my entire adult life. In my early years, I have taught foreign languages, English and even Sanskrit, later I had students from the "Invisible College", a good initiative in the early post-socialist years, later, I have become an honorary professor in Szeged and lately in Budapest that allows me to get into more formal contact with students. However, I might count to my work in education the dozens of courses in various European universities or specifically at Harvard, where I spent a semester in 2008.

9. *I know that, in your career, you have also collaborated with archaeologists from Romania. Can you give us some details about these collaborations?*

I'd like to begin with learning from Romanian colleagues before speaking about collaborations. Still, as a student, I had the honour of spending about ten minutes in front of N. Vlassa in Cluj, who asked me about my studies and told me about some of his results with the Neolithic in Transylvania, speaking perfect Hungarian. I shall never forget that excitement! A few years later, I visited the excavation at Parța, where Gh. Lazarovici became an important mentor for me. I learnt an immense amount of Neolithic chronology, phases and subphases from Ghiță (Gh. Lazarovici – author's note), as well as the locations of many sites in the landscape, all over the region while we travelled through near Timișoara, the Romanian Banat and Caransebeș. Later, Florin Drașovean became my important tie to Romanian archaeology, a fruitful friendly connection that has lasted for decades. But I could also mention Adina Boroneanț, Attila László, Carol Kacsó, Florin Gogâltan, Felix Marcu or colleagues in the Iași, part of the Romanian Academy, with whom I also cooperate as RGK director, in various projects.

10. *In the last two years, the academic community has gone, also, through a difficult period. How do you think archaeology manifested during the pandemic? Will there be short- and medium-term consequences?*

Primarily, the pandemic is to be named – but this aggravates the fate of the whole planet. What goes and spreads similarly to the virus is the scepticism concerning scientists, concerning facts. The roots are to be sought in the postmodern era, where everything became relativized and questioned. Nevertheless, the knowledge and experience of researchers, experts have been accepted earlier – now it seems that it is past tense. Dilettantes, sometimes lunatics, sometimes those with harmful political intentions, attack scientific theses in order to bring their own narrative to the floor. Certainly, members of the academic community must stick with polite and sober discussions that, though, do not serve the spread of their voices. This is, no doubt, a danger, but we must go on, and I see an important role for European archaeology here. Because in the end, archaeology is serving modern society; it is serving the well-being of people. I believe this is a long-lasting task and hopefully will survive the orgy of attacks, similarly, as it survives the pandemics. We shall hopefully soon return to personal discussions, workshops, fieldwork – to personal encounters that is worth living for.

Fig. 1. *Professor Eszter Bánffy, Professor Gheorghe Lazarovici and Karl Germann, Timișoara, 1985.*

Fig. 2. *Professor Eszter Bánffy in the Institute of Archaeology of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 2009.*

Fig. 3. *Professor Eszter Bánffy with her recent book at the German Archaeological Institute, 2019.*

A DESTINY ACROSS THE CONTINENTS. INTERVIEW WITH PROFESSOR NIKOLAUS G.O. BOROFFKA (GERMAN ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE)

Vasile Diaconu

Alongside a fabulous scientific portfolio, some archaeologists also possess a captivating life story, which helps to create a complete picture of their personality. Nikolaus Boroffka, renowned researcher of the German Archaeological Institute, with a destiny linked with three major continents – Europe, Africa and Asia –, as it could be easily seen in its biography¹, constitutes one of those cases.

Born in Berlin, growing up in Nigeria at some point, Nikolaus Boroffka will then return to Europe, studying in England and Germany, determined to fulfil his dream to become an archaeologist. The existence of a mentor like professor Bernhard Hänsel was a decisive factor for the future career of the young Boroffka. Ever since his studies at the University, he participated in archaeological excavations in Germany, Greece, Israel and Romania, gaining knowledge and skill which would help him in the future.

His particular interest in studying the Bronze Age materialised in his PhD thesis dedicated to the Wietenberg Culture (1992), published in 1994, which is to this day a reference monography for one of the Bronze Age cultures present in Romania. During 1993-1995, he was the beneficiary of a Humboldt scholarship in Romania, which helped him to deepen the archaeological realisations of this area. After returning to Germany, a new chapter was opened in the career of Nikolaus Boroffka, which is continued to the present day: participating in numerous projects of archaeological research in Central Asia. After an intermittent collaboration (spanning over seven years) with the Eurasian

¹ H. Ciugudean, *Laudatio*, în *Apulum*, LIV, 2017, p. 20-52; T. Soroceanu, E. Sava, *Nikolaus Boroffka sau lupta cu inerția*, în *Tyrageia*, XI (XXVI), 1, 2017, p. 303-320.

Department of the German Archaeological Institute, since 2014 he is a permanent employee of this institution.

Since 2008, when Nikolaus Boroffka obtains his Habilitation in Freie Universität of Berlin, his didactic career intensified, as he held courses in several universities from Germany, Sweden and Romania.

The archaeological activity of the mentioned researcher is also very consistent, totalling over 40 sites in which he participated as responsible head or member of the research team.

He also participated in organizing museum exhibitions of archaeological topics for several institutions in Germany, Romania and Uzbekistan.

He is a member of several professional organisations: Archäologische Gesellschaft Schleswig-Holstein, Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Gesellschaft für Vor- und Frühgeschichte in Württemberg und Hohenzollern and Südosteuropa-Gesellschaft.

His professional competences led the German researcher to be a member of the editorial teams: „Romanian Journal of Archaeology”, „European Archaeology-online”, „Ancient Civilizations from Scythia to Siberia”, „Tyraetia”, „Apulum”, „Archäologische Mitteilungen aus Iran, Turan”, „Археология”, „Peuce”, „Materiale și Cercetări Arheologice”, „Вестник Археологии, Антропологии, Этнографии”, „Қазақстан археологиясы/Археология Казахстана”.

As I mentioned in the beginning of this presentation, Nikolaus Boroffka has an impressive scientific record: he is the author of four monographies, editor of eight volumes and author/co-author of almost 200 studies, articles and reviews.

Mister Boroffka, even if you came from a family of physicians, you chose to focus on humanistic sciences like geography, geology and, most important, history. What attracted you for studying archaeology? Had the antiquities interest of your grandfather any impact on your choice?

In spite of the fact that my parents and maternal grandparents were doctors, medicine was never among my interests. Indeed the interest for antiquities of my maternal grandfather, also caused my own fascination with archaeology and history. After he divorced from my grandmother, due to the „Doppelverdiener (double income) campaign” of 1933, which was directed against married women working for the family income, a small collection of archaeological materials remained with my grandmother. It was later completed, when they both worked and travelled in the Near East (Iran and Iraq). As a small child I thus played with mosaic-pegs from Ur, a chronologically diverse pottery selection and bricks with cuneiform inscriptions (all given to my grandparents with explanations by their friend, the archaeologist Heinrich J. Lenzen during their stay in Baghdad). Of course I also wanted to know more about their origins, age and meanings. In the village school of Lindau/Lindaunis, Schleswig-Holstein, in northern Germany, all classes were taught together in one room. The teacher, Hans Jessen, was not only a writer of hunting history, but also an honorary collaborator of the Heritage Office – he was the first to show me how to make scientific drawings of archaeological finds, especially silex artefacts, which he documented among the farmers for information of the State Heritage

Office in Schleswig (Landesdenkmalamt). After finishing school in Great Britain I was waiting for the confirmation of a place to study archaeology, for which I had applied at various universities in England. This took a long time and when I finally received it from one of the Universities I had applied with (I think it was Birmingham), I had already started taking part in excavations and to listen to lectures at the University of Kiel. Since there was no separate department for Oriental Archaeology, I ended up with Pre- and Protohistory. Beginning in 1976 in Kiel, I first studied with Prof. Hermann Hinz and Dr. Wilhelm Gebers, both specialised on protohistory, especially on the (Early) Medieval Periods. I had started to take part in their excavations even before officially being at the university. I specifically remember a Medieval Motte (tower-fortification) and an unfortified Slavic settlement – in both cases we found very few potsherds or other material, but the fieldwork was fascinating anyhow. In the winter semester of that year, Prof. Bernhard Hänsel came from the University of Erlangen as successor of Prof. Georg Kossack, who had gone to Munich. I began visiting his lectures and seminars a little later – one of the first was about the Neolithic Funnel Beaker culture, a topic which interested me much at the time, because most of the survey finds on the fields of Schleswig Holstein (where I had already been fieldwalking since schooltime) were silex tools of this period.

You were one of the disciples of professor Bernhard Hänsel. For the Romanian specialists who did not know him directly, can you sketch a professional portrait or this great historian?

Prof. Hänsel held lectures and seminars on very diverse subjects and regions all over Europe, from Neolithic Scandinavia to Iron Age South-Eastern Europe. They were very interesting and he usually spoke freely (not reading from a manuscript), adding small anecdotes about subjects or people from his own experience. This, of course, made the lectures more interesting, besides the professional information he transmitted.

In order to expand the possibilities, he very often invited colleagues, especially from Eastern Europe, and always generously invited the guest lecturer, as well as interested students, either to restaurants or to his home in order to continue the discussions and to make personal contacts at a dinner or simply over a glass of wine or beer.

He also organized and led excursions by bus for the students, which lasted 2-3 weeks – for example travelling around Spain or Switzerland – in which different sites from the Palaeolithic to the Medieval Period were visited, besides museums of course. They were not very expensive, being partly financed by the university, and also allowed students to meet local colleagues.

Already in 1977 I could take part in the second campaign of Prof. Hänsel's excavations at Kastanas in northern Greece. While principally a research excavation, Prof. Hänsel used this to teach his students at the same time. Each year at least some of the students were invited again, preserving an experienced core team while introducing new students as well. Every time he gave the students a different duty – thus one year you would keep the journal of a trench, in another you would be drawing the plans, in yet another the finds were restored, and then drawings were made. In this way everyone had the chance to practice another aspect of the entire process of excavation and documentation, receiving an excellent and complete education. The excavation itself was

organised by him very efficiently, the workers often already excavating at one end of the trench, while the other was still being drawn and photographed. Small and apparently insignificant organisational details were explained – while planning the research at Kastanas, Prof. Hänsel had also thought about the disposal of the excavated earth, for which the river Axios was perfect. The water carried the soil away, thus not creating the problem of large quantities of soil constantly having to be moved, and since the river had already eroded a part of the tell, any materials which mistakenly landed in the dump could be logically explained downstream, not creating „new” sites. Besides the digging, this time was also one in which Prof. Hänsel developed a personal relationship with the students. Although at the university it was always possible to see him and talk about scientific problems, it was during weekend excursions to other archaeological or cultural sites in Greece, the seashore, restaurants or wine festivals, that discussions could be held on a less formal level, and no question was excluded. This was similar on his later excavations at Aghios Mamas, Feudvar and Monkodonja. These excavations were planned in great detail, with very precise aims - at Kastanas this was the evolution of architecture, at Agios Mamas chronology and historical context, at Feudvar the aim was to characterise and date the Bronze Age and Early Iron Age cultures, and at Monkodonja the fortified settlement in its landscape context was in the focus. The interdisciplinary staff (including students) always had a chance to learn and practice new methods, directly with various specialists from various countries. Unfortunately, a joint Romanian-German excavation planned by Prof. Hänsel and A. Vulpe in the 1980s could not be realized.

Both Kiel and Berlin, under Prof. Hänsel, became the most important research institutions for the archaeology of east-central and south-eastern Europe, and in both he created veritable schools of specialists.

During your university student years, you participated in many archaeological digs in Germany, Greece, Israel and Romania. What are your most precious memories from that period? How did you come to have your archaeological practice in Romania?

The excavations I participated in as student in Germany already covered many pre- and protohistoric periods, ranging from a Mesolithic campsite up to a late Medieval fortification. The site of Kastanas, in Greece, had a long stratigraphy for the entire Bronze and Iron Ages, with a final medieval Slavic burial at the top. At the very large Tell site at Akko, in Israel, the stratigraphic sequence begins in the Early Bronze Age and continues until the Late Iron Age Persian occupation. Even later traces were left on the mound by Napoleons army, besieging the city from here, and the British forces after World War II. Later I took part in the work at a Bronze Age border fortress in the Gaza Strip, with many Egyptian influences. Thus I had the chance to experience different types of sites, as well as many different periods and cultures.

Professionally, special memories are perhaps connected to the discovery, in the area supervised by me at Akko, of the longest Phoenician ostrakon found in Israel (at that time) (M. Dothan, Akko, 1980. Israel Exploration Journal, 31.1-2, 1981, 110-112) and my first fieldwork including material of the Wietenberg culture at Liteni. I took part in the work at Liteni, my first excavation in Romania, while on a trip to document materials for my PhD thesis. I had contacted many Romanian museums by letter and already personally

knew Alexandru Vulpe, Tudor Soroceanu and Carol Kacsó from their visits in Germany. However, when I arrived at Cluj to meet Dr. Soroceanu, he was away on excavations. After some difficulty, since my spoken Romanian language was not very good at that time, I understood from the museum guard that the excavation was at Liteni, so I went there, finding the site and stayed until the end of the excavation. The group of Hungarian students from Cluj working there also gave me first help in improving my spoken Romanian.

Less professionally, of course there are many wonderful memories of the various excavation teams, especially of life in Kastanas, all over northern Greece, and the intense relations with the villagers, with the very international group at Akko composed of people from Denmark, the United States, Britain, Germany, and of course Israel, and the extraordinarily friendly Romanian colleagues and students at Liteni (and other excavations later), already mentioned above.

The continuation of your postgraduate studies materialised in a PhD thesis on the topic of the Wietenberg culture. What attracted you on this topic? What is the source of your passion for the Bronze Age?

Originally I had just started to work on a different doctoral thesis, in Kiel – this should have been on surveying the Pangaion mountain in northern Greece, with a special view on prehistoric mining. That topic was connected to a planned excavation by Prof. Hänsel at Amphipolis, the idea being that this would be the port city for transporting the mined gold and silver (known for Antiquity from written sources) to the south. However, Prof. Hänsel did not receive the excavation permit and studying the mining sites of the Pangaion without their wider context was not very attractive.

Since Prof. Hänsel also moved from the University of Kiel to Berlin, I followed him there. The Wietenberg topic was one of several which Prof. Hänsel offered me as doctoral themes (others I remember were the south-east European casting moulds, then taken for the dissertation by Burger Wanzek, and the problem of Bronze Age ingots from the point of view of typology, chronology and metal analyses, which is still an unstudied topic). The Bronze Age was a period I already knew quite well, from Kastanas, Akko and Deir Balah. I had also already been to Romania previously, taking part in an international exchange of the German and Romanian Youth organisations for speology and spending some weeks in 1976 in various caves all over Romania (together with researchers from the Institutul de Speologie "Emil Racoviță", București, and students from the Club „Focul Viu“ [named after a famous Romanian Cave], Timișoara). That first visit to Romania had left very pleasant memories of the country and the people, so my decision for the Wietenberg culture was simple.

At the beginning of the 90's, you returned to Romania as a beneficiary of a Feodor von Lynen scholarship of the Humboldt Foundation and you worked for three years at the „Vasile Pârvan” Institute of Archaeology in Bucharest. How beneficial do you consider this period for your later professional course? Amongst its Romanian researchers, who were your closest collaborators?

Actually, after my very long documentation visit of several months in 1983, I returned to Romania almost every year, at least for short visits. There were several reasons

for this: 1) of course a professional reason was to be informed on the latest discoveries concerning the Bronze Age, 2) it was almost impossible to send books, even professional archaeological ones, either to the west or the east – therefore the only way to keep each other up to date, was to transport them personally, and 3) when I left Romania just before Christmas in 1983 this was the first time that major difficulties in provisioning with food, electricity and heating began – I remember that Prof. Hänsel visited his friend Alexandru Vulpe in early December and I was also in Bucharest at the time. Although we both stayed at a hotel for foreigners, there were only 4-5°C inside (-15° C outside). Prof. Hänsel had not known beforehand, but took part in a small conference at the Institute of Archaeology on the Bronze Age (the last of a series originally initiated by Ion Nestor). When we entered the conference hall, he was surprised that everyone stayed in their coats and hats, until I told him that the gas-heating had been turned off from the central distributor, in order to save energy. Later I experienced such situations in other cities throughout Romania. Some food had already been rationed since summer (bread, sugar, cooking oil etc.) and some colleagues asked me to go shopping before even saying hello – as western foreigner, I was not affected by the rationing and bought provisions for the colleagues. Thus practically every year I came to help various friends and colleagues at least with a few supplies (they were often confiscated by the customs officials if sent by post).

Returning to your original question: The Feodor Lynen grant by the Alexander von Humboldt Foundation was given for two years, but at the end the foundation accorded me an overall sum to continue my stay as long as the money lasted, so in effect I practically remained at the „Vasile Pârvan” Institute of Archaeology in Bucharest for three years. This time was very useful professionally, since I had no other obligations than to take part in excavations, document material and write scientific papers. Although several studies appeared during my stay, many more appeared afterwards, and I still have materials to be published from that time. One of the reasons Prof. Hermann Parzinger engaged me at the newly founded Eurasia Department of the German Archaeological Institute after my return to Germany, was the experience I had in „Eastern Europe”.

The proposal for me to apply for a Feodor Lynen grant was first expressed by Mircea Babeş on one of his visits to Berlin. He became one of my hosts, the second being Radu Harhoiu. My contact with both of them was close, although the work at Sighişoara with Radu Harhoiu, evidently meant that our relationship was much more intense and friendship deeper. Besides, I enjoyed working with Ion Motzoi-Chicideanu, Monica Şandor-Chicideanu, Adrian Ioniţă, Horia Ciugudean, Magda Mantu-Lazarovici, Sabin-Adrian Luca, Zeno-Karl Pinter and many younger colleagues, with whom I still have contact and friendships.

More than two decades ago, with the participation in the archaeological researches from Central Asia, you started a new professional stage. How did you manage to work there? Please tell us, for our readers, what is the most important archaeological project in which you participated in that part of the world?

As mentioned above, Prof. Hermann Parzinger asked me, if I wanted to work with him in Central Asia after my return from Romania, and because of my experience with Eastern Europe (I had also been to the Soviet Union a few times). The first project, on

Bronze Age tin mining, metallurgy and trade, was a subject, which fit very well with my interests, so I was happy to accept this invitation to work in a new area (Tajikistan and Uzbekistan) – and I have not regretted this at any time.

It was certainly an important project, although probably the more important sources of tin in the Bronze Age in Afghanistan, a region where it has often been difficult or even impossible to work. The project on the ancient Aral Sea environment, headed by the GeoResearchCenter in Potsdam (where I was engaged at that time) was far-seeing and touched a problem that only became more discussed later – i.e. past environmental change and human adaptation to it. It extended my own interests, although I had already known some aspects, e.g. – the metallurgical pollution of the Late Bronze Age and Roman times is visible in the lead signal of many peat bogs, and even the Greenland ice cores. The environmental problem and water supply is one which I am still interested in, and one which I think will become more important in the future. Although I would consider a long project on the settlement history of the Bandikhan region (from Late Bronze Age to the Early Medieval Period) important, the impact of the results (published mainly in Russian so far), is not yet as high as it should perhaps be. Here Dr. Leonid M. Sverchkov (my longtime partner in Uzbekistan) and I combined classical research of an „oasis” (in German the term would be *Siedlungskammer*, perhaps best explained as diachronic settlement dynamics in a specified landscape) to establish a clear typology and chronology for around 2000 years of history, with modern methods to understand the interaction of these settlements with the landscape and changing environments.

Even if your scientific portfolio covers an ample temporal and territorial segment, you have an important series of very important contributions for the knowledge on the Bronze Age. What do you find most fascinating about this historical period: the material vestiges, the lifestyle, the social hierarchies?

The Bronze Age, especially in Central Europe, is practically the last period when handmade pottery dominates. In principle this means that each pottery object is unique, even if similarities allow the definition of types, and probably some kind of „standards” existed. This is of course also true for artefacts from other materials (metal, stone, bone etc.) of that period. Once the production of pottery on the wheel, and serial/industrial production of metal or stone objects begins, there is a certain loss of individuality, and thus also of the direct „personal contact” to the ancient craftsman and his/her community. While it is undoubtedly interesting to study later periods, and I have also enjoyed working on Antiquity or the Medieval Periods, with the evolution of „industrial” production there is a perceivable loss of what might be called „artefact personality”.

Thus, in the Bronze Age (of Europe or the Steppe regions of Eurasia), we can still be in direct personal contact with past society through the individual objects of material culture. The lifestyle and social hierarchies, including various specialisations, in my opinion, begin to form earlier, so that the Bronze Age does not offer too many innovations in that respect – although some things, such as metallurgy or transport, certainly appear to evolve more intensely than before.

Considering your vast professional experience, what would be your recommendation for the young people who consider to choose archaeology? Will this profession diminish its importance in the next decades? Will it be assimilated? Will its importance grow?

Archaeology is still of very high interest among most people (even if this might be considered a „western” view) – many of us will have met people, who tell us they would have liked to become archaeologists, but learnt something else instead. Media reports on archaeology have large audiences, and I believe that trying to understand our past will remain one of the central interests of people. Although we may each be specialised on certain periods or aspects of archaeology, in fact this historical discipline is especially fascinating, because it really includes absolutely all aspects of human life, and the interaction between humans and the world around them (plants, animals, innate materials, and of course entire landscapes).

The growing use of computer applications in archaeology allows the processing of very large datasets, which can hardly be analysed any more by individual scientists or even teams. While computers have been used in archaeology for many years (e.g. G. Lock, *Using computers in archaeology. Towards virtual pasts*, Oxford & New York 2003 – with older literature), now even the identification of periods or sites, i.e. chronology, provenancing and cultural identification, by computer for archaeological materials is already being programmed (e.g. A. Resler *et alii*, *A deep-learning model for predictive archaeology and archaeological community detection. Humanities and social sciences communications* 8, 2021, <https://doi.org/10.1057/s41599-021-00970-z>). In spite of these developments, I think that the human archaeologist will still be necessary, perhaps even more so than before. I find it hard to believe that the entire human sphere and it's interaction with the environment (including other beings) can be understood without the erratic and sometimes perhaps illogical „human” factor. In some way this could be illustrated by a problematic aspect of statistical processing data – unique isolated cases exist, as we all know. However, if we look at them statistically, their occurrence is 0 (i.e. inexistent) – but all the same they do exist.

Consulting your consistent list of publications, I observed that you tackled, from an archaeological perspective, a very actual domain, more exactly the climate changes, with a special attention on the prehistorical times. In the contemporary field of studies, what place is reserved for the research of the prehistoric human habitat and its environmental impact?

Due to changes we can witness ourselves the subject of climate change has come into focus (again) recently. This is reflected strongly in politics, and our discipline (archaeology and history) has never been completely independent of contemporary political and social currents.

Environmental-human interaction (in the sense of reciprocal influence) has been of interest in the historic sciences at least since the 19th century. For Central Asia, where I have been working recently and where the arid landscape is especially sensitive to change, Prince Kropotkin already thought about the effects of climate change on populations (Kropotkin, *The desiccation of Eur-Asia*, în *The Geographical Journal*, 23 (6), 1904,

p. 722-734). Several studies in an unfortunately rather forgotten journal of the 1950s in Germany (*Archaeologia Geographica*) treated many aspects of human-environmental interaction. In the 1970s there was again remarkable interest in this topic – for just two examples see Ehlers directly discussing environmental change and settlement dynamics for northern Persia (E. Ehlers, *Klimageschichte und Siedlungsgang in vor- und frühgeschichtlicher Zeit in der Turkmenensteppe Nordpersiens*, in *Archaeologische Mitteilungen aus Iran*, N.F., 4, 1971, p. 7-17), and the work of Bintliff in Greece, which can already be considered as classical (J.L. Bintliff, *Human environment and human settlement in Prehistoric Greece*, BAR Suppl. Ser., 28, 1977, Oxford).

Thus, I do not think that this topic is new, although it certainly raises special interest at the moment (and will continue to be in focus for some time to come), due to the rapid environmental changes we personally experience.

An unfortunate side-effect, but a general one, is that previous work is often forgotten or ignored, even if it still contributes to our knowledge and understanding. A number of scientists appear to pretend that they are the first to study any given problem – in English or German this is expressed by „inventing the wheel again”/„das Rad neu erfinden”, in Romanian I think we could say „au descoperit apa caldă”.

You worked in Romania and you know, in a certain manner, the realities of our archaeological research. Considering the accomplishments of the European archaeological community, can you state several things which could be improved in the Romanian archaeology?

Indeed, I have had the chance to know many colleagues in Romania personally, and to experience archaeological practice before and after the changes of the 1990s. Although several of the scientists from the older generation have already passed away, others are still with us and active. The younger generation is, at least partly, already going on different research directions, and there are, in my opinion, many good or excellent colleagues who are on the same scientific level as researchers in any other (European) country.

Coming back to your question though, and if I may be critical, I would point out a few things. Although the older research certainly can be (and is) criticised, it should always be remembered what possibilities and difficulties there were at that time. It makes no sense to regret, for example, the lack of publication of geographical coordinates before the widespread use of GPS receivers (besides the fact that such coordinates were often considered state and military secrets!), or the lack of radiocarbon dates, when neither laboratories for such analyses existed in Romania, nor was it possible (or extremely difficult) to export such samples elsewhere and pay for the analyses. This is, of course, different today, and many colleagues now make use of practically all the methods applied in archaeology at present. This is perhaps something that can be expanded, depending, of course, on the suitable possibilities (including finances) being offered by the political administration.

Perhaps the most important thing is to present documentation of excavations and materials as well as possible. On the one hand something I learnt while working with Heritage offices (not at the university!), is the idea that any excavation also means

destruction, and indeed only the notes we take (fotos, drawings, journals etc.) remain. Here it would perhaps be more boring and technical, but, in my opinion, more scientifically correct, to clearly separate the observation and documentation of features and situations in the field from the interpretation by the archaeologist(s). To exemplify what I mean, I can mention, for burials, the frequently used terminology of „pottery broken *in situ* as **remains of the funerary feast**”. The fact observed is actually pottery broken *in situ*, while whether or not this is from some kind of funerary feast is a matter of interpretation – these two „parts” should not be mixed. However, this is not a problem specific only of Romanian archaeology, but one which could be improved practically everywhere.

An improvement, not only dependent on the archaeologists themselves in Romania (but again not only there), but also on politics and administrations, would indeed be a better control of quality. For this I mean both engagements made at the various archaeological research institutes, museums and universities, as well as for publications – in both cases the engagement, or the acceptance of studies, are still too often based on relations and not on qualification/quality. Although it is to some degree understandable, that each museum or institution would like to have their own publication (or series), this has led to such an inflation of journals, that they can not all be supplied with high quality studies, let alone be checked for quality. This has a negative effect on the general impression about academic (and teaching) quality, and in the end damages the reputation of Romania overall. I regret this very much, because I know many (younger) colleagues in Romania, who work at a very high and internationally competitive standard. At the same time I would ask for more respect (again not only in Romania) for more simple publications of material (finds and/or contexts), which could be put into circulation even without extensive historical interpretations – simple but precise excavation reports or descriptions and illustrations of find allow others to write historical interpretations, especially when the excavator/museum curator may not have been specialized in the period dug up or presented.

If you were to eulogize a Romanian archaeologist, who would you choose?

An answer to this question is quite difficult. I have already written about some colleagues or participated in editing honorific volumes for them, so that I shall not present them again here (Kurt Horedt [volume edited with T. Sorceanu, *Transsilvanica*, 1999], Tudor Soroceanu [in *Tyragetia*, S.N., 3, 2009, p. 381-391] and Horia Ciugudean [*Apulum*, 51, 2014]). Besides these colleagues with whom I became close friend, four other Romanian archaeologists whom I met personally and who impressed me specially are/were (alphabetically): Ion Chicideanu (or Ion Motzoi-Chicideanu), Radu Harhoiu, Radu Popa and Mircea Rusu.

Ion Chicideanu was a good and constant, even though not always simple, friend. Professionally he worked on many periods, including much very important work on the Bronze and Early Iron Ages. Besides his exceptional personality (including also the controversial facets, which we undoubtedly all have) he was exceptionally open and generous with materials from his own fieldwork, already when we first met in 1983. In spite of being marked by the stalinist period, he remained critical, never afraid of

expressing this openly. At the same time he was open to new methods, practically until his death in 2016, even though the last years were marked by illness.

Radu Harhoiu is an excellent specialist on the Migration and Early Medieval Period, who was one of my hosts during my Humboldt grant in the 1990s. I had not had much contact with him before, due to our differing professional interests. Our friendship was established during excavations at Sighișoara, where I was impressed by his ability to make positive use even of apparently negative circumstances (an excellent example is given in the recently appeared final volume on the Sighișoara excavations – R. Harhoiu, N. Boroffka, R. Boroffka, E. Gáll, A. Ioniță and D. Spânu, *Schäßbrug – Weinberg/Sighișoara – Dealul Viilor II. Archäologische Ausgrabungen bei der Fundstelle „Gräberfeld“/„Necropolă“*. Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2020, 15-21). During our joint work I remarked the precision of his documentation of the prehistoric materials, which had so far neither been in his interest, nor aim of the excavations – nevertheless he registered this material, including good sketches of finds in the excavation journals. He is among the few Romanian archaeologists, with whom I could plan several things to be done on any day, and actually successfully complete them – usually with many others a maximum of half the planned „to do” could be accomplished. He is a strong personality, and certainly not an „easy” friend. In spite of his, often very hard critiques, I hope he profited from our many controversial discussions as much as I did with an expansion of my horizon and how much I learnt.

A volume has been dedicated to Radu Popa (edited by D. Marcu Istrate, A. Istrate and C. Gaiu, *In memoriam Radu Popa. Temeiuri ale civilizației românești în context European, Biblioteca Muzeului Bistrița, Seria Historica, 7, Bistrița, 2003*), so that there is no need to repeat the praise expressed there by several colleagues. Personally I met him in the 1980s in Germany, and although his specialisation was on much later (Medieval) periods, I was very much impressed by his wide knowledge, as well as, perhaps even more so, his honesty and uprightness. Not permitting political misuse of his research, he was a patriotic critic of Romanian archaeology and history.

Finally I would like to remind of Mircea Rusu, whom I first met in Cluj in 1983 and for whom no homage has been published yet, although I would consider him as one of the more important Romanian archaeologists. An excellent scientist, he had a very wide range of interests, beginning with the Bronze Age and up to Late Medieval times. His dissertation on Bronze Age hoards from 1972 not only formed the basis of the books later published under the name of Petrescu-Dîmbovița (his PhD supervisor), but also contained far-seeing theoretical discussions on the interpretation of hoards, treated well before this was done elsewhere. Unfortunately, these parts remained unpublished after the main catalogue body was published under another name. At the same time Mircea Rusu was again an archaeologist, who was interested in new ideas and open to controversial discussions, not differentiating by age, qualification or other superficial criteria. He remains a great scientist and pleasant intelligent and generous person in my memory.

*Hunedoara – Castelul Corvinilor (Romania, 1988).
Horia Ciugudean and Nikolaus Boroffka.*

*Ampoița (Romania, 2010). Excursion of the Teleac Summer School.
In the foreground Nikolaus Boroffka, behind him Horia Ciugudean, to the right
Svend Hansen, Helle Vandkilde, and students.*

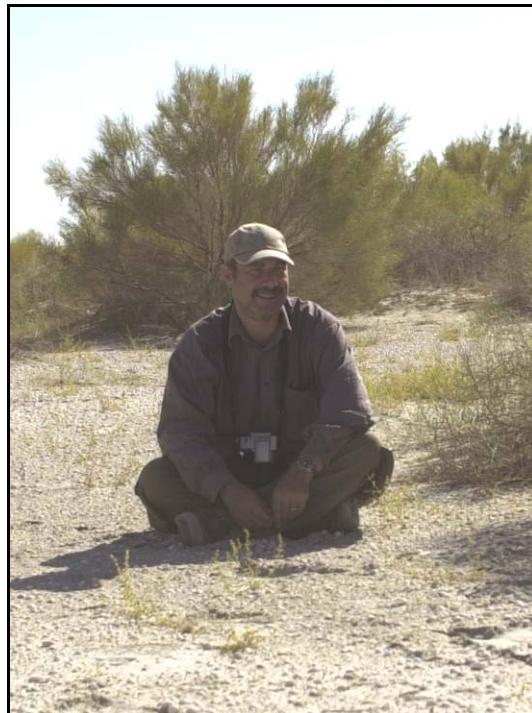
Werneuchen (Germany, 1996). Nikolaus Boroffka on rescue excavation.

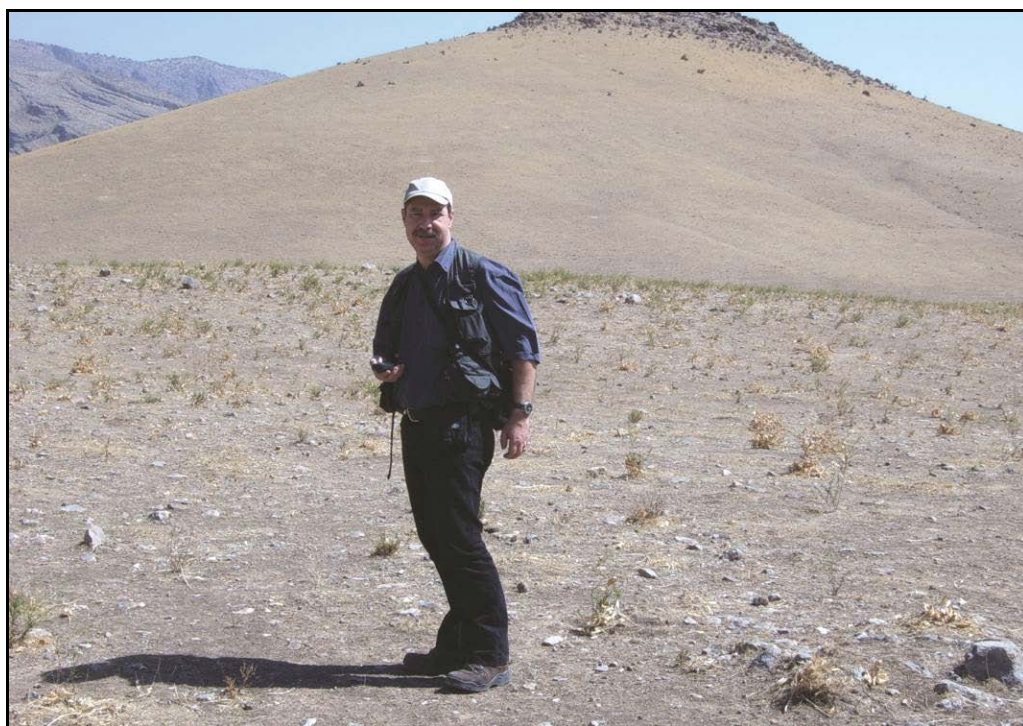
Râmets (Romania, 2020). Horia Ciugudean and Nikolaus Boroffka in front of an Early Bronze Age tumulus.

Karnab 1999 (Uzbekistan). Nikolaus Boroffka with one of the wheelbarrows.

Kyzylkum (Uzbekistan, 2003). Nikolaus Boroffka among saksaul bushes in the desert.

Lojlagan (Uzbekistan, 2004). Nikolaus Boroffka during surveys in the Surkhandarya district.

Tashkent (Uzbekistan, 2005). Nikolaus Boroffka with Chinese students in the National Museum.

*Kyzylkum (Kazakhstan, 2002).
From left to right, Judith Bölscher, Shugai, Anna Hörnig, Nikolaus Boroffka.*

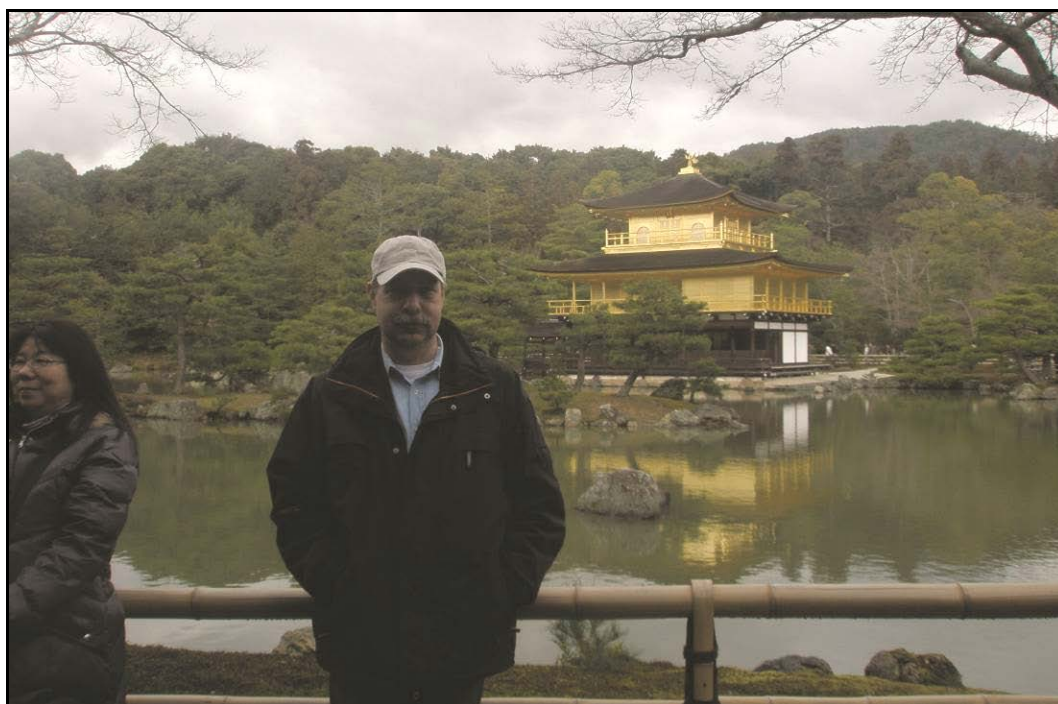
Akespe (Kazakhstan, 2002). From left to right, Nikolaus Boroffka, Anna Hörnig, Shugai, Gaziz Akhatov, not identified.

Nikolaus Boroffka in Kashmir Smast (Pakistan, 2007).

Ashgabat (Turkmenistan, 2005). Sandro Salvatori and Nikolaus Boroffka.

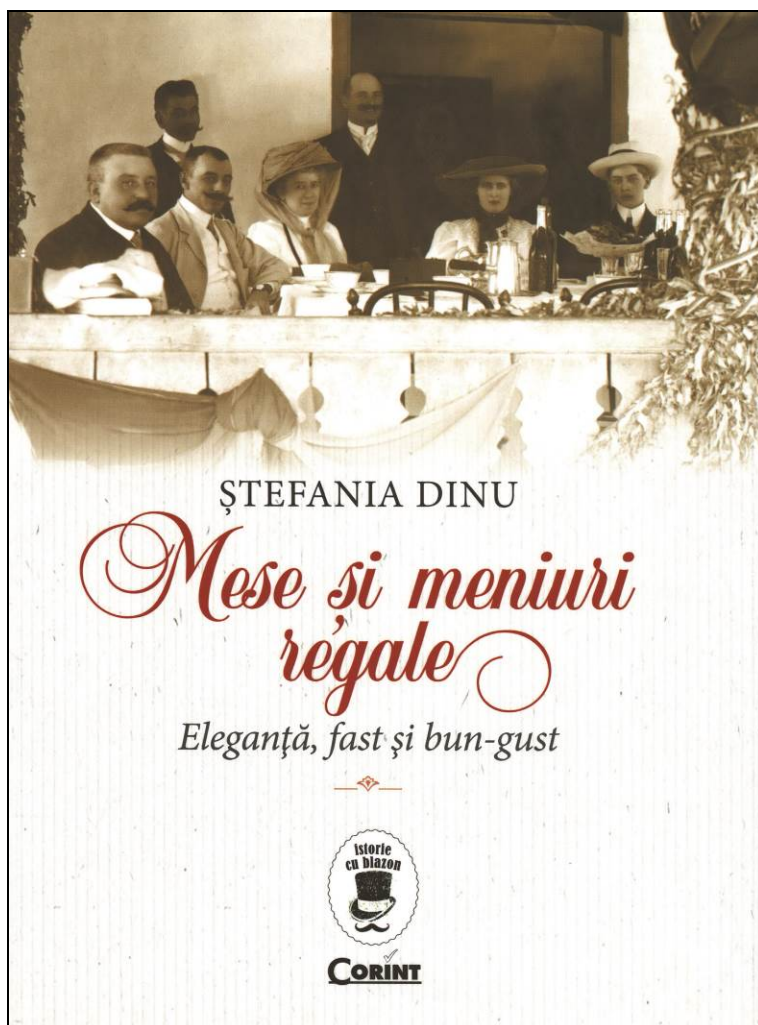

Kyoto (Japan, 2010). Nikolaus Boroffka in front of the Golden Pavillon.

Italica (Spain, 2011). Nikolaus Boroffka at the Roman site.

Ștefania Dinu, *Mese și meniuri regale: eleganță, fast și bun-gust*, București, Editura Corint Books, 2019, 192 p.

Complexitatea vieții cotidiene, cu toate componentele pe care le implică ea (profesie, venituri, familie, alianțe matrimoniale, stare de sănătate, alimentație, locuință, îmbrăcăminte, mod de petrecere a timpului liber etc.) constituie un segment al cercetării, care, în prezent, face obiectul tot mai multor studii și lucrări de specialitate. Interesul tot mai sporit față de acest domeniu fascinant al vieții private se justifică prin caracterul spectaculos al unor informații pe care doar sursele documentare ni-l poate devoala, prin munca sârguincioasă a istoricilor și prin curiozitatea publicului de a-și crea o percepție mai clară asupra traiului cotidian ce se pierde în negura veacurilor trecute.

Astfel s-ar putea motiva pasiunea Ștefaniei Dinu, muzeograf și cercetător în cadrul Muzeului Național Cotroceni, pentru viața de zi cu zi a membrilor Casei Regale a României, căreia putem spune că i-a dedicat o bună parte din activitatea sa științifică, materializată în volume precum *Viața cotidiană la Curtea Regală a României (1914-1947)* (2011), *Monarhia în România – o evaluare: politică, memorie și patrimoniu* (2012) și expoziții de cea mai înaltă clasă, dintre care amintim: *Viața cotidiană la Curtea Regelui Ferdinand I (1914-1927)* (2007), *Modă și veșminte la Curtea Regală a României* (2007), *Simfonia meniului* (2009).

Având în vedere acest background profesional, lucrarea *Mese și meniuri regale: eleganță, fast și bun-gust*, publicată în anul 2019, la Editura Corint, vine în întâmpinarea pasionaților de istorie, dar și a specialiștilor, cu o încântătoare narațiune de epocă ce îi face pe cititori protagoniști la mesele opulente de la Palatul Regal din București, de la Castelul Peleş din Sinaia sau de la Palatul Cotroceni, prilejuite de baluri, vizite ale unor personalități, dineuri de gală, sărbători tradiționale (Crăciun, An Nou, Paște), logodne, căsătorii sau aniversări.

Structura cronologică a prezentei apariții editoriale face ca volumul să fie accesibil tuturor categoriilor de public, firul narativ fiind astfel ușor de urmărit. Cele patru capitole (*Mese și meniuri regale la Curtea Regelui Carol I; II. Mese și meniuri regale la Curtea Regelui Ferdinand I; III. Mese și meniuri regale la Curtea Regelui Carol al II-lea și IV. Mese și meniuri regale la Curtea Regelui Mihai I*) corespund perioadelor de domnie ale celor patru șefi de stat pe care i-a avut țara noastră între anii 1866-1947, autoarea urmărind să aducă în prim-plan modul în care se desfășurau mesele de la Curtea Regală a României, protocolul impus și delicatesele gastronomice servite.

Bucătăria franceză a fost etalonul bucătăriilor europene, iar regii și reginele statului național român au încercat să-și sincronizeze stilul alimentar cu cel din Hexagon. Fără îndoială, cea care semnează prezentul volum demonstrează faptul că alimentația și mesele de la reședințele suveranilor români se caracterizau prin calitate, diversitate, eleganță, bun-gust și fast, ceea ce încadra Casa Regală a României în marea familie a Curților monarhice europene.

Deși tradițiile culinare au fost perpetuate de la o generație la alta, totuși fiecare cuplu regal și-a pus amprenta personală asupra protocolului, ceremonialului și meniului. Astfel, dacă în timpul primului suveran al țării, regulile de conduită, de aranjare și de servire a mesei au fost caracterizate prin sobrietate și rigurozitate, conform stilului de viață cazon și cumpătat pe care l-a avut, nu același lucru putem spune despre Principele Ferdinand și Principesa Maria, care, deși inițial au respectat protocolul impus de „unchiul”

Carol, mai apoi, după ce au devenit rege și regină, au preferat să fie mai puțin protocolari, la mese luând parte inclusiv membri ai personalului de la Curte. Cel care a adus mâncărurile tradiționale românești în meniurile de la Curtea Regală a fost Regele Carol al II-lea, iar carnea de vânat, nelipsită de la dejun, denotă pasiunea pe care controversatul rege a avut-o pentru vânătoare. Succesorul său, Regele Mihai I, a asigurat continuitatea firească a tradiției culinare din timpul domniei tatălui său, alimentația fiind una bazată îndeosebi pe feluri de mâncare cu specific românesc.

Pentru apariția editorială de față, meniurile elaborate pentru mesele oficiale reprezintă nu doar surse documentare inedite, ce ne oferă informații despre preparatele servite cu varii ocazii, ci și adevărate opere de artă, dacă analizăm o serie de detalii din listele de bucate realizate pentru dejunuri sau dineuri de gală: hârtia albă tipărită pe antet cu stema Regatului României sau monograma regilor, surmontată de coroana regală, grafica meniului, uneori simplă, dar elegantă, alteori pictată în peniță, de artiști români (Otilia Michail, Stoica Dumitrescu) sau străini (pictorul și graficianul german Karl Schmidt Rottluff), mai mult sau mai puțin cunoscuți, caligrafia în limba franceză (limba gastronomiei europene), motivele geometrice și florale, toate aceste elemente armonizându-se perfect într-un produs ce prezenta o evidentă notă de rafinament.

Din dorința de a surprinde sau poate pentru a satisface preferințele unor membri ai Familiei Regale, bucătarii au personalizat unele meniuri, ceea ce le făcea cu adevărat speciale. Astfel, cu ocazia logodnei principesei Mărioara (1922), s-a servit înghețată „Prințesa Maria”, iar la dejunul de gală prilejuit de deschiderea unei expoziții zootehnice la Timișoara (1925), oaspeții au degustat bomboane Kandia „Regina Maria” și „Prințesa Ileana”. Pentru a evidenția noul statut și titlu al acesteia din urmă, după căsătoria cu arhiducele Anton de Habsburg (1931), desertul din meniul de nuntă s-a numit Parfe „Arhiducesa Ileana”, iar trei ani mai târziu, cu prilejul sărbătoririi Restaurației în zilele de 6-8 iunie 1934, invitaților Regelui Carol al II-lea li s-a oferit, printre altele, și un preparat cu denumirea eponimă suveranului, respectiv cremă de pate de găscă „Regele Carol II”.

Periplul în gastronomia românească din vremea regalității se încheie cu secțiunea rezervată anexelor, în care cei interesați pot lua contact cu câteva surse documentare inedite: regulamentul referitor la titlul de „Furnizor al Curții Regale” pentru anii 1914 și 1920, un memoriu de răspuns al bucătarului-șef de la Palatul Cotroceni, H. Edner, din timpul Regelui Ferdinand I, cu privire la o serie de nereguli la bucătăria palatului, pentru care era considerat răspunzător, facturi emise de diferiți furnizori pentru alimente, veselă și tacâmuri achiziționate de aceeași reședință regală, dar și câteva rețete din meniurile exclusiviste ale epocii.

Analizând bibliografia selectivă, constatăm că lucrarea de față este de o calitate incontestabilă, în condițiile în care sursele primare, precum fondurile arhivistice, presa, memorialistica prevalează în detrimentul celor secundare (sinteze, enciclopedii, lucrări generale, studii), ceea ce denotă o cercetare științifică meticuloasă în abordarea problematicii vieții cotidiene și private de la Curtea celor patru regi pe care i-a avut țara noastră.

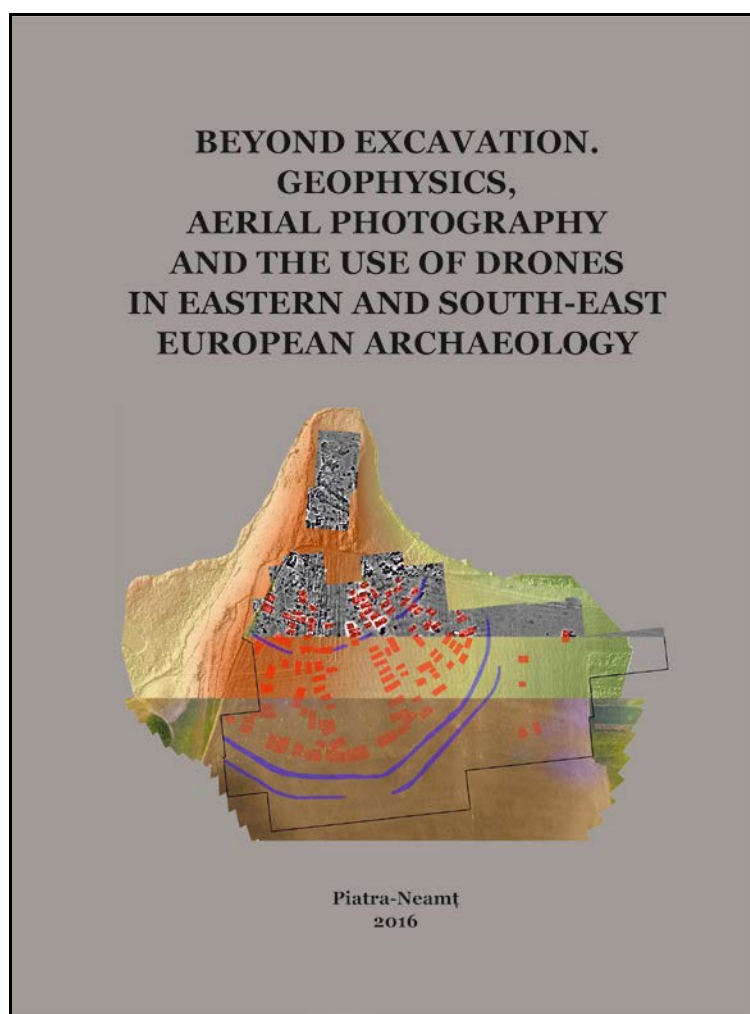
Așa cum într-un meniu ce este mai bun se păstrează la final, autoarea încheie prezenta carte cu un album structurat tematic (prima secțiune: *La masă cu Familia Regală*, a doua: *De la baluri, serate și sărbători la plimbări pe Dunăre*, a treia: *Evenimente*

speciale din Familia Regală, a patra: *Dejunuri și dineuri regale* și a cincea: *Porțelanuri fine, sticlărie de lux și alte obiecte rafinate*), oferind posibilitatea unei încântătoare delectări vizuale cititorilor care ajung să aibă în mâinile lor această bijuterie editorială. Materialul ilustrativ este unul consistent și variat, alcătuit din fotografii ale membrilor Casei Regale a României, alături de invitați, dar și imagini din sufrageriile reședințelor regale în care pot fi sesizate detalii privind decorul și aranjarea meselor. Acestea sunt completate de mărturii fotografice ale meniurilor servite cu ocazia încoronării Regelui Ferdinand și a Reginei Maria la Alba Iulia, a învestirii Mitropolitului Miron Cristea, cu prilejul vizitelor realizate de diplomați străini, a sărbătorilor tradiționale, logodne, căsătorii, aniversări etc., dar și ale unor piese de patrimoniu de un rafinament, bun-gust și măiestrie în modul executării ce transcend trecerea timpului.

Nu în ultimul rând, un plus de valoare este dat de grafica deosebită a conținutului acestei lucrări și de stilul narativ accesibil, cursiv, rafinat al autoarei, care prin prisma unei vaste experiențe în domeniul cultural și a unei cercetări laborioase a reușit să realizeze un volum captivant, care se adresează atât celor pasionați de istoria regalității, cât și specialiștilor. Narațiunea este țesută într-o manieră atât de incitantă la lectură și acaparatoare, încât cititorii devin ei înșiși protagoniști ai unei povești de epocă ce îi poartă la dineuri de gală, evenimente unice care țin de sfera privată, plimbări pe Dunăre, vizite în străinătate, în care bunul-gust, eleganța, atenția pentru cele mai mici detalii în prepararea meniurilor, aranjarea, decorarea și servirea mesei confirmă standardele înalte ale Casei Regale a României în materie de artă culinară, ceea ce îi asigură un loc bine meritat în rândul monarhiilor cu tradiție ale Europei.

Renata-Gabriela Buzău

Doris Mischka, Carsten Mischka, Constantin Preoteasa (Eds.),
Beyond excavation. Geophysics, aerial photography and the use of drones
in Eastern and South-East european archaeology. Proceedings
of the International Colloquium, 5-8 December 2016, Piatra-Neamț,
Romania, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, XL, Erlanger Studien zur Prähistorischen
Archäologie, 3, Editura „Constantin Matasă”. Piatra-Neamț, 2019.
ISBN: 978-973-777-48-5.

Volumul reprezintă rezultatul unui colocviu internațional desfășurat în perioada 5-8 decembrie 2016 și conține un cuvânt înainte semnat de editorii prezentului volum, opt studii de specialitate, însumând contribuția a 18 autori, indexați la sfârșitul lucrării. Cartea se încheie cu lista publicațiilor din Bibliotheca Memoriae Antiquitatis și a celor editate de Erlangen Studien zur Prähistorischen Archäologie. Șase dintre articolele din volum au ca subiect cultura Cucuteni-Trypillia de pe teritoriul României, Moldovei și Ucrainei, unul dintre materiale abordează fortificația Altheim din zona sud-estică a Germaniei, datată în mil. IV î. Hr., iar un articol se referă la așezarea aparținând culturii Poienești-Lucașeuca de la Brănești, raionul Orhei, Republica Moldova.

Cuvântul înainte - *Forward* - este semnat de editorii prezentului volum, respectiv Doris Mischka, Carsten Mischka și Constantin Preoteasa, fiind un preambul ce cuprinde considerații generale asupra volumului, precum și asupra tehnicilor de analiză non-intruzivă a siturilor arheologice.

Primul articol, semnat Carsten Mischka, Constantin Preoteasa și Georg Schafferer – *Two ends of one scale-Gradiometer surveys on the Cucuteni sites Văleni and Ghelăiești (Neamț County, Romania, 2016)* prezintă rezultatele cercetărilor magnetometrice a două situri de pe teritoriul județului Neamț, respectiv Văleni-Cetățuia și Ghelăiești-Nedeia. Ambele situri erau deja cunoscute în literatura de specialitate, ca urmare a unor cercetări arheologice anterioare. Ca un aspect interesant de remarcat este faptul că situl de la Văleni-Cetățuia este primul sit aparținând culturii Cucuteni cercetat vreodată. În timp ce la Văleni-Cetățuia urmele arheologice clare sunt sporadice, în ceea ce privește situl de la Ghelăiești-Nedeia, acesta prezintă o serie de informații noi cu privire la modul de distribuție și amenajare a locuințelor și a sistemului de fortificații. Interpretarea arheologică a sitului de la Ghelăiești-Nedeia reprezintă și imaginea folosită pe coperta prezentului volum.

Al doilea articol are ca scop prezentarea sumativă a rezultatelor cercetărilor non-invazive de la Scânteia, județul Iași, semnat de Cornelia-Magda Lazarovici, Carsten Mischka și Doris Mischka, cu titlul *Magnetic prospecting at Scânteia-„Dealul Bodești”/„La nuci”: History of Research*. Articolul prezintă rezultatele campaniilor de cercetare non-invazivă desfășurate de-a lungul vremii și rezultatele acestora. Perioada 1993-1994 reprezintă un pionierat în domeniul cercetărilor magnetometrice și tehnicile au fost aplicate de către Mihaela Ghiță și Gina Manea de la Institutul de Geologie și Geofizică din București. O parte dintre anomalii au fost verificate, fiind confirmată prezența unor locuințe și anexe/atelier. Magnetometria a fost refăcută în perioada 2001-2004 de către Florin Scurtu care a acoperit 9 ha și a publicat rezultatele în anul 2005. Au fost estimate cca. 50 de locuințe dispuse în două cercuri nonconcentrice. Ca urmare a acestor cercetări, au fost verificate anomaliiile, fiind cercetate atât locuințe, cât și zone ale sistemului de apărare. În anul 2007, Carsten Mischka, alături de o echipă de la Institut für Ur- und Frühgeschichte din cadrul Christian-Albrechts-Universität zu Kiel, a realizat mai multe cercetări non-invazive pe teritoriul României, una dintre acestea fiind la Scânteia. Cu această ocazie au fost corectate informații anterioare, aducând date noi. O altă echipă, coordonată de Dorel Micle și Liviu Măruia, a prospectat situl, estimând suprafața la aproximativ 14 ha. Campania din 2015, coordonată de Carsten Mischka, a acoperit întreaga suprafață a sitului, furnizând date complete. În total, au fost estimate 55 de

clădiri, iar sistemul de fortificație este format din două șanțuri, întărite pe latura sudică de un al treilea. O parte dintre anomalii au fost verificate începând cu 2016, validând datele geomagnetice.

Articolul semnat de Clara Drummer, Cornelia-Magda Lazarovici, Carsten Mischka, Doris Mischka, *Attempt to reconstruct a Copper Age dwelling from Scânteia – „Dealul Bodești”/„La Nuci” (Iași County, Romania). Preliminary results of the geomagnetic survey and excavation in 2016* completează datele prezentate în articolul anterior. În acest articol se face o analiză comparativă asupra complexelor aparținând casei cucuteniene, pe baza rezultatelor cercetărilor geomagnetice și de excavare. În cadrul articolului se are în vedere reconstituirea locuinței L14 prin modelare tridimensională. Sunt prezentate mai multe date legate de istoricul de cercetare de la Scânteia, precum și rezultatele săpăturilor în cadrul locuinței L14, cu accent pe complexe de locuire și reconstituirea arhitecturii.

Articolul semnat de Mykhailo Videiko – *Trypillia Culture sites at Dnipro region: geomagnetic surveys* prezintă istoricul de cercetare asupra mai multor așezări, alături de câteva prospecțiuni geomagnetice realizate în perioadele mai recente. Date importante sunt publicate cu privire la siturile de la: Kolomyishchina I și Grebeni-Vasylyshyn Yar. S-a estimat faptul că majoritatea siturilor din această regiune prezintă suprafețe între 3 și 6 ha. De asemenea, anumite așezări care au fost considerate ca epuizate din punct de vedere științific ascund încă o serie de informații, care fără prospecțiuni nu ar fi fost vizibile.

Cu același subiect al dezvoltării siturilor trypilliene continuă și René Ohlrau și Vitalii Rud' în articolul intitulat *Testing Trypillian site development via geomagnetic survey-new “megastructures” and plans of smaller sites*. Articolul are în vedere publicarea rezultatelor prospecțiunilor geomagnetice asupra unor situri aflate în perimetrul unor „mega-situri” cu scopul de a verifica principiile de organizare și alte caracteristici care ar fi putut fi transmise dinspre mega-situri spre cele din periferie. Aceste aspecte au avut ca finalitate discutarea funcției posibile ca așezări-satelit, în cazul în care acestea sunt contemporane cu siturile de mari dimensiuni. Al doilea obiectiv din campania 2016 se leagă de verificarea tiparului așezării presupus prin analogie cu așezarea de la Nebelivka. Scopul cercetării a fost de a verifica dacă megastructurile observate erau structuri singulare, sau parte a unei structuri mai mari.

Rezultate ale cercetărilor efectuate cu georadar sunt prezentate în articolul semnat de Mykhailo Videiko, Anatolii Chernov - *Maidanetske: using GPR. The new experimental geophysical survey. Groundpenetrating radar* a fost folosit pentru identificarea unor complexe detectate anterior ca urmare a prospecțiunilor magnetice, cu scopul de a compara rezultatele analizelor geofizice cu cercetările intruzive. Pe profilele furnizate de radar au fost identificate o serie de anomalii care ar putea indica o serie de structuri trypilliene prăbușite. În funcție de rezultatele obținute, se poate evalua adâncimea vestigiilor arheologice. Au fost întocmite 5 profile, cercetătorii furnizând inclusiv coordonatele geografice ale acestora pentru a putea fi localizate. Desigur, fiind un instrument cu aplicabilitate foarte recentă, rezultatele furnizate trebuie verificate în teren, făcând corelație inclusiv cu cercetările magnetometrice.

Thomas Saile și Martin Posselt în articolul cu titlul *Explorations of the earthworks at Altheim (lower Bavaria, Germany)* se distanțează de zona Cucuteni-Trypillia, publicând

rezultate recente de la Altheim. Investigațiile asupra sistemului de fortificații descoperit cu mai mult de un secol în urmă au scos la iveală o a doua incintă cu șanț din perioada Altheim la sud-est de structurile cunoscute. Cele două structuri sunt conectate între ele. Ca urmare a campaniilor de cercetare 2013-2014, a fost colectat material organic pentru datări cu radiocarbon, rezultând o încadrare în perioada 3700-3600 a. Chr. Autorii sugerează că este posibil să fie vorba de o așezare cu etape diferite de fortificare, acestea reprezentând un efort comunitar consistent. Zona interioară se presupune că putea fi folosită pentru sărbători, jocuri, ritualuri sau procesiuni pe parcursul mai multor generații, ceea ce înseamnă că așezarea reprezenta un loc central, un loc de formare a identității pentru așezările înconjurătoare.

Ultimul articol, semnat de Michael Meyer, Octavian Munteanu, Vasile Iarmulschi, Björn Rauchfuß, Franka Höppner, Maria Moraru, intitulat *The Poienești-Lucașeuca site from Brănești-„The west side” (Orhei district, Republic of Moldova). Researches of the period 2014-2015*, face referire la epoca preromană târzie, fiind așezat adecvat din punct de vedere cronologic. Autorii deplâng faptul că materialele colectate în anii '60-'70 ai secolului trecut sunt puține, aspect care trunchiază informațiile actuale. Acesta este motivul pentru care echipa de cercetare s-a concentrat asupra microregiunii Văii Răutului din raionul Orhei. Sunt precizate o serie de aspecte legate de cercetările anterioare, localizarea sitului de la Brănești, rezultatele cercetărilor arheologice de teren desfășurate pe suprafața sitului. Pentru fiecare secțiune arheologică în parte a fost întocmit un inventar al artefactelor, aspect pe care îl considerăm foarte util. Ceramica este descrisă pe larg, fiind subliniate formele dominante cu variante și subvariante. trebuie subliniată și analiza interdisciplinară asupra materialelor osteologice, scoțând în evidență aspecte legate de economia și alimentația așezării.

Volumul de față este un demers de excepție în ceea ce privește publicațiile arheologice de pe teritoriul României. Trebuie să scoatem în evidență câteva aspecte esențiale, precum: gruparea tematică a materialelor publicate, ordonarea acestora din punct de vedere cronologic, ilustrația de foarte bună calitate. Faptul că întregul volum are materialele traduse în limba engleză ne determină să îi preconizăm o largă circulație internațională. Toate cercetările prezentate în articolele de față sunt extrem de recente, foarte actuale și absolut necesare în contextul în care noile tehnici și tehnologii aduc date suplimentare și inedite, indispensabile mai ales în cazurile în care se intenționează o cercetare nouă. De altfel, în zilele noastre nu se mai recomandă începerea unei cercetări sistematice fără studii și prospecțiuni non-invazive cu scopul de a recupera cât mai mult din informația arheologică existentă.

Adela Kovács

BIBLIOTECA MUZEULUI DE ISTORIE ROMAN.

DONAȚIA DE CARTE „VASILE URSACHI”

George-Dan Hânceanu

Biblioteca Muzeului de Istorie Roman, care s-a format încă din anii 1960, cuprinde în mare parte reviste cu specializări diferite și volume cu tematici variate. Majoritatea acestora au fost achiziționate sau primite de fostul director al muzeului, dr. Vasile Ursachi. După 1990, în posesia bibliotecii au intrat și alte donații de la profesori și oameni de cultură ai orașului (precum donația profesorului Gh. A.M. Ciobanu, M. Andone, V. Vlasov, I. Wexler, A. Lozinschi, O. Lazăr, N. Stețcu).

După ieșirea la pensie (2004), fondatorul muzeului, dr. Vasile Ursachi, a donat bibliotecii instituției, în mai multe tranșe (cele mai consistente în anii 2015 și 2021), revistele și cărțile din biblioteca personală¹, în mare parte cu specific arheologic și istoric². Gestul Domniei sale a fost apreciat de actualul colectiv al muzeului, iar în semn de respect și prețuire dorim să îl semnalăm; astfel, biblioteca muzeală a fost înzestrată cu importante reviste și monografii (Pl. I-II), extrem de utile muzeografilor, istoricilor și arheologilor. Din numărul total de lucrări (circa 2000, unele exemplare având dubluri), au fost selectate pentru publicare doar cele referitoare strict la specificul muzeal, istoric și arheologic. Înainte de a face cunoscută lista titlurilor (sortată pe domenii de specialitate)³, dorim să menționăm că multe din volume sunt însoțite și de o valoare „sentimentală” fiind cu autografele autorilor (Pl. III-VII), unele amintindu-ne de cei „plecați” prea devreme dintre noi.

1. Reviste și cronici de specialitate

ACTA MOLDAVIAE SEPTENTRIONALIS (Botoșani): 2/2002.

ACTA MUSEI NAPOCENSIS (Cluj-Napoca): 17/1980, 26-30 (1, 2)/1989-1993, 31 (1, 2)/1994, 35 (1)/1998.

ACTA MUSEI POROLISSENSIS (Cluj-Napoca): 8/1984, 9/1985.

¹ De gestionarea donației s-au ocupat, pe lângă semnatarul acestor rânduri, custodele-bibliotecar Rodica Baciș și conservatorul Mariana Aiftincăi.

² Lucrările și revistele de istoria artei (din colecția „Minodora Ursachi”) au ajuns pe parcurs în Biblioteca Muzeului de Artă Roman.

³ În text au fost utilizate următoarele prescurtări: aut.-autor/i, coord.-coordonator/i, nr.-număr, red.-redactor/i, R.S.R.-Republica Socialistă România, SNRA-Sesiunea Națională de Rapoarte.

- ACTA MUSEI TUTOVENSIS* (Bârlad): 1-14/2006-2018.
- ANGUSTIA* (Sf. Gheorghe): 12/2008, 14/2010, 15/2011.
- ANALELE BRĂILEI* (Brăila): 1/1993, 3/1999.
- ANALELE DOBROGEI* (Constanța): Seria Nouă-1/1996.
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE "A. D. XENOPOL"* (Iași): 36/1999, 37/2000.
- ANUARUL MUZEULUI ETNOGRAFIC AL MOLDOVEI* (Iași): 7/2007.
- ARHEOLOGIA MOLDOVEI* (Iași): 1-27/1961-2004, 32-34/2010-2011, 37/2014, 42/2019.
- ARTA ȘI ARHEOLOGIA* (Iași): 13-14/1938.
- ARHIVA* (Iași): 2/1921.
- BANATICA* (Reșița): 1/1978.
- BIHAREA* (Oradea): 5/1977-1978, 6/1979.
- BULETIN DE THRACOLOGIE* (București): 2/1995.
- BULETIN ISTORIC* (Iași): 1/2000, 5/2004.
- BULETINUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE* (București): 27 (80)/1934.
- BULETINUL MONUMENTELOR ISTORICE* (București): 4/1970, 1-4/1971, 3/1972, 3/1973, 1/1975, 1/1976, 1-2/1978.
- BULETINUL "IOAN NECULCE" A MUZEULUI DE ISTORIE A MOLDOVEI* (Iași): Seria Veche-1/1921, 2/1922, 4/1924, 5/1926, 7/1929, 8/1930, 9/1931, 9(2)/1934; Seria Nouă, 2-3/1996-1997.
- BULETINUL MUZEULUI JUDEȚEAN "TEOHARI ANTONESCU" GIURGIU* (Giurgiu): 1/1995.
- BULETINUL MUZEULUI MILITAR NAȚIONAL* (București): 1/2003 (I, II).
- CARPICA* (Bacău): 1-47/1968-2018.
- CERCETĂRI ARHEOLOGICE* (București): 3/1979, 9/1992, 10/1997, 17/2010.
- CERCETĂRI ISTORICE* (București): Seria Veche-1/1926-1927, 2/1928, 5-7/1932, 8-9/1934, 11-12/1940; Seria Nouă-1/1979, 17-1/1998.
- CREȘTEREA COLECȚIUNILOR* (București): 28/1916.
- CRISIA* (Oradea): 1/1971, 2/1972, 3/1973, 8/1978, 10/1980, 19/1989.
- CRONICA CERCETĂRIILOR ARHEOLOGICE DIN ROMÂNIA* (București): campaniile 1983-1992/1996, (campania 1993)/1994, (campania 1994)/1995, (campania 1995)/1996, (campania 1996)/1997, (campania 1997)/1998, (campania 1998)/1999, (campania 2000)/2001, (campania 2001)/2002, (campania 2002)/2003, (campania 2004)/2005, (campania 2005)/2006.
- CULTURĂ ȘI CIVILIZAȚIE LA DUNĂREA DE JOS* (Călărași): 9/1991.
- CZASOPISMO PRAWNO-HISTORYCZNE* (Poznań): 22/1980.
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE* (București): Seria Nouă-5/1961.
- DANUBIUS* (Galați): 1/1967, 5/1971, 13-14/1992, 33/2015.
- DIN TRECUTUL JUDEȚULUI BOTOȘANI* (Botoșani): 1/1974.
- FORUM CULTURAL* (Botoșani): 1-48, 52/2004, 2-49/2013, 3-50/2013.
- HIERASUS* (Botoșani): 6/1986, 10/1997.
- ISTROS* (Brăila): 1-10/1980-2000.
- MATERIALE DE ISTORIE ȘI MUZEOGRAFIE* (București): 16/2002.
- MATERIALE ȘI CERCETĂRI DE ARHEOLOGIE* (București): 1/1953, 2/1956, 5/1959, a XIII-a SNRA (Oradea, 1979), a XIV-a SNRA (Tulcea, 1980), a XV-a SNRA (Brașov,

- 1981), a XVI-a SNRA, Vaslui, 1982 (București, 1986), a XVII-a SNRA, Ploiești, 1983 (București, 1993).
- MEMORIA ANTIQVITATIS* (Piatra-Neamț): 1-22/1969-2001.
- MOUSAIOS* (Buzău): 2/1978, 4 (1)/1994, 5/1999, 6/2001, 11/2006, 14/2009.
- MUSEUM. STUDII ȘI COMUNICĂRI* (Argeș): 10/2011.
- MUZEUL NAȚIONAL* (București): 2/1975, 3/1976.
- NOUVELLES ÉTUDES D'HISTOIRE* (București): 1/1980.
- PEUCE* (Tulcea): 2/1971, 10 (1, 2)/1991.
- PONTICA* (Constanța): 4/1971, 12-14/1979-1982, 21-25/1988-1992, 40/2007.
- POTAISSA. STUDII ȘI COMUNICĂRI* (Turda): 2/1980.
- REVISTA ARHIVELOR* (București): 8/1939, 1/1964, 1/1986.
- REVISTA CETATEA MOLDOVEI* (Iași): 10 (1)/1941.
- REVISTA DE ISTORIE* (București): 5-6/1955.
- REVISTA DE ISTORIE MILITARĂ* (București): 3(14)/1992.
- REVISTA FUNDAȚIEI REGALE* (București): 1/1935.
- REVISTA ISTORICĂ* (București): 23 (1-6)/1937, 24 (10-12)/1938.
- REVISTA ISTORICĂ "T. CODRESCU"* (Iași): 1/1915-1916, 2/1916-1934, 5/1935-1936.
- REVISTA MUZEELOR* (București): 3, 4/1964; 2/1965; nr. special/1965; 6/1966; 1, 3, 4-6/1967; 3-6/1968; 6/1969; 2-6/1970; 5/1972; 5/1976; 1-6/2001; 1-2/2002.
- REVISTA MUZEELOR ȘI MONUMENTELOR* (București): 4/1976; 2-5, 6-10/1978; 7/1979; 8, 9/1980; 4/1981;
- REVUE HISTORIQUE DU SUD-EST EUROPEEN* (București): 19 (1, 2)/1942, 20/1943, 21/1944, 22/1945.
- REVUE L'EUROPE DU SUD-EST* (Paris): 6, 7-8/1932
- ROUMANIE PAGES D'HISTOIRE* (București): 3-4/1981
- SARGEȚIA. ACTA MUSEI DEVENSIS* (Deva): 4/1966, 8/1971.
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE (ȘI ARHEOLOGIE)* (București): 1/1950, 1/1951, 2/1952, 3-4/1954, 3-4/1955, 1/1958, 4/1964, 3/1976.
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE MEDIE* (București): 1/1951.
- STUDII ȘI COMUNICĂRI* (Satu Mare): 1/1969, 2/1972.
- STUDIA ANTIQUA ET ARCHAEOLOGICA* (Iași): 1/1983, 2/1995, 7/2000, 8/2002.
- STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE* (București): 19/1972.
- STUDII ȘI CERCETĂRI MARAMUREȘENE* (Baia Mare): 1/1965.
- STUDII ȘI COMUNICĂRI* (Sibiu): 12/1965.
- STUDII ȘI COMUNICĂRI* (Satu Mare): 1/1969, 4/1972, 5-6/1981-1982
- STUDII ȘI COMUNICĂRI* (Focșani): 8-10/1991.
- STUDII ȘI COMUNICĂRI DE ETNOGRAFIE ȘI ISTORIE* (Caransebeș): 4/1982.
- STUDII ȘI MATERIALE* (Târgu Mureș): 2/1967.
- STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE* (Brăila): 19/2001.
- STUDII ȘI MATERIALE DE MUZEOGRAFIE ȘI ISTORIE MILITARĂ* (București): 2-3/1969-1970, 4-5/1971-1972, 6/1973, 7-8/1974-1975, 9/1976, 10/1977, 12/1979, 14-15/1981-1982, 16/1983.
- SUCEAVA. ANUARUL MUZEULUI JUDEȚEAN SUCEAVA* (Suceava): 5/1978, 11-12/1985.

SYMPOSIA THRACOLOGICA (București): 3/1985, 4/1986, 5/1987, 6/1988, 7/1989, 8/1990, 9/1992.

THRACO-DACICA (București): 2/1981, 1-2/1983, 16 (1-2)/1995.

VRANCEA. STUDII ȘI COMUNICĂRI (Focșani): 8-10/1991.

XENOPOLIANA (Iași): 13 (1-4)/2005.

ZARGIDAVA (Bacău): 1-15/2002-2016.

2. Lucrări de la congrese și simpozioane

ACTES DU II CONGRÈS INTERNATIONAL DE THRACOLOGIE, Bucarest, 4-10 sept. 1976.

ACTES DU VII CONGRÈS INTERNATIONAL DES SCIENCES PRÉHISTORIQUES ET PROTOHISTORIQUES, Praga, 1966.

ACTES DU VIII CONGRÈS INTERNATIONAL DES SCIENCES PRÉHISTORIQUES ET PROTOHISTORIQUES, tome I, Beograd, 1971.

BULLETIN DE CORRESPONDANCE HELLÉNIQUE, SUPPLÉMENT. XIII-RECHERCHES SUR LES AMPHORES GRECQUES, Paris, 1986.

BULLETIN DU XIII CONGRÈS DE L'UNION INTERNATIONALE DES SCIENCES PRÉHISTORIQUES ET PRO XV CONGRÈS INTERNATIONAL DES SCIENCES HISTORIQUES, Bucarest, 1980 et Forli, Italia, 1996.

IX CONGRÈS INTERNATIONAL DES SCIENCES PRÉHISTORIQUES ET PROTOHISTORIQUES – CIRCULAIRE, Nice, 1976.

XV CONGRÈS INTERNATIONAL DES SCIENCES HISTORIQUES, Bucarest, 1980.

CUCUTENI – 120 DE ANI DE CERCETĂRI. TIMPUL BILANȚULUI (Rezumat Comunicări Colocvii Internaționale, 21-24 octombrie 2004) (Dumitroaia, Gh., Chapman, J., Preoteasa, C., coord.), Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 2004.

CUCUTENI 120-VALORI UNIVERSALE (Lucrările Simpozionului Național, Iași, 30 septembrie 2004) (Ursulescu, N., Lazarovici, C. M.), Editura Sedcom Libris, Iași, 2006.

EPOQUE PRÉHISTORIQUE ET PROTOHISTORIQUE EN YOUGOSLAVIE, UISPP-VIII CONGRES, Beograd, 1971.

INVESTIGATIONS ARCHÉOLOGIQUES EN TCHÉCOSLOVAQUIE (AL VII-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚĂ PREISTORICĂ), Praga, 1966.

LE MONDE THRACE (ACTES DU II-E CONGRÈS INTERNATIONAL DE THRACOLOGIE), Bucarest, 1976.

LES RAPPORTS ET LES COMMUNICATIONS DE LA DÉLÉGATION DES ARCHÉOLOGUES DE L'URSS- VIII CONGRÈS INTERNATIONAL, Moscova, 1971.

LUCRĂRILE SIMPOZIONULUI DE ARHEOLOGIE, Târgoviște 23-25 nov. 1995.

RAPPORTS I GRANDS THEMES ET METHODOLOGIE (AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ISTORIE), Bucarest, 1980.

RAPPORTS II CHRONOLOGIE (AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ISTORIE), Bucarest, 1980.

RÉSUMÉS DES RAPPORTS ET COMMUNICATIONS-II CONGRES INTERNAȚIONAL DE THRACOLOGIE, Bucarest, 4-10 sept. 1976.

SESIUNEA DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE A MUZEELOR DE ISTORIE, București, vol. I-II/1964, 1971.

THE THRACIAN WORLD AT THE CROSSROADS OF CIVILISATIONS (AL VII-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE THRACOLOGIE), Bucurest, 1996.

3. Albume, Ghiduri și Cataloage

Agripa, A. M. (red.), *ARTA ȘI CULTURA TRACĂ PE PĂMÂNTURILE BULGARE. CATALOG DE EXPOZIȚIE*, Muzeul de Istorie al R.S.R., București, 1979.

Arnăutu, N. (coord.), *VALORI ALE PATRIMONIULUI NAȚIONAL CULTURAL. MUZEUL VASILE PÂRVAN BÂRLAD (1914-1989). CATALOG*, Bârlad, 1989.

Atanasiu, Fl., Vicol, A.-M., *MONUMENTELE JUDEȚULUI BRĂILA*, Brăila, 1977.

Avram, Al. (coord.), *MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR – GHID*, Editura Meridiane, București, 1973.

Buzdugan, C. (coord.), *ITINERARE ARHEOLOGICE MOLDOVENE*, Editura Sport-Turism, București, 1981.

Cavruc, V., Dumitroaia, Gh. (coord.), *CULTURA COSTIȘA ÎN CONTEXTUL EPOCII BRONZULUI DIN ROMÂNIA. CATALOG DE EXPOZIȚIE*, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 2001.

Cândea, I., Iavorschi, Gh. (red.), *MUNICIPIUL BRĂILA – SCHIȚĂ DE ALBUM ISTORIC*, Brăila, 1991.

Chirica, V., Mantu, C. M., Țurcanu, S. (ed.), *SCÂNTEIA-CERCETARE ARHEOLOGICĂ ȘI RESTAURARE. CATALOG DE EXPOZIȚIE*, Editura Helios, Iași, 1999.

Cloșca, C. (ed.), *IAȘI – ITINERAR CULTURAL-ISTORIC*, Editura Unirea, Iași, 1991.

Coja, M., Gheorghiuța, M. (coord.), *VASE GRECEȘTI ÎN MUZEUL NAȚIONAL. CATALOG*, București, 1983.

Crișan, V., Sîrbu, V. (coord.), *DACII DIN CURBURA CARPAȚILOR. CATALOG DE EXPOZIȚIE*, Editura Angustia, Sf. Gheorghe, 2009.

Croicu, I. (red.), *ALBUM MUZEUL NAȚIONAL COTROCENI*, București, 1993.

Cucoș, Șt. (coord.), *CERAMICA NEOLITICĂ DIN MUZEUL ARHEOLOGIC PIATRA NEAMȚ (CATALOG)*, Piatra-Neamț, 1973.

Davidescu, M. (red.), *MONUMENTE MEDIEVALE DIN N-V OLTENIEI*, Editura Meridiane, București, 1970.

Deaconu, L., Popovici, R. (coord.), *MUZEUL OLTENIEI. ISTORIE. GHID*, Craiova, 1976.

Daicoviciu, C., Firnberg, H. (Verfassers), *DIE DAKER ARCHÄOLOGISCHE FUNDE AUS RUMÄNIEN*, Neue Hofburg, Wien, 1981.

Dragomir, S. N. (ed.), *ȚINUTUL ROMAN ÎN ICONOGRAFIA VREMII*, Editura Autograf, Piatra-Neamț, 2004.

Dumitroaia, Gh. (ed.), *PRIMUL MUZEU CUCUTENI DIN ROMÂNIA*, Editura Foton, Brașov, 2005.

Dumitroaia, Gh. (ed.), *JUDETUL NEAMT-ALBUM MONOGRAFIC*, Editura Foton, Brașov, 2005.

Florescu, R. (red.), *GHID ARHEOLOGIC AL DOBROGEI*, Editura Meridiane, București, 1968.

Gaiu, C., Rustoiu, A. (coord.), *LES CELTES ET LES THRACO-DACES DE L'EST DU BASSIN DES CARPATES*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2000.

- Garašanin, D., Daicoviciu, H., Glodariu, I. (coord.), *ILLIRI ȘI DACI / ILLYRIENS AND DACES*, Cluj-București, 1972.
- Hartușche, N., Anastasiu, F. (coord.), *CATALOGUL SELECTIV AL COLECȚIEI DE ARHEOLOGIE A MUZEULUI BRĂILEI*, Brăila, 1976.
- Hâncu, I. Gh. (red.), *ORHEIUL VECHI. SCURTĂ ISTORIE A LOCALITĂȚII*, Chișinău, 1995.
- Horisin, T. (red.), *VELICO TÂRNOVO*, Sofia, 1965.
- Iaroslavski, E. (red.), *CATALOG EXPOZIȚIE – METALURGIA NEFEROASELOR ÎN TRANSILVANIA PREISTORICĂ*, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1995.
- Istina, L. (coord.), *CUCUTENI, UN UNIVERS MEREU INEDIT. CATALOG EXPOZIȚIE*, Editura Documentis, Bacău, 2006.
- Jucan, G. (coord.), *CÂMPULUNGUL MOLDOVENESC. ISTORIC CULTURAL – TURISTIC*, Câmpulung Moldovenesc, 1995.
- Lungu, V. (red.), *CATALOG EXPOZIȚIEI NECROPOLE TUMULARE DIN EPOCA FIERULUI ÎN ROMÂNIA*, Tulcea, 1995.
- Mamalaucă, M. (coord.), *OBICEIURI DE PORT ÎN ARIA CULTURII SÂNTANA DE MUREȘ*, Editura Asa, București, 2005.
- Mamalaucă, M. (coord.), *ANTICHITATEA TÂRZIE ÎN BAZINUL PRUTULUI. CATALOG*, Editura Sfera, Bârlad, 2009.
- Maxim, Z., Popovici, D. (coord.), *CATALOG EXPOZIȚIE – CERAMICA NEOLITICĂ. MEȘTEȘUG, ARTĂ, TRADIȚIE. TREI MILENII DE SPIRITUALITATE PREISTORICĂ*, Casa de Editură Panteon, Piatra-Neamț, 1995.
- Mihovilić, K. (red.), *ROVINJ PREJE RIMA ROVIGNO PRIMA DEI ROMANI ROVINJ VOR DEN ROMERN*, Verlag, Kiel, 2011.
- Mircea, O. (aut.), *CONSERVAREA PIESELOR ARHEOLOGICE*, Editura Mușatinia, Roman, 2010.
- Monah, D., Dumitroaia, Gh. (ed.), *ARTĂ ENEOLITICĂ CUCUTENI-CATALOG EXPOZIȚIE*, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 2002.
- Monah, D., Dumitroaia, Gh. (ed.), *PODURI-DEALUL GHINDARU, O TROIE ÎN SUBCARPAȚII MOLDOVEI*, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 2003.
- Monoranu, O. (coord.), *SUCEAVA. MUZEUL DE ISTORIE. GHID*, Suceava, 1981.
- Murariu, I., Aur, N. I. (aut.), *BACĂU. GHID DE ORAȘ*, Casa Editorială „Abeona”, București, 1992.
- Namolaru, V. (aut.), *PIATRA-NEAMT, PETIT GUIDE TOURISTIQUE*, Editura Meridiane, București, 1969.
- Noll, R. (Verfasser) *VOM ALTERTUM ZUM MITTELALTER, KATALOG DER ANTIKENSAMMLUNG* (I), Verlag Anton Schroll & Co., Wien, 1974.
- Oprîș, I. (aut.), *MONUMENTELE ISTORICE DIN ROMÂNIA (1850-1950)*, Editura Vremea, București, 2001.
- Petrescu-Dîmbovița, M., Andronic, Al. (aut.), *MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI*, Editura Meridiane, București, 1966.
- Popescu-Argeșel, I., Ursulescu, N. (aut.), *VATRA DORNEI. MIC ÎNDREPTAR TURISTIC*, Editura Sport-Turism, București, 1977.

- Popovici, D., *MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI – UN SFERT DE VEAC DE EXISTENȚĂ*, București, 1997.
- Popovici, D., Rialland, Y. (coord.), *VIAȚA PE MALUL DUNĂRII ACUM 6500 ANI*, București-Paris, 1996.
- Popușoi, E. (coord.), *EXPOZIȚIA "RĂDĂCINI ALE CIVILIZAȚIEI STRĂROMÂNEȘTI ÎN MUNTENIA DE RĂSĂRIT, MOLDOVA DE SUD ȘI CENTRALĂ ÎN SEC. III-XI P. CH. CATALOG"*, Vaslui, 1996.
- Popușoi, E., Arnăutu, N. (aut.), *TEZAURUL DE LA BÂRLAD-DUMBRAVA ROȘIE, SECOLELE XVI-XVII. CATALOG*, Bârlad, 1999.
- Scafeș, C. (red.), *MUZEUL MILITAR NAȚIONAL. CATALOG*, București, 2002.
- Ștefan, A., Gâdea, M. S., Pop, T. (coord.), *DE KLASSIEKE BESCHAVING VAN DE DACO-GETEN*, Gravenhage, Germany, 6-29 febr. 1980.
- Voicu-Vedea, V., Deneș, N., Opreșiu, M. (aut.), *SIBIU – GHID TURISTIC AL JUDEȚULUI*, Editura Sport-Turism, București, 1979.
- Vlădăreanu, Al., Ionașcu, G. (coord.), *SLOBOZIA 400. STUDII ȘI COMUNICĂRI MONOGRAFICE*, Slobozia, 1994.

*

- AURUL VIKINGILOR. CATALOG DE EXPOZIȚIE*, Muzeul de Istorie al R.S.R., București, 1969.
- BACĂU. MIC ÎNDREPTAR TURISTIC*, Editura Meridiane, București, 1963.
- BRĂILA – ALBUM FOTOGRAFIC*, București, 1971.
- CATALOGUL EXPOZIȚIEI ARTA RESTAURĂRII-RESTAURAREA ARTEI*, Roman, 2002 (colectivul de restauratori de la Muzeul de Istorie Roman, Muzeul Bucovinei, Muzeul Național de Istorie a Moldovei).
- CATALOG EXPOZIȚIE – CIVILIZAȚIA DACO-GEȚILOR ÎN PERIOADA CLASICĂ*, București, Bacău, Cluj-Napoca, 1976.
- CATALOGUL EXPOZIȚIEI NECROPOLELE ORAȘULUI ALBA IULIA-DIN PREISTORIE ÎN ZORII EVULUI MEDIU*, Alba Iulia, 2003.
- CETATEA DE SCAUN SUCEAVA-GHID*, Suceava, 1970.
- DACII. CATALOGUL EXPOZIȚIEI*, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca, 2004.
- GHIDUL COMPLEXULUI MUZEAL „IULIAN ANTONESCU” BACĂU*, Editura Pim, Iași, 2006.
- GHIDUL EXPOZIȚIEI SECȚIEI DE ISTORIE A MUZEULUI ȚĂRII CRIȘURILOR*, Oradea, 1972.
- GHID ILUSTRAT. MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA*, Constanța, 1984.
- GHIDUL MUZEULUI ȚĂRII CRIȘURILOR*, Oradea, 1977.
- I DACI* (a cura di Gr. Arbore Popescu), Electa, Milano, 1997.
- ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE, GHID. MUZEUL "DELTEI DUNĂRII"*, Tulcea, 1983.
- MUZEUL BRĂILEI, 1881-2001, 23 AUGUST. CATALOG EXPOZIȚIE*, Editura Istros, Brăila, 2001.
- MUZEUL PELEȘ-SINAIA*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1976.

ORIGINILE ROMEI. CATALOG DE EXPOZIȚIE DE ARHEOLOGIE, Muzeul de Istorie al R.S.R., București, 1980.

4. Volume tematice, aniversare / comemorative

ARCHAEOLOGY: MAKING OF AND PRACTICE (STUDIU ÎN ONOAREA LUI MIRCEA BABEȘ LA A 70-A ANIVERSARE) (editori: Măgureanu, D., Măndescu, D., Matei, S.), Editura Ordessos, Pitești, 2011.

ARHEOLOGIA MILENIULUI I P. CHR. CERCETĂRI ACTUALE PRIVIND ISTORIA ȘI ARHEOLOGIA MIGRAȚIILOR (editor: Ciupercă, B.), Editura Oscar Print, București, 2010.

ARHEOLOGIA MILENIULUI I P. CHR. VOL. II. INTERFERENȚE CULTURALE LA DUNĂREA DE JOS (editor: Ciupercă, B.), Editura Oscar Print, București, 2011.

ARHEOLOGIA MILENIULUI I P. CHR. VOL. III. DUNĂREA INFERIOARĂ ÎNTRE STEPE ȘI IMPERIU (editor: Ciupercă, B.), Editura Karta-Graphic, Ploiești, 2014.

IRON AGE SANCTUARIES AND CULT PLACES IN THE THRACIAN WORLD (editori: Sîrbu, V., Ștefănescu, R.), Editura C2 Design, Brașov, 2006.

ÎN AMINTIREA LUI CONSTANTIN GIURESCU LA 25 DE ANI DE LA MOARTEA LUI (1875-1918) (editori: Marinescu, C., Rosetti, Al., Papacostea, V., Grecescu, C.), București, 1944.

IN HONOREM MAGISTRI IOAN MITREA OCTOGENARII (editor: L. Istina), Editura Magic Print, Onești, 2017.

MISCELLANEA HISTORICA ARCHAEOLOGICA IN HONOREM VASILE URSACHI OCTOGENARII (editori: Croitoru, C., Hânceanu, G.-D.), Editura Istros, Brăila, 2015.

MISCELLANEA HISTORICA ET ARCHAEOLOGICA IN HONOREM PROFESSORIS IONEL CÂNDEA (editori: Sîrbu, V., Luca, C.), Editura Istros, Brăila, 2009.

OMAGIU LUI GAVRILĂ SIMION LA A 80-A ANIVERSARE (editori: Ailincăi, S. C., Micu, C., Mihail, F.), Editura Dobrogea, Constanța, 2008.

SCRIPTA PRAEHISTORICA. MISCELLANEA IN HONOREM NONAGENARII MAGISTRI MIRCEA PETRESCU DÎMBOVIȚA OBLATA (editori: Spinei, V., Monah, D., Lazarovici-Mantu, M.), Editura Trinitas, Iași, 2005.

SEMPER FIDELIS IN HONOREM MAGISTRI MIRCEA IGNAT (editori: Niculică, B., Boghian, D.), Editura Istros a Muzeului Brăilei, Suceava, 2013.

STUDIA IN HONOREM FLOREA COSTEA (editori: Ștefănescu, R., Bauman, I., Savu, L.), Editura C2 Design, Brașov, 2007.

STUDII DE ISTORIE ANTICĂ. OMAGIU PROFESORULUI IOAN GLODARIU (coord: Iaroslavschi, E.), Tipografia Astra Deva, Cluj-Napoca, 2001.

STUDII ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN MUNTENIA. IN MEMORIAM VICTOR TEODORESCU (editori: Voicu, L. M., Frînculeasa, A.), Ploiești, 2009.

TRACII ȘI VECINII LOR ÎN ANTICHITATE. STUDIA IN HONOREM VALERII SÎRBU (editor: Căndea, I.), Editura Istros, Brăila, 2010.

5. Monografiile arheologice și istorice

- Abizova, E. N., Birnia, P. P., Nudelman, A. A., *DREVNOSTI STAROVO ORHEIA*, Editura Știința, Chișinău, 1981.
- Andronic, Al. *IAȘII PÂNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVII-LEA. GENEZĂ ȘI EVOLUȚIE*, Editura Junimea, Iași, 1986.
- Andronic, Al. Neamțu, E., Cheptea, S., *INSCRIPTII MEDIEVALE ȘI DIN EPOCA MODERNĂ A ROMÂNIEI. ORAȘUL IAȘI*, Editura Academiei Române, Iași, 1994.
- Andronic, M., *EVOLUȚIA HABITATULUI UMAN ÎN BAZINUL HIDROGRAFIC SOLONEȚ DIN PALEOLITIC PÂNĂ LA SFÂRȘITUL SEC. AL XVIII-LEA*, Iași, 1996.
- Andruh, C. I., Tascev, G. N., *MOGHILNIC-MAMAI GORA (vol. III). MONOGRAFIE ARHEOLOGICĂ*, Zaporozje, Ucraina, 2004.
- Arnăut, T., *VESTIGII ALE SEC. VII-III A.CHR. ÎN SPAȚIUL DE LA RĂSĂRIT DE CARPAȚI*, Centrul Editorial al Universității de Stat din Moldova, Chișinău, 2003.
- Arnăut, T., Ursu Naniu, R., *VESTIGII GETICE DIN CEA DE A DOUA EPOCĂ A FIERULUI ÎN INTERFLUVIUL PRUTO-NISTREAN*, Editura Helios, Iași, 1996.
- Artimon, Al. (coord.), *CURTEA DOMNEASCĂ ȘI BISERICA "PRECISTA" DIN BACĂU. 500 DE ANI DE EXISTENȚĂ*, Bacău, 1991.
- Artimon, Al., *CIVILIZAȚIA MEDIEVALĂ URBANĂ DIN SECOLELE XIV-XVII (BACĂU, TG. TROTUȘ, ADJUD)*, Editura Documentis, Iași, 1998.
- Artimon, Al., *ORAȘUL MEDIEVAL TROTUȘ ÎN SEC. XIV-XVII. GENEZĂ ȘI EVOLUȚIE*, Editura Corgal Press, Bacău, 2003.
- Artimon, Al., Bogdan, P., *ISTORIA TÂRGULUI TROTUȘ DIN CELE MAI VECHI TIMPURI PÂNĂ LA MAREA UNIRE DIN 1918*, Editura Corgal Press, Bacău, 2008.
- Artimon, Al., Mitrea, I., *BACĂU – REȘEDINȚĂ VOIEVODALĂ*, Muzeul Județean „Iulian Antonescu” Bacău, 1996.
- Babeș, M., Mihailescu-Bîrliaba, V., *GERMANISCHE LATENEZEITLICHE „FEUERBOCKE” AUS DER MOLDAU*, Verlag Valter de Gruyter, Berlin, 1972.
- Bader, T., *EPOCA BRONZULUI ÎN N-V TRANSILVANIEI. CULTURA PRETRACICĂ ȘI TRACICĂ*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.
- Bader, T., Lazin, Gh. (coord.), *MĂRTURII ARHEOLOGICE DIN JUD. SATU MARE*, Muzeul de Istorie Satu Mare, 1980.
- Batariuc, P.-V., *CAHLE DIN MOLDOVA MEDIEVALĂ (SECOLELE XIV-XVII)*, Editura Istros, Brăila, 1999.
- Baumann, V. H., *AȘEZĂRI RURALE ANTICE ÎN ZONA GURILOR DUNĂRII*, Editura Institutului de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea, 1995.
- Bătrîna, L., Bătrîna, A., *BISERICA "SFÂNTUL NICOLAE" DIN RĂDĂUȚI. CERCETĂRI ARHEOLOGICE ȘI INTERPRETĂRI ISTORICE ASUPRA ÎNCEPUTURILOR ȚĂRII MOLDOVEI*, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 2012.
- Bejan, A., Micle, D., *ARHEOLOGIA O ȘTIINȚĂ PLURIDISCIPLINARĂ. METODE CLASICE ȘI MODERNE DE LUCRU*, Editura Excelsior Art, Timișoara, 2006.
- Berciu, D., *ZORILE ISTORIEI ÎN CARPAȚI ȘI LA DUNĂRE*, Editura Științifică, București, 1966.
- Berciu, D., *BURIDAVA DACICĂ*, Editura Academiei Române, București, 1981.

- Bichir, Gh., *GETO-DACII DIN MUNTENIA ÎN EPOCA ROMANĂ*, Editura Academiei Române, București, 1984.
- Boțan, S.-P., *VASE DE STICLĂ ÎN SPAȚIUL DINTRE CARPAȚI ȘI PRUT (SEC. II A CHR.-II P. CHR.)*, Mega Publishing House, Cluj-Napoca, 2015.
- Brătianu, Gh. I., *RECHERCHES SUR VICINA ET CETATEA ALBĂ*, București, 1935.
- Brătianu, Gh. I., *LES ORIGINES DU PEUPLE ROUMAIN: LES DONNÉES ARCHÉOLOGIQUES*, București, 1939.
- Brudiu, M., *PALEOLITICUL SUPERIOR ȘI EPIPALEOLITICUL DIN MOLDOVA. STUDIU ARHEOLOGIC*, Academia de Științe Sociale și Politice, București, 1974.
- Brudiu, M., *LUMEA DE SUB TUMULII DIN SUDUL MOLDOVEI. DE LA INDO-EUROPENI LA TURANICII TÂRZII-MĂRTURII ARHEOLOGICE*, Editura Printech, București, 2003.
- Canarache, V., *IMPORTUL AMFORELOR ȘTAMPILATE LA ISTRIA*, Editura Academiei, București, 1957.
- Cândea, I., *BRĂILA. ORIGINI ȘI EVOLUȚIE PÂNĂ LA JUMĂTATEA SEC. AL XVI-LEA*, Editura Istros, Brăila, 1995.
- Cândea, I., Sîrbu, V., *ISTORICUL ORAȘULUI BRĂILA DIN CELE MAI VECHI TIMPURI PÂNĂ LA 1540*, Editura Istros, Brăila, 1993.
- Cârciumaru, M., Tomescu, Al., *PALINOLOGIA. APLICAȚIILE EI ÎN ARHEOLOGIE*, București, 1994.
- Chidioșan, N., *CONTRIBUȚII LA ISTORIA TRACILOR DIN N-V ROMÂNIEI. AȘEZAREA WIETENBERG DE LA DERȘIDA*, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1980.
- Chirica, C. V., *ARTA ȘI RELIGIA PALEOLITICULUI SUPERIOR ÎN EUROPA CENTRALĂ ȘI RĂSĂRITEANĂ*, Editura Helios, Iași, 1996.
- Chirica, V., *THE GRAVETTIAN IN THE EAST OF THE ROMANIAN CARPATHIANS*, Editura Universității „Al. I. Cuza” Iași, 1989.
- Chirica, V., Borzic, I., Chetaru, N., *GISEMENTS DU PALEOLITHIQUE SUPERIEUR ANCIEN ENTRE LE DNIESTR ET LA TISSA*, Editura Helios, Iași, 1996.
- Chirica, V., Monah, D., *LE PALÉOLITHIQUE ET LE NÉOLITHIQUE DE LA ROUMANIE EN CONTEXTE EUROPÉEN*, Editura Universității „Al. I. Cuza” Iași, 1991.
- Chirica, V., Văleanu, M.-C., *UMANIZAREA TAURULUI CELEST. MĂRTURII ALE SPIRITUALITĂȚII COMUNITĂȚILOR CUCUTENIENE DE LA RUGIOASA*, Casa Editoriala Demiurg, Iași, 2008.
- Ciubotaru, El., *MONUMENTE ISTORICE DIN JUD. NEAMȚ, VOL. I – SITURI ARHEOLOGICE*, Editura Crigarux, Piatra-Neamț, 2004.
- Comșa, E., *BIBLIOGRAFIA PALEOLITICULUI ȘI MEZOLITICULUI DE PE TERITORIUL ROMÂNIEI*, București, 1978.
- Comșa, E., *BIBLIOGRAFIA REFERITOARE LA A DOUA EPOCĂ A FIERULUI DE PE TERITORIUL ROMÂNIEI*, București, 1993.
- Constantinescu, E.-M., *MEMORIA PĂMÂNTULUI DINTRE CARPAȚI ȘI DUNĂRE*, Editura Fiat Lux, București, 1999.
- Costăchel, V., Panaitescu, P. P., Cazacu, A., *VIAȚA FEUDALĂ ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA (SEC. XIV-XVII)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1957.

- Costea, Fl., *DACHII DIN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI ÎNAINTEA ȘI ÎN TIMPUL STĂPÂNIRII ROMANE*, Editura C2 Design, Brașov, 2002.
- Costea, Fl., *AUGUSTIN-TIPIA ORMENIȘULUI, COMUNA AUGUSTIN, JUDEȚUL BRAȘOV. MONOGRAFIE ARHEOLOGICĂ (vol. I)*, Editura C2 Design, Brașov, 2006.
- Costea, Fl., *CENTRUL RELIGIOS PANDACIC DE LA AUGUSTIN, JUD. BRAȘOV*, Editura Universității „Transilvania”, Brașov, 2007.
- Costea, Fl., Sîrbu, V., Savu, L., Bălos, A., Ștefănescu, R., *RACȘ-PIATRA DETUNATĂ, JUD. BRAȘOV. MONOGRAFIE ARHEOLOGICĂ (I)*, Muzeul Județean de Istorie, Brașov, 2015.
- Crișan, I. H., *CERAMICA DACO-GETICĂ*, Editura Meridiane, București, 1968.
- Crișan, I. H., *CERAMICA DACO-GETICĂ CU SPECIALĂ PRIVIRE LA TRANSILVANIA*, Editura Științifică, București, 1969.
- Crișan, I. H., *ZIRIDAVA. SĂPĂTURILE DE LA "ȘANȚUL MARE" DIN ANII 1960, 1961, 1962, 1964*, Arad, 1978.
- Crișan, I. H., *ITINERARE ARHEOLOGICE TRANSILVĂNESE*, Editura Sport-Turism, București, 1982.
- Crișan, V., *DACHII ÎN ESTUL TRANSILVANIEI*, Muzeul Carpaților Răsăriteni, Sf. Gheorghe, 2000.
- Crîșmaru, A., *DRĂGUȘENI-CONTRIBUȚII LA O MONOGRAFIE ARHEOLOGICĂ*, Muzeul Județean de Istorie Botoșani, 1977.
- Croitoru, C., *FORTIFICAȚII LINIARE ROMANE ÎN STÂNGA DUNĂRII DE JOS (II). TERMINOLOGIE RELATIVĂ*, Editura Istros, Brăila, 2007.
- Croitoru, C., *ROMAN DISCOVERIES IN THE EAST CARPATHIAN BARBARICUM*, Editura Istros, Brăila, 2011.
- Cucoș, Șt., *FAZA CUCUTENI B ÎN ZONA SUBCARPATICĂ A MOLDOVEI*, Editura „Constantin Matasă”, Piatra Neamț, 1999.
- Daicoviciu, H., Ferenczi, Șt., Glodariu, I., *CETĂȚI ȘI AȘEZĂRI DACICE ÎN SUD-VESTUL TRANSILVANIEI (vol. I)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.
- Dergaciov, V., *CULTURI DIN EPOCA BRONZULUI ÎN MOLDOVA*, Editura Știința, Chișinău, 1994.
- Dergaciov, V., *CĂRBUNA DEPOSIT*, Tipografia Academiei de Științe, Chișinău, 1998.
- Dergaciov, V., Bockarev, V., *SECELELE DE METAL DIN EPOCA BRONZULUI TÂRZIU DIN EUROPA DE EST*, Editura Golia, Iași, 2006.
- Diaconu, Gh., *MOGOȘANI-NECROPOLA DIN SEC. IV E.N.*, Muzeul Județean Dîmbovița, Târgoviște, 1970.
- Diaconu, Gh., *TÂRGȘOR-UN SIT MILENAR. STUDII DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE*, Editura Mașina de Scris, Ploiești, 2003.
- Diaconu, V., *HĂNEȘTI-BOTOȘANI – MĂRTURII ARHEOLOGICE ȘI ISTORICE*, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 2010.
- Diaconu, V., *DEPRESIUNEA NEAMȚ. CONTRIBUȚII ARHEOLOGICE*, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 2012.
- Diaconu, V., *REPERTORIUL DESCOPERIRILOR ATRIBUITE EPOCII BRONZULUI DIN JUDEȚUL NEAMȚ*, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 2016.

- Dragomir, I. T., *MONOGRAFIA ARHEOLOGICĂ A MOLDOVEI DE SUD*, I, Danubius, Galați, 1996.
- Dumitrașcu, S., *TEZAUUL DE LA TĂUTENI-BIHOR*, Oradea, 1973.
- Dumitrașcu, S., *MUNȚII APUSENI. NOTE ARHEOLOGICE*, Oradea, 1980.
- Dumitrașcu, S., *ARHEOLOGIA ROMÂNĂ LA SFÂRȘIT ȘI ÎNCEPUT DE MILENIU*, Editura Universității din Oradea, 1995.
- Dumitrașcu, S., *BIHAREA (vol. I). SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN ANII 1973-1980*, Oradea, 1994.
- Dumitrașcu, S., Bader, T., *AȘEZAREA DACILOR LIBERI DE LA MEDIEȘUL AURIT (I)*, Satu Mare, 1967.
- Dumitrașcu, S., Crișan, I., *DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA SUNCUIUȘ*, Oradea, 1989.
- Dumitrescu, Vl., *HĂBĂȘEȘTI – SATUL NEOLITIC DE PE HOLM*, Editura Meridiane, București, 1967.
- Dumitroaia, Gh., *EVOLUȚIA COMUNITĂȚILOR DIN PERIOADA DE TRANZIȚIE DE LA ENEOLITIC LA EPOCA BRONZULUI ȘI BRONZUL TIMPURIU*, București, 1998.
- Dumitroaia, Gh., *COMUNITĂȚI PREISTORICE DIN N-E ROMÂNIEI DE LA CULTURA CUCUTENI PÂNĂ ÎN BRONZUL MIJLOCIU*, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 2000.
- Dumitroaia, Gh., Monah, D. (coord.), *CUCUTENI AUJOURD'HUI*, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 1996.
- Dupoi, V., Sîrbu, V., *INCINTA DACICĂ FORTIFICATĂ DE LA PIETROASELE-GRUIU DĂRII (vol. I)*, Editura Alpha, Buzău, 2001.
- Emandi, E. I., *HABITATUL URBAN ȘI CULTURA SPAȚIULUI*, Editura Glasul Bucovinei, Suceava, 1996.
- Fabritius, K. F., *FORTIFICAREA CARPAȚILOR MERIDIONALI ÎN EPOCA DACICĂ CLASICĂ*, Cluj-Napoca, 1995.
- Florescu, A., Florescu, M., *CETĂȚILE TRACO-GETICE DIN SECOLELE VI-III A. CHR. DE LA STÂNCEȘTI (JUD. BOTOȘANI)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2005.
- Gheorghiu, G., *DACII PE CURSUL MIJLOCIU AL MUREȘULUI (SF. SEC. II A CH.- ÎNC. SEC. II P.CH.)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2005.
- Glodariu, I., *RELĂȚIILE COMERCIALE ALE DACIEI CU LUMEA ELENISTICĂ ȘI ROMÂNĂ*, Editura Dacia, Cluj, 1974.
- Glodariu, I., *AȘEZĂRI DACICE ȘI DACO-ROMANE LA SLIMNIC*, Editura Academiei Române, București, 1981.
- Glodariu, I., Costea, Fl., Ciupea, I., *COMANA DE JOS. AȘEZĂRILE DE EPOCĂ DACICĂ ȘI PREFEUDALĂ*, Brașov, 1980.
- Glodariu, I., Iaroslavschi, E., *SARMISEGETUSA REGIA-CAPITALA DACIEI PREROMANE*, Deva, 1996.
- Glodariu, I., Iaroslavschi, E., Rusu, A., *CETĂȚI ȘI AȘEZĂRI DACICE ÎN MUNȚII ORĂȘTIEI*, Editura Sport-Turism, București, 1988.
- Glodariu, I., Moga, V., *CETATEA DACICĂ DE LA CĂPÎLNA*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.

- Gudea, N., *POROLISSUM RESPUBLICA MUNICIPII SEPTIMII POROLISSENSIUM*, Editura Sport-Turism, București, 1986.
- Gumă, M., *CIVILIZAȚIA PRIMEI EPOCI A FIERULUI ÎN S-V ROMÂNIEI*, Editura S.C. Melior Trading SRL, București, 1993.
- Hansel, B., Machnik, J., *DAS KARPATENBECKEN UND DIE OSTEUROPAISCHE STEPPE (4000-500 V.CHR.)*, Verlag, München-Rahden, 1998.
- Hartuche, N. A., Anastasiu, F., *BRĂILIȚA*, Brăila, 1968.
- Hău, Fl., *STUDII DE ARHEOLOGIE* (ed. Mareș, I.), Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2014.
- Hânceanu, G.-D., *EVOLUȚII ETNO-DEMOGRAFICE ȘI CULTURALE ÎN BAZINUL BÂRLADULUI (SECOLELE VI-XI)*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2011.
- Hânceanu, G.-D., *DOUĂ ATELIERE MEȘTEȘUGĂREȘTI DIN TÂRGUL MEDIEVAL AL ROMANULUI (SECOLELE XV ȘI XVII)*, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila, 2017.
- Hîncu, I., *BĂȘTINAȘII PLAIULUI MOLDAV ÎN LUMINA SURSELOR ARHEOLOGICE (SCHIȚE)*, Tipografia din Cimișlia, Chișinău, 1993.
- Hîncu, I., *CETĂȚI ANTICE ȘI MEDIEVALE TIMPURI DIN REPUBLICA MOLDOVA*, Editura Universitas, Chișinău, 1993.
- Iaroslavschi, E., *TEHNICA LA DACI*, Bibliotheca Musei Napocensis, XV, Cluj-Napoca, 1997.
- Ignat, M., *DACII LIBERI DIN MOLDOVA-CONTRIBUȚII ARHEOLOGICE-NECROPOLELE DE LA PODENI ȘI ZVORĂȘTEA*, Editura Helios, Iași, 1999.
- Ignat, M., *NECROPOLELE TUMULARE DIN ZONA RĂDĂUȚI ÎN CADRUL LUMII TRACO-GETICE (SEC. VII-V A. CH.)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2006.
- Innerhofer, Fl., *DIE MITTELBRONZESEITLICHEN NADELN ZWISCHEN VOGESEN UND KARPATEN*, Teil 2, Band 71, Bonn, 2000.
- Ioniță, I., *DAS GRABER VON INDEPENDENȚA (WALACHEI)*, R. H. Verlag, Bonn, 1971.
- Ioniță, I., Ursachi, V., *LA NÉCROPOLE CARPE DES II-III SIÈCLES DE N.E. À VĂLENI*, fascicule 9, Editura Academiei, București, 1977.
- Ioniță, I., Ursachi, V., *VĂLENI. O MARE NECROPOLĂ A DACILOR LIBERI*, Editura Junimea, Iași, 1988.
- Ivanov, I., *SECRETELE NECROPOLEI CALCOLITICE DE LA VARNA*, Vechea editură Septembrie, Sofia-Bulgaria, 1978.
- Jivkova, L., *LE TOMBEAU DE KAZANLÂK*, Nauka I. Izkustvo et Aurel Bongers, Verlag, Reck, 1874.
- Kotigorosko, V., *ȚINUTURILE TISEI SUPERIOARE ÎN VEACURILE III I.E.N.-IV E.N. (PERIOADELE LA TÈNE ȘI ROMANĂ)*, Bibliotheca Thracologica, XI, București, 1995.
- Lambrino, M. F., *LES VASES ARCHAÏQUES D'HISTRIA*, Editura Fundația Regală „Carol I”, București, 1938.
- Levițki, O., *CULTURILE HALLSTATTULUI TIMPURIU ȘI MIJLOCIU ÎN MOLDOVA*, Editura Știința, Chișinău, 1994.
- Levițki, O., *NECROPOLA TUMULARĂ HALLSTATTIANĂ TÂRZIE TRINCA-„DRUMUL FELEȘTILOR”*, Editura Trinitas, Iași, 2006.
- Larina, O., *CULTURI DIN EPOCA NEOLITICĂ*, Editura Știința, Chișinău, 1994.

- Lazarovici, C. M., Lazarovici, Gh., *ARHITECTURA NEOLITICULUI ȘI EPOCHI CUPRULUI DIN ROMÂNIA. VOL. I – NEOLITICUL*, Editura Trinitas, Iași, 2006.
- László, A., *DATAREA PRIN RADIOCARBON ÎN ARHEOLOGIE*, București, 1997.
- Luca, C., Măndescu, D., *RITURI ȘI RITUALURI FUNERARE ÎN SPAȚIUL EXTRACARPATIC ÎN SECOLELE VIII-X*, Editura Istros, Brăila, 2001.
- Lupu, N., *TILIȘCA. AȘEZĂRILE ARHEOLOGICE DE PE CATANAS*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.
- Mantu, C. M., *CULTURA CUCUTENI. EVOLUȚIE, CRONOLOGIE, LEGĂTURI*, Editura Nona, Piatra-Neamț, 1998.
- Mantu, C. M., Dumitroaia, Gh., Tsaravopoulos, A. (coord.), *CUCUTENI. THE LAST GREAT CHALCOLITHIC CIVILIZATION OF EUROPE*, Editura Athena Publishing&Printing House, București, 1997.
- Mareș, I., *METALURGIA ARAMEI ÎN NEO-ENEOLITICUL ROMÂNIEI*, Editura Bucovina Istorică, Suceava, 2002.
- Mareș, I., *BISERICA NAȘTEREA SFÂNTULUI IOAN BOTEZĂTORUL DIN SUCEAVA*, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2014.
- Mateescu, R., *ISTORIILE UNUI TEMPLU*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2012.
- Matei, M. D., *GENEZĂ ȘI EVOLUȚIE URBANĂ ÎN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ PÂNĂ ÎN SECOLUL AL XVII-LEA*, Editura Helios, Iași, 1997.
- Matei, M. D., Chițescu, L., *CETATEA DE PĂMÂNT DE LA BÂRLAD. MONOGRAFIE ARHEOLOGICĂ*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2002.
- Matei, M. D., Cârciumar, R., *STUDII NOI DESPRE PROBLEME VECHI DIN ISTORIA EVULUI MEDIU ROMÂNESC*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2004.
- Măndescu, D., *CETĂȚENI-STAȚIUNEA GETO-DACĂ DE PE VALEA DÂMBOVIȚEI SUPERIOARE*, Editura Istros, Brăila, 2006.
- Mitrea, I., *AȘEZAREA DIN SEC. VI-IX DE LA IZVOARE-BAHNA*, Editura Nona, Piatra-Neamț, 1998.
- Mitrea, I., *COMUNITĂȚI SĂTEȘTI LA EST DE CARPAȚI ÎN EPOCA MIGRAȚIILOR. AȘEZAREA DE LA DAVIDENI DIN SEC. V-VIII*, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 2001.
- Mitrea, I., *DIN ARHEOLOGIA ȘI ISTORIA MOLDOVEI ÎN PRIMUL MILENIU CREȘTIN*, Editura Babel, Bacău, 2012.
- Mitrea, I., *AȘEZAREA MEDIEVALĂ TIMPURIE DE LA ȘTEFAN CEL MARE-GUTINAȘ, JUD. BACĂU*, Editura Magic Print, Onești, 2015.
- Monah, D., *PLASTICA ANTROPOMORFĂ A CULTURII CUCUTENI-TRIPOLIE*, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 1997.
- Monah, D., Cucos, Șt., *AȘEZĂRILE CULTURII CUCUTENI DIN ROMÂNIA*, Editura Junimea, Iași, 1985.
- Monah, D., Dumitroaia, Gh., Weller, O., *L'EXPLOITATION DU SEL À TRAVERS LE TEMPS*, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 2007.
- Morintz, Al., Schuster, C., *APLICAȚII ALE TOPOGRAFIEI ȘI CARTOGRAFIEI ÎN CERCETAREA ARHEOLOGICĂ*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2004.

- Morintz, S., *CONTRIBUȚII ARHEOLOGICE LA ISTORIA TRACILOR TIMPURII, VOL. I. EPOCA BRONZULUI ÎN SPAȚIUL CARPATO-BALCANIC*, Editura Academiei Române, București, 1978.
- Moscalu, E., *CERAMICA TRACO-GETICĂ*, Muzeul Național de Istorie București, 1983.
- Neamțu, V., *ISTORIA ORAȘULUI MEDIEVAL BALIA*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1997.
- Nicolăescu-Plopușor, C. S., *OAMENII DIN VÂRSTA VECHE A PIETREI*, Editura Științifică, București, 1965.
- Nicolăescu-Plopușor, D., Wolski, W., *ELEMENTE DE DEMOGRAFIE ȘI RITUAL FUNERAR LA POPULAȚIILE VECHE DIN ROMÂNIA*, Editura Academiei, București, 1975.
- Niculită, I., *THRACO-GETICA, STUDII ȘI MATERIALE*, Editura CartDidact, Chișinău, 2004.
- Niculită, I., Zanoci, A., Arnăut, T., *HABITATUL DIN MILENIUL I A.CHR. ÎN REGIUNEA NISTRULUI MIJLOCIU (SITURILE DIN ZONA SAHARNA)*, Chișinău, 2008.
- Niculită, I., Zanoci, A., Băț, M. (red.), *THRACIANS AND CIRCUMPONTIC WORLD*, vol. I-III, Editura CartDidact Chișinău, 2004.
- Nițu, A., *FORMAREA ȘI CLASIFICAREA GRUPELOR PE STIL AB ȘI B ALE CERAMICII PICTATE CUCUTENI-TRIPOLIE*, Editura Academiei Române, București, 1984.
- Olteanu, Șt., Grigore, N., Nicolae, V., *COMUNITATEA SĂTEASCĂ DE LA ȘIRNA, JUD. PRAHOVA (SEC. II-X D. H), ÎN LUMINA IZVOARELOR ARHEOLOGICE*, Editura Academia Română, București, 2007.
- Otte, M., Cririca, V., Haesaerts, P. (coord.), *L'AURIGNACIEN ET LE GRAVETTIEN DE MITOC-MALU GALBEN (MOLDAVIE ROUMAINE)*, Eraul 72, Liège, 2007.
- Oța, L., Sîrbu, V., *SARMAȚII DIN JUDEȚUL BRĂILA*, Editura Istros, Brăila, 2009.
- Paragină, A., *HABITATUL MEDIEVAL LA CURBURA EXTERIOARĂ A CARPAȚILOR ÎN SEC.X-XV*, Editura Istros, Brăila, 2002.
- Paul, I., *CULTURA PETREȘTI*, Editura Museion, București, 1992.
- Pârvan, V., *GETICA. O PROTOISTORIE A DACIEI*, Cultura Națională, București, 1926.
- Pârvan, V., *DACIA. CIVILIZAȚIILE STRĂVECHI DIN REGIUNILE CARPATO-DANUBIENE*, Editura Științifică, București, 1958.
- Pârvan, V., *GETICA. O PROTOISTORIE A DACIEI*, Editura Meridiane, București, 1982.
- Petrescu-Dîmbovița, M., Florescu, M., Florescu, A. C., *TRUȘEȘTI. MONOGRAFIE ARHEOLOGICĂ*, Editura Academia Română, București, 1999.
- Petrescu-Dîmbovița, M., Spinei, V. (coord.), *CERCETĂRI ARHEOLOGICE ȘI ISTORICE DIN ZONA LACULUI DE ACUMULARE BICAZ*, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 2003.
- Petrescu-Dîmbovița, M., Teodor, D. Gh., *SISTEME DE FORTIFICAȚII MEDIEVALE TIMPURII LA EST DE CARPAȚI. AȘEZAREA DE LA FUNDU HERȚII (JUD. BOTOȘANI)*, Editura Junimea, Iași, 1987.
- Petrescu-Dîmbovița, M., Văleanu, M. C., *CUCUTENI-CETĂȚUIE. MONOGRAFIE ARHEOLOGICĂ*, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 2004.

- Petrescu-Dîmbovița, M., Zaharia, E., Boroffka, N., Stoica, C., Rotea, M., *COMORI ALE EPOCII BRONZULUI DIN ROMÂNIA*, Editura SC. DAIM P.H. S.R.L., București, 1995.
- Pop, H., *FORTIFICAȚIILE DACICE DIN VESTUL ȘI NORD-VESTUL ROMÂNIEI*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2006.
- Popescu, M. C., *INTERFERENȚE CULTURALE ÎN DACIA PREROMANĂ. VASE CERAMICE DE IMPORT*, Cluj Napoca, 2008.
- Popescu, M. C., *HELLENISTIC AND ROMAN POTTERY IN PRE-ROMAN DACIA*, Editura A.R.A. București, 2013.
- Popova, T. B., Rausenbach, V. M., *MATERIALE ARHEOLOGICE ÎN MUZEELE REGIONALE*, București, 1955.
- Popușoi, E., *TRESTIANA. MONOGRAFIE ARHEOLOGICĂ*, Editura Sfera, Bârlad, 2005.
- Preda, C., *GETO-DACII DIN BAZINUL OLTULUI INFERIOR. DAVA DE LA SPRÎNCENATA*, Editura Academiei Române, București, 1986.
- Protase, D., *PROBLEMA CONTINUITĂȚII ÎN DACIA ÎN LUMINA ARHEOLOGIEI ȘI NUMISMATICII*, Editura Academiei Române, București, 1966.
- Protase, D., *OBREJA. AȘEZAREA ȘI CIMITIRUL DACO-ROMAN, SEC. II-IV. DOVEZI ALE CONTINUITĂȚII ÎN DACIA*, Editura Nereamia Napocae, Cluj-Napoca, 2002.
- Pușcașu, V. M., *NECROPOLE MEDIEVALE ÎN MOLDOVA PÂNĂ LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVII-LEA*, Editura Vremea, București, 2021.
- Roman, P., Păunescu, Al., *OSTROVUL CORBULUI-PROGRAM DE CERCETARE*, vol. I, Editura Caro, București, 1996.
- Rustoiu, A., *METALURGIA BRONZULUI LA DACI (SEC. II Î. CHR.-SEC. I D. CHR.). TEHNICI, ATELIERE ȘI PRODUSE DE BRONZ*, Bibliotheca Thracologică, XV, București, 1996.
- Rusu-Pescaru, A., *SANCTUARELE DACIEI*, Acta Musei Devensis, Deva, 2005.
- Sanie, S., *DIN ISTORIA CULTURII ȘI RELIGIEI GETO-DACICE*, Editura Universității „Al. I. Cuza” Iași, 1995.
- Sanie, S., Marin, T. E. (editori), *GETO-DACII DINTRE CARPAȚI ȘI NISTRU (SEC. II A CHR. – II P. CHR.)*, vol. I, Editura Universității „Al. I. Cuza” Iași, 2011.
- Sîrbu, V., *MANIFESTĂRI ALE VIEȚII SPIRITUALE LA GETO-DACI ȘI DACII LIBERI REFLECTATE ÎN DESCOPERIRILE ARHEOLOGICE*, Iași, 1993.
- Sîrbu, V., *CREDINȚE ȘI PRACTICI FUNERARE RELIGIOASE ȘI MAGICE ÎN LUMEA GETO-DACILOR*, Editura Porto-Franco, Galați, 1993.
- Sîrbu, V., *DAVA GETICĂ DE LA GRĂDIȘTEA-JUD. BRĂILA (vol. I)*, Editura Istros, Brăila, 1996.
- Sîrbu, V., *OAMENI ȘI ZEI ÎN LUMEA GETO-DACILOR*, Editura C2 Design, Brașov, 2006.
- Sîrbu, V., Damian, P., Safta, E., *AȘEZĂRI DIN ZONA CĂSCIOARELE-GREACA-PRUNDU (MILENIILE I I. HR.-I D. HR.)*, Editura Istros, Brăila, 1996.
- Sîrbu, V., Florea, G., *IMAGINAR ȘI IMAGINE ÎN DACIA PREROMANĂ*, Editura Istros, Brăila, 1997.
- Sîrbu, V., Oța, L., Vîlcu, A., Neagu, M., Oprea, V., *SUDUL MUNTENIEI ÎN SEC. I A. CHR.-III P. CHR. SARMAȚI, DACI, ROMANI*, Editura Istros, Brăila, 2014.
- Solomonik, I., *GRAFFITI ANTICINOGO HERSONESA*, Kiev, 1978.

- Sorochin, V., *CIVILIZAȚIILE ENEOLITICE DIN MOLDOVA*, Editura Știința, Chișinău, 1994.
- Sorochin, V., *ASPECTUL REGIONAL CUCUTENIAN DRĂGUȘENI – JURA*, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 2002.
- Soroceanu, T., *BRONZEFUNDE AUS RUMANIEN*, Editura Vilker Spiess, Berlin, 1995.
- Șovan, O. L., *NECROPOLA DE TIP SÂNTANA DE MUREȘ-CERNJACHOV DE LA MIHĂLĂȘENI (JUD. BOTOȘANI)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2005.
- Șovan, O. L., Ignat, M., *AȘEZAREA GETICĂ FORTIFICATĂ DE LA COTU-COPĂLĂU, JUD. BOTOȘANI*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2005.
- Tentiuc, I., *POPULAȚIA DIN MOLDOVA CENTRALĂ ÎN SECOLELE XI-XIII*, Editura Helios, Iași, 1996.
- Teodor, D. Gh., *CREȘTINISMUL LA EST DE CARPAȚI, DE LA ORIGINI ȘI PÂNĂ ÎN SECOLUL AL XIV-LEA*, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1991.
- Teodor, D. Gh., *SPAȚIUL CARPATO-DUNĂREANO-PONTIC ÎN MILENIUL MARILOR MIGRAȚII*, Editura Alpha, Buzău, 2003.
- Teodor, D. Gh., *UN CENTRU MEȘTEȘUGĂRESC DIN EVUL MEDIU TIMPURIU. CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA LOZNA-BOTOȘANI*, Editura Istros, Brăila, 2011.
- Teodor, D. Gh., *DODEȘTI-VASLUI. O AȘEZARE DIN EPOCA MIGRAȚIILOR*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2015.
- Teodor, S., *REGIUNILE EST-CARPATICE ALE ROMÂNIEI ÎN SEC. V-II I.D.HR.*, Bibliotheca Thracologica, XXVII, București, 1999.
- Trohani, G., *LOCUIREA GETICĂ DIN PARTEA DE NORD A POPINEI BORDUȘANI (COM. BORDUȘANI, JUD. IALOMIȚA)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, vol. I-II, 2005.
- Toropu, O., *ROMANITATEA TÎRZIE ȘI STRĂROMÂNII ÎN DACIA TRAIANĂ SUD-CARPATICĂ*, Scrisul Românesc, Craiova, 1976.
- Turcu, M., *GETO-DACII DIN CÂMPIA MUNTENIEI*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979.
- Ursachi, V., *EPISCOPIA ROMANULUI. CERCETĂRI ARHEOLOGICE*, Editura Filocalia, Roman, 2008.
- Ursachi, V., *SĂBĂOANI. MONOGRAFIE ARHEOLOGICĂ*, Casa Editorială Demiurg, Iași, vol. I, 2007, vol. II, 2010.
- Ursachi, V., *TEZAUURUL ENEOLITIC DE LA BRAD*, Editura Papirus Media, Roman, 2012.
- Ursachi, V., *AȘEZAREA DACILOR LIBERI DE LA SIMIONEȘTI*, Editura Mușatinia, 2013.
- Ursachi, V., G.-D. Hânceanu, A. Simalcsik, R. D. Simalcsik, L. Munteanu, *CIMITIRUL MEDIEVAL DE LA BRAD. CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DIN ANII 1963-2004*, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila, 2020.
- Ursulescu, N., *CONTRIBUȚII PRIVIND NEOLITICUL ȘI ENEOLITICUL DIN REGIUNILE EST-CARPATICE ALE ROMÂNIEI*, vol. I, Editura Universității „Al. I. Cuza” Iași, 2000.
- Ursulescu, N., Ignătescu, S., *PREUTEȘTI-HALTĂ. O AȘEZARE CUCUTENIANĂ PE VALEA ȘOMUZULUI MARE*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2003.

- Vasiliev, V., *FORTIFICATIONS DE REFUGE ET ÉTABLISSEMENTS FORTIFIÉS DU PREMIER ÂGE DU FER EN TRANSYLVANIE*, Bibliotheca Thracologica, XII, București, 1995.
- Vasiliev, V., Aldea, I. A., Ciugudean, H., *CIVILIZAȚIA DACICĂ TIMPURIE ÎN ARIA INTRACARPATICĂ A ROMÂNIEI. CONTRIBUȚII ARHEOLOGICE*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1991.
- Vornic, Vl., Telnov, N., Bubulici, V., Ciobanu, L., *PRUTENI. UN CENTRU DE OLĂRIE DACIC DIN EPOCA ROMANĂ (CERCETĂRILE DIN 2001 ȘI 2003)*, Chișinău, 2007.
- Vulpe, R., *AȘEZĂRI GETICE DIN MUNTENIA*, Editura Meridiane, București, 1966.
- Vulpe, R. (coord.), *2050 DE ANI DE LA CREAREA PRIMULUI STAT DAC CENTRALIZAT ȘI INDEPENDENT*, București, 1980.
- Vulpe, R., Teodor, S., *PIROBORIDAVA. AȘEZAREA GETO-DACICĂ DE LA POIANA*, Bibliotheca Thracologica, XXXIX, București, 2003.
- Zaharia, E., *SĂPĂTURILE DE LA DRIDU. CONTRIBUȚIE LA ARHEOLOGIA ȘI ISTORIA PERIOADEI DE FORMARE A POPORULUI ROMÂN*, Editura Academiei, București, 1967.

6. Repertorii arheologice

- Chirica, V., Tanasachi, M., *REPERTORIUL ARHEOLOGIC AL JUDEȚULUI IAȘI*, vol. I-II, Editura Junimea, Iași, 1984, 1985.
- Comșa, E., *BIBLIOGRAFIA NEOLITICULUI DE PE TERITORIUL ROMÂNIEI*, vol. I, II, București, 1976, 1977.
- Costea, Fl., *REPERTORIUL ARHEOLOGIC AL JUDEȚULUI BRAȘOV (I, II)*, Editura Bravox, Brașov, 1995, 1996.
- Lazăr, V., *REPERTORIUL ARHEOLOGIC AL JUDEȚULUI MUREȘ*, Casa de Editură Mureș, Târgu Mureș, 1995.
- Păunescu, Al., Șadurschi, P., Chirica, V., *REPERTORIUL ARHEOLOGIC AL JUDEȚULUI BOTOȘANI*, București, vol. I-II, 1976.
- Popovici, D. N., *CULTURA CUCUTENI FAZA A. REPERTORIUL AȘEZĂRIILOR (I)*, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 2000.
- Șovan, L. O., *REPERTORIUL ARHEOLOGIC AL JUDEȚULUI BOTOȘANI*, Botoșani, 2013.
- Cavruc, V. (red.), *REPERTORIUL ARHEOLOGIC AL JUDEȚULUI COVASNA*, vol. I, Sfântu Gheorghe, 1998.
- Cavruc, V. (red.), *REPERTORIUL ARHEOLOGIC AL JUDEȚULUI HARGHITA*, Muzeul Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe, 2000.
- Burlacu, A. (red.), *REPERTORIUL SPECIALIȘTILOR DIN MUZEE*, București, 1994.

7. Monografii rurale și urbane

- Andone, M., *MONOGRAFIA COMUNEI ION CREANGĂ, JUD. NEAMȚ*, Editura Grafite, Bacău, 2007.
- Andone, M., *RUGINOASA NEAMȚ (PAGINI DE ISTORIE, CONFESIUNI ȘI ... REFLECȚII)*, Piatra-Neamț, 2004.
- Apăvăloae, M., *PIATRA-NEAMȚ – STUDIU MONOGRAFIC*, Editura Cetatea Doamnei, Piatra-Neamț, 2005.

- Apăvăloae, M. (coord.), *COMUNA STĂNIȚA, NEAMȚ – FILE DE ISTORIE*, Editura Filocalia, Roman, 2009.
- Arghiropol, A., *COMUNA BOZIENI PARTE A ROTUNDULUI DE ȚARĂ. MONOGRAFIE*, Editura Capriccio, Piatra-Neamț, 2015.
- Botez, C., Macovei, A., Tacu, A., Turcu, C. (coord.), *RĂZBOIENI-VALEA ALBĂ ȘI ÎMPREJURIMILE. MONOGRAFIE ISTORICĂ, ECONOMICĂ ȘI SOCIAL-CULTURALĂ*, Piatra-Neamț, 1977.
- Burac, Gh., Canciuc, I., Pancu, D., *COMUNA VLĂSINEȘTI (VLĂSINEȘTI-SÂRBEI-MIRON COSTIN). MONOGRAFIE I*, Editura Agata, Botoșani, 2005.
- Burac, Gh., *COMUNA VLĂSINEȘTI (VLĂSINEȘTI-SÂRBEI-MIRON COSTIN). MONOGRAFIE II*, Editura Agata, Botoșani, 2007.
- Ciubotaru, T., *MONOGRAFIA COLEGIULUI NAȚIONAL UNIREA FOCȘANI*, Editura Andrew, Focșani, 2007.
- Ciută, J., Mitrea, I., *BAHNA-NEAMT – STRĂVECHE AȘEZARE DE RĂZEȘI*, Editura Diacon Coresi, Iași, 1999.
- Cloșca, C., *SATUL COTU-VAMEȘ. MONOGRAFIE ISTORICĂ*, Editura Optima, Iași, 2008.
- Doboș, D., *RĂCHITENI – FILE DE MONOGRAFIE ISTORICĂ*, Editura Presa Bună, Iași, 1999.
- Grigoraș, Gh. D., Onofrei, M. D., *ȘCOALA NORMALĂ/PEDAGOGICĂ DE LA ȘENDRICENI-DOROHOI (1919-2019). FILE DE MONOGRAFIE*, Editura Pim, Iași, 2019.
- Iancu, Gh., *MONOGRAFIA COMUNEI HORIA DIN ȚINUTUL ROMANULUI*, Tipărit Com. SRL, Piatra Neamț, 2000.
- Matei, I., *MONOGRAFIE CÂRLIG-BRIȚCANI-POIANA (COM. DULCEȘTI, JUD. NEAMȚ)*, Editura Universității Naționale de Apărare "Carol I", București, 2014.
- Moraru, Al., Dimișcă, I., Coșa, A., *PILDEȘTI – MONOGRAFIE ISTORICĂ*, Editura Presa Bună, Iași, 2002.
- Păun, Șt., Busuioc, A. I., *MONOGRAFIA ORAȘULUI GIURGIU*, Giurgiu, 1995.
- Rozenberg, M., Știrbu, M., *CÂND LOCURILE DRAGI TE AȘTEAPTĂ SĂ REVII... MONOGRAFIA STATULUI CÂRLIGI*, Editura Papirus Media, Roman, 2016.

8. Colecții de documente

- Antal, H., *STRĂMOȘII CATOLICILOR DIN MOLDOVA. DOCUMENTE ISTORICE 1227-1702*, Trisedes Press, Sfântul Gheorghe, 1994.
- ARHIVA MUZEULUI MUNICIPAL IAȘI. DOCUMENTE ROMÂNEȘTI (1653-1722)*, fasciculul II, Viața Românească, Iași, 1929.
- Băleanu, Al. I., Stoide, C. A., *DOCUMENTE MOLDOVENEȘTI PRIVITOARE LA FAMILIA DE BOERI NEANIUL – CU UN STUDIU*, Iași, 1938.
- Cassius, D., *ISTORIA ROMANĂ*, vol. III, Cluj, 1985.
- Cândeia, I., *MĂNĂSTIREA MĂXINENI. DOCUMENTE (I)*, Editura Istros, Brăila, 2014.
- Cândeia, I., Croitoru, C. (coord.), *DOCUMENTE PRIVIND ISTORIA BRĂILEI. RĂSPUNSURILE LA CHESTIONARELE ODOBESCU ȘI HAȘDEU PENTRU JUDEȚUL BRĂILA*, Editura Istros, Brăila, 2015.

- Cicero, M. T., *EPISTOLAE AD ATTICUM (SCRISORI CĂTRE ATTICUS)*, vol. I, cărțile I-IX, X-XVI, București, 1977.
- Cihoiaru, C., Caproșu, I., Șimanschi, L. (ed.), *DOCUMENTA ROMANIAE HISTORICA. A. MOLDOVA (vol. XXI, 1632-1633)*, Editura Academiei, București, 1971.
- Costăchescu, M., *DOCUMENTE MOLDOVENEȘTI DE LA BOGDAN VOEVOD (1504-1517)*, „Fundatia Regală Carol I”, București, 1940.
- Văcaru, S., Despinescu, A. (coord.), *DOCUMENTA CATHOLICORUM MOLDAVIAE, VOL. I (1627-1750), A. DOCUMENTE ROMÂNEȘTI*, Editura Presa Bună, Iași, 2002.
- Ghibănescu, Gh., *SURETE ȘI IZVOADE (DOCUMENTE SLAVO-ROMÂNE ÎNTRE 1587-1618)*, vol. XX, Viața Românească, Iași, 1928.
- Ghibănescu, Gh., *SURETE ȘI IZVOADE (DOCUMENTE SLAVO-ROMÂNE ÎNTRE 1400-1653)*, vol. XXI, Viața Românească, Iași, 1929.
- Ghibănescu, Gh., *SURETE ȘI IZVOADE (DOCUMENTE SLAVO-ROMÂNE ÎNTRE 1414-1722)*, vol. XXII, Viața Românească, Iași, 1929.
- Iliescu, Vl., Popescu, V. C., Ștefan, Gh. (red.), *IZVOARE PRIVIND ISTORIA ROMÂNIEI (Vol. I)*, Editura Academiei, București, 1964.
- Iorga, N., *ACTE ROMÂNEȘTI ȘI CÎTEVA GRECEȘTI DIN ARHIVELE COMPANIEI DE COMERȚ ORIENTAL DIN BRAȘOV*, Datina Românească, Văleni de Munte, 1932.
- Jităreanu, B., *DOCUMENTE VOIEVODALE (SEC. XV-XIX). COLECȚIA MUZEULUI BUCOVINEI*, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2012.
- Minea, I., *INFORMAȚIILE ROMÂNEȘTI ALE CRONICII LUI IAN DLUGOSZ*, Viața Românească, Iași, 1926.
- Nistor, I. I. (coord.), *ISTORIA ROMÂNILOR*, Biblioteca Bucureștilor, București, vol. I-II, 2002-2003.
- Oțetea, A. (red.) *ISTORIA ROMÂNIEI (vol. II)*, Editura Academiei, București, 1962.
- Roller, M. (red.), *DOCUMENTE DESPRE RĂSCOALA ȚĂRANILOR DIN 1907 (vol. I)*, Editura de Stat, București, 1948.
- Roller, M. (red.), *DOCUMENTE PRIVIND ISTORIA ROMÂNIEI, VOL. I (PARTEA I-A). RĂZBOIUL PENTRU INDEPENDENȚĂ*, Editura Academiei, București, 1954.

9. Dicționare și enciclopedii

- Bejenaru, I., *DICȚIONARUL BOTOȘĂNENILOR*, Editura Moldova, Iași, 1994.
- Preda, C. (coord.), *ENCICLOPEDIA ARHEOLOGIEI ȘI ISTORIEI VECHI A ROMÂNIEI, vol. I (A-C)*, Editura Enciclopedică, București, 1994.
- Preda, C. (coord.), *ENCICLOPEDIA ARHEOLOGIEI ȘI ISTORIEI VECHI A ROMÂNIEI, vol. II (D-L)*, Editura Enciclopedică, București, 1996.

10. Arhitectură și epigrafie

- Antonescu, D., *INTRODUCERE ÎN ARHITECTURA DACILOR*, Editura Tehnică, București, 1984.
- Antonescu, D., *COLUMNA LUI TRAIAN. ARHITECTURA DE PE FRIZA SCULPTATĂ*, Editura A.R.A., București, 2009.
- Avram, Al., *ARHITECTURA ROMANICĂ DIN CRIȘANA (nr. 5)*, Oradea, 1969.

- Batariuc, P. V., *CONTRIBUȚII MĂRUNTE LA ISTORIA ARHITECTURII DIN ȚINUTURILE SUCEAVA ȘI CERNĂUȚI (SEC. XIV-XVIII)*, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2011.
- Daicoviciu, C., Daicoviciu, H., *COLUMNA LUI TRAIAN*, Editura Meridiane, București, 1968.
- Drăguț, V., *STILURILE GRECIEI ANTICE*, Editura Meridiane, București, 1962.
- Glodariu, I., *ARHITECTURA DACILOR*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983.
- Russu, I. I. (red.), *INSCRIPTIILE DACIEI ROMANE (vol. III/2). DACIA SUPERIOR*, Editura Academiei Române, București, 1980.
- Sinigalia, T., *REPERTORIUL ARHITECTURII DE ZID ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ 1600-1680*, vol. I-III, Editura Vremea, București, 2003-2005.
- Tudor, D., *PALENDAVA-CRAIOVA PE COLUMNA LUI TRAIAN ȘI ÎN EPOCA IMPERIULUI ROMAN*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1980.
- Vulpe, R., *COLUMNA LUI TRAIAN. MONUMENT AL ETNOGENEZEI ROMÂNILOR*, Editura Sport-Turism, București, 1988.

11. Numismatică și medalistică (reviste, cataloage și cărți)

- Calian, L., Jude, M. M., *CATALOGUL MEDALIILOR NAPOLEONIENE*, Cluj-Napoca, 1995.
- Crăciun, G., Petrișor, E., *CATALOG NUMISMATIC*, Iași, 1970.
- Dogaru, M., *DIN HERALDICA ROMÂNIEI*, Editura Jif, București, 1994.
- Mihailescu-Bîrliba, V., *LEGĂTURILE DINTRE LUMEA ROMÂNĂ ȘI POPULAȚIILE "BARBARE" DE LA EST ȘI NORD DE CARPAȚII RĂSĂRITENI ÎN PRIMA JUMĂTATE A MILENIULUI I E.N., REFLECTATĂ ÎN PRIMUL RÂND PRIN DESCOPERIRILE MONETARE*, București, 1975 (rezumatul tezei de doctorat).
- Mihailescu-Bîrliba, V., *LA MONNAIE ROMAINE CHEZ LES DACES ORIENTAUX*, Editura Academiei, București, 1980.
- Mihailescu-Bîrliba, V., *DACIA RĂSĂRITEANĂ ÎN SEC. VI-I I.E.N. ECONOMIE ȘI MONEDĂ*, Editura Junimea, Iași, 1990.
- Mihailescu-Bîrliba, V., *NUMISMATICA*, vol. I, Editura Universității „Al. I. Cuza” Iași, 2005.
- CORPUS NUMMORUM MOLDAVIAE (II). MONNAIES ET PARURES DU MUSÉE D'HISTOIRE DE IAȘI* (editor: Butnariu, V. M.), Editura Vasiliana '98, Iași, 2001.
- CORPUS NUMMORUM MOLDAVIAE (III). MONNAIES ET PARURES DU MUSÉE DÉPARTEMENTAL "ȘTEFAN CEL MARE" DE VASLUI* (editor: Butnariu, V. M.), Editura Panfilius, Iași, 2007.
- CORPUS NUMMORUM MOLDAVIAE (VI.1). DÉCOUVERTES MONÉTAIRES DU COMPLEXE MUSÉAL "IULIAN ANTONESCU" BACĂU* (editori: Boldureanu, A., Butnariu, V. M., Custurea, G.), Editura Magic Print, Onești, 2016.
- Petolescu, C. M., *MONEDE ROMANE REPUBLICANE DIN COLECȚIA ING. CONSTANTIN ORGHIDAN*, București, 1995.
- Soutzo, M. C., *LES RECHERCHES RÉCENTES SUR LA MONNAIE ROMAINE*, Chez C. Rollin Et Feuarent, Paris, 1910.
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE NUMISMATICĂ* (București): 1/1957, 2/1958.
- TEZAURE MONETARE DIN JUD. SATU-MARE*, Muzeul de Istorie Satu Mare, 1968.
- THE GREAT MEDIEVAL COIN HOARD OF IAȘI* (editor: Mihailescu-Bîrliba, V.), Institutul European Press, Iași, 2006.

12. Istorie antică și medievală

- Aimond, Ch., *HISTOIRE-COURS SUPÉRIEUR (1774-1851)*, De Gigord, Paris, 1925.
- Albertini, E., *L'EMPIRE ROMAIN*, Felix Alcan, Paris, 1936.
- Alicu, D., *OPAȚELE ROMANE. ULPIA TRAIANA SARMISEGETUSA*, Editura Museion, București, 1994.
- Antonescu, I., *LIBERTĂȚI ÎN SOCIETATEA ROMÂNĂ A SECOLELOR I-II*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2000.
- Ardevan, R., *VIAȚA MUNICIPALĂ ÎN DACIA ROMÂNĂ*, Editura Mirton, Timișoara, 1998.
- Asachi, Gh., *ALEXANDRU CEL BUN*, Cartea Românească, București, 1939.
- Brătianu, G. I., *VICINA*, vol. II, București, 1940.
- Balotă, A. B., *MIHAI VITEAZUL DUPĂ P. P. PANAITESCU*, București, 1936.
- Banck, A., *BYZANTINE ART IN THE COLLECTIONS OF THE USSR*, Sovetsk y Khudozhnik, Leningrad-Moscova, 1965.
- Bădăraș, G., Baicu, L., Năstasă, L., *ISTORIA CA LECTURĂ A LUMII*, Iași, 1994.
- Bănescu, N., *LES DUCHES BYZANTINS DE PARISTRION (PARADOUNAVON) ET DE BULGARIE*, București, 1946.
- Bănescu, N., *LE DÉCLIN DE FAMAGOUSTE FIN DU ROYAUME DE CHYPRE, NOTES ET DOCUMENTS*, București, 1946.
- Bejenaru, N. C., *ȘTEFAN TOMȘA II (1611-1616, 1621-1623) ȘI RIVALITATEA TURCO-POLONĂ PENTRU MOLDOVA*, Iași, 1926.
- Bejenaru, N. C., *POLITICA EXTERNĂ A LUI ALEXANDRU LĂPUȘNEANU*, Iași, 1935.
- Bolsacov-Ghimpu, A. A., *MOLDOVA, DIN VECHIME PÂNĂ LA VOIEVODAT*, Editura MondoCart Press SRL, București, 1999.
- Bonnard, A., *CIVILIZAȚIA GREACĂ*, vol. I, Editura Științifică, București, 1967.
- Bordet, M., *ISTORIA ROMEI ANTICE*, Editura Orizonturi, București, 2017.
- Brătianu, G. I., *PRIVILÈGES ET FRANCHISES MUNICIPALES DANS L'EMPIRE BYZANTIN*, Cultura Națională, București, 1936.
- Cândea, I., *CETATEA BRĂILEI. ISTORIC. RECONSTITUIRE. VALORIFICARE*, Editura Istros, Brăila, 2015.
- Cherestesiu, V., Bodea, C., Surdu, B., *DIN ISTORIA TRANSILVANIEI*, vol. II, Editura Academiei, București, 1961.
- Ciută, I., *APICULTURA ÎN MOLDOVA FEUDALĂ. STRĂVECHE ÎNDELETNICIRE ROMÂNEASCĂ*, Editura Diacon Coresi, București, 1994.
- Cizek, E., *EPOCA LUI TRAIAN*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.
- Cocuz, I., *MOLDOVA MĂRIEI-SALE ȘTEFAN CEL MARE ȘI SFÂNT*, Editura Terra Design, Gura Humorului, 2004.
- Crișan, I. H., *BUREBISTA ȘI EPOCA SA*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977.
- Crișan, I. H., *SPIRITUALITATEA GETO-DACILOR*, Editura Albatros, București, 1986.
- Curta, Fl., *APARIȚIA SLAVILOR. ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE LA DUNĂREA DE JOS ÎN VEACURILE VI-VII*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2006.
- Daicoviciu, C., Pascu, Șt., Cherestesiu, V., *DIN ISTORIA TRANSILVANIEI*, vol. I, Editura Academiei, București, 1960.

- Daicoviciu, H., *DACII*, Editura Științifică, București, 1965.
- Daicoviciu, H., *DACIA DE LA BUREBISTA LA CUCERIREA ROMÂNĂ*, Editura Dacia, Cluj, 1972.
- Damian, A., Bălan, I., *GIURGIU. MOMENTE ISTORICE*, București, 1995.
- Djuvara, N., *THOCOMERIUS-NEGRU VODĂ. UN VOIEVOD DE ORIGINE CUMANĂ LA ÎNCEPUTURILE ȚĂRII ROMÂNEȘTI*, Editura Humanitas, București, 2007.
- Drăgan, I. C., *NOI, TRACII*, vol. I., Scrisul Românesc, Craiova, 1976.
- Dudulescu, M., *OCTAVIANUS AUGUSTUS*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985.
- Dumitrescu, Vl., Vulpe, Al., *DACIA ÎNAINTE DE DROMIHETE*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
- Duruy, M. V., *HISTOIRE GRECQUE*, Paris, 1925.
- Florescu, R., *ARTA DACILOR*, Editura Meridiane, București, 1968.
- Gherman, C., Mihăescu, D., *BISERICA SFÂNTUL GHEORGHE DIN ROMAN, 1768-2008*, Editura Rovimed Publishers, Bacău, 2008.
- Giurescu, C. G., *ISTORIA ROMÂNILOR*, vol. I, București, 1935.
- Giurescu, C. G., *MATERIAL PENTRU ISTORIA OLTENIEI SUPT AUSTRIACI*, indicele vol. I-III, București, 1947.
- Grigoraș, N. *CUM PREZINTĂ MIRON COSTIN PE MIHAI VITEAZUL*, Iași, 1942.
- Grigoraș, N. Caproșu, I., *BISERICI ȘI MĂNĂSTIRI VECHI DIN MOLDOVA PÂNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XV-LEA*, Editura Meridiane, București, 1968.
- Halphen, L., Sagnac, Ph., *LA FIN DU MOYEN AGE*, vol. II (1453-1492), Paris, 1931.
- Harovitz, F., *ÎMPĂRĂTUL IULIAN APOSTATUL*, Cartea Românească, București, 1923.
- Husar, Al., *DINCOLO DE RUINE-CETĂȚI MEDIEVALE*, Editura Institutul European Iași, 2003.
- Iorga, N., *ISTORIA LUI ȘTEFAN CEL MARE*, Editura Casei Școalelor, București, 1904.
- Iorga, N., *ISTORIA POPORULUI ROMÂNESC*, vol. I, II, IV/1, Editura Casei Școalelor, București, 1922, 1925, 1927.
- Iorga, N., *RĂTĂCIRILE ÎN APUS ALE UNUI PRETENDENT ROMÂN, IOAN BOGDAN, ÎN SECOLUL AL XVI-LEA*, București, 1928.
- Iorga, N., *ISTORIA ARMATEI ROMÂNEȘTI*, vol. II (DE LA 1599 PÂNĂ ÎN ZILELE NOASTRE), ediția a II-a, Editura Ministerului de Război, București, 1930.
- Iorga, N., *ISTORIA LUI MIHAI VITEAZUL*, vol. I-II, București, 1935.
- Iorga, N., *ISTORIA ROMÂNILOR*, vol. I (II), București, 1936.
- Maccas, L., *CONSTANTIN I-ER ROI DES HELLÈNES*, Maison d'édition Bassard, Paris, 1917.
- Macrea, M., *DE LA BUREBISTA LA DACIA POSTROMÂNĂ*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978.
- Mehedinți, S., *VECHIMEA POPORULUI ROMÂN ȘI LEGĂTURA CU ELEMENTELE ALOGENE*, Cartea Românească, București, 1925.
- Minea, I., Boga, L. T., *CUM SE MOȘTENIAU MOȘIILE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ PÂNĂ LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVI-LEA ?*, vol. I, Presa Bună, Iași, 1933.
- Minea, I., Grigoraș, N., Cojoc, Gh., *DIN TRECUTUL CETĂȚII NEAMȚULUI*, Iași, 1940.

- Mommsen, Th., *HISTOIRE ROMAINE* (vol. I-III, V-VII), Maison d'édition Ernest Flammarion, Paris, 1926.
- Mommsen, Th., *ISTORIA ROMANĂ* (vol. I), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987.
- Pavlesco, E., *GEORGES II RAKOCZY – PRINCE DE TRANSYLVANIE (1648-1660)*, Iași, 1924.
- Pârvan, V., *ÎNCEPUTURILE VIEȚII ROMANE LA GURILE DUNĂRII*, ediția a II-a, Editura Științifică, București, 1974.
- Pârvan, V., *ROMÂNII ÎN CRONICA NOTARULUI ANONYM AL REGELUI BELA*, București, 1977 (extras).
- Pârvan, V., *SCRIERI*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981.
- Petrescu-Dîmbovița, M., *SCURTĂ ISTORIE A DACIEI PREROMANE*, Editura Junimea, Iași, 1978.
- Philippide, A., *ORIGINEA ROMÂNILOR*, vol. I, Cugetarea, București, 1925.
- Pippidi, D. M., *CONTRIBUȚII LA ISTORIA VECHIE A ROMÂNIEI*, Editura Științifică, București, 1967.
- Pop, I.-A., Nagler, Th., *ISTORIA TRANSILVANIEI*, vol. I (*până la 1541*), Editura Institutul Cultural Român, Cluj-Napoca, 1993.
- Rosetti, R., *CÂTEVA SĂBII ALE LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU* (extras), Cultura Națională, București, 1929.
- Sibișteanu, L. L., *ALOGENI ÎN SPAȚIUL GETIC (SEC. III I.E.N.-II E.N.). CREDINȚE ȘI CULTE RELIGIOASE*, Editura Conexiuni, Bacău, 2000.
- Spinei, V., *REALITĂȚI ETNICE ȘI POLITICE ÎN MOLDOVA MERIDIONALĂ ÎN SECOLELE X-XIII. ROMÂNI ȘI TURANICI*, Editura Junimea, Iași, 1985.
- Stoica, S., *VIAȚA MORALĂ A DACO-GETILOR*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984.
- Šimek, E., *VELKÁ GERMANIE KLAUDIA PTOLEMAIA*, Brno, 1953.
- Takahashi, A. (coord.), *L'EUROPE AU TEMPS D'ULYSSE DIEUX ET HÉROS DE L'ÂGE DU BRONZE*, Editura Afaa, Paris, 1999.
- Teodorescu, R., *BIZANȚ, BALCANI, OCCIDENT LA ÎNCEPUTURILE CULTURII MEDIEVALE ROMÂNEȘTI (SEC. X-XIV)*, Editura Academiei Române, București, 1974.
- Teodorescu, R., *ITINERARII MEDIEVALE*, Editura Meridiane, București, 1979.
- Teodorescu, S., *INFLUENȚA MEDIULUI GEOGRAFIC ȘI ISTORIC ASUPRA DESVOLTAREI POPOARELOR*, Cîmpina, 1921.
- Tomozei, C., Tomozei, El., *BISERICA PRECISTA DIN BACĂU*, Editura Corgal Press, Bacău, 2001.
- Velescu, O., *CASTELUL DE LA HUNEDOARA*, Editura Meridiane, București, 1968.
- Vlădescu, C. M., *ARMATA ROMANĂ ÎN DACIA INFERIOR*, Editura Militară, București, 1983.
- Vulpe, Al., Zahariade, M., *GETO-DACII ÎN ISTORIA MILITARĂ A LUMII ANTICE*, Editura Militară, București, 1987.
- Vulpe, R., *STUDIA THRACOLOGICA*, Editura Academiei Române, București, 1976.
- Xenopol, A. D., *ISTORIA ROMÂNILOR DIN DACIA TRAIANĂ*, , vol. I, II, Editura H. Goldner, Iași, 1885, 1889.

Zahariade, M., *MOESIA SECUNDA, SCYTIA ȘI NOTITIA DIGNITATUM*, Editura Academiei Române, București, 1988.

Zugravu, N., *ISTORIA ROMANITĂȚII NORD-DUNĂRENE (SECOLELE II-VIII). CONTRIBUȚII LA ETNOGENEZA ROMÂNILOR*, Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, Iași, 1994.

Zugravu, N., *CURS DE ISTORIA RELIGIEI ROMANE* (partea I), Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2001.

Zugravu, N. (ed.), *IZVOARELE ISTORIEI CREȘTINISMULUI ROMÂNESC*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2008.

13. Istorie modernă și contemporană

Agrigoroaiei, A., Buzatu, Gh., Cristian, V., *ROMÂNII ÎN ISTORIA UNIVERSALĂ*, vol. I, Iași, 1986.

Andone, M., *PAGINI DIN ISTORIA ROMANULUI 1989-2004*, Editura Grafit, Bacău, 2007.

Antonescu, I., *UN A.B.C. AL ANTICOMUNISMULUI ROMÂNESC*, vol. I, Editura Moldova, Iași, 1992.

Aricescu, A., *ARMATA ÎN DOBROGEA ROMÂNĂ*, Editura Militară, București, 1977.

Berindei, D., *DIN ÎNCEPUTURILE DIPLOMAȚIEI ROMÂNEȘTI MODERNE*, Editura Politică, București, 1965.

Brătianu, G. I., *LA BESSARABIE DROITS NATIONAUX ET HISTORIQUES*, București, 1943.

Bucur, C. I., *RĂZBOIUL MEU PENTRU REFORMĂ (JURNAL DE FRONT)*, Sibiu, 2000.

Buzatu, Gh., *MAREȘALUL ANTONESCU ÎN FAȚA ISTORIEI*, vol. I-II, Iași, 1990.

Ciachir, N., *100 ANI DE LA UNIREA PRINCIPATELOR*, Editura Militară, București, 1958.

Cozărescu, Gh., Clocotici, O., *ISTORICUL SPITALULUI MUNICIPAL "PRECISTA MARE" DIN ROMAN PÂNĂ LA BICENTANAR (1998): PARȚIAL ȘI AL VIEȚII MEDICO-FARMACEUTICE ROMAȘCANE*, Editura Științifică și Tehnică, Roman, 2001.

Daicoviciu, C., Constantinescu, M., *DESTRĂMAREA MONARHIEI AUSTRO-UNGARE (1900-1918)*, Editura Academiei, București, 1964.

Diamandi-Aminceanul, V., *ROMÂNII DIN PENINSULA BALCANICĂ*, București, 1938.

Dobrinescu, V. Fl., Nicolescu, Gh., *PLATA ȘI RĂSPLATA ISTORIEI. ION ANTONESCU, MILITAR ȘI DIPLOMAT (1914-1940)*, Editura Institutul European, Iași, 1994.

Dumitriu-Snagov, I., *LE SAINT-SIEGE ET LA ROUMANIE MODERNE 1850-1866*, Roma, 1982.

Foster, W. Z., *SCHIȚĂ A ISTORIEI POLITICE A CELOR DOUĂ AMERICI*, Editura pentru Literatură Politică, București, 1954.

Ghibănescu, Gh., *CUZEȘTII*, Iași, 1912.

Gociman, A., *ROMÂNIA ȘI REVIZIONISMUL MAGHIAR*, Tipografia Ziarului Universul, București, 1934.

Graur, C., *CU PRIVIRE LA FRANZ FERDINAND*, Tipografia Ziarului Adevărul, București, 1935.

Grumuș, S., *ISTORICUL REGIMENTULUI 14 DOROBANȚI ROMAN (1872-1944)*, Editura Centrului Tehnic al Armatei, București, 2015.

Grumuș, S., *ISTORIA MILITARĂ A ORAȘULUI ROMAN, 1831-1947*, vol. I, II, Editura Editgraph, Buzău, 2019.

- Ionițoiu, C., *REZISTENȚA ARMATĂ ANTICOMUNISTĂ DIN MUNȚII ROMÂNIEI, 1946-1958*, Editura Gândirea Românească, București, 1992.
- Iorga, N., *HISTOIRE DES ROUMAINS DE TRANSYLVANIE ET DE HONGRIE*, București, 1915.
- Iorga, N., *ORIGINALITATEA LUI DIMITRIE CANTEMIR*, Datina Românească, Vălenii de Munte, 1935.
- Lungu, B. J., *LES GRANDES PUISSANCES ET LES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES DE 1821 À 1826*, École roumaine en France, Paris, 1935.
- Mihăescu, D., *LA BUCOVINE ET LA BESSARABIE*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1998.
- Militaru, V., *BISERICA DIN TEMNIȚĂ – MĂRTURISIRE ȘI JERTFĂ CREȘTINĂ ÎN ÎNCHISORILE COMUNISTE. ROMÂNIA 1948-1964*, Editura Vicovia, Bacău, 2008.
- Minea, I., *DESPRE DIMITRIE CANTEMIR-OMUL-SCRIITORUL-DOMNITORUL*, Editura Viața Românească, Iași, 1926.
- Mucenic, C., *STRĂZI, PIEȚE, CASE DIN VECHIUL BUCUREȘTI*, Editura Vreamea, București, 2004.
- Natacha, N., *FRANCEZI ȘI ROMÂNI ÎN MARELE RĂZBOI*, București, 2018.
- Oțetea, A., *ISTORIA UNIVERSALĂ*, Cugetarea, București, 1942.
- Păiușan, R., *GENERALUL BANĂȚEAN ȘTEFAN ȘT. STOICA LUPTĂTOR PENTRU INDEPENDENȚĂ ȘI UNITATE NAȚIONALĂ 1848-1928*, Timișoara, 1982.
- Popescu, N. D., *ISTORIA RĂZBOIULUI ROMÂNNO-RUSO-TURC A NEATÂRNĂRII ROMÂNIEI ȘI A CONSECINȚELOR SALE, 1875-1878*, Tipografia H. Stein, București, 1903.
- Popovici, A. C., *STATELE UNITE ALE EUROPEI (AUSTRIEI MARI)*, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II” București, 1939.
- Radu, Gh., *RĂZBOIUL SFÂNT PENTRU ELIBERAREA BASARABIEI, BUCOVINEI DE NORD ȘI ȚINUTUL HERȚA (1941)*, Editura Cetatea Doamnei, Piatra Neamț, 2011.
- Scafeș, C. I. (red.), *ARMATA ROMÂNĂ ÎN VREMEA LUI ALEXANDRU IOAN CUZA (1859-1866)*, Editura Total Publishing, București, 2003.
- Slăvuțeanu, A. (coord.), *BUCUREȘTII VECHI ȘI NOI*, Editura Subiectiv, București, 2011.
- Șandru, D., *POPULAȚIA RURALĂ A ROMÂNIEI ÎNTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE*, Editura Academiei Române, Iași, 1980.
- Zub, Al., *CHEMAREA ISTORIEI. UN AN DE RĂSPÂNTIE ÎN ROMÂNIA POSTCOMUNISTA*, Editura Junimea, Iași, 1997.

14. Istoriografie, memorialistică și muzeografie

- Adăscăliței, V., Grigoraș, Gh., *MAI TARE CA VEACUL! GHEORGHE ROMANDAȘU (1906-2006)*, Dorohoi, 2006.
- Antonescu, I., *ISTORIA ROMÂNIEI ÎN ISTORIOGRAFIA INTERNAȚIONALĂ*, vol. I, II, Iași, 1980.
- Banu, Gh. (red.), *DIN ACTIVITATEA MUZEELOR NOASTRE*, vol. I, Ploiești, 1956.
- Bădărău, G., Boicu, L., Năstasă, L., *ISTORIA CA LECTURĂ A LUMII*, Iași, 1994.
- Cristian, V., *ISTORIOGRAFIE GENERALĂ*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1979.
- Chirica, V., Aparaschivei, D., *INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE IAȘI*, Editura Helios, Iași, 2004.

- Croitoru, C., *PAGINI DIN TRECUTUL MUZEOGRAFIEI GĂLĂȚENE*, Editura Istros, Brăila, 2009.
- Dârțu, C. T., *PERSONALITĂȚI ROMÂNE ȘI FAPTELE LOR (1950-2010)*, vol. XLVIII, Editura Studis, Iași, 2011.
- Diculescu, Vl. Gh., *O MANUFACTURĂ DE CERAMICĂ LA TÎRGU-JIU (1832-1863)*, București, 1956.
- Dumea, E., *CĂRȚI ȘI REVISTE CATOLICE ROMÂNEȘTI ÎN MOLDOVA*, Editura Sapientia, Iași, 2002.
- Dumitrașcu, S., *FAMILIA LAZĂR. ROMAN ISTORIC*, Editura Coriprint, Oradea, 2007.
- Dumitrașcu, S., Ardelean, L., *O ISTORIE VIE A MUZEULUI ȚĂRII CRIȘURILOR DE AZI*, Editura Europrint, Oradea, 2009.
- Dumitrașcu, S., Zainea, I., *ACȚIUNEA MASONICĂ ORĂDEANA "FOCARUL" SAU URMĂRIREA ISTORIOGRAFIEI ROMÂNE (1987-1991)*, Editura Universității din Oradea, 2004.
- Josan, N., *MUZEUL UNIRII ALBA IULIA*, Editura Sport-Turism, București, 1985.
- Mancu, O., *MONUMENTE ȘI ÎNSEMNE MEMORIALE DIN JUD. NEAMȚ*, Editura Cetatea Doamnei, Piatra-Neamț, 2007.
- Mărghitănu, L., Mitrea, I., *MEMBRII ACADEMIEI ROMÂNE DIN JUD. BACĂU*, Editura Vicovia, Bacău, 2008.
- Mitrea, I., *ÎN DESCENDENȚA LUI PÂRVAN*, Editura Babel, Bacău, 2012.
- Nicolescu, M., *DESCRIEREA MOLDOVEI*, Editura Socec, București, 1909.
- Oțetea, A., *FRANÇOIS GUICHARDIN – SA VIE PUBLIQUE ET SA PENSÉE POLITIQUE (1483-1540)*, Librairie Picart, Paris, 1926.
- Radu, Gh., *BASARABIA PĂMÂNT ROMÂNESC, ASPECTE ISTORICO-DOCUMENTARE, LEGĂTURI FRATERNE JUD. NEAMȚ – BASARABIA*, Editura Cetatea Doamnei, Piatra-Neamț, vol. 1-2, 2008-2009.
- Stețcu, N. Gr., Ciobanu, Gh. A. M., *PAGINI DIN ISTORIA LICEULUI ROMAN-VODĂ DIN ROMAN, 1872-1972*, Roman, 1972.
- Ursachi, M., *MUZEUL DE ARTA ROMAN 50 DE ANI*, Editura Mușatinia, Roman, 2007.
- Ursachi, M., *IDENTITĂȚI ARTISTICE LA ROMAN*, Editura Mușatinia, Roman, 2013.
- Ursachi, M., *FENOMENUL ARTISTIC ROMAȘCAN*, Editura Mușatinia, Roman, 2016.
- Ursachi, V., *MUZEUL DE ISTORIE DIN ROMAN. 50 DE ANI*, Editura Grafit, Roman, 2007.

15. Personalități

- Boca, I., Dobeș, A., *ALEXANDRU ZUB LA SIGHET*, Editura Fundației Academia Civică, București, 2012.
- Boicu, L., Zub, Al. (coord.), *A. D. XENOPOL. STUDII PRIVITOARE LA VIAȚA ȘI OPERA SA*, Editura Academiei, București, 1972.
- Dârțu, C. T., *PERSONALITĂȚI ROMÂNE ȘI FAPTELE LOR, 1950-2000*, vol. III, XLI, XLV, XLVI, XLIX, Editura Pan Europe, Iași, 2002, 2011, 2012, 2015.
- Dumitrașcu, S., Serengiu, Fl., *CONSTANTIN DAICOVICIU: O BIOGRAFIE*, Editura Universității din Oradea, 2008.
- Ghibănescu, Gh., *NEAMUL KOGĂLNICENILOR (SCHIȚĂ GENEALOGICĂ)*, Iași, 1933.
- Ludwig, E., *SCHLIEMANN*, Editura Istros, Brăila, 2002.

- Odobescu, Al., *NICOLAE BĂLCESCU*, Librăria H. Steinberg și Fiii, București, 1924.
- Ursachi V. (coord.), *IULIAN ANTONESCU. O VIAȚĂ DĂRUITĂ ISTORIEI ȘI MUZEOGRAFIEI*, Editura Orion, București, 1997.
- Vasiliu, A., *ION IONESCU DE LA BRAD*, Editura Agro-Silvică, București, 1967.
- Zub, Al., *MIHAIL KOGĂLNICEANU, 1817-1891, BIOBIBLIOGRAFIE*, Editura Enciclopedică Română și Editura Militară, București, 1971.
- Zub, Al., *KOGĂLNICEANU. ISTORIC*, Editura Junimea, Iași, 1974.
- Zub, Al., *VASILE PÂRVAN. DILEMELE UNUI ISTORIC*, Editura Institutul European, Iași, 2002.

16. Etnografie

- Ciubotaru, I. H., *CATOLICII DIN MOLDOVA. UNIVERSUL CULTURII POPULARE*, Editura Presa Bună, Iași, vol. I, 1998, vol. II, 2002.
- Coșa, A., *CLEJA – MONOGRAFIE ETNOGRAFICĂ*, Editura Semne, Bacău, 2001.
- Dăncuș, M., *SIGHETUL MARMAȚIEI – MUZEUL ETNOGRAFIC AL MARAMUREȘULUI*, Editura Museion, București, 1997.
- Florescu, El., *PORTUL POPULAR DIN ZONA NEAMȚ (vol. I)*, Iași, 1979.
- Florescu, El., Chevallier, A., *VALEA BISTRIȚEI – TRADIȚII POPULARE (vol. III)*, Piatra-Neamț, 1993.
- Godea, I., *MONUMENTE DE ARHITECTURĂ POPULARĂ DIN NORD-VESTUL ROMÂNIEI*, vol. I, Oradea, 1972.
- Godea, I., *LA CÉRAMIQUE*, Editura de Vest, Timișoara, 1995.
- Godea, I., Mozes, T., *GHIDUL SECȚIEI DE ETNOGRAFIE A MUZEULUI ȚĂRII CRIȘURILOR*, Oradea, 1973.
- Ichim, D., *MONUMENTE DE ARHITECTURĂ POPULARĂ DIN JUD. BACĂU-BISERICILE DE LEMN*, Episcopia Romanului și Hușilor, 1984.
- Ichim, D., *BISERICI DE LEMN DIN EPARHIA HUȘILOR, JUD. VASLUI*, Editura Episcopiei Hușilor, Huși, 2001.
- Ichim, D., *BISERICI DE LEMN DIN PROTOPOPIATUL ROMAN, EPARHIA ROMANULUI*, Editura Diagonal, Bacău, 2006.
- Ichim, D., Ichim, Fl., *CATOLICII MOLDOVENI, STUDIU DE ETNOLOGIE*, Editura Diagonal, Bacău, 2002.
- Ichim, D., Ichim, Fl., *GLOSAR ETNOGRAFIC. ILUSTRAT MOLDOVA*, Editura Pro Plumb, Bacău, 2007.
- Paveliuc, A., *ARTA POPULARĂ DIN ZONA BOTOȘANILOR. SCOARȚE ȘI LĂICERE*, Botoșani, 1976.

17. Religie. Comunități, prelați și lăcașuri

- Băcăoanu, Gherasimescu, I., Cojan, I., *PRAXIS SI TEOSIS. AȘEZĂMINTE MONAHALE ÎN EPARHIA ROMANULUI*, Editura Filocalia, Roman, 2008.
- Bowersock, G. W., *IULIAN APOSTATUL*, Casa Editorială, Demiurg, Iași, 2009.
- Coșa, A., *CATOLICII DIN FARAONI*, Editura Oscar Print, Onești, 2007.
- Croicu, I. (red.), *BISERICA DIN BORZEȘTI - JUBILEU 500 (1494-1994)*, Bacău, 1994.

- Doru, I., *BISERICA ȘI COMUNITATEA ARMENEASCĂ DIN ROMAN*, Editura Zamca, București, 2009.
- Dumea, C., *PELERIN ÎN ȚARA SFÂNTĂ. GHID GEOGRAFIC ȘI RELIGIOS AL ISRAELULUI*, Editura Presa Bună, Iași, 1999.
- Eftimie, *EPISCOPUL MELCHISEDEC ȘTEFĂNESCU. VIAȚA ȘI ÎNFĂPTUIRILE SALE*, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, Roman, 1982.
- Flenchea, P., *ISTORIA COMUNITĂȚII ROMANO-CATOLICE DIN MOLDOVA ÎNTRE POLITICĂ ȘI ADEVĂR*, Editura pentru Știință și Inovație, București, 2007.
- Flenchea, P., *COMUNITATEA RUȘILOR LIPOVENI DIN MUNICIPIUL ROMAN*, Editura Papirus Media, București, 2009.
- Găzdaru, D., *CONTRIBUȚII PRIVITOARE LA ORIGINEA, LIMBA ȘI INFLUENȚA MITROPOLITULUI DOSOFTEIU*, Iași, 1927.
- Ghideanu, T., Ghideanu, P., *MELCHISEDEC AL ROMÂNIEI*, Editura Lumen, Iași, 2007.
- Ghideanu, T., *MELCHISEDEC – LUMINA ORTODOXIEI ROMÂNEȘTI*, Editura Mușatinia, Roman, 2009.
- Hău, M., *DOMNITORII ȘI IERARHII ȚĂRII ROMÂNEȘTI. CTITORIILE ȘI MORMINTELE LOR*, Editura Cuvântul Vieții a Mitropoliei Munteniei și Dobrogei, București, 2009.
- Lăcătușu, I., *STRUCTURI ETNICE ȘI CONFESIONALE ÎN JUD. COVASNA ȘI HARGHITA*, Editura Universitară „Petru Maior”, Târgu Mureș, 2008.
- Maței, I., *STRĂVECHI CTITORII DISPĂRUTE ȘI UITATE. MĂNĂSTIREA (LUI) NEAGOE-MĂNĂSTIREA (LUI) CÂRLIG*, Editura Dacoromană, București, 2011.
- Mihăescu, D., *EPISCOPIA ROMANULUI – 600 DE ANI DE ISTORIE*, Editura Academiei Române, București, 2007.
- Manolache, D., *ANDREI, APOSTOLUL LUPILOR*, Editura Dacica, București, 2008.
- Mărtinaș, D., *ORIGINEA CEANGĂILOR DIN MOLDOVA*, ediția a II-a, Editura Symbol, Bacău, 1985.
- Mărtinaș, D., *L'ORIGINE DEI CATTOLICII DI MOLDAVIA*, Messaggero, Padova, 1987.
- Moraru, A., *CATOLICII DIN ROMAN*, Roman, 2008.
- Neagu, Gh. A., *PURTĂTORUL DE CRUCE*, Editura Transilvania, Tecuci, 2009.
- Nouzille, J., *LES CATHOLIQUES DE MOLDAVIE*, Editura Sapienția, Iași, 2008.
- Pal. I. P., *ORIGINEA CATOLICILOR DIN MOLDOVA ȘI FRANCISCANII PĂSTORII LOR DE VEACURI*, Roman, 1942.
- Paradais, C., *COMORI ALE SPIRITUALITĂȚII ROMÂNEȘTI LA PUTNA*, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1988.
- Porcescu, S., *EPISCOPIA ROMANULUI*, Editura Episcopia Romanului și Hușilor, 1984.
- Porcescu, S., *EPISCOPIA ROMANULUI*, ediția a II-a, Editura Filocalia, Roman, 2008.
- Pozsony, F., *CEANGĂII DIN MOLDOVA*, Editura Asociația Etnografică „Krizsa Janos”, Cluj, 2002.
- Provatakis, Th., M., *METEORA – ISTORIA MĂNĂSTIRILOR ȘI MONAHISMULUI*, Editura Michalis Toubis, Atena, 2010.
- Radu, Gh., *CATOLICII DIN JUDEȚUL NEAMȚ: 1552-1900. ASPECTE ISTORICE ȘI DEMOGRAFICE*, Editura Cetatea Doamnei, Piatra-Neamț, 2006.

- Radu, Gh., *CATOLICII DIN JUDEȚUL NEAMȚ ÎN SEC. XX. ASPECTE ISTORICE ȘI DEMOGRAFICE*, Editura Conta, Piatra-Neamț, 2007.
- Rusu, N., *ÎNSEMĂRI DESPRE COMUNITATEA ARMEANĂ DIN ROMAN*, Editura Ararat, București, 2013.
- Sabados, M. I., *CATEDRALA EPISCOPIEI ROMANULUI*, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, Roman, 1990.
- Streja, A., Schwarz, L., *SINAGOGA ÎN ROMÂNIA*, Editura Hasefer, București, 2011.
- Ștefănescu, M., *CHRONICA ROMANULUI ȘI A EPISCOPIEI DE ROMAN*, Editura Mușatinia, 2008.
- Ștefănescu, M., *BIOGRAFII*, Editura Filocalia, Roman, 2013.
- Teștiban, I., *CATEDRALA ROMANULUI*, Tipografia și Legătoria Școalei de Arte și Meserii Gr. II Roman, 1960.
- Țuscanu, Fl., *SOFRONIE VARNĂV SLUJIND LUI DUMNEZEU ȘI OAMENILOR*, Editura „Sf. Mina”, Iași, 2002.
- Țuscanu, Fl. (coord.), *CATEDRALA EPISCOPALĂ SFÂNTA CUVIOASĂ PARASCHEVA ROMAN*, Editura Filocalia, Roman, 2008.
- Vartolaș, Gh., *BISERICA "SF. IOAN DOMNESC" DIN PIATRA NEAMȚ-500 DE ANI DE SLUJIRE*, Piatra Neamț, 1997.
- Wexler, I., *EVREII ROMAȘCANI*, Editura Studis, Iași, 2018.

**

Lista lucrărilor reflectă o diversitate a domeniilor de interes ale cercetătorului științific dr. Vasile Ursachi, dar și o permanentă dorință de cunoaștere, motiv de a procura cele mai recente apariții ale perioadei în care a activat. Totodată, acesta a avut și o afinitate pentru colecția de *carte veche*, dintre care semnalăm volumele de istorie națională sau universală, publicate în limba franceză, de-a lungul anilor 1910-1940.

Generației actuale de arheologi, muzeografi, istorici, custozi, o parte pregătiți sub „bagheta” sa, în cadrul Muzeului de Istorie Roman, nu îi rămâne decât să-i *Mulțumească* pentru fondul de carte, impresionant cantitativ și calitativ, lăsat „moștenire”, un excelent instrument de lucru necesar pentru acumularea de cunoștințe în diverse domenii de activitate.

1

2

Pl. I. *Donația de carte „Vasile Ursachi” (ultima tranșă, decembrie 2021):*
 1, structurarea volumelor pe domenii și pregătirea acestora pentru înregistrare;
 2, depozitarea ultimei părți din donații pe rafturile Bibliotecii Muzeului de Istorie Roman.

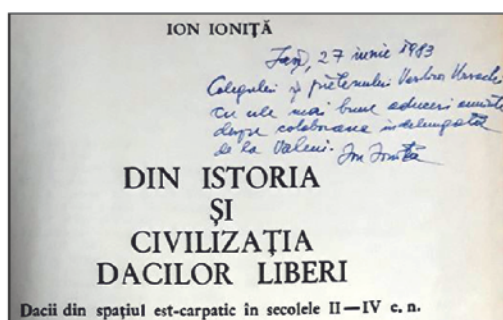

1

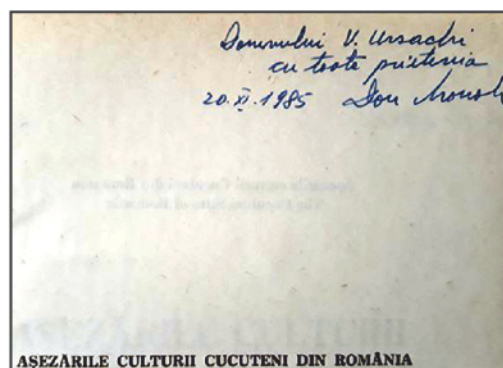

2

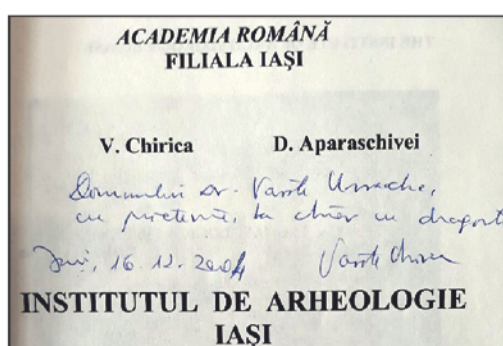
Pl. II. 1, 2, aspecte cu etapele procesului de înregistrare (custode-bibliotecar Rodica Baci) și depozitare a donației de carte „Vasile Ursachi”.

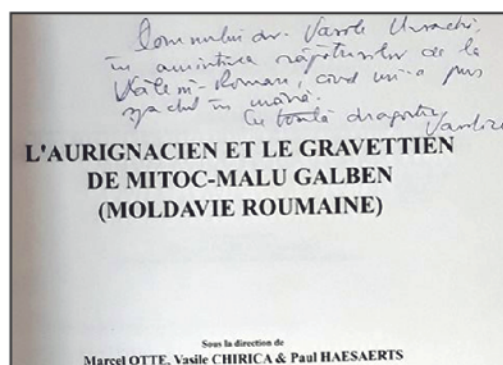
1

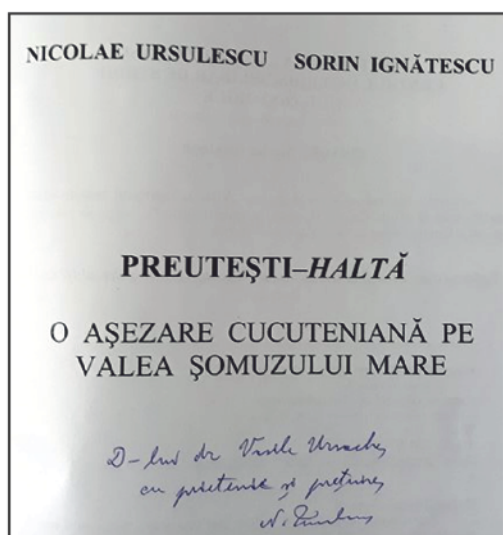
2

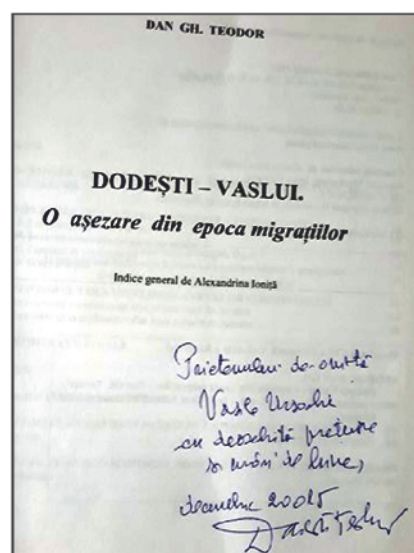
3

4

5

6

Pl. III: 1-6, autografe de la profesori și colaboratori din Iași.

Botimului arheolog
și muzeograf Vasile
Ursache, cu truda
dragătașă.
Oscar Ionescu
18. XII. 1981

1

BACĂU
REȘEDINȚĂ VOIEVODALĂ

2753
DE ISTORIE
ROMÂNĂ
ROMAN

Studiul monografic dedicat
împlinirii a 500 de ani de la
trecerea în eternitate a lui
Alexandru Voievod, ctitorul
Curții Domnești și a Bisericii
Precista.

16.01.1997

Domnului prof. dr. VASILE
URSACHI, renumit arheolog
al țării și cercetător al vestitelor
cărți, decora de la Brouil și altor
vestigi istorice, îi oferim această
lucrare cu dorința și credința pentru
contribuția adusă istoriei poporului
român. De asemenea, îi oferim
sănități, pentru mișcarea sa activă
și oare o desfășurare în Muzeul de
Istorie Română și în celelalte familii.
Cu dragătașă respect,
Al. Boteanu

DONAȚIE

2

COMITETUL JUDEȚEAN DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ
BOTOȘANI
MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE BOTOȘANI

ARISTOTEL CRÎSMARU

Se înțelege
la dragătașă și dorința
pentru a se arăta oare
deosebită și mare
arheolog
25 III 1998

DRĂGUȘENI

CONTRIBUȚII LA O MONOGRAFIE
ARHEOLOGICĂ

3

lui Vasile Ursache
cu toată afecțiunea pentru
prietenia lui

MIHALACHE BRUDIU

Lumea de sub tumulii din
sudul Moldovei.
de la indo-europeni la
turaniicii târzii
- mărturii arheologice -

4

IOAN MITREA

**AȘEZAREA MEDIEVALĂ TIMPURIE
DE LA ȘTEFAN CEL MARE-GUTINAȘ,
JUDEȚUL BACĂU**

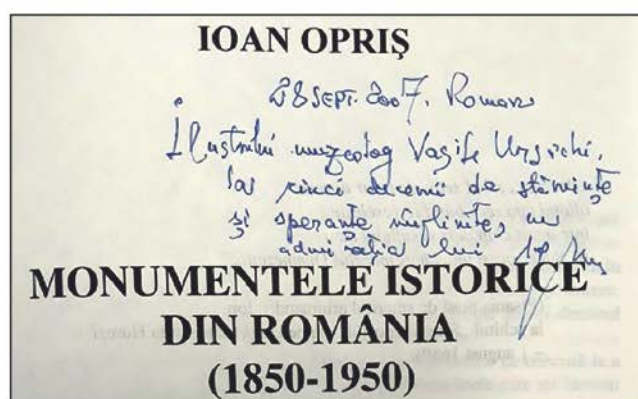
Distinsului arheolog
Dr. Vasile Ursachi,
cu stăruie și stăruie prietenie
14 martie 2015 Dr. Mitrea

5

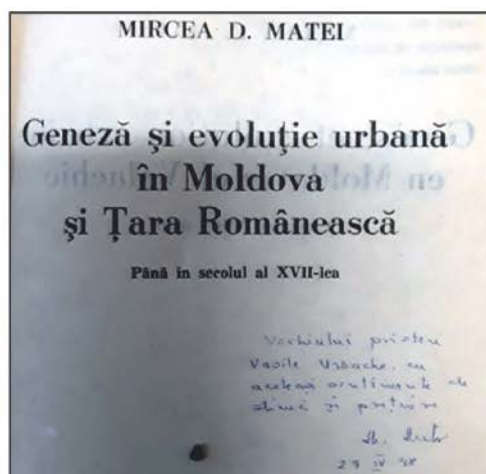
Pl. V: 1-5, autografe de la colaboratori din diverse instituții muzeale ale Moldovei (Suceava, Bacău, Botoșani și Galați).

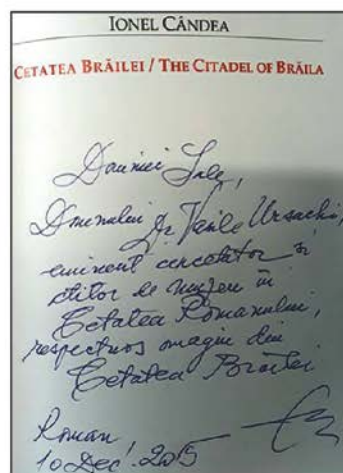
1

2

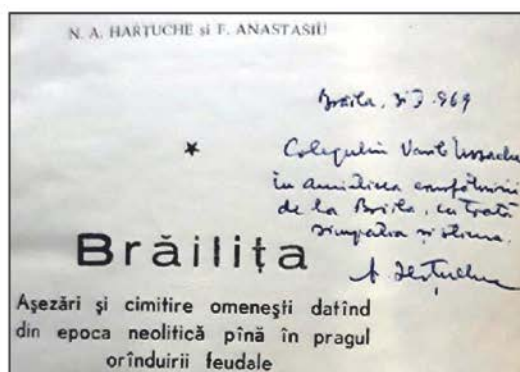

3

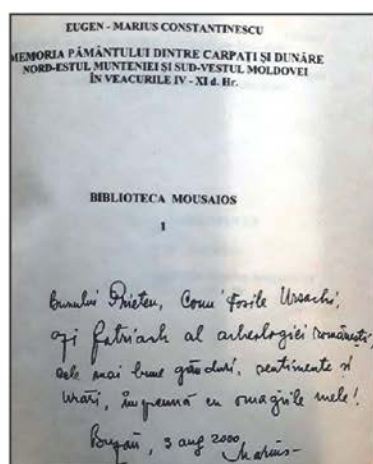

4

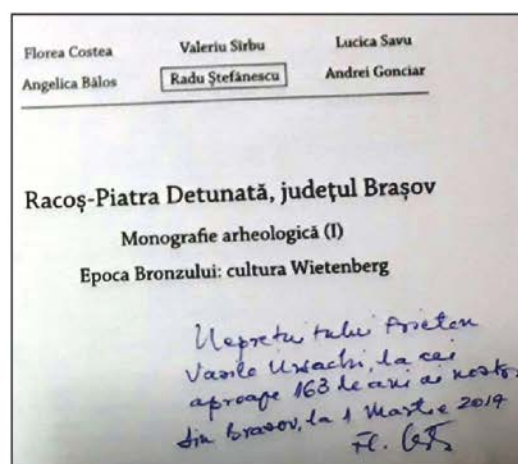
Pl. VI: 1-4, autografe de la profesori și colaboratori din București și Brăila.

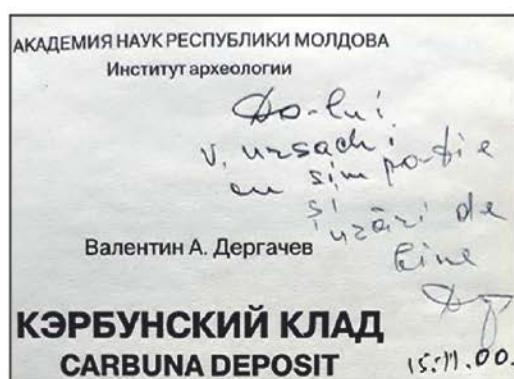
1

2

3

4

5

Pl. VII: 1-5, autografe de la colaboratori din țară (Brăila, Buzău, Brașov) și din Republica Moldova (Chișinău).

LISTA AUTORILOR

Drd. Constantin Aparaschivei

Muzeul Național al Bucovinei Suceava

Suceava

costi_costi0@yahoo.com

Renata-Gabriela Buzău

Complexul Muzeal Național Neamț, Muzeul de Istorie și Etnografie Târgu-Neamț

Târgu-Neamț

renata_gabriela89@yahoo.com

Drd. Silviu-Constantin Ceașu

Complexul Muzeal Național Neamț, Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț

Piatra-Neamț

silviu85c@gmail.com

Dr. Corina Cimpoeșu

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași, Muzeul de Artă

Iași

cimpoesu.corina@yahoo.com

Dr. Vasile Diaconu

Complexul Muzeal Național Neamț, Muzeul de Istorie și Etnografie Târgu Neamț

Târgu Neamț

diavas_n82@yahoo.com

Dr. Alexandru Gafincu

Complexul Muzeal Național Neamț, Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț

Piatra-Neamț

alexandru.gafincu@yahoo.com

Florin Havreliuc

Muzeul Național al Bucovinei Suceava
Suceava
havreliuc_florin@yahoo.com

Dr. George-Dan Hânceanu

Complexul Muzeal Național Neamț, Muzeul de Istorie Roman
Roman
georgehanceanu@yahoo.com

Dr. Ana Honcu

Muzeul Național al Literaturii Române Iași
Iași
odochiciuc.ana@gmail.com

Dr. Carol Kacsó

Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș
Baia Mare
carolkacso@yahoo.de

Dr. Lucian Munteanu

Institutul de Arheologie al Academiei Române, filiala Iași
Iași
lucanas2000@yahoo.com

Dr. Octavian Munteanu

Universitatea Pedagogică de Stat Ion Creanga din Chișinău, Facultatea Istorie și Geografie
Chișinău
ocmunteanu@gmail.com

Mihai-Andrei Nica

Școala Gimnazială Nr. 2 Piatra-Neamț
Piatra-Neamț
nica_andrei22@yahoo.com

Dr. Constantin Preoteasa

Complexul Muzeal Național Neamț, Centrul Internațional de Cercetare a Culturii Cucuteni
Piatra-Neamț
constantin.preoteasa@yahoo.com

Dr. Angela Simalcsik

Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov” Academia Romană Filiala Iași
Iași
angellisimal@gmail.com

Dr. Mariana Sîrbu

Muzeul Național de Istorie a Moldovei

Chișinău

sirbumary24@yahoo.com

Drd. Mihai Tudosă

Complexul Muzeal Național Neamț, Muzeul de Istorie și Etnografie Târgu Neamț

Târgu Neamț

tudosa_m95@yahoo.com

Dr. Aurel Florin Țuscanu

Arhiepiscopia Romanului și Bacăului

Roman

tuscanu65mai@yahoo.com

